

KIRÁLY PÉTER 100
TANULMÁNYKÖTET
KIRÁLY PÉTER TISZTELETÉRE I.

Király Péter 1917-2015

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA
SYMPOSIA SLAVICA

KIRÁLY PÉTER 100
TANULMÁNYKÖTET
KIRÁLY PÉTER TISZTELETÉRE I.

Szerkesztette
Császári Éva és Mária Imrichová

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2019

A KIADVÁNY TÁMOGATÓI
Szent Adalbert Közép-
és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány

SZAKMAI LEKTOROK

Bañcerowski Janusz
Lukács István
Ivor Ripka
Marta Součková
Szabó Tünde
Zoltán András

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők

A KIRÁLY PÉTER 100 nemzetközi tudományos
szlavisztikai konferencia hazai és külföldi előadói

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő: Lukács István
A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-489-066-9

1. KÖTET TARTALOM

KÖSZÖNTŐK

NYOMÁRKAY ISTVÁN: Köszöntő	9
PAVOL ŽIGO – PETRA KOLLÁROVÁ: Metodologický prínos Petra Királya pre slovanskú dialektológiu	12
GYIVICSÁN (DIVIČANOVÁ) ANNA: Vedecká činnosť Pétera Királya s osobitným zreteľom na kultúru slovenských jazykových ostrovov v Maďarsku	26
KÄFER ISTVÁN: Adalékok a keletszlovák nyelvjárás emlékeihez: Ján Andráscsik és Tomek Vince	33

NYELVTUDOMÁNY

BAŇCZEROWSKI JANUSZ: Van-e szerepe az etimológiának a világ nyelvi képének elemzésében?	43
LADISLAV GYÖRGY: Hovorená slovenčina v okrese Veľký Krtíš (analýza na konfrontačnej osi monolingválni – bilingválni obyvatelia)	50
MÁRIA IMRICHOVÁ: Lexikálna polysémia a lexikálna synonymia v slovenských právnych textoch	59
PÁTROVICS PÉTER: A prefixumok szerepéről a lengyel aspektus- és aktionsartképzésben. az aspektuális homonímia problémája	68
VERONIKA PEROVSKÁ: Pasívum v slovenských historických textoch	79
PATRIK PETRÁŠ: Problematika používania nesklonných pomenovaní v súčasnej slovenčine (na príklade iníciaľových skratiek z oblasti informačno-komunikačných technológií)	90

MÁRIA RENDÁROVÁ: Funkcia spisovných a nespisovných výrazových prostriedkov v bulvárnej tlači	102
TÓTH SÁNDOR JÁNOS: A világ nyelvi képe a morfológiában	112

TÖRTÉNETI NYELVTAN ÉS DIALEKTOLÓGIA

TOMÁŠ BÁNIK: Nárečia dolnozemských Slovákov v konfrontácii s nárečiami stredoslovenského makroareálu	130
DUDÁS ELŐD: A burgenlandi/ gradišcei horvát helyesírás története a 19. század végéig	143
SINIŠA HABIJANEC: Otázka kvantity v zemplínskych kalvínskych tlačiach.....	154
PETER KARPINSKÝ: Sociálna deixa v textoch zemplínskych ľudových piesní z rukopisného zborníka Karola S. Seredaiho <i>Zpjevanky zemplínských Slovanů v okolj michalovském</i>	165
GABRIELA MIHALKOVÁ: Deiktické prostriedky v slovenských jazykových pamiatkach	177
BLANKA NEDVĚDOVÁ: K jazyku korespondence druhej poloviny 17. stoeletí	191
MARIANNA SEDLÁKOVÁ: Okrajové dialekty ako jazykové laboratórium (na materiáli východoslovenských nárečí)	202
OKSANA TIMKO ĐITKO: Dijalektološki pogledi P. Királyja i jezične činjenice bačkih govora: pokušaj usporedbe	211

LEXIKOGRÁFIA

MARTINA IREINOVÁ: O slovníku nářečí českého jazyka	223
ILONA JANYŠKOVÁ: Maďarská stopa v <i>Etymologickém slovníku jazyka staroslověnského</i>	230
HANA KONEČNÁ: Šestidílný český <i>Jazykový atlas</i> na internetu ..	238

URKOM ALEKSANDER: Uporedna analiza strukture odrednica
mađarsko-srpskih dvojezičnih rečnika 247

MÓDSZERTAN, DIDAKTIKA

MARILENA FELICIA LUŢĂ: Inter-language and trans-language in-
terferences in Romanian students of Slovak studies 263

STANISLAVA SPÁČILOVÁ: Slovenčina v Maďarsku. Problémy
používania numeratívneho genitívu a gramatickej ka-
tegorie menného rodu 274

TÜNDE TUŠKOVÁ: Sociolingvistický výskum v dvojjazyčnom
univerzitnom prostredí 283

ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET

MÁRIA ČIŽMÁROVÁ: Hungarizmy v ukrajinských rusínskych
nárečiach východného Slovenska 292

LUCIE JÍLKOVÁ: *Až tolik, až takový, až takhle* – k jedné slovenské
interferenci v češtině 303

SAMUEL KORUNIAK: Z medzijazykových kontaktov v spisovnej
slovenčine vo vojvodínskom prostredí medzi dvoma
svetovými vojnami 315

ALICA TERNOVÁ: Protichodné významy slovensko-slovinských
interlingválnych homóným 326

KÖSZÖNTŐK

NYOMÁRKAY ISTVÁN

Eötvös Loránd Tudományegyetem,

Bölcsészettudományi Kar,

Szláv és Balti Filológiai Intézet, Szláv Filológiai Tanszék

nyomarkay.istvan@gmail.com

Arany János 1855-ben azt kívánta, hogy „múlass velem soká, szelíd emlékezet”, s mi is így érzünk és gondolkodunk.

Király Péter professzor úrra emlékezve, akiben a XX. század egyik legjelentősebb filológusát volt néhányunk módjában személyesen is ismerni és tisztelni. A professzor úr által művelt tudományág jegyében idézem Vatroslav Jagićnak, „a szláv filológia atyjának” az általa (és később többek, így Király Péter által is iránymutató) értelmezését az Archiv für slavische Philologie első számának bevezetőjéből: „A filológiát széles értelemben fogom fel, így az Archiv közleményeinek tárgya nem csupán a nyelv, noha az teljes joggal áll a kutatások előterében, hanem a nyelvi és irodalmi emlékek, a néplélek alkotásai és a szlávok teljes történelmi öröksége lesz.” A filológia feladatáról a későbbiekben is alapjában véve hasonló volt néhány kiemelkedő kutató, közöttük Gerhard Jäger véleménye is, aki három meghatározó követelményt támaszt a nyelvtudományi kutatómunkával szemben: 1. a szövegek autenticitásának kiderítését (szövegkritika és szövegkiadás); 2. a szövegek nyelvének magyarázatát (lexikográfia, grammatika), 3. valamint az irodalmi szövegek helyes megértését és megértetését (interpretáció) (in: Einführung in die klassische Philologie). John Lyons a filológiát a klasszika-filológiánál tágabban értelmezve a nyelvtudomány integráns részének tekinti, és a modern filológia legjelentősebb teljesímenyének a nyelvrokonság és a nyelvi változások kutatásának elméletét, valamint módszereinek kidolgozását tartja (Lyons, J: Einführung in die moderne Linguistik 1995:21). Ezen értelmezések még csak vázlatosnak sem nevezhető felelevenítéséből egy fő gondolatot

emelhetünk ki; nevezetesen a kutatás eredményeinek hitelességét és ezzel szoros kapcsolatban ellenőrizhetőségét.

Az elmondottak alapján megállapítható, sőt megerősíthető, hogy Király Péter professzor úr valóban korszakos jelentőségű filológus volt. Munkássága a nyelvtudomány csaknem valamennyi területére kiterjedt. Imponáló volt aktív és passzív nyelvismerete, amely egyfelől megóvta őt a gyors általánosítások kísértésétől, másfelől pedig – a „nagy elődök” szellemében példát mutatott rá, mi is a tudomány fő feladata.

„A lengyel krónikák, évkönyvek és M. Miechow „Tractatus”-ának magyar vonatkozásai (Nyíregyháza 2004) c. munkájának előszavában a szerkesztő, Udvari István professzor megállapítja, hogy ez a mű forrástörténeti munka, amely a szláv őshaza kérdése mellett foglalkozik a szláv őshaza kérdésével, az egyes szláv nyelvek történetével, a földrajzi nevekkal, az érintett népek szokásaival és anyagi kultúrájával is. Jelentős és a kutatómunka számára nélkülözhetetlen munkái, például „A magyarok elnevezése a korai európai forrásokban és a szomszédos népek nyelvhasználatában; A magyarok említése a 811. évi események óbolgár leírásában, és így tovább... Legutóbbi tanulmányában („Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése”, MNy 113/1) c. tanulmányában Zoltán András professzor is megemlíti a Király Péter professzor úr szorgalmazta „kettős honfoglalás” elvét („A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve” című 2006-ban megjelent munkáját), mint egyes hangváltozási problémáknak egyik megoldási lehetőségét.

Különösen fontos Király Péternek 1983-ban napvilágot látott „A kelet-közép európai helyesírások és irodalmi nyelvek alakulása. A budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tanulságai 1777-1848” című munkája, amelyből magam is „ihletet” sőt útmutatást kaptam „Anyanyelvi ébredés és hagyomány nálunk és szomszédainknál c. munkám megírásához.

Ezek a rövid, inkább címszerű hivatkozások csupán kiragadott utalások, ám tartalmuk – nézetem szerint – az egyetemi oktatás szempontjából elengedhetetlen, sőt hasznos kutatómunkára ösztönző műveket inspirálhatnak.

Király Péter professzor életműve folytatója, sőt – mondhatnánk – a folytatás ihletője és egyben igazolója az elődök megállapításainak, illetve követelmény- és normarendszerének, amelyek két általános és nélkülözhetetlen követelményt is állítanak a kutatók elé:

nevezetesen hogy az igazi, értékes és filológiai munkának alapvető feltétele a kutatót nyelvek alapos ismerete mellett a közvetítő nyelvek (korábban a szláv nyelveken kívül elsősorban a német) megbízható tudása, valamint a latin nyelv ismerete. Kniezsa professzor úr mondotta egyszer egy szakszemináriumi foglalkozáson, amelyen ketten vettünk részt, hogy minden szlavistának legalább két szláv nyelven kell tudnia beszélni, de elengedhetetlen, hogy minden szláv nyelven olvasson és értsen. Akkor ezt elismeréssel, vegyes aggálllyal vettük tudomásul, később láttuk be igazát. Király Péter professzor úrról elmondhatjuk tehát, hogy az említett követelményeknek nemcsak hogy megfelelt, hanem túl is szárnyalja azokat.

Király professzor az elmondottak tükrében is a XX. század egyik legjelentősebb szlavista filológusa volt.

Munkássága alátámasztja és igazolja is azokat a célokat és követelményeket, amelyek véleményem szerint a magyarországi szlavisták számára iránymutatóak. A legfontosabb cél a közvetlen szomszédainkkal való együttműködés, illetve egymás minél sokrétűbb és pontosabb megismerése. Ha egészen személyes véleményemről is szólhatok, meg kell állapítanom, hogy Király professzor úr kiegyensúlyozott, nyugodt, segítőkész kolléga volt, és mint közvetlen elődömtől, sokat tanultam tőle. Személyes kapcsolatban is álltunk, többször meghívott Németvölgyi úti lakásában, sőt baráti beszélgetésünk keretében többször vendégül látott ebédre is. Itt még közelebről láttam és tapasztaltam, hogy a hagyományos, a Felvidéken különös erővel kifejezésre jutó protestáns nevelés az ő esetében eredményes volt: alapos munkáját kellő szerénységgel publikálta és mondta el előadásaiban.

METODOLOGICKÝ PRÍNOS PETRA KIRÁLYA PRE SLOVANSKÚ DIALEKTOLÓGIU

*Atlas slovenského jazyka, Celoslovenský jazykový atlas,
Atlas slovenských nárečí v Maďarsku.*

PAVOL ŽIGO - PETRA KOLLÁROVÁ

Univerzita Komenského, Filozofická fakulta,

Katedra slovenského jazyka

pavol.zigo53@gmail.com

petra.kollarova@uniba.sk

Abstract: The paper deals with a contribution of Peter Király to Slavic and Slovak dialectology and to the area of intercultural history and linguistic influences between the Slavic languages and the Hungarian language. This paper focuses on the characteristics of Király's methodology of dialectological research and his interpretations, that inspire other synthesizing and comparative researches.

Keywords: Slavistic studies, Slovak studies, history of language, dialectology, linguistic atlas

Jubileum významného slavistu, jazykovedca, vedca s presvedčivou metodológiou, vedeckou argumentáciou, opierajúcou sa o heuristický jazykový materiál, autora vedeckého diela s veľkou poznávacou hodnotou, vedeckej osobnosti *par excellence*, je príležitosťou na pripomenutie si jeho účasti na výskume slovanského, a z nášho pohľadu aj slovenského jazykového a kultúrneho kontextu. Významný jazykovedec – slavista – univerzitný profesor PhDr. Peter Király, DrSc., na svojich pôsobiskách v Budapešti v druhej polovici dvadsiateho storočia významne zasiahol do výskumu slovenčiny a ostatných slovanských jazykov. Po absolvovaní gymnaziálnych štúdií v Košiciach¹, štúdiách bohemistiky a hungaristiky na Karlovej univerzite v Prahe a štúdiu slovakistiky a maďarskej filológie na Filozofickej fakulte Univerzity Ko-

---

¹ Profesor Peter Király sa narodil vo východoslovenskej zemplínskej obci Malčice 22. novembra 1917 a tu sa sformoval aj jeho prirodzený vzťah k jazyku, k jeho historickým aj súčasným spisovným či nespisovným podobám a k hľadaniu ich hodnôt.

menského v Bratislave, pôsobení na gymnáziu v Bratislave a po nedobrovoľnom odchode po 2. svetovej vojne do Budapešti sa až do posledných dní svojho života venoval tvorivej výskumnej práci. Spätá bola so Štátnou Széchényiho knižnicou, kde sa svojimi bádateľskými a organizátorskými schopnosťami prepracoval z radového pracovníka až na jej vedúceho, neskôr na post zástupcu riaditeľa Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied (1959 – 1974) a po príchode na Univezitu Loránda Eötvösa na post vedúceho Katedry slovanských filológií, kde pôsobil až do svojho odchodu na zaslúžený odpočinok. Na začiatku dlhej výskumnej práce P. Király stála úcta k rodnému kraju a k formovaniu východoslovenských kultúrnych predpisovných útvarov v polovici 18. storočia. Vo svojej dizertačnej práci, ktorá vyšla v známej knižnej podobe pod názvom *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei* (KIRÁLY 1953), sa P. Király venoval jazykovej charakteristike kalvínskych bohoslužobných textov z rokov 1750 – 1758. Ich formálna aj štruktúrna analýza z pera P. Király sa stala trvalým prínosom v poznávaní dejín spisovnej slovenčiny v ich predpisovnom období. Šírku slavistického vedeckého záujmu P. Király v tomto čase dokumentujú ďalšie práce – *Stredoveké české listiny* (KIRÁLY – KNIEZSA 1952) a *Príspevok k dejinám spisovnej slovenčiny* (1951), zo šesťdesiatych rokov treba vyzdvihnúť najmä práce *Die ungarischen Lehnwörter einer slowakischen Gemeinde* (KIRÁLY 1964), *Formy prisviedčania v slovenských nárečiach v Maďarsku* (KIRÁLY 1984) a *České a maďarské proky v písomných pamiatkach Slovenského Komlóša* (KIRÁLY 1965). V týchto prácach autor interpretoval poznatky zo systematického výskumu archívneho aj živého slovenského nárečového materiálu na území Maďarska. Hodnotná a záslužná je najmä tá časť bádateľských aktivít, ktorou zdokumentoval vtedajší stav slovenských nárečí v Maďarsku. Išlo o rozsiahlu dotazníkovú akciu, ktorej výsledky čakali na zverejnenie v nežičlivej dobe relatívne dlhý čas. Časť dotazníkového výskumu je dodnes súčasťou archívneho fondu a spracúva sa v rámci rozsiahleho medzinárodného projektu *Slovanský jazykový atlas*, pre ktorý P. Király vyskúmal po 3454 javov v dvoch slovenských lokalitách (obec Galgaguta v Novohradskej župe a obec Óhuta v Boršodskej župe) ako aj v chorvátskej lokalite Felsőszölnök. Tento materiál je súčasťou kartografického

spracovania všetkých nárečí slovanského areálu od Jadranského mora po Ural v projekte Slovanický jazykový atlas (ŽIGO 2008: 90).

Neoceniteľnú hodnotu z hľadiska spracovania slovenských nárečí na území Maďarska má syntetizujúce monografické dieľo *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*. Výskumné terénne práce na tomto monumentálnom diele začal P. Király v spolupráci s I. Kniezsom ešte v r. 1949 v snahe interpretovať metódou lingvistickej kartografie hláskoslovie, tvaroslovie, lexiku a tvorenie slov v slovenských nárečiach na území Maďarska. Výsledkom týchto snáh po nechote vydať toto dieľo na Slovensku nakoniec profesor P. Király symbolicky odovzdal *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*, pozostávajúci z 235 máp a rozsiahleho nárečového materiálu, slovakistom a slavistom na 11. medzinárodnom slavistickom zjazde v Bratislave v r. 1993 (FÜGEDİ – GREGOR – KIRÁLY 1993).

Obr. 1. Profesor P. Király odovzdal *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku* slovenským jazykovedcom a celej slovanskej jazykovede na XI. medzinárodnom slavistickom zjazde v Bratislave v r. 1993 (v hornej časti obrázku zľava J. Bosák, A. Divičanová, P. Király, P. Žigo).

Prezentácia tohto diela, ktoré vyšlo v Budapešti v dvojjazyčnej mutácii, sa stala aj Királyovým prekonaním minulej neochoty slovenskej strany vydať jeho dielo na Slovensku. Ako v jeho úvodnej kapitole P. Király napísal, nadväzuje ním na začiatky spracovania slovanských nárečí v Maďarsku, v ktorého koncepciu pripravila Jazykovedná komisia Maďarskej akadémie vied ešte v r. 1903. Terénny výskum a spracovanie materiálu do *Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku* sa ukončili r. 1965 súčasne s prípravou *Atlasu slovenského jazyka* v Bratislave (BUFFA 1978). Cieľom výskumu bolo podľa autorov „kartografickou metódou zaregistrovať synchrónny stav slovenských nárečí v Maďarsku a podať ich systematický prehľad“ (FÜGEDI – GREGOR – KIRÁLY 1993: 6), ďalším cieľom bolo prostredníctvom publikovaného materiálu ilustrovať aj proces vzájomného vplyvu nárečí, vznik prechodných a miešaných typov nárečí a vystihnúť problémy jazykovej integrácie (FÜGEDI – GREGOR – KIRÁLY 1993: 7). Od atlasov základného regionálneho typu sa odlišuje aj tým, že slovenské nárečia v Maďarsku netvorí súvislý areálový celok, nie sú ani homogénnymi jazykovými ostrovmi, ale lokality, v ktorých sa nárečia skúmali, sú v pozícii jazykovo obkľúčených obcí a že obyvateľstvo hovoriace slovenskými nárečiami sa v tejto oblasti vyznačuje dvojjazyčnosťou v lokalitách, ktoré neboli pôvodnými sídlami, ale o kolonizované územia z druhej polovice 17. a prvej polovice 18. storočia (konečnú sieť bodov tvorí 48 lokalít: Eška, Šarišáp, Cáfár, Oroslán, Séleš, Tardoš, Kestúc, Čív, Piliščaba, Santov, Mlynky, Senváclav, Čobanka, Šóškút, Miške, Malý Kereš, Šári, Irša, Ečer, Išaseg, Černer, Séď, Bír, Guta, Márianostra, Kóšpalag, Novohrad, Patverec, Šamšónháza, Horná Huta, Doľná Huta, Handerburská Huť, Repaš Huta, Nová Huta, Stará Huta, Stará Maša, Šajópáľfalva, Mučoň, Foró, Kéked, Háromhuta, Veľká Huta, Beňačka, Níredháza, Sarvaš, Békešská Čaba, Slovenský Komlós, Pitvaroš; názvy uvádzame v slovenskej podobe; v tých prípadoch, kde slovenský názov nie je, uvádzame maďarskú podobu).

Východiskom transkripčného systému *Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku* sa stal *Dotazník pre výskum slovenských nárečí*. I. (PAULINY – ŠTOLC 1947) a materiál získaný výskumom na území Maďarska sa podľa tohto dotazníka dodatočne overoval

a dopĺňal. Pretože explorátorské práce sa ukončili prv, ako vyšiel dotazník na výskum ďalších javov *Atlasu slovenského jazyka – Dotazník pre výskum slovenských nárečí. II.* (BUFFA – HABOVŠTIAK 1964), autori *Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku* sa pri základnom výskume museli opierať o vlastné kritériá a interpretácie získaného materiálu, ktorých výsledkom sa stal *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*, pozostávajúci z 235 máp (109 z oblasti hláskoslovia, 5 z oblasti prízvuku a kvantity, 63 z oblasti tvaroslovia a 58 lexikálnych jednotiek). Pretože pramenný materiál tvoria zmiešané nárečia, v interpretovaných javoch sa nemusí vždy odrážať nielen ich všeobecná povaha, ale ani priebeh a výsledky hláskových zmien, zmeny v tvarosloví, lexike a sémantike a osobitnú pozornosť si zasluhuje spracovanie množstva javov z porovnávacieho aj typologického hľadiska. Onomaziologickými analýzami nárečového materiálu v *Atlase slovenských nárečí v Maďarsku* poukázal P. Király na typologické znaky nielen z hľadiska slovenských nárečí na území Maďarska, ale nimi sprostredkovane inicioval potrebu pokračovať v ich interpretácii z retrospektívneho hľadiska porovnávaním slovenských nárečí na ich autochtónnom území, pretože viaceré javy tohto areálu doteraz neidentifikovala ani slovenská dialektológia (FÜGEDI – GREGOR – KIRÁLY 1993: 67, resp. mapy č. 178 *Großvater / dedo / apka / apóka / stari apa* a č. 179 *Großmutter / baba / babička / stará mama / stárka / mamóka / stará mamóvka*).

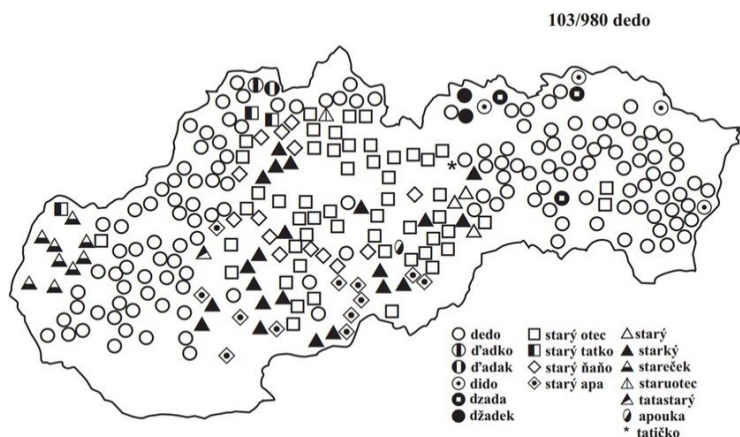
Jedinečnosť *Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku* od P. Királyja spočíva v tom, že zachytáva podoby slovenských nárečí na odlišnom-nepôvodnom území, pričom sú zachované špecifiká slovenských makroareálov. „K vyrovnávaniu sa rôznorodých jazykových prvkov v nárečiach nedošlo pod vplyvom slovenského spisovného jazyka, nárečie sa nevyrovnávalo smerom k spisovnému jazyku, ale došlo k vnútornej integrácii elementov pôvodom z rozličných nárečí“ (FÜGEDI – GREGOR – KIRÁLY 1993: 11). Popri takejto zmiešanej forme slovenských dialektov, ktoré tu prirodzene vznikli, nositelia jazyka ovládali aj maďarčinu, boli bilingválni, čo bolo pre výskumníkov výhodou. Keďže tento atlas možno priradiť k regionálnym jazykovým atlasom, neinterpretujú sa v ňom jazykové javy celého areálu Maďarska, ale iba v jednotlivých lokalitách, podľa charakteru východiskového nárečia prisťahovalcov. Najväčším prínosom *ASNvM* je to, že

vďaka bilingvizmu obyvateľov sa výskum mohol uskutočniť na dvojazyčnom základe a v odpovediach respondentov je vylúčene-
ný vplyv spisovného jazyka – slovenčiny. V porovnaní s ASJ sú
tak v ASNvM zachytené všetky varianty skúmaného javu (v ASJ
je iba jeden typický reprezentant). Z tohto pohľadu sa ako inšpi-
ratívna téma stal výskum pomenovaní rodinných vzťahov – ich
porovnanie na základe ASNvM s archívnym a nepublikovaným
materiálom z ASJ IV. Aj preto, že slovenčina a maďarčina sa ako
geneticky a typologicky nepríbuzné jazyky vplyvom areálových
aj kultúrnych kontaktov ovplyvňovali a modifikovali pôvodný
stav. Typickým príkladom týchto kontaktov sú zmeny v pome-
novacej sústave rodinných vzťahov.

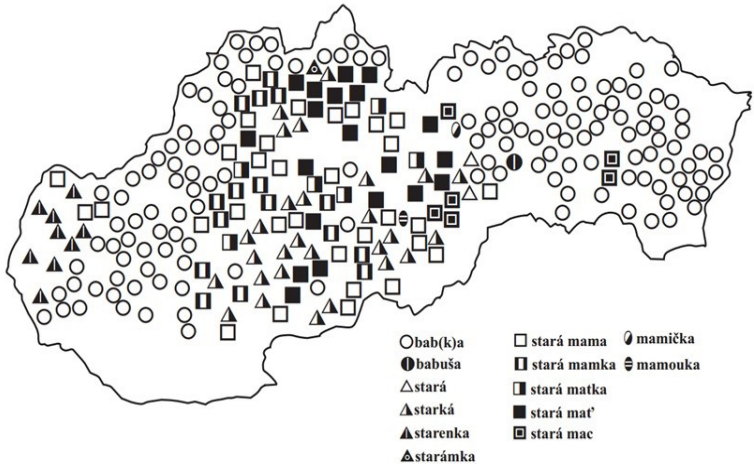
Pomenovacia sústava rodinných vzťahov na pokrvnom prí-
buzenstve (*nomina consanguinitatis*) sa v slovenčine vyznačuje
integračnou tendenciou: odráža sa v nej spoločná praslovanská
genéza a vývinová kontinuita slovenčiny vo vzťahu k ostat-
ným slovanským jazykom, t. j. prirodzený stav výrazov tradič-
nej rodinnej štruktúry. Túto pomenovacia sústavu v pokrvnom
príbuzenstve, ktoré tvorilo homogénny viacgeneračný celok,
vonkajšie spoločenské a jazykové faktory neovplyvňovali tak in-
tenzívne, ako vo sfére vzťahov nadobudnutých vydajom alebo
ženbou (*nomina afinitatis*). Kartografickým spracovaním rukopis-
ných máp z ASJ, vybraných javov 103/980 a 130/981 sa z hľa-
diska vyjadrovania pokrvného príbuzenstva – predkov druhé-
ho stupňa – *dědъ a *baba – vyčlenili dve signifikantné oblasti:
1. makroareál východoslovenských a západoslovenských nárečí,
záhorské nárečia vynímajúc, dokazuje stabilitu pôvodného pra-
slovanského východiska interpretovaných lexém v syntetickej
podobe, ako sa zachovali v južnoslovenských a východoslovan-
ských jazykoch a v časti západoslovenských jazykov (BALHAR
2012: 77 a 79); tento typ zahrnuje v jednej lexikálnej báze sémy
dvojgeneračného odstupu aj pohlavia. 2. makroareál stredoslo-
venských nárečí sa typologicky vyčleňuje typickým analytickým
spôsob vyjadrovania dvojgeneračného odstupu. Adjektívny zá-
klad *star-* v tomto prípade v spojení so substantívami *otec*, *mama*
(frazologizácia s nižšou mierou abstrakcie) nadobúda špecifickú
sému predka druhej generácie. Toto dvojčlenné vyjadrenie sa
stalo východiskom univerbizovaných podôb v areáloch s výsky-
tom podôb *starý*, *starký*, *stareček* / *stará*, *starká*, *starenka*. Predpo-

kladáme, že východisko týchto typologických zmien treba hľadať v intenzívnejších kontaktoch s jazykmi iného pôvodu aj typu – v našom prípade v dobe včasnofeudálneho Uhorského štátu a kontaktov slovenčiny s nemčinou a maďarčinou. Oporu našich predpokladov sú kompozitá, vyjadrujúce skúmané rodinné vzťahy v maďarčine *nagy-apa / nagy-mama* aj v nemčine *Groß-vater / Groß-mutter*. Kontakty o prirodzených vplyvoch maďarčiny dokazuje aj výskyt adaptovaných podôb *apouka, mamouka* v južnostredoslovenskej kontaktovej oblasti (pozri Obr. 2). Pôvodný areál s výskytom praslovanského základu **dēd-* interpretujeme na obrázku kruhovými symbolmi, analytický spôsob pomenovania vyjadrujú štvorcové symboly a univerbizáciu tohto typu znázorňujú trojuholníkové symboly.

Obr. 2. Pomenovania predka druhej generácie mužského pohlavia v slovenských nárečiach podľa dotazníka *Atlasu slovenského jazyka. II.* (BUFFA – HABOVŠTIAK 1964).

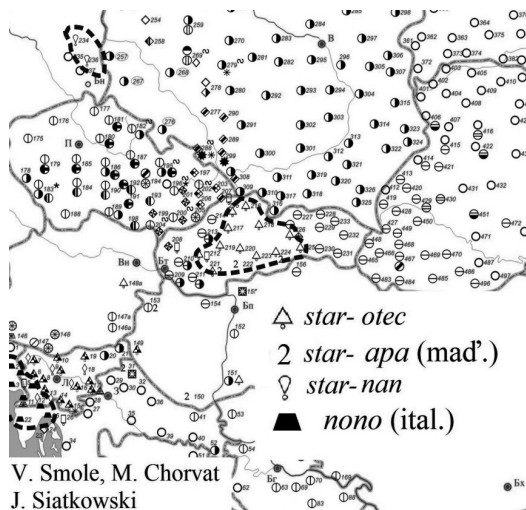
Analogicky je spracovaný aj pôvodný stav s výskytom praslovanského základu **bab-*; výskyt tejto lexémy interpretujeme kruhovými symbolmi, analytický spôsob pomenovania vyjadrujú štvorcové symboly a univerbizáciu tohto typu znázorňujú trojuholníkové symboly.

Obr. 3. Pomenovania predka druhej generácie ženského pohlavia v slovenských nárečiach podľa dotazníka *Atlasu slovenského jazyka. II.* (BUFFA – HABOVŠTIAK 1964).

Takouto identifikáciou jednotiek sa v jazyku odhaľujú javy, ktoré možno charakterizovať ako lexikálne makrotypy, tvoriace paralelu s geneticky identifikovanými makroareálmi slovenského jazykového územia. Zmysel takejto interpretácie spočíva v nájdení väzby medzi známym územným členením a argumentovaním jeho stability na vlastnom výskumnom pozadí lexikálnych a slovo tvorných javov. Interpretácie nárečového pramenného materiálu nesvedčia len o areálovej distribúcii jednotlivých lexém, ale sú podkladom kultúrnohistorickej, interkultúrnej, interlingválnej interpretácie prvkov, ktoré ovplyvnili niekedy skryté, ale prítomné a vedeckou syntézou identifikované spontánne jazykové zmeny a typologické posuny v jazyku. Tým sa nárečový materiál stáva spoľahlivým identifikátorom prirodzeného jazykového vývinu. Materiál navyše obsahuje aj sociálny aspekt, jednotlivé lexikálne jednotky nie je možné v rámci areálov ľubovoľne zamieňať, pretože takýto prenos typu z jedného areálu na druhý areál (univerbizovanej aj multiverbizovanej podoby) je sociálne signifikantný fenomén a ich prenos by bol príznakový. Predpokladáme, že príčinou takejto typologickej zmeny mohol

byť aj starý areálový kontakt slovanského etnika s neslovanským jazykovým prostredím, ktorého formy *nagymama*, *nagypapa*, *ómama*, *ópapa* sú výsledkami typickej inojazyčnej derivácie². Príčinu externého vplyvu tohto charakteru s výsledkom v analytickej forme potvrdzuje aj spracovanie sledovaného javu z celoslovanského aspektu v rámci Slovanského jazykového atlasu. Štruktúru a heuristickú bázu tohto projektu P. Király z výskumu veľmi dobre poznal (pozri vyššie). Toto konštatovanie však musí mať oporu v dopĺňovaní predpokladaných tendencií na základe mikroštruktúr jednotlivých areálov, na základe hlbšieho výskumu a interpretácie stavu podľa národných nárečových atlasov s hustejšou sieťou výskumných lokalít. Potvrdzuje to aj výskyt lexikálnych základov *ded-* a *star-* vo východomoravských nárečiach, korešpondujúca s distribúciou tohto javu v záhorskej oblasti oproti ostatnému západoslovenskému nárečovému areálu (BALHAR 2012: 77).

Obr. 4. Pomenovanie otcovho / matkinho otca vo vybranom areáli na základe materiálov *Slovanského jazykového atlasu* (autori V. Smole, M. Chorvat, J. Siatkowski; v tlači).

² Analogických príkladov je vo východoslovenskom nárečovom areáli mnoho a sú dôsledkom jazykových kontaktov na starých obchodných cestách vedúcich severojužným smerom (ŽIGO 2016: 80).

Popri Királyovom *Atlase slovenských nárečí v Maďarsku* sa významným verifikačným zdrojom vyjadrovania príbuzenských vzťahov v slovenských nárečiach a ich perspektívnou interpretáciou v *Slovanskom jazykovom atlase* stalo ďalšie dôležité dielo – *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (ďalej *ALKSvM*). Na tomto výsostne etnologickom diele sa P. Király nezúčastnil. Pozitívom *ALKSvM* je, že v jednom bode interpretuje všetky javy, nie iba jedného najvýraznejšieho reprezentanta, a v porovnaní s *ASJ* sa tu využíva odlišný princíp aj v tvorbe legiend k mapám. V interpretácii skúmaných javov (DIVIČANOVÁ 1996: 329) dominuje semaziologický prístup: *švager v skúmanej lokalite znamená: a) sestrin muž, b) muž brat, c) ženin brat, d) muž mužovej sestry, e) muž ženinej sestry a f) muž sesternice*.

Spracovanie pôvodného heuristického materiálu odrážajúceho tradičné pomenovania rodinných vzťahov si vyžaduje aj percepciu na ich fungovanie zo súčasného pohľadu. Preto sme na pozadí pomenovania tradičných rodinných vzťahov vo významových skupinách *nomina consanguinitatis* aj *nomina afinitatis* pripravili v rámci doktorandského štúdia rozsiahly terénny výskum so zámerom identifikovať nielen fungovanie týchto pomenovaní v súčasnosti, ale aj vystihnúť ich synchronnú dynamiku v meniacich sa spoločenských podmienkach začiatku 21. storočia. Pretože tento rozsiahly výskum ešte nie je ukončený, vyberáme v súvislosti s tematikou pomenovania pokrvných predkov druhej generácie vyhodnotenú časť materiálu zo západoslovenského jazykového územia.

Pri pomenovaní matkinej mamy sme zaznamenali súbor variantných podôb *babi, babina, babka, babička, babuška*, aj synonymných lexikálnych jednotiek *stará mama, starká, starenka*, vyskytli sa aj jednotky odlišené prídavným menom (*babina fajn*), prípadne okazionálne pomenovanie (*pampúšik*). V prípadoch, kde respondenti rozlišovali medzi pomenovaním otcovej matky a matkinej mamy, rozlišovali komplementárne aj pomenovanie pre matkinho otca a otcovho otca. Súbor jednotiek pomenujúcich otcovho otca tvoria variantné podoby ako súčasť synonymického radu: *dedo, dede, dedi, dedy, dedko, dedik, dedino, deduško, starý, starký, stareček*. V týchto prípadoch sme zaznamenali diferenciáciu pomenovaní starých rodičov zo strany otca aj zo strany

matky pomocou rovnakého derivačného sufixu a rodového odlišenia s koncovkou: sufixy *-ka, -ko*: *dedko* a *babka* verzus sufixy *-ino/-ina*: *dedino* a *babina* oproti sufixom *-čko/-čka*: *dedičko* a *babička*, z koreňa *star-* ide – v rámci ďalšej derivácie – o podoby zakončené na *-ýj/-á*, ako *starkýj* a *starká*. Na škále negatívne – pozitívne označenie nás smerom k pozitívnemu posúvajú ostatné uvedené varianty s najvyšším stupňom citového zafarbenia pri formách *dedičko* a *babička*. Pri tomto rozlišovaní však do veľkej miery závisí pomenovanie členov aj od toho, či spolu žijú v jednej domácnosti (model tradičnej trojgeneračnej rodiny), alebo nie. Ďalším faktorom, ktorý treba brať do úvahy, je ironizovanie aj viacvýznamovosť výpovedí so zámerným použitím eufemizovaných či deminutívnych tvarov.

V skúmanom západoslovenskom materiáli sa odráža prirodzené rozlišovanie starých rodičov v prípadoch, keď sú z nárečovo rovnakého areálu: napr. otcova mama je *babička* aj matkina mama je *babka*, obidve sú z Myjavy a toto označenie je významný sociálny prvok ich rodinnej komunikácie. Odlišný stav ilustrujú prípady, keď sú starí rodičia z matkinej aj otcovej strany z nárečovo odlišných oblastí: mamina mama = *babka*, otcova mama = *stará mama*. Aj v týchto prípadoch platí, že pomenovania sú výrazne významné a podmienené sú jazykovým prostredím svojho pôvodu, t. j. inou nárečovou oblasťou. Špecifickou je tiež kombinácia *dedko* a *stará mama* pre otcových rodičov, pretože otcova mama si určila, resp. vyžiadala spôsob, akým ju majú vnúčať osloviť. V skupine starších respondentov sú významné určité diferencie v pomenovaní starých rodičov. Najmarkantnejší je rozdiel pri diferenciácii starých rodičov, ktorí žijú v rovnakej nárečovej oblasti, a to nasledujúcimi spôsobmi: a) pomenovanie + predložka + mesto: *babka z Myjavy*, b) pomenovanie + forma vzťažného adjektíva odvodeného z pomenovania mesta: *babka myjavská*, c) pomenovanie + priezvisko: *babka Trksiaková*, d) opisne: *mamina mama, otcova mama*. V skupine starších sa nám podarilo zaznamenať i oslovenie netypické pre člena staršieho o dve generácie, a to *tati* v situáciách, keď sa deti s otcovým otcom rozprávali priamo – na pomenovanie v jeho neprítomnosti už bol použitý tvar *dedko*. Vyskytol sa aj iný lingvisticky zaujímavý jav, a to použitie 3. osoby plurálu (plurál úcty) v odpovedi na otázku,

kde býva daný člen rodiny: *nežijú*. Z tohto možno usudzovať, že respondentka svojmu predkovi onikala. Vyhodnocovanie súčasného stavu, t. j. porovnanie výskumu z polovice 20. storočia so stavom na začiatku 21. storočia z územia slovenských nárečí nie je úplne vyhodnotený, ale poukazuje na mnohé indicie, na ktoré odkázal už *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*. Zásluhou Petra Királyja toto dielo prispelo k vedeckému opisu a poznaniu nespisovných útvarov slovenčiny v zahraničí a inšpirovalo slovenských dialektológov k návratom a opätovného pohľadu na zmeny v slovenských nárečiach.

Okrem výskumu, vyhodnocovania a syntetizácie poznatkov o slovenských nárečiach v Maďarsku sa P. Király paralelne venoval aj problematike ostatných slovanských jazykov a ich jazykových pamiatok. Čiastkové príspevky slavistického zamerania typu *Das Budapestter glagolitischer Fragment* (KIRÁLY 1955), *Cyrilské litery v staromaďarské runové abecedě* (KIRÁLY 1971) boli popri slovackistických prácach typu *Vznik a charakter nářečia Slovenského Komlóša* (KIRÁLY 2000) východiskom synteticky koncipovaných prác zo slavistiky, slovenskej dialektológie a predpisovných útvarov slovenčiny. Začiatkom tretieho tisícročia vydal P. Király moderne a zo súčasného pohľadu aj v sociolingvistickej retrospektíve poňatú prácu so širším konfrontačným zameraním *A nyelvkeveredés s podtitulom A magyarország szláv nyelvjárások tanulságai* (KIRÁLY 2001). Autor touto svojou prácou zaplnil mozaiku výskumu slovanských menšinových nárečí a kultúrnych útvarov, ktoré sa v neslovanskom prostredí po maďarsky hovoriacej väčšiny vyvíjali od 15. – 16. stor. (srbské a chorvátske nárečia), resp. 17. stor. (nárečia slovenského, rusínskeho a poľského pôvodu). Na poznatky z tejto práce nadviazal P. Király ďalšími prácami *K otázke maďarizmov v slovenčine* (KIRÁLY 2003) a *Formovanie pravopisu a spisovných jazykov strednej a východnej Európy (A kelet-közép-európai helesírások és irodalmi nyelvek alakulása*, KIRÁLY 2003). Táto práca je výsledkom citlivých rozborov formálnej aj jazykovej štruktúry archívnych prameňov z predpisovného obdobia jednotlivých slovanských jazykov, v ktorých sa prejavil zmysel pre detailnú charakteristiku špecifických znakov formujúcich sa predpisovných útvarov, vplyv kultúrneho prostredia a historických okolností na vonkajší aj vnútorný vývin

jazykov a dokázal, že na pozadí sociolingvistických prístupov možno dospieť k presvedčivým výsledkom aj v retrospektíve, t.j. v historickojazykovednom kontexte. V rade najnovších štúdií nemožno obísť návrat P. Királyja k zemplínskym kalvínskym tlačiam v syntetizujúcom texte s názvom *Vznik kalvínskej východoslovenčiny* (KIRÁLY 2006), ktorým sa priblížil k symbolickému uzavretiu kruhu svojich vedeckých záujmov.

Niekoľko vybraných titulov z rozsiahleho vedeckého diela univerzitného profesora PhDr. Petra Királyja, DrSc., môže byť len spomienkou či odkazom na jeho rozsiahlu svedomitú bádateľskú činnosť a zásluhy pri výskume slovakistiky a slavistiky. Za množstvo prác s veľkou poznávacou hodnotou, ktoré pre poznanie slovanských jazykov a kultúr na svojich pôsobiskách v Maďarsku profesor Peter Király napísal, mu poďakovanie a uznanie všetkých slovakistov a slavistov. Nad týmto vedeckým dielom sa s úctou skláňame a slovanská porovnávacía jazykoveda si ho navždy uchová v pamäti.

Literatúra

- BALHAR Jan, 2012: *Český jazykový atlas*. Praha: Nakladatelství Akademie věd České republiky.
- BUFFA Ferdinand, 1978 (Eds.): *Atlas slovenského jazyka*. Bratislava: Veda 1978.
- BUFFA Ferdinand – HABOVŠTIÁK Anton, 1964: *Dotazník pre výskum slovenských nárečí*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- DIVIČANOVÁ Anna – BENŽA Mojmir – KRUPA Ondrej, 1996: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku / A Magyarországi Szlovákok népi kultúrájának atlasza*. Békescsaba: Slovenský výskumný ústav.
- KIRÁLY Péter, 1951: *Príspevok k dejinám spisovnej slovenčiny*. Budapest: Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium.
- –, 1953: *A keletiszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- –, 1955: *Das Budapester glagolitischer Fragment*. *Studia Slavica Hungarica*. 4/ 311–332.

- -, 1964: Die ungarischen Lehnwörter einer slowakischen Gemeinde. *Studia Slavica Hung.* 10/221 - 236, 11/95-107.
  - -, 1971: Cyrilské litery v staromaďarské runové abecedě. *Studia Slavica Hung.* 17/219-248.
  - -, 1984: Formy prisviedčania v slovenských nárečiach v Maďarsku. Bratislava: *Philologica* 16/123-128.
  - -, (Eds.), 1993: *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*. Budapest: Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku.
  - -, 2000: Vznik a charakter nárečia Slovenského Komlóša. 250 rokov v Slovenskom Komlóši, 79-84.
  - -, 2001: *A nyelvkeveredés*. Nyíregyháza. Nyíregyházi Főiskola.
  - -, 2003: K otázke maďarizmov v slovenčine. *Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 68-75.
  - -, 2003: *A kelet-közép-európai helesírások és irodalmi nyelvek alakulása*. Nyíregyháza. Nyíregyházi Főiskola.
  - -, 2006: *Vznik a zánik kalvínskej východoslovenčiny*. *Studia Slavica Hung.* 51/31-64.
- KIRÁLY Péter - KNIEZSA István, 1952: *Stredoveké české listiny*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- PAULINY Eugen - ŠTOLC Jozef, 1947: *Dotazník pre výskum slovenských nárečí*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- ŽIGO Pavol, 2008: Slovanský jazykový atlas - zdroj poznatkov nielen o dnešnom Slovensku v (stredo)európskom slovanskom kontexte. *Studia Academica Slovaca.* 37/89-96.
- ŽIGO Pavol, 2016: Lexikai hungarizmusok a Szláv Nyelvatlaszban. 6. *Dialektológiai szimpozion*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 79-85.

VEDECKÁ ČINNOSŤ PÉTERA KIRÁLYA S OSOBITNÝM ZRETELOM NA KULTÚRU SLOVENSKÝCH JAZYKOVÝCH OSTROVOV V MAĎARSKU

ANNA GYIVICSÁN (DIVIČANOVÁ)

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Szláv és Balti Filológiai Intézet, Szláv Filológiai Tanszék*

Abstract: Péter Király's scientific activity with special attention to the culture of Slovak language islands in Hungary: Péter Király played a significant role in international Slavic studies, and he also was a dominant figure of Slavic linguistics and literary research, primarily, of Slavic studies in Hungary. He presented the scientific achievements of both Slavic and Slovak studies in Hungarian scientific journals as well.

Apart from the planned atlas of the Slavic dialects on the way, he was also commissioned to prepare the dialect atlas of the Slavic (Croatian, Ruthenian, Serbian, Slovakian, Slovenian) language islands in Hungary. From this project, only the dialect atlas of the Slovakian settlements in Hungary was accomplished and published in 1993 by the Research Institute of Slovaks in Hungary. The atlas appeared with rich historical and cultural background analyses. Péter Király said, at the time of his university studies in Prague, he had learnt this method from Ludovít Novák, a Slovak linguist professor who drew the attention to the „living world“ of languages. Starting from this, Péter Király wrote one of his basic works, the mixing of languages, in which he explored the merging of various Slavic dialects, as well as the creation of a communication language of the mixed Slovak-Slovak dialects in the Slovak language islands in Hungary. He dealt with two areas on a theoretical level: the issue of bilingualism and the concept of the linguistic island. He also worked in a practical field: he developed the methodology of language teaching in Slovakian schools in Hungary and, together with the author of these lines, the use of bilingualism in public administration (institutional names, geographical names of settlements).

Keywords: Péter Király, mixing of languages, language Island, bilingualism

Pri oslavách 70. ročného Pétera Király a Katedra slovanskej filológie na univerzite ELTE pripravila zborník pre jubilanta, v ktorom profesor slovakistiky Ferenc Gregor v úvode pripomenul, že väčšina maďarských slavistov, a najmä slovakistov pochádza z takého rodinného prostredia, ktoré bolo určujúcim faktorom

v orientácii ich vedeckej dráhy. Tak je to aj v prípade Pétera Király, ktorý sa stal prirodzeným nositeľom dvoch jazykov a dvoch kultúr vo svojej rodnej obci na východnom Slovensku, v osade Malčice (maďarsky Málca), kde žilo spolu slovenské a maďarské obyvateľstvo.

Péter Király (1917) sa narodil v maďarskej rodine – v rodine kalvínskeho kňaza z Karcagu, ktorý ešte v období monarchie bol preložený ako kazateľ do východoslovenského regiónu a kde P. Király žil spolu s dvoma bratmi a jednou sestrou. Základnú školu s vyučovacím jazykom slovenským navštevoval v rodnej obci a po maturite na maďarskom gymnáziu v Košiciach študoval na pražskej a bratislavskej univerzite češtinu, slovenčinu a maďarčinu. Po získaní diplomu začal svoju činnosť ako stredoškolský profesor na maďarskom gymnáziu v Bratislave. Toto rodné prostredie a školenie sa stalo základným míľnikom, že Péter Király sa stal jazykovedcom, dialektológom, skúmateľom slovensko-maďarských jazykových javov a kultúrnych súvislostí.

Zo zážitkov pre svoju profesiu, o vene, ktoré dostal na neľahkú cestu vedca od svojich učiteľov na pražskej a bratislavskej univerzite a v kruhu významných predstaviteľov slovenskej jazykovedy nám, mladším kolegom mnohokrát spomínal Ľudovíta Nováka, priekopníka modernej slovenskej jazykovedy, predovšetkým v oblasti štrukturalizmu a fonológie. V štúdiu – v nekrológu – ktorú venoval Ľudovítovi Novákovi (Za profesorom Ľudovítom Novákom: StSl 38 (1993) 425-428.) otvorene píše aj o tom, že: „Aj sám som bol ovplyvnený pražskou a bratislavskou štrukturalistickou školou, ale keď v r. 1945 som sa presťahoval do Maďarska, pod vplyvom profesora Istvána Kniezsú som sa stal prívržencom historicky orientovanej budapeštianskej lingvistickej školy. ....(420 str.) Aj napriek horeuvedenej zmeny Péter Király – zostal verný metóde Ľ. Nováka, ktorý vo svojich jazykovedných prácach „...veci a javy neskúmal izolovane...“ hľadal ich vzájomné súvislosti; analyzovaním historických a kultúrnych relácií; odzrkadľuje sa to aj v jazykovedných prácach Pétera Király.

Druhou významnou postavou, ktorou nás oboznámil profesor Király, bol A. László Arany. Osobne pre mňa rozsiahla štúdia A. L. Aranya Psychologické základy javov bilingvistických (Lin-

gvistica Slovaea I/II.č.), ktorú som dostala od profesora Király, znamenala východisko pre porozumenie súvislosti jedinca a kolektívu v jave dvojjazyčnosti a duálnosti kultúry. V posledných rokoch, keď sa A. L. Arany znovu dostal do pozornosti maďarskej jazykovednej pospolitosti na Slovensku, P. Király sa pripojil k tomuto hodnoteniu a holdu. (Arany A. László tudományos törekvései) – (Vedecké snahy A. L. Aranya = Arany A. László Emlékkönyv. Red. Anna Sándor, Nitra, 1993, 7-12.)

S bádateľskou životnou dráhou profesora Király a jeho činnosťou v Medzinárodnej slavistickej komisii a činnosťou predsedu komisie maďarských slavistov sa záujemci môžu zoznámiť z príspevkov venovaných k jeho životným jubileám na stranách vedeckého časopisu *Studia Slavica* ale aj v ročenkách, vydaných inými slavistickými centrami v Maďarsku a aj už v spomínanom jubilejnom zborníku, ktorý obsahuje aj jeho bibliografiu.

Práve preto tu by som pripomenula – trochu tak aj symbolicky – len niektoré výsledky a míľniky jeho vedeckej a vedecko-organizačnej činnosti, ktoré aj v súčasnosti sú „aktivizované“ vo vedeckom živote a vo vysokoškolskej výuke. K týmto posledným patria kritické spracovanie a vydanie východoslovenských ale aj iných slovenských a českých jazykových pamiatok. Medzi rarity východoslovenských pamiatok patrila jazyk slovenských kalvínov, o ktorom v r. 2006 napísal P. Király rozsiahlu štúdiu pod titulom *Vznik a zánik kalvínskej východoslovenčiny* [StSl 51 (2006) 31-64].

Jeho výskumy o bývalej poľskej osade v Maďarsku, Derenk, inšpirovali mladšiu generáciu historikov k vydaniu cirkevných matrík tejto osady (editor József Rémiás), ktoré množstvom slovenských a poľských priezvisk akoby v istom zmysle modifikovali doterajšie náhľady na túto osadu. K významným objavom P. Király pre českú kultúru je objavenie zlomku latinskej legendy o Sv. Václavovi, ktorému Richard Pražák neskoršie venoval celú knihu. K týmto objavom sa pripája aj „Budapešťský rukopis staročeských duchovných písní.“ [StSl 8 (1962) 63-78].

V roku 1976 bola prof. Királyom a historikom prof. Endre Arató zorganizovaná veľkolepá, viacdňová konferencia o bývalej univerzitnej tlačiarňi v Budíne. Vedecké fórum a v r. 1983 vydaný zborník konferenčných príspevkov: *Typographia Uni-*

versitas Hungaricae Budae 1777-1848 [Editor: Péter Király] a niekoľko rozsiahlych štúdií Pétera Királya, odhalili bohatú studnicu jazykových pamiatok slovanských národov a multikultúrne prostredie vytvorené v Pešť-Budíne touto inštitúciou.

Medzi významné výsledky tvorby Pétera Királya patrí dvoj-
jazyčne – v slovenčine a nemčine – vydaný Atlas slovenských nárečí v Maďarsku – Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn. Príprava nárečového výskumu v slovenských osadách sa začala v r. 1949. Sondovanie prebiehalo v 100 osadách. V práci sa vedením P. Királya zúčastnili slovakisti Mihály Décsy, Ferenc Gregor, Ferenc Varga a István Sipos. Na výskumy boli pozvaní aj slovenskí jazykovedci, Anton Habovštiak a Šimon Ondruš. Do prípravy rukopisného materiálu bol zapojený aj historik Erik Fügedi, ktorý pri spracovaní dejín výskumných bodov, osád po prvýkrát ustálil tri hlavné migračné vlny usadenia sa Slovákov na jazykové ostrovy na území súčasného Maďarska. Aj v súčasnosti sa prijíma táto koncepcia, ktorú prijal aj historik Ján Sirácky vo svojej monografii o sťahovaní Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí (1967, 1975). Atlas do tlače bol už v r. 1963-om pripravený. Po svojom „dlhom a hlbokom spánku“ bol až po 30 rokoch, 1993-om vydaný, inak ako prvá publikácia Slovenského výskumného ústavu v Békešskej Čabe. Ústav získal podporu na jeho vydanie od vedeckých – vtedy vzniknutých – nadácií Maďarskej akadémie vied. Novum bolo pre nás a pre hlavného redaktora atlasu, profesora Királya práca s počítačom, s čím sme sa pri príprave do tlače po prvýkrát stretli a hodne sa potrápili, veď táto vtedy pre nás nová technika si vyžadovala nové metódy redigovania, inú kontrolu ako klasické tlačiarenské metódy. Profesor Király bol aj po vydaní nárečového atlasu v neprestajnom kontakte so slovenským ústavom, zúčastnil sa ústavom organizovaných konferencií o Slovákoch v Maďarsku. Prednášal o nárečí Tótkomlóšu (Slovenský Komlós), o charaktere prechodných, a miešaných nárečiach, o jazykovom správaní komlóšskeho evanjelického obyvateľstva, o vplyve čestiny-bibličtiny na toto nárečie; prednášal o významných osobnostiach dolnozemskej slovenských osád, o Ľudovítovi Haanovi, o Štefanovi Jančovičovi a o Jánovi Melichovi.

Vydanie nárečového atlasu v úzkom slova zmysle inšpiroval aj zrod atlasu tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku, ktorý tiež bol vydaný Slovenským výskumným ústavom v r. 1996, slovenským a maďarským sprievodným textom.

P. Király nielen so svojou vedeckou činnosťou bol napojený na existenciu slovenskej menšiny. Aktívnym účastníkom bol jej spoločenského a školského života. Začiatkom 1950-tych rokov vyšli jeho pozoruhodné pokyny pre učiteľov vtedy sa rozvíjajúcej slovenskej školskej siete. Pokyny vyšli v maďarčine pod titulom „Útmutató a szlovák nyelv oktatásához az általános iskolai tanítók számára, különös tekintettel a községek nyelvjárásai sajátosságaira” [Budapest, Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, 1951.] P. Király v tomto materiáli pociťoval vtedy veľmi závažnú metodickú otázku: zosúladenie výuky literárnej a nárečovej slovenčiny. Bohužiaľ, táto metóda neskôršie sa vôbec nebrala na vedomie pri výuke slovenčiny. Začiatkom roku 1970 P. Király vypracoval návrh dvojязыčných nápisov inštitúcií v slovenských osadách v Maďarsku.

Péter Király ako predstaviteľ slavistickej vedeckej pospolitosti, jednak ako vedec, výskumník a jednak ako vedúci Katedry slovanskej filologie na Budapeštianskej univerzite ELTE vytvoril pevné a široké vzťahy so stredoeurópskym a východoeurópskym slavistickým vedeckým svetom. Tieto vzťahy chcel upevniť aj tou snahou, aby sa jednotlivé odbory slovanských jazykov postupne osamostatneli aj vo forme samostatných katedrií a to takým spôsobom, aby nebola porušená integrácia slovanských štúdií. Bohužiaľ, tento veľkolepý – a pritom opodstatnený – plán sa neuskutočnil.

Jeho všestranné vzťahy so slovanským svetom sa odzrkadľujú aj ním publikovaných prácach v slovinských, chorvátskych, srbských, ruských a v prvom rade v slovenských a českých jazykovedných a slavistických časopisoch. Tematicky v týchto príspevkoch informoval o tom, čo je pre slavistiku v Maďarsku najšpecifickejšie: o výsledkoch bádania nárečí slovanských menších jazykových ostrovov v Maďarsku. Prvenstvo v týchto publikáciách mali výskumy slovenských nárečí, ktoré sú – a to práve bádateľské výsledky a teoretické prístupy Pétera Királya

dokázali – nositeľmi vývojových tendencií, súvislosti a premien slovenských jazykov a nárečí v špecifických formách.

K tomuto tematickému okruhu patria napr. jeho štúdie o javoch spolunažívania rusínsko-slovenského nárečia, alebo o typológii miešani sa rôznych slovenských nárečí na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Vedeckokomunikačná činnosť profesora Királyja smerovala aj k maďarskej jazykovednej pospolitosti, ktorú informoval o najnovších otázkach slavistickej vedy. O vlastných výskumoch, o vzťahu starých Maďarov a Slovanov, o poslaní Cyrila a Metóda, o otázke dvojjazyčnosti v Uhorsku a v Strednej Európe písal aj do populárnovedeckých a kultúrnych maďarských časopisoch.

Zo starších jeho prác v posledných rokoch vyšla jeho práca o jazyku uhorského parlamentu v rokoch 1790-1927; vydavateľom bola Slovenská katedra na univerzite Szombathely (2000) a v roku 2001 vyšla jeho základná práca *A nyelvkeveredés* (O miešani jazykov) podporou Rusínskej a ukrajinskej katedry Pedagogickej vysokej školy v Níredháze. Bulharská akadémia vied 2001 vydala na 222 stranách Királyovu knihu o Cyrilovi a Metodovi.

Záverom pripomeniem len niektoré z najnovších štúdií, ktoré sa zrodili v prvom desaťročí rokov 2000: Jozef Štolc a výskum slovenských nárečí v Maďarsku (2009 Bratislava Jazykovedné štúdie) *Orthographie und Sprache der Banater bulgarischen Bücher* (StSl 2008) a rozsiahla práca o Palkovičovi: *Maďarské lexikálne prvky v českom slovníku Juraja Palkoviča* (StSl 56. 2011. 1-48) atď.

Pripomínali sme si 100. výročie narodenia a dlhú, viac desaťročnú životnú a odbornú dráhu Pétera Királyja, ktorý na vedeckom poli, na poli medzinárodnej slavistiky bol významnou integračnou osobnosťou, s príkladnými ľudskými vzťahmi; úprimným ctiteľom a podporovateľom „malých“ slovenských národov, ich kultúry, a horlivým dejateľom v záchrane ich slovenskosti.

Literatúra

- Výberovú literatúru uverejňujeme s orientačným zámerom
- ARANY A. László, 1939–1940: Psychologické základy javov bilingvistických. *Lingvistica Slovaca* I-II. 39–49.
- KIRÁLY Péter, 1951: Útmutató a szlovák nyelv oktatásához az általános iskolai tanítók számára, különös tekintettel a községek nyelvjárási sajátosságaira. Budapest: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
- -, 1962: Budapešťský rukopis staročeských duchovních písní (Jezu Kriste, šchedrý kněže, písně mariánské, hymna). *Studia Slavica Hung.* 8 / 63–78.
- -, 1983: *Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777-1848*. Publié par Péter Király. Budapest: Akadémiai Kiadó (red.)
- -, 1993: Za profesorom Ľudovítom Novákom. *Studia Slavica Hung.* 38 / 425–428.
- -, 1993: Arany A. László tudományos törekvései. *Arany A. László Emlékkönyv*. Nitra: Pedagogická vysoká škola. Katedra maďarského jazyka a literatúry, 7–12.
- -, 2000: *Az országgyűlési nyelv 1790-1827*. Szombathely: Szláv Tanszék
- -, 2001: *A nyelvkeveredés. A magyarországi szláv nyelvjárások tanulmányai*. Nyíregyháza: Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 7. Tanárképző Főiskola Ruszin- és Ukrán Tanszék
- -, 2001: *Исминна иовесм за Кирил и методиј. Софја*.
- -, 2006: Vznik a zánik kalvínskej východoslovenčiny. *Studia Slavica Hung.* 51 / 31–64.
- -, 2008: Orthographie und Sprache der Banater bulgarischen Bücher. *Studia Slavica Hung.* 53 / 375–380.
- -, 2011: Maďarské lexikálne prvky v českom slovníku Juraja Palkoviča. *Studia Slavica Hung.* 56 / 1–48.

ADALÉKOK A KELETSZLOVÁK NYELVJÁRÁS EMLÉKEIHEZ: JÁN ANDRÁSCSIK ÉS TOMEK VINCE

KÄFER ISTVÁN

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
gabiistvan@hotmail.com*

Abstract: About the sources of Eastern Slovak dialect, Ján Andráscsik and Vince Tomek

As one of the excellent Hungarian linguists, Péter Király conducted a lot of his linguistic research to the East Slovak dialect. It absolutely was not a coincidence, because of the knowledge of language of his native village, Málca. Péter Király also belonged to the generation of Hungarian scholars from (Czecho)Slovakia and other successor states, as László Dobossy, László Hadrovics, Gábor Kemény G., István Kniezsa, Endre Kovács, Emil Niederhauser, István Sipos, Rezső Szalantai or László Sziklay. They were not disloyal to their motherland that has become foreign; they served it in some form also in the shadow of the totalitarian power. They did not break with the Slovak, the Czech, the Croatian or the Serbian culture. The life work of this generation, based on the results of its great predecessors, laid the foundations of today's internationally noted Slavic and Central European researches.

As a salute to the professor's memory, on the Király Péter's 100th birthday, I raise some problems about his favorite research field, about the East Slovak dialect. The professor's work on the "východniar" questions provides us a good basis for analyzing and evaluating the literary works of the Eastern Slovak dialect. Péter Király just mentioned the literary datas of *Šenk palenčeni* a work of the catholic priest of Bártfa, Ján Andráscsik, among his very conscientious studies. Andráscsik's work is a folk-play written in Sáros dialect and classified to the literature of Sáros-Szepes counties. In 1851 Jozef Miloslav Hurban wrote about Andráscsik's play: *We must be pleased that the Slovaks are beginning to want after something Slovakian, and we have to give them in its entirety after which a Sárosian wishes in Sáros dialect.* The Adrascsik's love of the Slovak people is also reflected in the life and life work of the world-famous Piarist General, Vince Tomek. He became the leader of the world and the Hungarian Piarists and his superiority was the longest one in the life of this religious order. He remained loyal to his motherland and mother tongue and expressed his national consciousness with Christian humility, confessed that he had not been either Hungarian or Slovakian, but remained a Hungarian.

Keywords: East Slovak dialect, catholic preast Ján Andrascsik, piarist general Vince tomek, folk play, Hungary

A jeles magyar nyelvészek közül Király Péter igen sokat foglalkozott a kelet-szlovák nyelvjárással, ami egyáltalán nem véletlen, hiszen szülőfaluja, Málca nyelvének ismerete inspirálhatta. Király Péter is ahhoz a nagy (cseh)szlovákiai és más utódállamok-beli magyar tudós nemzedékhez tartozott, mint sokadmagával Dobossy László, Hadrovics László, Kemény G. Gábor, Kniezsa István, Kovács Endre, Niederhauser Emil, Sipos István, Szalatnai Rezső, Sziklay László. Nem lettek hűtlenek külföldre vált szűkebb pátriájukhoz, és valamilyen formában a totalitáriussá váló hatalom árnyékában is szolgálták. Nem fordítottak hátat Trianon után a szlovák, cseh, horvát, szerb kultúrának. Ők szervezték meg Magyarország úgynevezett nemzetiségi iskola-rendszerét, amikor például Dunaszerdahelyen Rákosi Mátyás, Békéscsabán Klement Gottwald képe díszítette a nemzetiségi iskolák falait a proletár internacionalizmus jegyében. Ugyanakkor Esztergomból Párkányba jutni vagy vissza alig lehetett. Ebben a közegben egyéniségüktől függően nem egyformán álltak helyt, de mai szemmel legalább is ellentmondásosnak ítéhető magatartásukat sokszorosan felülmúlja a magyar szlavisztika valamennyi ágának művelése. Az ő munkásságuk nélkül szinte nyoma sem maradna az "anyaország" kultúrájának szlavisztikai érdeklődéséből.

Az elszakított tájakról származókat titokban néhány ugyan-csak onnan való minisztériumi tisztviselő is támogatta. Szükség is volt rá, hiszen egészen váratlan gyanúsítások, retorziók érték ezt a politikailag nem a diktatúrához szokott értelmiséget. Ilyenkor jó szolgálatot tettek a könyvtárak, levéltárak eldugott íróasztalai, ahová el lehetett rejteni az egykori külföldi gyökerű pedagógusokat, kutatókat. Király Péternek sem volt éppen kellemes érzés a nyelvjárásgyűjtés a lakosságcserével megtizedelt és megosztott szlovákság ellenszenvé. Ugyanígy kezdeti könyvtároskodása sem.

E nemzedék munkássága, a nagy elődök eredményeit folytatva alapozta meg a mai hazai, nemzetközileg is számon tartott szlavisztika és Közép-Európa kutatást. Király Péter századik születésnapján a professzor emlékének tisztelegve felvetek néhány kérdést kedvelt szakterületéről, a kelet-szlovák nyelvjárásról.

Monográfiáját tanulmányozva (KIRÁLY 1953) a XX. század ötvenes éveinek első felében követelt igényeknek megfelelő hangmegütés mögött ma is érvényes és tiszteletre méltó álláspont, értékrend bontakozik ki. 1861-től az alábbi verssorokat idézi: *Jak welku porciu placic nestarčime / Zabrali perini - lem na slame špime.// Kelo Balamutis kelo totej psoti/ Co chudobe robia německe Banknoti.// Sinoch za vojakoch něch bi nam něbrali/Žeby w cudzích krajoch tam, krw wiliwali.* (KIRÁLY 1953: 81-82)

A kor "haladó" ideológiájának árnyékában olyan megállapításokra is merészkedett, miszerint az 1750-58 között Debrecenben nyomtatott zempléni könyvek az első szlovák nyelvű irodalmi próbálkozások első termékei voltak, amelyek 40 évvel megelőzték a Bernolák-féle kodifikált (1787) irodalmi nyelvet és csaknem egy évszázaddal a középszlovák nyelvjáráson alapuló, Štúrnek alapította irodalmi nyelv első termékeit (1843). (KIRÁLY 1953: 84)

Ez a közel hetven éves megállapítás teljes mértékben megegyezik például a Ján Andráscsik sárosi nyelvjárásban írt Šenk palenčeni-jével kapcsolatos legújabb kutatási eredményekből leszűrt összeggéssel, miszerint ez volt az első szlovák nyelvű bestseller, amint arról a következőkben szözlünk.

Újabbán Ábrahám Barna fogalmazta meg azt, ami Király Péter monográfiájából is nyilvánvaló, hogy a keletiszlovák nyelven létrejött írásbeliség a magyar kultúrához, politikához kapcsolódást tanúsítja. Ez egyben elhúzódot jelentett a középszlovák régió mozgalmaitól, ami különösen Jonáš Záborský munkásságában figyelhető meg. Ezt próbálta meg kihasználni az 1945 előtti magyar nemzetiségi politika a *szlovják* szeparatizmus támogatásáa. (ÁBRAHÁM 2007) Sőt! Ez a különállás mindmáig észrevehető 1968-cal kapcsolatban is, hiszen közismert a Kassa - Prága léghíd Pozsony kihagyásával, az ún. *východniarok* bevonulásával a szövetségi hivatalokba. Számtalanszor jelenik meg ez a téma irodalmi megfogalmazásokban is, például Jozef Puškáš *Záhrada* c. regényében. Az alaphangulaton kívül is, miszerint a regényhős azért juthatott álláshoz, mert kiderült, hogy a vállalat egyik főembere is a keleti végekről származik. (PUŠKÁŠ 1984)

A Király Péter gyűjtéséből származó szöveg teljes mértékben egybecseng Puškášéval:

Rozkázat' vidál August Rimski Čásár, Abi se mu cali svet zrachoval, Kázdi človek meno své vodlovál, Do listi Čásársokho zapisál ... Lud se veľki zchádzal zkáždej strany, Zsvich Várošov, Mestov, kdze prebival, Aby se list Čásárski zapisál... (KIRÁLY 1953: 244)

És Puškás:

Sestrička na východe, braček na západe a ja si hoviem pekne uprostred Kašajvároši...; Vera už neznam chtory je chtory ... Bars ho ľubim ... šicke peňeži mu ukladám ... A ja tam chodzim popod obloky jak degeš, chodzim, chodzim do vároša... (PUŠKÁŠ 1984: 57, 52, 53)

Ebben a világban a szekrény/skriňa kredenc, az üllóalkalmatosság *hokerlík* ...

Király Péter a magyarországi szlovák nyelvatlaszban összefoglalta, hogy hazánkban 10 ukrán-keletiszlovák nyelvjárású település van. A többi magyarországi nyelvshigethez hasonlóan szinte teljes bennük a szlovák-magyar kétnyelvűség, továbbá nem eredeti települések, többségük a XVII-XVIII. század fordulóján jött létre. Érdekeségként említi, hogy a *lievč* szó mint magyarországi gyűjtés, gazdagítja az egész szlovák dialektológiát. (FÜGEDI – GREGOR – KIRÁLY 1993: 7) Bartók Béla szlovák népdalgyűjteményének pizskozatában olvasható, hogy a *lievča* szó ismeretlen volt a gyűjtő számára, (KÄFER, SZTAKOVICS 2011: 130) s a legtöbb ilyenl a keletiszlovák nyelvjárásban találkozott.

Professzorunk “východniar” munkássága jó alapot teremt a keletiszlovák nyelvjárásban született munkák elemzésére, értékelésére. Király Péter igen lelkiismeretes adatközlései között csupán említette Ján Andráscsik bártfai plébános *Šenk palenčeni* című, Sáros-Szepes irodalmába sorolt, sárosi nyelvjárásban írt népszínművét. (KIRÁLY 1953: 78) A mű szerzőjéről és munkájáról nemrégiben Zakar Péter történész közölt kismonográfiát a Századok lapjain. (ZAKAR 2015: 1211-1246) Idézetei igazi nyelvi sokrétűséget mutatnak. Tamás katona a szlovákot a magyaral keveri, a miskároló Pavel nyugatszlovák nyelvjárást használ, a drótos Hric és Vasil diák keletiszlovák- ruszin dialektusokat, Lajzer kocsmáros és Rach'la, a felesége, Joško, a cigány, Dzura fuvaros a sárosi szlovák nyelvjárást követi.

A népszínmű első mondatát Tamás mondja ki ekképpen:
Hej zsidó, pálinkát!

Lajzer válasza:

Jaku rozkažece? Mam bilu, mam žoltu – jakukoľvek chcece.

Lem négy garasára – daj sem slivovici.

Tamás minden megnyilvánulása magyarral kevert.

Hát nekem šints rozum? Kutya szedte vette! Melč parast, bo mindjárt lesz teremtette!

A egész mű a mértékletességre tanítja az alkohol nyomorában szenvedő szlovákokat, akik a végén esküt tesznek, hogy nem isznak többé alkoholt. Dzura monológja végén Daniel kijelenti:

Na moj hrišnu dušu – to pravda velika,

že nas ku žobractvu – lem palinka mika.

A plébános örömmel fogadja az esküt tevőket:

Čul sem od dzijaka na što ma žadate:

že sa už od čorta – ku Bohu vertate.

Posluchajte teper – jak ste vy zhřišili:

dešjat vy prikazy – božske prestúpili.

Az eskü szövegéből:

Ja vzivam za švedka – tu vševeducého,

v svatej trojici – Boha jedineho:

že palenku vecej – nikdy pic nebudzem...

I druhich presvedčím – o jej škodlivosci

a na kelo možno – privedzem k trižlosti.¹

Zakar Péter teljes joggal veszi át Imrich Sedlák idézetét e mű jelentőségének összefoglalásául a Slovenskje národňje novini 1845. évfolyamából: Igazi színdarab, amit szlovákjaink a Tátra alján a zsidó kocsmák színházában sajnos minden pillanatban bemutatnak. Ez az írás sárosi nyelvjárásban jelent meg, népünk nagyon tisztelt és jeles barátjától... Jozef Miloslav Hurban 1851-ben így írt róla: Örülnünk kell, hogy a szlovákok kezdenek vágyódni valami szlovák után, és teljes bőségben kell azt adnunk nekik, ami után egy sárosi is sárosi nyelven vágyakozik. A Šenk például, bár sárosi nyelvjárásban íródott, annyi jót tett, hogy a legfennköltebb cseh nyelven írt munka sem aratott annyi dicőségget, mint amivel Andráscsik úr dicsekedhet. (ZAKAR 2015: 1229)

1 Az eredeti kézirat Zakar Pétertől kapott másolatából.

Adráscsik népszerűtete árad a világhírű piarista generális, Tomek Vince életéből, munkásságából. A világ és a magyar piaristák legfőbb vezetője lett, az ő generálissága a leghosszabb a tanító rend életében. Mindvégig hű maradt szülőhelyéhez, anyanyelvéhez. Keresztény alázattal fogalmazta meg nemzeti tudatát. Petőfi Sándor és Mécs László szüeleire hivatkozva vallotta, hogy ő nem lett sem magyar, sem szlovák, hanem megmaradt hungarusnak. Számos magyar publikációja mellett előszeretettel foglalkozott a kelet-szlovák népdalok gyűjtésével. Természetes emberi melegségének tanúsága a saját megjegyzése szerint a szeminárium és a plébánia falai közül hallható ének, a lány szavai a madár szavai, a kispapé. Valószínűleg Eperjes környékéről való:

“Ptačku (sokoličku) škovrančeku
Ti visoko litaš!
Povic mi novinu
Co o milim slichac!”

‘Povim ci novinu,
Smutnu ñe vešelu,
Že tveho mileho
Za klerika beru.’

“Ked oñi ho beru,
Ñej ho zotrimaju
Pošľem poñho služku,
Nazad mi (Tak oni) ho daju.
A ked ho ñe daju,
Pujdzem poñho sama,
Šak ja ho tam najdzem
Medzi klerikama.

Šedzi un tam, šedzi
Medzi klerikama (ami)
Ucira sve očka
S štrucima priama (ami)

Ucira, ucira
Soldzi mu kapkaju

Až na marmor kameň
Samki vibijaju.”

<Voľel som, voľel som
Prešovsku uličku
Po ktorej som hodzel
Ku svemu dzifčesu.

Hodzel som, hodzel som
Ale teraz uz ňe Aľe už ňe budzem
Bo ja už za knaža Bo ja do tich Košic
Zostanem hej na vše. Za klerika pujdzem.

A ak ja už budzem
Po klaštore klapkac
Budze tebe mila
Zo šerca krčce kapkac.

A jak ja už budzem
Peršu omšu služic
Pridz še mila moja
Panu Bohu modľic.

A jak ja už budzem
Peršu kazeň kazac
Možeš sebe mila
Do sreca zavjazac:

Že z našej lubosci
Ňigda ňic ňebudze
Tak jakkebi rucel
Do Dunaja kameň.

Bo z Dunaja kameň
Ňigda ňe vipliňe
Tak i naša ľubosc
Na veky zahiňe.>

A húszas évek végéről való az alábbi lejegyzés:
Dobre bulo v Uherskej krajine,
zakľa Koššuth bival v Debrecine,
a jak Koššuth pošol z Debrecina,
zahynula Uherska krajina.

Külön megjegyzéssel: *V šarišskom nárečí* látta el a következő dalt:

Janči porubani

A na luce na zelenej,
pri studznice pri studzenej
stoji koňik ošedlani,
pri ňom Janči porubani.

Prišol k ňemu jeho ocec,
prišol k ňemu jeho ocec.
– Sinu, sinu, dze ten tovar,
čoš na vojňe vivojoval?
– Otče náš, otče, idz odomňe,
nezakravaj šerdco vo mňe!

Pošol ocec, prišla matka,
pošol ocec, prišla matka.
– Sinu, sinu, dze ten tovar,
čoš na vojňe vivojoval?
– Maľko, matko, idz odomňe,
nezakravaj šerdco vo mňe!

Pošla matka, prišla sestra,
pošla matka, prišla sestra.
– Bratu, bratu, dze ten tovar,
čoš na vojňe vivojoval?
– Šestro, šestro, idz odomňe,
nezakravaj šerdco vo mňe!

Pošla sestra, prišla mila,
zdvihla oči až do Boha.

- Mili, mili, co ce bolí?
Pozavijam tvojo rani.
– Maš ti mili dva ručnički,
pozavijaj mi raňički!²

A magyar szlovákságtudomány, a hungaroszlovakológia igen fontos eredménye Király Péter munkássága. A keletiszlovák régió és művelődése Magyarország és benne Szlovákkövid sokszoros politikai sanyargatások, érdekütközések, tiltások, hamisítások és megannyi erőszak színtere. Király Péter tudományos eredményeit, minden elismerésre méltó aktivitását tiszteltük meg a fentiekben. A tudomány – így professzorunké is – azonban nem öncélú. Zárjuk Király Péter előtti tisztelgésünket néhány legújabb adalékkal.

Nemrégiben jelent meg az Eperjesi Egyetem kiadásában Sturm László és Dobsony Erzsébet szerkesztésében az Eperjesi Tükör. A város magyarságát mutatja be. Eltűnését, szlovák “meghódítását”. Ez a mai Szlovák Köztársaság kulturális-politikai életének ügye-baja, a sáfárkodás a magyar múlt értékeivel. Kónya Péter *Eperjes magyarsága a századok során* című összefoglaló tanulmányában ismerteti a magyar művelődéstörténetben ismert várostörténetet a XIII. századi német betelepülőktől 1918-ig. A “Deutschen und Slowaken” városlakóktól a Tarca-parti magyar Athénig. Az elmagyarosodott városlakók is háromnyelvűek maradtak, beszéltek “po šarišsky” a keletiszlovák “lingua francá”-ját, de a nemzettudat egyértelműen magyar volt. Ezért fogadták lelkesedéssel a magyar vörös hadsereget. Az asszimiláció azután erős volt, az eleve két-háromnyelvű lakosság és a betelepülés miatt, de szlovák hivatalnokok hiányában csehek érkeztek. Az első bécsi döntés után sokan költöztek délről, főleg Kassáról a Szlovák Köztársaság részévé lett városba, ahol a két háború között megszűntek a magyar iskolák és a kulturális élet, 1945 után pedig a gulágokra hurcoltak között is sok volt a magyar. 2001-ben 208-an vallották magukat magyar nemzetiségű-

2 Szlovák népdalgyűjteménye 1915-1925 k. Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Levéltára IV. Tomek Vince hagyatéka 1892-1986.

nek, de a reformátusok már szlovák nyelvű istentiszteleteket tartanak. Idézzük Kónya Pétert: *“Amíg azonban létezni fog a város, addig élni fog a kulturális örökség is, melyet ... az eperjesi magyarság nemzedékei a jövő számára megalkottak ... Ezáltal mind a múltban, mind napjainkban részt vettek és részt vesznek azon hagyományok létrehozásában, amelyekből most a legtágabb értelemben táplálkozik a modern közép-európai népek kultúrája.”* (KÄFER 2017: 146)

Ehhez az örökséghez tartozik Király Péter professzornak a keletiszlovák nyelvjárást kutató, bemutató munkássága is, és mint ilyen a szolgáló tudomány eredménye.

Bibliográfia

- ÁBRAHÁM Barna, 2007: A szlovákság történelmi törésvonalai: konfesszionizmus és regionalizmus. Hungaro-szlovakológia. Budapest: Szent István Társulat 2007. 141–205.
- FÜGEDI Erik, GREGOR Ferenc, KIRÁLY Péter, 1993: *Atlas slovenských nářečí v Maďarsku. Atlas der slowakischen Mundarten In Ungarn.* Békésksa Čaba: Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku.
- KÄFER István, SZTAKOVICS Erika, 2011: Szlovák népdalok. Bartók Béla Tót népdalok című gyűjteményének “piszkozata”. Szeged: Gerhardus Kiadó.
- KÄFER István, 2017: Hungaroszllovakológiai Figyelő. *Magyar Sion* 1/ 141–147.
- KIRÁLY Péter, 1953: *A keletiszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PUŠKÁŠ Jozef, 1984: *Záhřada (v piatom období roka).* Bratislava: Smena.
- ZAKAR Péter, 2015: Adalékok a Felföldi mértékletességi egyesületek történetéhez. Ján Andráscsik katolikus pap élete. *Századok* 149 / 12111–246.
- STURM László, DOBSONY Erzsébet (szerk.), 2013: *Eperjesi Tükör.* Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.

NYELVTUDOMÁNY

VAN-E SZEREPE AZ ETIMOLÓGIÁNAK A VILÁG NYELVI KÉPÉNEK ELEMZÉSÉBEN?

BAŃCZEROWSKI JANUSZ

ELTE BTK, Szláv és Balti Filológiai Intézet,

Lengyel Filológiai Tanszék

janusz.banczerowski@gmail.com

Abstrakt: W artykule autor wskazuje na przydatność badań etymologicznych w odtwarzaniu językowego obrazu świata zarówno w perspektywie diachronicznej, jak i porównawczej. Wracając do okresu, w którym mogła istnieć wspólnota indoeuropejska, a potem do okresu oddalania się od siebie języków i kultur możemy zaobserwować zmiany zachodzące w postrzeganiu świata przodków danych społeczności. Powyższe rozważania ilustruje analiza kilku przykładów językowych.

Słowa klucze: etymologia, językowy obraz świata.

Egyre inkább az a meggyőződés kezd uralkodóvá válni, hogy az etimológiai kutatásoknak nagy szerepe lehet nemcsak a régebbi, hanem a mai nyelvi világkép tanulmányozásában is. A régi etimológiai jelentésekben nagyon gyakran rejtőznek a lexémák eredeti jelentései. A szó eredeti jelentésének a megértése lehetővé teszi, hogy észrevegyük az adott név által rejtett értelmet, illetve nagyon gyakran az adott fogalom tartalmát az adott időszakban. Amikor a világ nyelvi képének elemezésekor figyelembe vesszük a szavak, szóelemek eredetét és változásait, arra törekszünk, hogy elsősorban a szemantikai motivációjukat fedezzük fel bennük, azaz az elemzett szó és az etimológiai töve között fennálló jelentésbeli kapcsolatot. Ez a kapcsolat különböző szóképzési-kronológiai síkon jelenhet meg. Ez esetben nagyon fontos számunkra az a momentum, amikor észrevevesszük a szó jelentésének a változását. Magának a szó struktúrájának az elemzése egyes esetekben információt szolgáltathat arról is, hogy az akkori nyelvhasználók elméjében milyen asszociációk játszottak

szerepet az adott szó létrejöttében. Néha kénytelenek vagyunk az összehasonlításhoz folyamodni a rokon- vagy az indoeurópai nyelvek megfelelő szókincse tekintetében is. Az etimológiai kutatások lehetővé teszik a világ nyelvi képének olyan rekonstrukcióját, amely közös volt az adott nyelvcsalád számára. Az idő elteltével azonban a törzsek közötti kontaktusok meglazulása következtében és azon belül a külön kultúrmin-ták létrejötte azt okozta, hogy ez az eredetileg közös világnép differenciálódott. Az adott közösség szétesése következtében keletkezett önálló nyelvek eltérő módon értelmezték a valóság egyes jelenségeit. Például, elvetésre kerültek a régi nevek és élet-re keltek az újak, amelyek közelebb álltak az adott nyelvközös-ség tagjainak az akkori élettapasztalatához (pl.: mindennapi élet, munka, vallás stb.). Ezért nagyon fontos számunkra a legrégeb-bi állapothoz, azaz az indoeurópai ősnyelvhez való hozzáférés, amely elődeink mentális közösségét kialakította. Az adott szó összehasonlítása rokonnyelvi megfelelőivel lehetővé teszi, hogy rekonstruáljuk a szótó legrégebbi állapotát, szemantikai mező-jét, és azután kiderítjük azokat a változásokat, amelyek az egyes nyelvekben vagy a nyelvcsoportokban (pl. szláv, balti, germán, román, finn-ugor, stb.) megjelentek. Azonban hozzá kell tenni azt is, hogy az ilyen jellegű elemzésből következő megállapítá-soknak csak hipotetikus jelentősége van, ugyanúgy mint egyéb-ként minden etimológiai elemzésnek is. Ennek ellenére az ilyen típusú kutatásoknak igen nagy szerepe van a nyelvi világnép rekonstrukciójában. Ahogy Niewiara írja „Ez az egyetlen mód-szer, amely lehetővé teszi, hogy eljussunk a legrégebbi időkhöz, amikor még létezhetett az indoeurópai közösség, és utána olyan időkhöz is, amikor a nyelvek és a kultúrák kezdtek távolodni egymástól. Az ebből a célból felhasznált etimológiai elemzés se-gítségével megfigyelhetjük azokat a változásokat, amelyek őse-ink pszichikájában? gondolkodásában? világlátásában?” jelentek meg (ford. B.J.) (NIEWIARA 2000: 104).

A világ nyelvi képének rekonstrukciójában az etimológiai adatokat nyelven kívüli ismeretekkel szükséges kiegészíteni, mi-vel az etimológia alapján végzett elemzés csak részleges rekonst-rukciót feltételez. Ez esetben nincs lehetőség arra, hogy megál-lapítsuk a jelentés fejlődésének a szabályait, tehát csak fejlődési tendenciákról lehet szó. E tendenciák kutatásában fgyeembe

kell venni a szemantikai párhuzamokat is. A múltra vonatkozó tények rekonstrukciójakor a kutatónak ismernie kell az adott szó keletkezésének az idejét és a környezetét is, amelyben ez a szó létrejött.

A világ nyelvi képének a rekonstrukciója sokféle adat elemzését igényli. Természetesnek tűnik, hogy a név rögzíti a szóban forgó objektumok legtipikusabb tulajdonságait. Az etimológiai adatok nemcsak a legjellemzőbb tulajdonságok, megfigyelések teszik lehetővé a valóság elemeinek a leírásánál, hanem rámutatnak a világ emberi kategorizálására és konceptualizációjára jellemző jegyekre is. A szó etimológiai jelentése és a funkciója között jellemző és nem esetleges kapcsolat létezik, amelyet az adott szó által denotált tárgy vagy fogalom tölt be az adott kultúrában. Az etimológiai adatok elemzése általában információt továbbít az adott objektum tipikus tulajdonságairól.

Az indoeurópai nyelvek a kiválasztott lexikális csoportjainak kontrasztív diakrón elemzése segíthet abban, hogy megállapítsuk e nyelvek számára közös világképet. Össze lehet hasonlítani például a szláv, a balti, a germán és a román nyelveket. Figyelembe véve e nyelvek hosszú történelmi fejlődési időszakát és a későbbi kölcsönös hatásokat is, az elemzett nyelvi anyagot oly módon szükséges behatárolni, hogy csak az eredetinek tartott archaikus elemeket választjuk ki belőle. A lexika elemzésekor az összehasonlításban szereplő nyelvcsoportok számára meg kell határozni azt a szókészletet, amely közös lehet a szóban forgó nyelvcsoportokhoz tartozó minden nyelv számára, és a régebbi időkből öröklődött. Az ily módon kiválasztott anyagok elemzése azon alapulhat, hogy elsősorban megállapítsuk a szavak etimológiáját, azaz, a legrégebbi hipotetikus vagy valós szótöveket, meghatározhatjuk a szemantikai mezőjét, amely tartalmazza a szótó mögött rejlő jelentést, és végül döntenünk kell arról is, hogy a különböző indoeurópai nyelvek szókészletében el lehet-e különíteni azokat a szavakat, amelyek ugyanolyan fogalmakat neveznek meg, valamint a jelentés hasonló összetevőjét. Ez viszont arról tanúskodna, hogy a múltban létezett a közös nyelvi világkép. Nyilvánvaló, hogy a nyelvi elemzés kimutathatja a hasonlóságokat és a különbségeket a világ interpretációs módjában. Érdekesekek lehetnek azok a változások, amelyek az egyes nyelvekben mutatkoznak, és amelyeknek kulturális jellege van.

Azonban nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy az észrevehető hasonlóságoknak lehet véletlen volta is. Egyébként maga a módszer is, amely a kutatásban gyakran orientálódik a nem világos etimológiákra ugyanúgy, mint minden történelmi elemzés, csak a hipotézis felállítását teszi lehetővé. Ennek ellenére, az etimológiai kutatások nélkülözhetetlenek a nyelvi világgép rekonstrukciója számára.

A fentiek tükrében nézzünk meg néhány olyan nyelvi példát, amelyeknek az etimológiája egy meghatározott tartalommal hozzájárulhat a nyelvi világgép pontosabb megismeréséhez, megértéséhez. Mint ismeretes, a szláv nyelvekben a *méh* szó elnevezésére több olyan lexéma létezik, amelyek a fonetikai alakja eltér egymástól: a bolgár *мчела*, cseh és szlovák *včela*, horvát és szerb *pčela*, kai-horvát *čmela*, lengyel *pszczoła*, orosz *пчела*, szlovén *čbela*, felső szorb *pčota*, alsó szorb *coła*, ukrán *бджола*. Felvetődik a kérdés honnan erednek ezek a különbségek? Erre vonatkozóan két főhipotézis létezik. Az első hipotézis szerint a **bъčela* ószláv alak a **bъk-*, **bъč-* hangutánzó tőből keletkezett, amely az ószláv **bučati* igével függ össze, amely a „mély, hosszantartó hangot ad” jelentéssel bírt, és amelyhez hozzájárult az **-ela* képző. Így, a szóban forgó szónak az eredeti jelentése döngicsél, zümmög.

A második koncepció szerint a méh mai szláv nevei a **bъčela* (lágyszerrel) alakból származnak és olyan indoeurópai nevekkel kapcsolatosak, mint például: litván *bite*, lett *bite*, óír *bech*, német *Biene*, angol *bee*, norvég *bie*, svéd *bi*, latin *fucus* (méhhere), amelyet a **bhei-* protoindoeurópai tőből származtatnak. A rekonstruált **bhei-* eredeti jelentése „üt, támad, kiölti a fullánkját”. Azonban, nem zárható ki az sem, hogy az ószláv **bъčela* behelyettesítette a **bhei-* < **bъčela* protoindoeurópai alakot a **bučati* típusú formákkal, ami a másodlagos asszociáció következtében ily módon kiválthatta a tabuhatást is. Az egyes indoeurópai nyelvekben a tárgyalt rovar megnevezésére a mézzel kapcsolatos asszociációkon alapuló új név keletkezett, például: a görög *mélissa*, örmény *meghu*, szanszkrit *madhu*, *maksikā*. Érdemes itt hozzátenni, hogy hasonló hangzású és mézre utaló a magyar *méh* szó. Annak ellenére, hogy a szakemberek ősinek, finnugor eredetűnek tartják (vö. zürjén *moš*, votják *muš*, mordvin *mekš*, finn *mehiläinen*) nagy valószínűséggel indoeurópai eredetű.

Most nézzük meg a következő példát, amely az *eghi- protoindoeurópai tövel függ össze. Az ószláv *ežb- < *ez-jo rekonstruált szótőnek a szláv nyelvekben olyan realizációi vannak, mint például: a bolgár еж, cseh ježek, lengyel jeź, horvát jež, orosz ёж, ruszin ѝж, szerb jež, szlovák jež, szlovén jež, ukrán їжок. A litván nyelvben is hasonló szó van ežys, a görögben pedig ekhinos, ékhis (= mérges kígyó, vipera), a szanszkritban az áhi-. Az *eghi-eredetileg a mérges kígyóval kapcsolatos, amelynek a jelentése: felfalja a mérges kígyókat (viperákat). Ez azt jelenti, hogy őseink számára a sündisznók hasznos állatok voltak, mivel pusztítottak a veszélyes hüllőket. Az etimológiai jelentés az idővel változásokon ment át. Az ember figyelme a sündisznó más tulajdonságaira is összpontosult (pl.: a külső kinézetére, tüskés bőrre, viselkedésére). Erről tanúskodnak a szláv nevek: a lengyel jeżyć (= felmereszt, felállít, égnek mereszt): jeżyć czupryne/grzywe (= égnek mereszti haját vagy sörényét); włosy mi się jeżą (= égnek mered/áll a hajam; sündisznóhoz hasonló hajviseletet hord); orosz ежиться (= összehúzza magát), lengyel jeżyyna, orosz жебука (=szeder, tüskével borított inda) stb.

Az ószláv *sorka szó a protoindoeurópai *ker töre vezethető vissza, amelynek az eredeti jelentése: fekete, feketés (a madár neve a domináló szintollazatra utal). Az ószláv *sorka szót a szláv nyelvekben olyan alakok képviselik, mint például: a bolgár сѣрка, cseh straka, horvát sraka/svaka, lengyel sroka, orosz сорка, szerb sraka/svaka, szlovák straka, szlovén sraka, ukrán сорка. Az, hogy a szláv nyelvekhez hasonlóan a litvánban is létezik šarka szó, az óporoszban pedig sarke, a szláv – balti kapcsolatokra utal. A *svorka alak, amely a szláv nyelvek egy részére jellemző a *sorka -nak másodlagos kontaminációja, amely az ószláv *svr'kati/ *svr'čati igetőből jött létre, és amelynek jelentése csiripelés, csicsérgés.

Végezetül nézzük meg az információ szó etimológiai jelentését. Mint tudjuk a tudományban az „információ” fogalmának olyan jelentéseket tulajdonítanak, amelyekkel ez a latinból kölcsönzött szó eredetileg nem rendelkezett. Természetesen, a tudománynak joga van arra, hogy az általa vizsgált jelenségeket tetszőlegesen nevezze meg, és nem kell figyelembe vennie a tudományban szereplő nevek, mint tudományos terminusok

eddigyi szemantikai megterheltségét. Bár az ilyen eljárás szükségesnek és megalapozottnak tűnhet, de ennek ellenére legalább is a humán tudományokban, ahol a nyelvi használatot ignoráló kodifikációk általában gyorsan elévülnek, nem elégséges (BAŃCZEROWSKI 2003: 428-438).

Az *információ* (in + formo) szó a latinban *képet, ábrázolást, fogalmat* jelentett, viszont a vele homolexiós *informo* (in + formo) igének a jelentése: *alakít, alakot ölt; alkot, csinál, bemutat, tanít, képez, fogalmat alkot valamiről*. Nem nehéz észrevenni, hogy ezt a két szót egy közös elem köti össze, nevezetesen a *forma*. Ez azt jelenti, hogy az információ az, aminek egy meghatározott formája, alakja van. A latin szótóbból kiindulva az információ két aspektusát lehet kiemelni: (1) (az *informatio* által jelzett) tárgyi és (2) (az *informo*ban rejlő) cselekvésre/folyamatra utaló aspektus. Ott, ahol az információ, mint cselekvés jelenik meg, tekintettel kell lennünk az *informo* által jelzett képzésre, alakításra, illetve a határok kijelölésére. Az információ folyamatként történő értelmezését a *formál, alakít* jelentené. Így az információ kétféle felfogásáról beszélhetünk; az első – objektívista, a másik pedig – valakinek az alakítási cselekvéséből eredő szubjektív jellegű. A tárgyi és a szubjektív értelmezés tükrében az információt egyrészt a *környezet* objektívan megkülönböztethető *állapotának* a formájában, másrészt pedig a *környezetből* történő *kiválasztási aktusként* látjuk. Ez mind a percepció aktus, mind az alany olyan cselekvése lehet, amely során információ képződik, ezzel egy meghatározott formát tulajdonítva a környezet egyik fragmentumának. (MIKUŁOWSKI POMORSKI 1988:18). Ezen kívül még egy harmadik lehetőség is fennáll, amelyre az *informazione* olasz terminus mutat: „olyan tevékenység, amely azon alapul, hogy a létnek olyan szubsztanciális formát, vegetatív életet, érzeki vagy gondolkodó cselekvést tulajdonítunk, amely meghatározza a természetét, valamint a potenciális állapotból az aktuálisba történő átmenetét.” (MIKUŁOWSKI POMORSKI 1988:18). Ebből az következik, hogy „az olasz meghatározás az információt a forma képzési aktusában helyezi el, feltételezi az információ cselekvésként történő értelmezését, miközben a latin szó az információ objektív létezését emeli ki. Az olasz meghatározás a cselekvő ténnyezőre utal, amely a valóság képzését és átalakítását szolgáló alapvető impulzusként értendő.

A világegyetem lényegénél fogva nem más, mint szüntelen és végtelen folyamat, amely nem közvetíti a kész információt. A létezés a világban az információ segítségével benne történő lehorgonyzás jelent. Az informatio latin szónak az etimológiája azt szuggerálja, hogy az elménk cselekvése során aktív formát rendeljünk ahhoz, ami korábban ilyennel nem rendelkezett.

Befejezésül fel lehet tenni a kérdést, hogy az egyes szavak alapján rekonstruált nyelvi világgép, milyen mértékben különbözik attól a képtől, amely a frazeológiai kapcsolatokban, valamint az aktuális nyelvhasználók elméjében rögzült.

Bibliográfia

- BAŃCZEROWSKI Janusz, 2003: Néhány megjegyzés az információ fogalmáról és terjedelméről. *Magyar Nyelvőr* 4/ 428–438.
- BORUŚ Wiesław, 2008: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- BRÜCKNER Aleksander, 1970: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- ФАСМЕР Мах, 1987: *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Издательство «Прогресс».
- LEHR-SPŁAWIŃSKI, Tadeusz: 1947: *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*. Warszawa.
- MIKUŁOWSKI POMORSKI, Jerzy: 1988. *Informacja i komunikacja. Pojęcia, wzajemne relacje*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź: Ossolineum.
- NIEWIARA Aleksandra, 2000: *Badania etymologii a odtwarzanie językowego obrazu świata. Język a Kultura*. Wrocław: Acta Universitatis Wratislaviensis No 2218.
- SAFAREWICZ Jan, 1986: *Język starogrecki. Język indoeuropejski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, T. I.
- SŁAWSKI Franciszek (Eds.), 1974: *Słownik prastawiański*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Ossolineum T. I.
- ТРУБАЧЁВ Олег Николаевич, 1974: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Москва: Наука.
- ZAI CZ Gábor (Eds.), 2006: *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

HOVORENÁ SLOVENČINA V OKRESE VEĽKÝ KRTÍŠ (ANALÝZA NA KONFRONTAČNEJ OSI MONOLINGVÁLNI - BILINGVÁLNI OBYVATELIA)

LADISLAV GYÖRGY

*Segedínska univerzita v Segedíne,
Pedagogická fakulta Gyulu Juhásza, Národnostný inštitút,
Katedra slovenského jazyka a literatúry
dr.ladislav.gyorgy@gmail.com*

Abstract: The contribution takes a comparative stance, provides general characterization of the Slovak-Hungarian bilingualism in the ethnically mixed territory of both Slovakia. Within the studied diglossia and bilingual process, the problems of describing the language users alone (monolingual and bilingual speakers) accentuate, their [speakers'] classification according to particular types of bilingualism, the categorization into the specific groups of bilingual families etc. is specified. The work deals with the systemic and structural analyze of the monolingualists' and bilinguists' spoken communicates and explains the question of diglossia and bilingual communication in detail from the view of description of various transference phenomena, it offers opinions including general characteristic of the Spoken Slovak in Veľký Krtíš District.

Keywords: Slovak-Hungarian bilingualism, diglossia, spoken language, Veľký Krtíš District

Štúdia reflektuje závery a konštatácie z interdisciplinárne orientovanej výskumnej aktivity (pozri bližšie GYÖRGY 2017). Analyzujeme spontánnu, neštylizovanú podobu živého hovoreného jazyka – bežnú hovorenú slovenčinu v radoch monolingválnych a bilingválnych (slovensko-maďarských) obyvateľov veľkokrtíšskeho okresu. Sociolingvistický výskum sme realizovali v rokoch 2007 až 2017. Výskumnú vzorku prezentujú komunikanti rôznych vekových, vzdelanostných či sociálnych štruktúr; výskumný materiál tvoria zvukové nahrávky (470 minút od 53 informátorov), resp. ako podporný materiál sme využili elektronický dotazník (vyplnilo ho 184 respondentov). Vybrané lingvis-

tické javy pozorujeme v medziach systémovo-štruktúrnej a komunikačno-funkčnej analýzy, avšak venujeme sa aj postojom k jazyku a jeho používaniu, vzťahu medzi jazykom a identitou a pod.

Opierali sme sa o hypotézu, že bežná hovorená slovenčina v okrese Veľký Krtíš sa profiluje ako heterogénny jazykový kód, dynamická prieniková varieta, v ktorej sa odrážajú stopy diglosnej a v radoch niektorých komunikantov aj bilingválnej formy komunikácie. Z tohto predpokladu vychádzal samotný zámer výskumu, t. j. venovať sa už zmieneným otázkam diglosie (opisu prepínania kódov medzi varietami národného jazyka) a bilingvizmu (so zreteľom na vplyv maďarského jazyka na slovenčinu na národnostne a jazykovo zmiešanom území), poukázať na rozdiely (na osi paralel a diferencií), interferenčné javy v hovorených prejavoch a konfrontovať ich s kodifikovanou podobou slovenského jazyka. Súčasťou analýzy je tiež charakteristika bilingvizmu a bilingvistov daného skúmaného prostredia.

Pri extenzii pojmu bilingvizmus (dvojazyčnosť) súhlasíme s názorom J. Štefánika, ktorý bilingvizmus definuje ako „schopnosť alternatívneho používania dvoch (alebo viacerých) jazykov pri komunikácii s ostatnými v závislosti od situácie a prostredia, v ktorom sa táto komunikácia uskutočňuje, charakterizuje jazykové vedomie u individua“ (Štefánik, 2000, s. 128). Podobne Cs. Bartha pristupuje k otázke definície dvojazyčnosti z funkčného hľadiska, keď píše „... bilingvistom je osoba, ktorá počas každodenných interakcií pravidelne používa (slovom a/alebo písmom, resp. posunkovaním) dva jazyky alebo viac jazykov, a to v súlade so svojimi komunikatívnymi, spoločensko-kultúrnymi potrebami, resp. disponuje schopnosťou takto používať dva jazyky alebo viac jazykov“ (Bartha, 2008, s. 42 a s. 60, preklad: G. Szabómi-hályová). Pokiaľ ide o problematiku diglosie (dvojvarietnosti), opierame sa o konštatácie V. Patrása, ktorý diglosiu chápe ako schopnosť využiť pri komunikácii dve variety (resp. viac variet – poznámka L.G.) národného jazyka (PATRÁŠ 1997: 45).

Získané poznatky a pozorovania ukazujú, že v okrese Veľký Krtíš neexistuje ostrá hranica medzi jedno- a dvojazyčnosťou, medzi jedno- a dvojazyčnými hovoriacimi. Nie je správne deklarovať ani to (berúc do úvahy už len rôzne druhy bilingvizmu/

typy bilingvistov), že všetci monolingvisti sú si rovnakí. Vychádzame zo skutočnosti, že mnohí jednojazyční komunikanti pravidelne prichádzajú do kontaktu s druhým jazykom necielene/neuvedomele – napríklad tým, že ho počujú, aj keď mu nerozumejú (nestanú sa, pravdaže, bilingvistami, avšak minimálne sa budú odlišovať od tých, ktorí sa s tým druhým jazykom nikdy ani nestretli, alebo sa s ním nestretávajú často). Stávajú sa v istom zmysle súčasťou bi/multilingválnej veľkokrtíšskej society. Potvrdzujú sa tiež úvahy I. Lanstyáka, že do bilingválneho spoločenstva patria aj „jednojazyční“ hovoriaci, pretože aj tí, ktorí neovládajú obidva jazyky, osvojujú si ako materinský jazyk kontaktnú varietu maďarského/slovenského jazyka ovplyvnenú slovenským/maďarským jazykom (LANSTYÁK 1996: 148).

Dvojazyčnosť bilingválnych hovoriacich v okrese Veľký Kr-tíš hodnotíme ako spoločenský bilingvizmus (vynímajúc nepatrný počet individuálnych, resp. aditívnych bilingvistov). Slovensko-maďarských bilingvistov zaradíme k prirodzenému, resp. k školskému typu, keďže bilingvisti si osvojujú obidva jazyky buď súčasne (simultánny bilingvizmus, t. j. lingvizmus), alebo postupne po dovŕšení troch rokov (sukcesívny bilingvizmus, t. j. glottizmus) v dvojazyčnom prostredí a v každodenných kontaktoch s rodenými hovoriacimi obidvoch jazykov; podstatná časť bilingvistov patrí k infantnému, „nanajvýš“ detskému typu (porov. ŠTEFÁNIK 2000: 22). Podľa dvojice produktívny/aktívny – receptívny/pasívny bilingvizmus ide najmä o produktívnych bilingvistov, ktorí aktívne využívajú dominantný i druhý (slabší) jazyk. Pozícia slovenčiny, resp. maďarčiny ako dominantného jazyka je ovplyvnená rôznymi činiteľmi (vek, dosiahnuté vzdelanie, absolvovaná škola len so štátnym alebo aj menšinovým jazykom, život v meste alebo na dedine a pod.).

Väčšina slovensko-maďarských bilingvistov v okrese patrí k dvom typom dvojazyčných rodín (k teórii pozri ŠTEFÁNIK 2000: 35-36): 1. „rodičia sú bilingválni, okolie je taktiež bilingválne, rodičia komunikujú s dieťaťom voľne v oboch jazykoch“; 2. „rodičia majú rozdielne rodné jazyky a jazyk jedného z rodičov je zároveň dominantným jazykom okolia (komunity)“. V našich reflexiách vidíme v 2. type dva varianty, čo sa týka väčšinového a menšinového jazyka: a) monolingvista a bilingvista žijú v mo-

nolingválnom (majoritnom) dominantnom jazykovom prostredí (napr. Slovák/Slovenka a Maďar/Maďarka žijú v slovensky hovoriacej obci); b) monolingvista a bilingvista žijú v bilingválnom (majoritno-minoritnom, ba dokonca minoritnom) dominantnom jazykovom prostredí (napr. Slovák/Slovenka a Maďar/Maďarka žijú v obci, v ktorej citeľne prevláda maďarské etnikum a používanie maďarčiny dosahuje intenzívny ráz).

V kontexte etnoidentifikačných parametrov materinský jazyk a národnosť konkludujeme, že až tri štvrtiny veľkokrtíšskych bilingvistov považujú za svoju materinskú reč jazyk, ktorý si osvojili ako prvý (celkovo faktor pôvodu a rodiny plní v okrese Veľký Krtíš pri odovzdávaní minoritného jazyka ďalším generáciám najpevnejšiu úlohu), t. j. kritérium kompetencie a funkčné kritérium sú vo výraznom oslabení. Funkcia materinského jazyka ako podstatného etnoidentifikačného prvku tesne korešpondujúceho s národnou príslušnosťou sa však nepotvrdila (57 % respondentov si zvolilo za svoju materčinu maďarský jazyk, kým len 41 % z nich sa považuje za Maďara). Na druhej strane je zaujímavým kontrastom fakt, že stúpla úroveň dvojitého národného povedomia – 17 % informátorov sa hlási k obidvom etnikám, pričom len 7 % z nich pokladá za svoj materinský jazyk slovenčinu i maďarčinu. Aspekt bietnicity/ bikulturálneho zmýšľania vzrástol aj v povedomí monolingválnych hovoriacich. Sumarizujúc usudzujeme, že minoritný (maďarský) jazyk markantne dominuje v kruhu prirodzených bilingvistov pochádzajúcich z homogénnych manželstiev, žijúcich na vidieku. Naopak, majoritný (slovenský) jazyk prevažuje u bilingvistov, ktorí sú zo zmiešaných manželstiev alebo patria k mladším vekovým štruktúram bývajúcim v meste Veľký Krtíš. Tu sa žiada pripomenúť, že zmienený opozitný prípad nemusí byť (a ani nie je) striktno vyhranený, nemusí jednoznačne vždy platiť. Bilingválna komunikácia a jej priebeh závisí od obidvoch komunikačných partnerov, mnohokrát sa meniaceho komunikačného prostredia, ako aj variability komunikačnej situácie. Charakteristickými vlastnosťami dvojazyčnej komunikácie (a tým aj dvojazyčností) sú dynamika, hybridita a systematická zmena.

Súhlasíme preto s T. Tuškovou, podľa ktorej „Bilingvizmus je prítomný prakticky všade, vo všetkých spoločenských vrstvách

a vo všetkých vekových skupinách. K najpodstatnejším znakom bilingvizmu patrí zmena, v dôsledku čoho sa charakter bilingvizmu mení v každej novej generácii príslušníkov určitej menšiny. Dvojazyčnosť nikdy nie je statická, stále sa mení v zhode s historickými, kultúrnymi a politickými faktormi“ (TUŠKOVÁ, 2016: 108).

Ďalej konštatujeme, že alternatívne používanie dvoch jazykov (bilingvizmus), resp. používanie dvoch alebo viacerých variet toho istého jazyka (diglosia) v tom istom prehovore alebo v tej istej konverzácii patrí k prirodzenému a každodennému javu. Striedanie kódov je funkčné a dochádza k nemu pod vplyvom určitého komunikačného zámeru, v snahe dosiahnuť konkrétny komunikačný cieľ. Samotné prepínanie kódov vystupuje ako konverzačný nástroj (pozri bližšie GALOVÁ 2004: 161), ktorý napomáha uplatniť/zrealizovať konverzačnú stratégiu. V rozmedzí intrasentenčnej, resp. intersentenčnej alternácie preto nie sú ničím výnimočne jednotlivé typy interferencie (fonologická, gramatická, lexikálna a sémantická).

V radoch slovenských monolingvistov je diglosia podmienená funkčnosťou komunikácie; prestížnu a najsilnejšiu pozíciu v spontánných prejavoch nadobúda štandardná varieta slovenského národného jazyka (dialekt má pevnejšie miesto – ojedinele – v najstaršej generačnej zostave). V slovensko-maďarskej bilingválnej societe je stav – pokiaľ ide o slovenský jazyk – veľmi podobný; dominuje štandardná slovenčina ovplyvnená (v rozličnej miere) maďarským jazykom. Čo sa týka maďarčiny, iba stručne sa zmienujeme (keďže predmetom nášho výskumu nebola hovorená podoba maďarského jazyka), že ústredné postavenie v neoficiálnej komunikácii má polovský dialekt, a to vo všetkých ročníkoch; štandard – aj ten interferovaný slovenčinou – má významnejší status *a)* u tých, ktorí absolvovali školskú dochádzku s vyučovacím jazykom maďarským, resp. *b)* v závislosti od socioprofesionálnych atribútov.

Z vyššie uvedených slov vyplýva, že bilingválni hovoriaci sú v každodennom živote vystavení minimálne dvom rôznym procesom diglosnej alternácie z hľadiska stratifikácie slovenčiny a maďarčiny, t. j. z hľadiska diglosného prepínania kódov v rámci jedného či druhého jazyka; do istej miery aj diglosii z pohľadu

vzťahu sociálno-politicky a administratívne nižšie a vyššie postavených variet dvoch jazykov (porov. ŽILÁKOVÁ 2013: 31).

Jednoznačne frekventovanejšie striedanie slovenského a maďarského jazyka v okrese zaznamenávame, uvažujúc o páre mesto – dedina, na vidieku (relevantným a determinujúcim komponentom je tak v spojitosti s vekom aj regionálny pôvod a bydlisko). Potvrdzujú sa závery z prieskumov uskutočnených v minulosti a súvisiacich s analýzou mestskej reči: „Interferenčné javy zo strany maďarčiny pozorujeme v radoch starších obyvateľov [...] prisťahovalcov z okolitých slovensko-maďarských dedín), resp. v prejavoch komunikantov staršej strednej generácie, ktorí sa do mesta prisťahovali za prácou a kvôli bývaniu. [...] Ukazuje sa minimálny zásah bilingvizmu do komunikácie najmladšej vekovej štruktúry. Minimalizujú sa prejavy interferencie a prepínania kódov. Mladšia a väčšia časť mladšej strednej generácie vystupuje v plnej miere ako autochtónni obyvatelia Veľkého Krtíša, ich dominantným jazykom je slovenčina (a to aj v prípade, že obaja rodičia sú bilingválni). Aktívny bilingvizmus sa mení na pasívny (dokonca zaniká)... Mladí ľudia navštevujú slovenské školy, obklopujú ich slovenské masmédiá, verejný styk v meste od nich požaduje komunikáciu v slovenčine. Dominancia slovenčiny sa pretavuje aj do spontánneho bežného dorozumievania, stabilným diferenciacným faktorom sa stáva komunikačný partner“ (GYÖRGY 2013: 120-121).

Na základe vyplnených dotazníkových tlačív, ktoré slúžili ako podporný materiál, najviac komunikantov (84 %) prechádza zo slovenčiny do maďarčiny, resp. opačne, keď má hovoriť s niekým, kto ovláda iba jeden jazyk (svedčí to o každodennej samovoľnej jazykovej tolerancii). Zvyšok prepína kódy spontánne (napr. pri absencii nejakého výrazu) alebo zámerne (v závislosti od témy, pri reprodukovani/doslovnom citovaní, s úmyslom vylúčiť jednojazyčného hovoriaceho z komunikácie).

Z výskumu taktiež vyplýva, že takmer polovica komunikantov deklaruje nevyhnutnosť ovládať slovenčinu preto, lebo je štátnym jazykom. V súvislosti s ovládaním slovenčiny sa 90 % informátorov vyjadrilo, že je spokojných so svojimi znalosťami.

Výber a používanie jazykových prostriedkov sme skúmali prostredníctvom systémovo-štruktúrnej analýzy. V hovorenej

podobe slovenčiny veľkokrtíšskeho okresu sa posilňuje status štandardnej variety tak vo zvukovej, ako aj gramatickej stránke. Štandardnosť (a v istom zmysle i subštandardnosť) vnímate v širšom (nadregionálnom) i užšom (regionálnom) sociálnom a jazykovom (sociolingvistickom) priestore, čo nám umožňuje odhaliť konštantné a premenlivé diferenciacné prvky v jazyku (pozri tiež FINDRA 2007: 257-269). V konštantách sa odráža celonárodný úzus, kým premenlivé odhaľujú stopy troch základných činiteľov, vplyv: 1. novohradských nárečí; 2. maďarského jazyka (predovšetkým polovského dialektu); 3. mestskej reči (jazyka Veľkého Krtíša) na hovorenú podobu jazyka v okrese.

Výskum opätovne potvrdil, že aj vo väčšom geografickom a jazykovom celku, akým je okres Veľký Krtíš, sa ako konštantné elementy (nezávisle od veku či vzdelania) ukazujú: monoftongizácia diftongov v tvaroch *pozrem, berem*; vynechávanie infixu v type *müožme, müošše*;, absencia mäkkého *l* vo všetkých pozíciách: *riadžitel, riadžitelka, alebo*; neústrojné zjednodušovanie konsonantických skupín, napr. *šťasne, prázni, kapušnica*; nedodržiavanie rytmického pravidla v slovách *rospřávkár, mľíekáreň, ot kamaráťiek, ot spolužiáčiek*; unifikácia tendencia *ot Soňi, ot Táňi, od Mareka*; pozdravy *ahojte; čaute*, konštrukcie a nesystémová syntaktická klasika typu *ocove/é aũto; idem pre Jana; prídem o pol hodinu; fčera mi bola naozaj zima; paňi sekretárka, urobila bi šte...; to vi němóšfe rozumieť* atď. Za premenlivé môžeme považovať integrujúcu výslovnosť zadnejšie realizovaného monoftongu *a*; monoftongizáciu pod vplyvom nárečia: *kraišú*; používanie zápornej častice *ňi*; nekodifikované podoby *do Bistrici; osemďesiat; dvanác; so mňou* a pod. (porov. GYÖRGY 2013: 117).

Typické paralely a diferencie sa manifestujú v hovorenej slovenčine veľkokrtíšskeho okresu medzi jednojazyčnými a dvojjazyčnými komunikantmi. Aby sme poukázali na kontrasty väčšej či menšej povahy, zameriame sa na symptomatické osobitosti a špecifiká slovensko-maďarských bilingvistov. Príznačne viditeľnejšie sú vo fónickej rovine, menej badateľné (uvedomované) v morfológicko-syntaktickej. Výraznejšie odchýlky zaznamenávame v reči bilingvistov s dominantným jazykom maďarským.

Fonetická realizácia krátkych monoftongov je v zhode s ortoepickými pravidlami slovenského jazyka. Odklon od normy zriedkavo registrujeme iba v prípadoch pri výslovnosti *á, é, ó*, ojedinele pri *ě - è*, napr. *màme/máme; krèm/ krém; mětëorològi-a/mëtëorològi-a* vo vzťahu k *meteorològi-a/meteorològi-a*; *tëlëvìzi-a/televìzi-a* a pod. Problematická sa javí zvuková realizácia diftongov. Preferované sú monoftongizované tvary slov *moj/mój; môžeme/môžeme*, podoby s labiodentálnym variantom vo všetkých pozíciách (namiesto bilabiálneho *ů*), napr. *od mojix kamarátov; s tvojojv kamarátov*, kým pri *i*-ových dvojhláskach sa diftong neraz štiepi na dva monoftongy s intervokalicickým *j* a akusticky sa realizuje v dvoch osobitných slabikách, napr. *ňije; vijac*. V značnejšom pomere ako u monolingvistov sa porušuje zákon o rytmickom krátení (potvrdzujú to nahrávky i dotazník). Interferencia maďarčiny sa zreteľne prejavuje vo výslovnostných podobách cudzích a prevzatých slov (*brüsel; parfüm*). V konsonantickom systéme vnímame rozdielnosť hlavne pri spodobovaní na konci slov (model *od mojix kamarátov*) a pri konsonantickej dvojici *h - ch*, napr. *shodnú sa; fhodná*. Odlišnosti v gramatike - menné slovné druhy: *ten obuv; ten gimnází-um; v múze-ume; dva mestá*; nekorektné, resp. kontaminované slovesné väzby: *mariku sa ti sa spítaš/ alebo sa ju ja spítam; lebo jáá sa ot psov veľmi bojím; cestovaď z vlakom; zmeny v slovoslede atď.*

Nádejame sa, že súhrnné výsledky z nášho prieskumu, syntetické poznatky a konštatácie prispesú k naznačeniu súčasných vývinových perspektív a budú prínosom do oblasti sociolingvistiky/kontaktologicky orientovaných výskumov, programovo upriamených na (nielen) lingvistické aspekty dvojjazyčnosti a dvojjazyčnej komunikácie. So zreteľom na slovensko-maďarský kontext a v nadväznosti na objektívne vedecké zistenia (zároveň osobné úvahy/reflexie), sme presvedčení o potrebe, relevantnosti a závažnosti realizovať ďalšie, podobne zamerané interdisciplinárne výskumy i v budúcnosti, keďže problematika dvojjazyčnosti je stále aktuálna - bilingvizmus je živý fenomén.

Literatúra

- BARTHA Csilla, 2008: Od mýtov o monolingvizme k výmene jazyka – niektoré zistenia výskumu z prostredia menšín v Maďarsku. *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 38–70.
- FINDRA Ján, 2007: Program výskumu rečovej praxe v ústnej verbálnej komunikácii. *Slovenská reč* 5/257–269.
- GALOVÁ Susan, 2004. Politická ekonómia voľby kódu. *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 159–169.
- GYÖRGY Ladislav, 2013: *Hovorená podoba jazyka v meste Veľký Krτίš*. Banská Bystrica: FHV UMB.
- –, 2017: *Slovenčina a slovensko-maďarská dvojjazyčnosť*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo UMB – Belianum.
- LANSTYÁK István, 1996: K niektorým otázkam slovensko-maďarského bilingvizmu. *Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistica Slovaca* 2. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 147–157.
- PATRÁŠ Vladimír, 1997: Prepínanie kódu v komunikácii obyvateľov súčasných miest. *Jazyk – komunikácia – spoločnosť*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 43–49.
- ŠTEFÁNIK Jozef, 2000: *Jeden človek, dva jazyky*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- TUŠKOVÁ Tünde, 2016: *Slovenský jazyk v univerzitnom bilingválnom prostredí*. Békešská Čaba – Segedín: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Katedra slovenského jazyka a literatúry Segedínskej univerzity.
- ŽILÁKOVÁ Mária, 2013: Fenomén na ústupe: diglosia Slovákov v Maďarsku. *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, 31–39.

LEXIKÁLNA POLYSÉMIA A LEXIKÁLNA SYNONYMIA V SLOVENSKÝCH PRÁVNÝCH TEXTOCH

MÁRIA IMRICHOVÁ

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Szláv és Balti Filológiai Intézet –*

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta,

Katedra slovakistiky

imrichova.maria@btk.elte.hu; maria.imrichova@unipo.sk

Abstract: The paper deals with the issue of legal vocabulary - legal terms - in terms of lawyers and the public. Whereas the laws, especially multi-word terms are motivated by a common lexis, a regular user of language often misunderstand the content of which is the definition of the particular type of law and may not be consistent with the usual understanding of the word / words in English, which often leads to misunderstanding of the text of the Act if erroneous judgment. The paper deals with also address the possible existence polysemantics terminology within one discipline, and jurisprudence, and the resulting problems in institutional communication.

Keywords: legal term, term properties, language of law text, equivalent, the term features, formation of term

Jazyk nielen legislatívnych textov sa všeobecne oproti bežnému jazyku vyznačuje osobitosťami najmä v rovine lexikálnej a syntaktickej. Slovenská právna lexika je výsledkom vývoja; v minulých storočiach sa totiž slovenský právny štýl nevyvíjal na pozadí národného jazyka. Inšpiračným zdrojom napríklad úradných listín týkajúcich sa majetkovoprávných záležitostí bola spočiatku latinčina a neskôr úradnícky variant právnej nemčiny (MISTRÍK 1985: 162). Slovenský právny štýl vykazuje znaky jazykového importu aj po prvej svetovej vojne, keď vznikalo množstvo nových právnych predpisov pod vplyvom štátnej teórie československého jazyka. Najmä v r. 1945 – 1989 sa do slovenskej verzie česko-slovenských právnych predpisov dostali bohemizmy, ktoré pretrvávajú v slovenských zákonoch dodnes. Súvisí to predovšetkým s tým, že väčšina legislatívnych textov

sa v minulosti tvorila v českom jazyku, z češtiny sa prekládali do slovenčiny a slovenskí prekladatelia, ktorí zväčša pôsobili v českom prostredí, ním boli ovplyvňovaní, hoci si toto ovplyvňovanie už pravdepodobne ani neuvedomovali. Ozajstný preklad fungoval v šesťdesiatych rokoch minulého storočia, keď sa súčasne publikovalo aj české a slovenské znenie zákonov a na správnosť prekladu dozerala osobitná komisia pri ministerstve vnútra, resp. neskoršie malé oddelenie pri Úrade vlády v Prahe. Aj v súčasnosti sa na právnických fakultách pracuje s mnohými českými učebnými textmi, a tak je aj jazykové vedomie tvorcov zákonov doteraz silno ovplyvnené češtinou.

Uvedené skutočnosti mali a majú zásadný vplyv na lexikálnu podobu slovenských právnych textov a z nich vyplývajú aj problémy v rovine lexikálnej, na ktoré sa chceme sústrediť. Pre plastickejší obraz uvádzame štruktúru slovných druhov vo frekvenčnom vyjadrení v slovenskom právnom texte na príklade civilného zákonníka (zákon č. 40/1964; IMRICHOVÁ – TUROČEKOVÁ 2015).

substantíva	45,13 %	pronomená	8,50 %
verbá	14,05 %	adverbiá	1,99 %
konjunkcie	13,71 %	numeráliá	1,82 %
adjektíva	12,94 %	partikuly	1,82 %

Kumulácia plnovýznamových slov – substantív a adjektív a ich gramatický aparát, teda predložky – svedčí o vysokej informatívnej hodnote právneho textu. Tá sa dosahuje rozvitými a zloženými substantívnymi determináčnymi syntagmami s prehlbovanou závislosťou a vysokou mierou nominalizácie. Nominalizačné štruktúry sa využívajú preto, že sa oproti slovesám dajú determinovať adjektívami, resp. genitívnymi substantívami, a tak sa nimi dá koncentrovanejšie vyjadriť kumulácia argumentov. Nevýhodou tejto informačnej nasýtenosti je ťažšia zrozumiteľnosť a texty sú náročnejšie na vnímanie a pochopenie. Najvyššiu frekvenciu majú abstraktné substantíva. Verbá vykazujú nižší výskyt, pretože v týchto textoch ide v prvom rade o statické in-

formácie, resp. charakterizáciu istej okolnosti či situácie, a oproti substantívam sa dajú determinovať len okolnosťami.

Lexika slovenských právnych textov pozostáva zo všeobecných právnych pojmov, právnických termínov a pomocných výrazov, pričom jej základ je v prirodzenom jazyku, keďže pomenúva bežné veci a javy reality, ktoré zákony regulujú. Dokladom je to, že napr. chemická, technická, medicínska, ale aj jazykovedná terminológia nie je natoľko spätá s lexikou prirodzeného jazyka ako právnická terminológia. Ako doklad uvádzame najfrekventovanejšie substantíva, adjektíva a verbá v slovenskom civilnom zákonníku (IMRICHOVÁ – TUROČEKOVÁ 2015):

Substantíva: *zákon, republika, osoba, orgán, predpis, štát, odsek, strana, deň, organizácia, činnosť, ministerstvo, úrad, rada, zariadenie, rok, služba, podmienka, znenie, práca, slovo, dohoda, časť, článok, správa, ustanovenie, zmluva, právo, územie, opatrenie, rozhodnutie, konanie, prípad, zmena, ochrana, výkon, údaj, vozidlo, účel, daň, základ, výbor, vec, vláda, žiadosť, prostriedok, výrobok, komisia, súd, návrh, príloha, člen, kontrola, povinnosť, zamestnanec, miesto, podnik, nariadenie, spôsob, vyhláška, výška*

Adjektíva: *slovenský, národný, štátny, osobitný, určený, povinný, zmluvný, príslušný, pracovný, technický, právny, odborný, vysoký, potrebný, verejný, ďalší, členský, medzinárodný, neskorý, sociálny, colný, ustanovený, základný, oprávnený, európsky, ostatný, hospodársky, zdravotný, fyzický, finančný, zahraničný, obchodný, právnický, trestný, nový, služobný, daňový, osobný, jednotlivý, správnym poľnohospodársky, zdravotnícky, dôchodkový, vlastný, voľný*

Verbá: *byť, mať, musieť, vykonávať, ísť, určiť, znieť, vykonať, nahrádzať, poskytovať, nebyť, platiť, obsahovať, dopĺňať, poskytnúť, plynúť, použiť, nesmieť, vydať, zabezpečiť, vzťahovať, meniť, ustanovovať, považovať, oznámiť, uviesť, viesť, vkladať, používať, zabezpečovať, nemôcť, predložiť, stať, patriť, nadobudnúť, rozhodnúť, splniť, zodpovedať, vzniknúť, určovať, zistiť, vyžadovať, vypúšťať, nemať, prijať, podať*

Tento fakt spôsobuje neistotu v tom, či je istý právny pojem termínom (napr. *konanie, plynutie, škoda, povinný* atď.). Na definovanie termínu je dôležité zachytiť vzťah medzi pojmom a termínom, teda jeho signifikatívny význam. Medzi pojmom a termínom je jednota, presnejšie, pojem je z oblasti myslenia, termín je

z oblasti jazyka. Právnický termín formálne (formou) reprezentuje zákonodarcom kvalifikované predikáty logického spektra pojmu. Právny pojem, ktorý je vymedzený v konkrétnych legislatívnych normách definovaním v ich úvode, sa tak dostáva do systému právnických termínov. Právnický termín chápeme ako právny pojem vymedzený definovaním v príslušných právnych normách. Legálne definície majú všeobecne záväzný charakter a sú súčasťou úvodných častí príslušných právnych predpisov. V prípade ich výskytu v inom právnom predpise však už ich výklad absentuje. Z uvedeného vyplýva otázka, či máme potom uvažovať o existencii právnych pojmov. Na základe doterajších úvah vychodí to, že právny pojem má širší, a vlastne menej presný význam, pretože nie je v danej (právnej, komunikačnej) situácii definovaný. Chápe sa všeobecnejšie, rovnako ako v prirodzenom jazyku, čiže buď rovnako, alebo má približne rovnaký význam. Právnické termíny a právne pojmy tvoria právnickú terminológiu. Všeobecné právne pojmy nemožno úplne odlišovať od pojmov prirodzeného jazyka najmä vzhľadom na funkčný zreteľ legislatívnych textov. Špecifikom jazyka právnych textov je totiž to, že niektoré právnické termíny nadobúdajú konkrétny (a navzájom odlišný) význam v odlišných zákonoch, pričom sa formálne zhodujú s lexikou bežného jazyka a ich významový/obsahový rozsah je v rámci hlavnej sémy pohyblivý, napr. *plnenie, konanie, povinný* (pomenovanie osoby), *opomenutie, nerozdielnosť, ujma na zdraví*) a vždy spojený, a tak aj významovo podmienený normou, v ktorej sa aktuálne používa. Z tohto konštatovania vyplýva existencia paradigmatických vzťahov v právnickom pojmosloví a právnickej terminológii.

V systéme právnych pojmov viac ako v iných vedách platí o termíne HORECKÉHO (1956: 35) poukaz na to, že aj termíny sú motivované niektorým z významov polysémických slov. Práve polysémia nastolila požiadavku definovania termínu v rámci vedného odboru pre zabezpečenie presnosti a jednoznačnosti. Motivovanosť termínu, teda voľba niektorého významu/niektorých významov z logického spektra pojmu/lexémy, prípadne aj voľba niektorých sém z ďalších významov lexémy, zas zabezpečuje do istej miery priezračnosť termínu. Napriek všeobecnej vlastnosti jednoznačnosti a presnosti termínov v istom odbore

existujú v právnej vede polysémické termíny. Polysémia je vlastnosť termínu, ktorá spôsobuje komunikačné ťažkosti, pretože v jednej forme/jednom slove je prítomných niekoľko vzájomne zviazaných významov (MASÁR 1991: 107). V právnej terminológii je veľa takých termínov, ktoré jednak vznikajú terminologizáciou bežnej lexiky, jednak sa významy v odlišných typoch práva špecifikujú definovaním rozličným v jedinej, no pre právnu prax podstatnej sémie. Napríklad termín *mladistvý* Trestný zákon č. 300/2005 Z. z. v § 94 ods. 1 definuje ako „osobu, ktorá v čase spáchania trestného činu dovŕšila štrnásť rok a neprekročila osemnásť rok svojho veku“ (IMRICHOVÁ 2015: 94). Naopak, zákon o priestupkoch č. 372/1990 Zb. v § 19 ods. 1 ustanovuje, že ide o „osobu vo veku od 15 do 18 rokov, pričom hranica veku 15 rokov predstavuje dosiahnutie pracovnoprávnej spôsobilosti“ (IMRICHOVÁ 2015: 94). Následne napríklad pri prekladoch nastáva problém v tom, že v slovenčine je *maloletý* a *neplnoletý* ten, kto nedovŕšil 18 rokov života, kým *mladistvý* je osoba po dovŕšení 14., resp. 15. roku až do 18-tich rokov (porov. Slovník súčasného slovenského jazyka 2015). Problém je teda viacvrstvový. Vychodí jednak z rozličného definovania termínu *mladistvý* v slovenských právnych predpisoch, a to v závislosti od právnej oblasti, v ktorej sa definuje a používa, jednak v tom, že ekvivalenty pri spätnom preklade môžu pomenovať príslušnú osobu nepresne, čiže všeobecne v zmysle chápania slov v slovenčine v ich prvom význame. Na druhej strane napr. termín *výpoveď* v slovenskom práve znamená „1. slovné vyjadrenie, tvrdenie (obyč. pred súdom) osoby, ktorá vlastnými zmyslami vnímala skutočnosti majúce podstatný vzťah k prejednávanej veci; vyjadrenie sa k podstatným skutočnostiam prejednávanej veci: *svedecká výpoveď* 2. ukončenie zmluvného vzťahu, jednostranný adresovaný právny úkon smerujúci k zániku zmluvného vzťahu, ak sú splnené podmienky (napr. vypovedanie zmluvy)“ (IMRICHOVÁ 2015: 226) a napríklad do ukrajinčiny sa prekladá pomocou 4 ekvivalentov 1. Показання, зізнання, свідчення 2. Висловлювання 3. Звільнення, розрахунок 4. Відмовлення. (BUDNIKOVA 2007: 162).

V lexikografickom spracovaní právnických termínov je potom potrebné, ba priam nevyhnutné uvedenie typu práva, pre

ktorý daný význam platí (IMRICHOVÁ 2015,¹), čím sa uľahčí aj práca prekladateľov, hľadajúcich čo najpresnejší ekvivalent. Napríklad: „*blízka osoba* – 1. príbuzný v priamom pokolení, priamom rade, súrodenec, manžel, partner osvojiteľ, osvojenec. Iné osoby v rodinnom al. obdobnom pomere sa pokladajú za navzájom blízke osoby len vtedy, ak by ujmu, ktorú utrpela jedna z nich, druhá právom pociťovala ako ujmu vlastnú, napr. osoby, ktoré trvalo spolu žijú, brat al. sestra jedného z manželov a pod. V občianskoprávných vzťahoch sa za blízke osoby považujú osoby vymedzené v ustanovení § 116 OZ.; (občianske právo) 2. V prípade trestných činov vydierania, znásilnenia, sexuálneho násillia, sexuálneho zneužívania, týrania blízkej osoby a zverenej osoby, nebezpečného vyhrážania al. nebezpečného prenasledovania sa pod blízkou osobou rozumie aj bývalý manžel, druh, bývalý druh, rodič spoločného dieťaťa a osoba, ktorá je vo vzťahu k nim blízkou osobou, ako aj osoba, ktorá s páchatelom žije al. žila v spoločnej domácnosti. Trestný zákon vymedzuje okruh osôb, ktoré sa považujú na účely trestného konania za blízku osobu. V zmysle ustanovenia § 139 ods. c Trestného zákona sa blízka osoba považuje za chránenú osobu. (trestné právo)“ (IMRICHOVÁ – TUROČEKOVÁ 2015: 23).

Viacvýznamovosť termínov v rámci rozličných vedných odborov je bežný jav, no problémom sa stáva, keď sa vyskytuje v rámci jedného odboru. V takom prípade na pochopenie účinnosti obsahu zákona nepomôže ani kontext. Potvrďuje sa potreba stálosti/ustálenosti právnických termínov, čiže ich zladovanie v pripravovaných normách s právnymi pojmami a termínmi v jestvujúcich a platných normách. Polysémia právnickej terminológie má svoje osobitosti. Rozhodujúca je formálna zhoda a pojmová blízkosť, čiže významy sa svojím zadefinovaním v príslušnom type práva odlišujú istou sémou.

Existencia synonymie v oblasti práva často dokladuje pohyb lexiky na časovej osi. Spoločnosť konzervuje právo a termíny

---

1 **mladistvý** -ého - 1. osoba, ktorá spáchala trestný čin po dovŕšení štrnásteho roku a neprekročila osemnásť rok svojho veku. Od dovŕšenia 14. roku života sa osoba považuje za osobu zodpovednú za svoje trestné činy. (TPH) 2. osoba vo veku od 15 do 18 rokov, pričom hranica veku 15 rokov predstavuje dosiahnutie pracovnoprávnej spôsobilosti; **p. aj** zamestnanec, zákonný zástupca mladistvého zamestancía (ZP)

v podobe písaných legislatívnych textov, ktorým i napriek ich nedokonalosti nemožno uprieť zvláštne postavenie medzi ostatnými textmi právnej komunikácie. Nielenže sa podľa nich musia všetci správať, ale sudcovia podľa nich rozhodujú spory, prokurátori, advokáti či úradníci sa na ne odvolávajú a interpretujú ich a pre právnych vedcov sú zdrojom neustálej analýzy. Konštantnosť designácie pri termínoch však nesmie prekážať vývoju odboru a jeho terminológie a aj právnický termín sa môže pre jazykové, vecné alebo spoločenské príčiny meniť. Kým niektoré termíny pretrvávajú stáročia (*podanie, dražba, žaloba, prokurista*), iné zanikajú (*repozícia, socialistické vlastníctvo, osoba spustlého života, panstvo, stolica*) alebo sa mení ich význam či forma (*záškodníctvo, vyrubiť, sročný = splatný*), *smier, smluva, sbierka zákonov*) a vznikajú nové (*utajený svedok, aproximácia práva, závislá práca, telepráca, nekalá súťaž*). Okrem toho v bežnej právnickej praxi sú na jednej strane staršie termíny, ktoré ešte predchádzajúca generácia právnikov považuje za bežné, a iba nová na ne hľadá ako na už zanikajúce (napr. *plenipotencia, repozícia*), hoci dotvárajú bohatstvo našej právnickej terminológie a potvrdzujú jej tradície a korene, a na strane druhej vznikajú nové termíny z rozličných príčin (jazyková správnosť, spoločenské udalosti...), napr. (*testamentárny dedič – dedič zo závetu, nulitné manželstvo – neexistentné manželstvo – zdanlivé manželstvo, adoptant – adoptovateľ, akcesórium – pertinencia, vada – chyba, oferta – návrh na prijatie návrhu, nástupný dedič – nástupník, žalobca – navrhovateľ, odporca – žalovaný, testament – závet – posledná vôľa* atď. Dokladom aj súčasného vývinu právnických termínov na časovej osi a rozširovanie synonymických radov je nedávna rekonštrukcia občianskeho/civilného poriadku. S účinnosťou od 1. júla 2016 nadobudli účinnosť tri nové procesné kódexy *Civilný sporový poriadok, Civilný mimosporový poriadok* a *Správny súdny poriadok*, ktoré nahrádzajú desaťročia platný a často novelizovaný *Občiansky súdny poriadok*. Už z názvov kódexov je zrejmé, že sa termín *občiansky* nahrádza termínom *civilný* (*Občiansky správny poriadok – Civilný správny poriadok*), pričom sú medzi nimi určité obsahové odchýlky, ale podstata zostala tá istá. Dôvodom úpravy či zmeny formy termínu s minimálnou alebo žiadnou úpravou významu termínu je logizácia termínu a presnosť termínu ako dôsledok posunutia

chápania motivácie termínu. Tak napríklad termín *žalobca* a *žalovaný* ako strany sporu sa budú používať len v Civilnom sporovom poriadku a v Správnom súdnom poriadku, kým v Civilnom mimosporovom poriadku sa budú používať termíny *navrhovateľ* a *účastník*, termín *predbežné opatrenie* bol nahradený termínom *neodkladné a zabezpečovacie opatrenie*, *účastník konania* bol nahradený termínom *strana sporu*, *inštitút vedľajšieho účasti* sa označuje v novom predpise ako *intervencia*, potom aj *vedľajší účastník* termínom *intervenient*, *kompenzačná námietka* termínom *hmotnoprávna námietka*, *výsluch strany* termínom *výsluch účastníka konania*, *znalecký posudok* všeobecnejším termínom *znalecké dokazovanie*, termín *spôsobilosť byť účastníkom konania* je nahradený termínom *procesná subjektivita*, čo vyplýva zo zmenenej koncepcie účasti v sporovom konaní, atď. (Civilný sporový poriadok a zmeny v terminológii 2018 [online]). Prijatím Civilného správneho poriadku nebolo veľa termínov zmenených, resp. prijatých, často sa zmenil ich obsah, lehoty, procesný postup, čo zas upevňuje polysémiu termínov.

Záver

Lexikálna polysémia a lexikálna synonymia sú javy, ktoré sú bežné aj v oblasti právnej vedy, usilujúcej sa o obsahovo precízne vymedzenie pojmového aparátu. Je to zrejme dôsledok toho, že právo pokrýva a reguluje pravidlá vo všetkých oblastiach života spoločnosti, a tak prirodzene musí v legislatívnej norme pomenúvať bežné javy „bežným slovom“, ktoré následným definovaním vymedzí ako termín. V normách regulujúcich príbuzné či podobné javy života človeka a spoločnosti následne dochádza k miernej úprave obsahu nosného termínu (posun v jednej špecifikačnej, ale aj v generickej séme) a následkom je vznik polysémie termínu. Lexikálna synonymia je dokladom vývoja aj v podstate petrifikovanej oblasti práva, čo sa ukazuje najmä v potrebe rekodifikácie nielen obsahu práva, ale aj právnických termínov, keď sa okrem zavádzania nových termínov formálne upravujú existujúce termíny, čím sa rozširuje synonymia na časovej osi. Dôvodom je jednak zavádzanie nových úkonov do legislatívnej činnosti, jednak uplatnenie zásady motivovanosti a následnej presnosti a zreteľnosti právnického termínu, čo sa deje v súlade

s požiadavkami na termín všeobecne. Oba lexikálne procesy potvrdzujú dynamiku terminológie, pričom však treba upozorniť aj na mieru a frekvenciu takýchto zmien práve v oblasti práva, pretože sa týka všetkých občanov, nielen úzko vymedzenej odbornej komunity.

Literatúra

- BUDNIKOVA Lesia, 2007: *Súčasná slovenská terminológia*. Užhorod: Vydavateľstvo Olexandry Harkušovej.
- Civilný sporový poriadok a zmeny v terminológii, 2018: *Právne Noviny* [online]. ISSN 2454-0048. Legal & Economic Press, s.r.o. 2018. Dostupné na: <https://www.pravnenoviny.sk/obcianske-pravo/civilny-sporovy-poriadok-a-zmeny-v-terminologii>
- HORECKÝ Ján, 1956: *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- –, 1965: Kritériá terminológie. *Československý terminologický časopis*, 4/193–200.
- IMRICHOVÁ Mária – TUROČEKOVÁ Monika, 2015: *Lingvistiká analýza jazyka právnych textov*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- IMRICHOVÁ Mária (Eds.), 2015: *Slovník právnických termínov pre verejnosť*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- MASÁR Ivan, 1991: *Príručka slovenskej terminológie*. Bratislava: Veda.
- MISTRÍK Jozef, 1985: *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- –, 1993: Juristické texty. *Text a kontext*. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove ÚPJŠ v Košiciach, 78–81.
- RIPKA Ivor – IMRICHOVÁ Mária, 2011: *Kapitoly z lexikológie a lexikografie*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. M-N*. 2015. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda.

A PREFIXUMOK SZEREPÉRŐL A LENGYEL ASPEKTUS- ÉS AKTIONSARTKÉPZÉSBN. AZ ASPEKTUÁLIS HOMONÍMIA PROBLÉMÁJA

PÁTROVICS PÉTER

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék
p.patrovics@freemail.hu*

Abstract: On the role of some prefixes in the Polish aspect- and aktionsart-formation. The problem of aspectual homonymy.

This paper, the written version of a talk given at the conference in honour of Péter Király, former Professor of Slavonic Linguistics at the Eötvös Loránd University, Budapest, is a tribute to his memory. The author focuses on the basic functions of some Polish verbal prefixes and on the problem of aspectual homonymy posing special difficulties for foreign learners. The author comes to the conclusion that a clear-cut structural presentation of the word formation system of the Polish verb in the form of derivation clusters reflecting the whole word formation potential of the verbal root and presenting the aspectual relationships at the same time seems to be necessary. This could be useful not only from a lexicographical, but also from a glottodidactic viewpoint.

Keywords: Polish verbal aspect, aspectual pairs, aspectual homonymy

1. Az aspektusképzés: formaképzés vagy szóképzés?

Az a kérdés, hogy az imperfektíválás és a perfektíválás folyamatában létrejött szemléletpárok tagjai egy igei szónak (egy lexéma két aspektusbeli változatának) vagy külön szavaknak tekintendők-e, elsősorban az aspektológia egyik kardinális elméleti alapproblémája, de tagadhatatlan, hogy a szláv nyelvek glottodidaktikájának és lexikográfiájának szempontjából is megkerülhetetlen. Nem lényegtelen ugyanis, hogy az oktatás során milyen elméleti keretben történik az aspektuskategória bemutatása, illetve, hogy az adott szavakat egy lexéma változataiként vagy külön lexémákként rögzítjük-e a szótárban, s hogy a bemutatás/leírás eszközéül választott keret milyen esetleges következtelenségeket rejt magában. A fenti kérdést illetően az

aspektológusok között egyébiránt máig nincs teljes szakmai konszenzus: vannak, akik szerint – mivel az aspektus grammatikai kategória – az egész aspektusképzést grammatikai folyamatnak, az ennek eredményeként létrejött igealakokat pedig egy lexéma változatainak kell tekinteni, van azonban olyan vélemény is, hogy az aspektusviszony lényegét jelentő ún. „tisztá” grammatikalizáltságnak kizárólag a szuffixális párok felelnek meg, míg a prefixális szemléletpárok már szóképző folyamat eredményei. Végül pedig létezik olyan nézet is, mely szerint az igei szemléletpár tagjai (más terminológia szerint inkább: aspektuspartnerek) – akár szuffixális, akár prefixális párokról van szó – minden esetben két külön szónak minősülnek.

S bár abban egyetértés mutatkozik, hogy a szláv nyelvekben az aspektusjelentések kifejezése döntően morfológiai eszközök segítségével (szuffixumok, prefixumok) történik, az már vita tárgyát képezi, hogy mely prefixumok képesek ún. „tisztá” szemléleti viszonyú, más szóval kanonikus vagy prototipikus aspektuspárok képzésére. Számos aspektológus kétségbe vonja, hogy egyáltalán léteznek olyan, lexikailag transzparens prefixumok, amelyek az egyes igékhez kapcsolódva pusztán aspektusképző funkcióval bírnának, azt állítva, hogy a prefixumok – ha mégoly csekély mértékben is – de mindig módosítják az alapige jelentését. Mások korlátozottan ugyan, de elismerik a prefixális párok létét, és vannak, akik szerint az aspektuspár-képzésben a prefixáció a szuffixációval egyenrangú folyamat (vö. JÁSZAY-TÓTH 1987: 24-26). Ami a lengyel aspektológiát illeti, abban a prefixális párok léte általánosan elfogadottnak mondható, és ez a vélemény nemcsak a lengyel akadémiai nyelvtanban (GRZEGORCZYKOWA-LASKOWSKI-WRÓBEL 1984: 131), de kevés kivétellel (l. CZOCHRALSKI 1972) majdnem minden fontosabb aspektológiai tárgyú lengyel munkában tükröződik (ŚMIECH 1971, ANTINUCCI-GERBERT 1977, COCKIEWICZ 1992).

A lengyel aspektológiában általánosnak számító felfogás szerint tehát számos prefixum (pl. a lengyel nyelvben legmegterheltebbnek számító *po-*) egyaránt részt vesz az aspektusképzésben és bizonyos cselekvésmódok (pl. delimitatív, disztributív) képzésében, ami sokszor homonim alakok létrejöttéhez vezet. Más prefixumok más aktionsartok formai kifejezőiként ismertek, ám

az aspektuális homonímia mind glottodidaktikai, mind pedig lexikográfiai szempontból komoly kihívást jelentő problémája alkalmanként ezeknél is megjelenik. Több tényezőtől is függ, hogy az egyes szláv nyelvekben bizonyos igei csoportoknál mely prefixumok válhatnak a „tisztá” aspektusjelentés gyakori formai kifejezőivé.

Glottodidaktikai szempontból nem helyeselhető, ha a lengyel nyelv magyaroknak történő egyetemi szintű oktatásában az igeaspektus grammatikai kategóriája más grammatikai kategóriáknál lényegesen kevesebb figyelmet kap. Az oktatás során azonban az aspektus mellett fontos a lengyel nyelvre jellemző cselekvésminőségek (aktionsartok) rendszerezett bemutatása és aspektushoz való viszonyuk tisztázása is, hiszen az aspektus és a cselekvésminőségek közötti kapcsolat a lengyelben (más szláv nyelvekhez hasonlóan) meglehetősen szoros. Mivel az aspektus maga rendkívül összetett, több más nyelvi kategóriával, valamint a szemantikával és a pragmatikával is érintkező, sőt esetenként szoros összefüggést mutató kérdéskör, a lengyel nyelvet egyetemi szinten oktatók számára elengedhetetlen az aspektualitás kérdéséhez kapcsolódó elméleti háttér átfogó ismerete. Az eddig elmondottakat figyelembe véve tehát könnyű belátni, hogy a szláv (a jelen esetben a lengyel) prefixumok aspektus- és aktionsartképzésben játszott szerepének, valamint az aspektuális homonímia jelenségének vizsgálata a várható általános nyelvészeti eredmények mellett komoly glottodidaktikai és lexikográfiai haszonnal is bír.

2. Az aspektuális homonímia jelenségéről a lengyel nyelvben

Bár a lengyelben a *po-* prefixum a homonimitás igen nagy fokát mutatja (PÁTROVICS 2012: 269-276, 2015: 197-203), jegyezzük meg, hogy a homonímiára más prefixumoknál is bőséggel találunk példát. Az igei homonímia lexikológiai tankönyvek által is idézett (vö. MARKOWSKI 2012: 86), klasszikusnak nevezhető esetei például az alábbiak, amelyekben a *pod-* és a *po-*, valamint a *nad-* és a *na-* prefixumok a *-robić*, illetve a *-drobić* alakokhoz kapcsolódnak:

podrobić (pf.) - *podrabiać* (ipf) 'hamisít' - *podrobić* (pf.) - *drobić* (ipf.) 'felapróz'
nadrobić (pf.) - *nadrabiać* (ipf) 'bepótol' - *nadrobić* (pf.) - *drobić* (ipf.) 'felapróz'

Jóllehet Cockiewicz és Matlak közös munkájukban egybehangozóan állítják, hogy a hasonló esetek valójában ritkák (COCKIEWICZ-MATLAK 1995: 9, 17), a lengyel aspektuális homonímia területén végzett átfogó kutatások (ANDREJEWICZ 1988, SALONI 1996) és a homonimaszótárak (BRANICKA et al. 1984, BUTTLER 1988) adatai éppen ennek az ellenkezőjét látszanak alátámasztani. Ezek ugyanis azt mutatják, hogy a homonímia jelensége meglehetősen kiterjedt, és távolról sem csak a *po-* prefixumra korlátozódik. A lengyel prefixális igék vizsgálata során számos olyan homonim szerkezetet találunk, amelyekben folyamatos és befejezett igék is megjelennek:

Pl.: *porzucac* (*męża, dom*) (ipf.) - *porzucac* (*wszystkie zabawki na ziemię*) (pf.)
'elhagyja a férjét, a családját' - 'sorban ledobálja az összes játékát a földre'

donosić (*wina gościom*) (ipf.) - *donosić* (*plaszcz do wiosny*) (pf.)
'hordja a bort a vendégeknek' - 'egészen tavaszig elhordja a kabátot'

Nyelvészeti szempontból már többen is vizsgálták az ilyen szerkezeteket mint a perfektiváció különleges eseteit, szóképzési homonimáknak tekintve őket (l. GRZEGORCZYKOWA 1966, WRÓBEL 1978, BRANICKA 1985: 145-156). Ehhez kellő alapot szolgáltat az a tény, hogy a szóban forgó igék hangalakja azonos, szerkezetük azonban a szóképzés szempontjából eltérő.

IPF *nieść* → PF *donieść* → PF *donosić* (*jedzenia*)
'visz - odavisz - odahord (ételt)'
IPF *nosić* → PF *donosić* (*stare buty*)
'visz - elhord (öreg cipőt)'

A fenti derivációs lánc jól illusztrálja, hogy míg a másodlagos imperfektívumok a befejezett prefigált igékből képződnek szuffixumok segítségével, addig a velük homonim prefigált befejezett igék közvetlenül az iteratív jelentésű töből jönnek létre. A derivátumok morfológiai felépítésének ismeretében meghatározható az egyes igék aspektusa. Aspektuális homonimák a lengyelben akkor jönnek létre, amikor az adott (folyamatos vagy befejezett

aspektusú) alapige mind az előképzős befejezett, mind pedig az előképző nélküli, folyamatos iteratív jelentésű igével formai és szemantikai oppozíciót alkot:

IPF <i>nieść1</i> : IPF <i>nosić2</i> ↓ iPF IPF <i>donieść</i> → IPF <i>donosić</i>	PF <i>rzucić1</i> : IPF <i>rzucać2</i> ↓ iPF PF <i>narzucić</i> → IPF <i>narzucać</i>
--	--

A szuffixális és prefixális igékre kiterjedő aspektuális homonímia esete Branicka véleménye szerint a lengyelben összesen 64 igét érint (BRANICKA 1985: 146), mások szerint ez a szám valamivel nagyobb (BUTTLER 1972: 131-134). Ami a mai lengyel nyelvben betöltött szerepüket és funkciójukat illeti, arról Piernikarski elmondja, hogy: „a másodlagos imperfektívumoknak a létrejötte azt a célt szolgálja, hogy az adott befejezett igéknek meglegyen a lexikailag azonos jelentésű folyamatos párjuk is. Ezek tulajdonképpen a megfelelő simplex igétet helyettesítik az adott kontextusokban” (PIERNIKARSKI 1969: 58, ford.: P. P.). Ez a vélemény egybecseng Sigurd Agrell és A. Stender-Petersen aspektológiában ismert tételével is (vö. AGRELL 1918, STENDER-PETERSEN 1933/34: 321-334). A másodlagos imperfektívumokkal kapcsolatban – már amennyiben ilyenek rendelkezésre állnak – utóbb ugyanő megjegyzi, hogy azok: „általában olyan esetekben használatosak, amikor a cselekvés nagy gondosságot igénylő és pontos végrehajtása az alany számára rendkívül fontos” (PIERNIKARSKI 1969: 97, ford.: P. P.).

Vö.: *Wiele razy przepisywał vs. przepisał list, zanim podał go Ewie.*

‘Többször is átírta a levelet, mielőtt odaadta Évának.’

„Jelenleg a *nanosić*, *poruszać* típusú befejezett igék használati köre egyre szűkül. Ezek előfordulása különösen a köznyelvben gyakori, az írott nyelvben (pl. az irodalmi művekben) viszont meglehetősen ritka, s ez minden bizonnyal régebben is így volt” teszi hozzá az aspektuális homonímia kérdéséhez Kucala (KUCALA 1953: 201-202, ford.: P. P.).

A homonim szerkezetek funkcionálásáról a szemantikai elemzés adhat bővebb információt. Érdeemes tehát több figyelmet szentelni az azonos alakú aspektusformák közötti jelentés-

különbségek vizsgálatának, hogy Piernikarski és Kucała fenti megállapításait kiegészíthessük. További fontos szempont, hogy ez a homonim aspektusformák egységes szempontok alapján történő lexicográfiai tárgyalásához is nagyban hozzájárulhat. Sajnos az eddigi lexicográfiai munkák ezeket a szerkezeteket nem a megfelelő módon tárgyalják és nem mentesek a kisebb-nagyobb következetlenségektől sem. Az iménti megállapítás fokozottan érvényes például a Szymczak szerkesztésében megjelent lengyel nagyszótárra is (SJPSzym 1978-1981). A lengyel igéknek ezt a (mind grammatikai, mind pedig szemantikai szempontból sajátos és viszonylag népes) csoportját az egyes szótárak tehát egymástól eltérő módon kezelik, ami cseppet sem segíti a kérdésben való eligazodást.

Négy szótár (SJPDor, SJPSzym, MSJP, SPP) megfelelő címszavainak és vonatkozó példaanyagának a vizsgálata alapján látható, hogy a prefigált befejezett igék egy része a másodlagos imperfektívumok alatt szerepel a különböző számokkal ellátott jelentéseknél. A *wytyczać* (pf.) tehát befejezett ige például a Doroszewski-féle szótárban (SJPDor) 5. jelentésként van megadva a *wytyczać* (ipf.) : *wytoczyć* (pf.) pár folyamatos tagja alatt. A megint csak befejezett *posiadać* (pf.) Szymczak szótárában (SJPSzym) 3. a Lengyel Nyelvhelyességi Szótárban (SPP) 2. jelentésként szerepel a *posiadać* (ipf.) : *posiąść* (pf.) pár folyamatos tagja alatt. Az *obnosić* az SPP-ben 2. jelentésként szerepel az *obnosić* (ipf.) : *obnieść* (pf.) pár folyamatos tagjánál. A befejezett *napadać* (pf.) Doroszewski szótárában (SJPDor) és a Lengyel Nyelv Kiszszótárában (MSJP) mint a *napadać* (ipf.) : *napaść* (pf.) pár folyamatos tagjának 4. jelentése szerepel. Szintén hasonló módon kezelik az említett szótárak a *dochodzić* (SJPDor, SPP), a *schodzić się* (SJPDor), a *wychodzić* (SPP), és az *uchodzić* (SPP) igéket.

Előfordul olyan eset is, hogy az ilyen, szimplex igéből keletkezett befejezett ige a szimplex igéből képzett prefigált ige pár folyamatos tagjának egyik jelentéseként van feltüntetve. A Doroszewski-féle szótárban (SJPDor) például a *wystrzelać* (pf.) ige a *wystrzelać* (ipf.) : *wystrzelić* (pf.) ige pár folyamatos tagjának 4. jelentéseként szerepel, a befejezett *powstawać* (pf.) a Lengyel Nyelvhelyességi szótárban (SPP) a *powstać* (pf.) : *powstawać* (ipf) pár 5. jelentésénél van megadva. Ugyanígy tárgyalja a Doro-

szewski-szótár (SJPDor) a *rozbiegać się* igét, vagy az SPP a *napadać*, *nadawać*, *porzucać*, *popadać*, *przebiegać*, *przechodzić* igéket.

Néhány ilyen ige egyáltalán nincs külön kiemelve, annak el- lenére, hogy a szócikk példaanyagában több velük alkotott mon- dat, kifejezés is szerepel, más igék esetében pedig a szótár nem tájékoztat arról, hogy befejezett igéről van szó. Ez a helyzet pél- dául a következő igéknél: *narzucać* (SJPDor), *nadawać* (SJPDor), *napuszczać* (SJPDor, MSJP), *nawozić* (SJPDor, SJPSzym, MSJP), *zbiegać* (SPP, MSJP).

Érdekes következtelenségekre bukkanunk az LMSz (1985) esetében is. Míg a szótár a szimplex igéből képzett befejezett *wy- chodzić* (pf.) igét – nagyon helyesen – nem a *wychodzić* (ipf.): *wyjść* (pf.) pár folyamatos alakjának valamelyik jelentéseként tünteti fel, hanem külön szócikkben, példával illusztrálva szerepelteti (LMSz 1985: 848), a *wystrzelać* igét már másként kezeli. A szimp- lex igéből prefixáció útján létrejött *wystrzelać* (pf.) ugyanis nem kap külön szócikket, hanem mint a *wystrzelać* – tulajdonképpen kettős aspektusúvá minősített – ige egyik jelentése jelenik meg. A *wystrzelić* igére viszont, – amely az említett szótárban külön szócikkkel bír – a „kettős aspektusú” *wystrzelać* mellett találunk utalást (LMSz 1985: 873).

Néhány esetben azzal is találkozunk, hogy az adott befeje- zett igét – helytelenül – külön befejezett jelentésként emelik ki a szótárok (SJPDor, MSJP). Ez a helyzet például a következő igék esetében: *donosić* (pf.), *pochodzić* (pf.) (vö. *donosić* (pf.) : *donaszać* (ipf.), *pochodzić* (pf.)) Befejezett: *rozchodzić się* (SJPDor, SJPSzym, MSJP, SPP), *złazić się* (SJPDor, SJPSzym), *nawłóczyć* és *pochodzić* (SJPSzym). Ez utóbbiak ugyan külön szócikként jelennek meg, de hiányzik mellőlük a befejezettséget jelölő *dk* rövidítés. Külön szócikkben (de *dk* aspektuális minősítés nélkül) szerepelnek az alábbi befejezett igék: *dopadać* (SJPDor, SJPSzym), *powozić* (MSJP), *zbiegać się* (SJPDor), *naciągać*, *napadać*, *narzucać*, *nastawiać*, *pocho- dzić*, *ponosić*, *popadać*, *poruszać*, *poruszać się*, *porzucać*, *powracać*, *po- wstawać*, *pozostawiać*, *przebiegać*, *przechodzić*, *przełazić*, *przepływać*, *wychodzić*, *zbiegać*, *złazić* (mindegyikük az SJPSzym-ban), *uchodzić* (SJPSzym, MSJP). Az igék első jelentéseként a folyamatos jelentés van megadva a befejezett alakra (*dopaść*, *zbiec się*, *naciągać*) törté- nő utalással, a befejezett jelentés másodikként (vagy csak har-

madikként: *wychodzić, poruszać*) van feltüntetve. Hasonló módon tárgyalják a szótárak a befejezett *znosić* (MSJP), *nawłóczyć* (SJP-Dor), *nasadzać* (SJPDor), *nadawać* (SJPSzym), *popadać* (MSJP), *podawać* (SJPDor, MSJP), *powozić, nawłóczyć* (SPP), *ponosić* (SJPDor, MSJP), *przeptywać, przebiegać, przechodzić, wystrzelać* (MSJP), *powłóczyć* (SJPSzym, SPP), *zbiegać, znosić, wynosić, ponosić* (SJPDor) igéket is. Az első négy ige mellett a félrevezető *ndk* 'folyamatos' aspektuális minősítés szerepel, a többi ige az *ndk a. dk* 'folyamatos vagy befejezett', *dk a. ndk* 'befejezett vagy folyamatos', illetve az *ndk i dk* 'folyamatos és befejezett' minősítésekkel van ellátva. Csupán a befejezett *rozpadać się* iginél van feltüntetve az, hogy ez az ige homonim a *rozpadać się ipf* másodlagos imperfektiváció útján keletkezett folyamatos igével: I. *rozpadać się* I. *rozpaść się*, II. *rozpadać się dk* (csapadékról: 'erősen, megállás nélkül elkezd esni, zuhogni kezd' (SJPSzym), hasonló módon még a következő szótárakban: SPP, MSJP, SJPDor. Az alábbi kilenc igeről: *dobiegać, pociągać, poganiać, połykać, powiewać, wybiegać, wylazić, wynosić się, wywieszać* nem találunk információt a fentebb rövidítéssel jelölt egyptyelví lengyel szótárakban.

Az aspektuális szempontból homonim igeik szemantikai csoportokra (legalább három nagy csoportra) oszthatók. Az egyes csoportokon belül fennálló oppozíciók kontextusai sajátos jegyekkel rendelkeznek: meghatározott szintaktikai kapcsolatok, tipikus lexikai környezet jellemző rájuk, az oppozíciókat alkotó tagok között bizonyos formabeli eltérések is mutatkoznak.

Az aspektuális homonímia fentebb röviden vázolt jelensége a mai lengyelben eléggé kiterjedtnek nevezhető. A homonimák mégsem okoznak semmiféle zavart a nyelv kommunikatív funkciójában, mivel egyrészt a tipikus kontextusok ismeretében mindig pontosan meghatározható, hogy az adott esetben melyik jelentésről (igeről) van szó; másrészt pedig a felsorolt típusokon belül az egyik használat mindig ritkábban fordul elő (ez különösen a simplex igeikből képzett disztributív derivátumokra vonatkozik, amelyeknek szinte mindegyikére igaz, hogy erősen köznyelvi és expresszív többletjelentést hordoznak vö: *potapać wszystkie psy* 'összefogdossa az összes kutyát', *porobić porządk* 'rendet rak'. Néhány esetben pedig mindkét homonima ritka, mivel speciális kontextushoz kötöttek: vö. *On zęby się choć przez*

chwilę czymś pożytecznym pozajmował, to nie. – Wszystkie dzieci się już pozajmowali jakimiś zabawkami, a on dalej płakał. 'Hogy legálább egy percig valami haszonnal foglalkozna, azt nem. – Már minden gyerek elfoglalta magát valamilyen játékkal, de ő tovább sírt.' Jegyezzük meg azt is, hogy a homonímia minden fenti esetben megszüntethető, amennyiben az igék egyikét a megfelelő nem homonim alakkal helyettesítjük.

Más megvilágításba kerül azonban a homonímia problémája, ha azt a glottodidaktika szempontjából vizsgáljuk meg. Ez a jelenség ugyanis eléggé megnehezíti a lengyel ige már önmagában véve is bonyolult morfológiai rendszerében való eligazodást. Véleményünk szerint a homonímia fentebb említett típusait a nyelvtanulás késői szakaszában, haladók esetében célszerű bekapcsolni a tanmenetbe (ez tehát elsősorban a lengyel mint idegen nyelv egyetemi szintű oktatását érinti). A homonim igék elsajátításában és eltérő jelentéseik felismerésében sokat segíthetnek a tipikus mikrokontextusok. A homonímia jelenségének szakszerű oktatásához és az erre vonatkozó gyakorlatok elkészítéséhez elsősorban az igék szóbokrainak strukturális vizsgálata nyújthat alapot.

Bibliográfia

- AGRELL Sigurd, 1918: *Przedrostki postaciowe czasowników polskich*. Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie 8., Kraków: Akademia Umiejętności.
- ANDREJEWICZ Urszula, 1988: *Homonimiczność form wyrazowych, jako problem słownikowy*. Saloni, Z. (szerk.) Wrocław: *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*.
- ANTINUCCI Francesco–GERBERT Lucyna, 1977: *Semantyka aspektu czasownikowego*. Wrocław-Warszawa-Gdańsk: *Studia gramatyczne PAN*, Ossolineum, Instytut Języka Polskiego., 7-43.
- BRANICKA Teresa et al., 1984: *Słownik polskich form homonimicznych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- -, 1985. Homonimiczność dokonanych czasowników przedrostkowych. *Poradnik Językowy*/3. 145-156.
- BUTTNER Danuta, 1972: Polska homonimia słowotwórcza. *Prace Filologiczne*, XXII. 131-134.
- -, 1988. *Słownik polskich homonimów całkowitych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- COCKIEWICZ Waław, 1992: *Aspekt na tle systemu słowotwórczego polskiego czasownika i jego funkcyjne odpowiedniki w języku niemieckim*. Rozprawa habilitacyjna, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- COCKIEWICZ Waław-MATLAK Anna, 1995: *Strukturalny słownik aspektowy czasowników polskich*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- CZOCHRALSKI Jan Antoni, 1967: *Aspekt und Tempus im Polnischen und Deutschen. Eine Kontrastivstudie*. Warszawa: k. n.
- GRZEGORCZYKOWA Renata, 1966: O tak zwanych homonimach słowotwórczych. *Poradnik Językowy*/6. 244-249.
- -, et al. (szerk.) 1984. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- JÁSZAY László-TÓTH László, 1987: *Az orosz igeaspektus magyar szemmel*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- KUCAŁA Marian, 1953: Czasowniki dokonane typu *nanosić, poruszać* w słownikach języka polskiego. *Język Polski*/XLIII. 200-206.
- LMSz - 1985. *Lengyel-Magyar Szótár/Słownik Polsko-Węgierski*. Doroszewski, W. et al. (szerk.) Warszawa - Budapest: Wiedza Powszechna-Akadémiai Kiadó.
- MARKOWSKI Andrzej, 2012: *Wykłady z leksykologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN,
- MSJP - 1995. *Mały Słownik Języka Polskiego*. Sobol, E. et al. (szerk.) Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- PÁTROVICS Péter, 2015: Functions Of Some Polish Verbal Prefixes. In: *Beiträge zum 18. Arbeitstreffen der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav)*. Enrique Gutiérrez Rubio et al. (szerk.), *Die Welt der Slaven. Sammelbände 57.*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 197-203.

- -, 2012: A *po-* igekötő a lengyel nyelvben. *Legendák, kódexek, források. Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére.* Kocsis Mihály–Majoros Henrietta (szerk.), Szeged: Szegedi Tudományegyetem Szláv Intézete, 269–276.
- PIERNIKARSKI Cezary, 1969: *Typy opozycji aspektowych czasownika polskiego na tle słowiańskim.* Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum.
- -, 1975: *Czasowniki z prefiksem po- w języku polskim i czeskim na tle rodzajów akcji w językach słowiańskich.* Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- SALONI Zygmunt, 1996: Homonimia a hasła w słownikach polskich. *Język Polski* LXXVI. 4–5.
- SJPSzym - 1978–1981 *Słownik języka polskiego.* Szymczak, M. (szerk.) I-III, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- SJPDor - 1958–1969 *Słownik języka polskiego.* Doroszewski, W. (szerk.) I-XI, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- STENDER-PETERSEN Adolf, 1933/34: О функциях глагольных приставок в русском языке. *Slavia* XII., 321–334.
- ŚMIECH Witold, 1986: *Derywacja prefiksalna czasowników polskich.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego,
- WRÓBEL Marcin, 1978: *O zasadach opisu słowotwórczego polskich czasowników prefiksalnych.* *Studia Gramatyczne* II. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

PASÍVUM V SLOVENSKÝCH HISTORICKÝCH TEXTOCH¹

Veronika PEROVSKÁ

*Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta,
Inštitút slovakistických a mediálnych štúdií,
Katedra slovenského jazyka
veronika.perovska@gmail.com*

Abstrakt: In the paper author deals with the using of different means of the functional-semantic category of passive in the historical Slovak texts from 16th to 18th century, specifically in three types of administrative-legal texts - instructions, lists (inventories) and court records. The study shows that the using of the means of this functional-semantic category varies depending on stylistic and genre features of a text. Some means are more frequent than others - passive-modal means and causative constructions in the instructions, (mainly) nominalised participle in the lists and participle passive in the court records.

Keywords: passive voice, Slovak, historical texts, administrative-legal texts, 16th - 18th century

1 Teoreticko-metodologické východiská

Gramatická kategória *genus verbi* bola v slovakistike preskúmaná z hľadiska súčasného spisovného jazyka viacerými lingvistami a cez prizmu rôznych teórií.² Z hľadiska diachronie však zostávala táto téma v slovenskej jazykovede dosiaľ hlbšie neprebádaná.³

---

1 Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0739/15 *Kognitívne a pragmatické aspekty fungovania gramatických štruktúr s verbom* pod vedením doc. Mgr. Martiny Ivanovej, PhD.

2 Napr. J. Kačala (1989) skúmal kategóriu slovesného rodu z pohľadu teórie gramatickej a sémantickej perspektívy vety, S. Ondrejovič (1989) aplikoval na kategóriu *genus verbi* teóriu konverzie a M. Sokolová (1993) uplatnila pri výklade slovesného rodu teóriu funkčno-sémantických kategórií.

3 Azda jediným výraznejším príspevkom k téme pasíva je štúdia *Vývin opisného pasíva v slovenčine* od E. Paulinyho z roku 1977. O čiastočné vyplnenie tejto medzery sme sa pokúsili vo svojej dizertačnej práci s názvom *Funkčno-sémantické kategórie pasívnosti a rezultatívnosti v historických a nárečových textoch* (Perovská 2017).

Vo svojom príspevku sa venujeme uplatňovaniu prostriedkov kategórie *genus verbi* v slovenských historických textoch z obdobia 16. – 18. storočia. Materiálovo sme čerpali zo súboru historických textov publikovaných v *Prameňoch k dejinám slovenčiny* (MAJTÁN – SKLADANÁ 1992). Vychádzame zo širokého ponímania pasíva v kontexte teórie funkčno-sémantických kategórií. Pod pojmom funkčno-sémantická kategória (ďalej FSK), zhodne s M. SOKOLOVOU (1993: 8), rozumieme systém heterogénnych prostriedkov schopných spolupodieľať sa na plnení rovnakých sémantických funkcií.⁴ Organizujúcim princípom v rámci FSK je miera abstrakcie, pričom platí, že najabstraktnejšie prostriedky sa nachádzajú vo fókuse FSK a smerom k periférii sa miera abstrakcie znižuje (t. j. na okraji FSK sa nachádzajú lexikálne prostriedky). Takéto teoretické východisko umožňuje uchopiť jazykový problém celostnejšie, ako aj sledovať vzájomné vzťahy medzi jazykovými rovinami a pozorovať konkurenciu jednotlivých prostriedkov náležiacich do funkčno-sémantického poľa určitej kategórie.

Členy FSK pasívnosti vyčleňuje M. SOKOLOVÁ (1993) na pozadí širokej definície, podľa ktorej sa ako neaktívne hodnotia všetky výpovede, v ktorých podmet nie je špecifikovaný agens. Do centra FSK pasívnosti patria obe formy pasíva (participiálna aj reflexívna), ďalšími prostriedkami tejto FSK sú: reflexívny bezpodmetový tvar, modifikáty s 3. os. pl. a 1. os. pl., ale taktiež rezultatívne konštrukcie s pasívnym príznakom, dispozičné konštrukcie, parafráza s *dať sa* + inf, výpovede s modálnym predikatívom, výpovede s podmetom *človek/všetci* alebo *niekto* a taktiež rôzne kondenzované konštrukcie s neurčitými slovesnými tvarmi. Okrem týchto prostriedkov sme príznak pasívnosti (resp. deagentizácie) zachytili aj vo výpovediach s modifikátom s 2. os. sg. a 3. os. sg. a v kauzatívnych konštrukciách.

Používanie uvedených prostriedkov v súvislosti s ich funkciou sme sledovali v rôznych typoch textov v závislosti od ich štýlovo-žánrového zaradenia. Vychádzali sme z hypotézy, že v závislosti od štýlovo-žánrových charakteristík môžu texty vykazovať rozdiely aj pri preferencii konkrétneho prostriedku z FSK pasívnosti. Pre potreby tohto príspevku sme sa obmedzili

4 Porov. bližšie aj A. V. Bondarko (1991).

na tri typy administratívno-právnych textov z publikácie *Prameny k dejinám slovenčiny* (MAJTÁN – SKLADANÁ 1992). Sústreďíme sa na tri najfrekvencovanejšie prostriedky a ich funkcie a len výberovo spomenieme konkurenčné prostriedky.

2 Administratívno-právne písomnosti

Administratívno-právne texty charakterizuje okrem iných vlastností „prísna objektivnosť a neosobnosť vyjadrovania“ (Findra 2004), ktorá sa v textoch realizuje aj na základe využívania pasívnych, resp. v širšom zmysle deagentných prostriedkov. Texty administratívneho štýlu majú v pramennej publikácii najširšie zastúpenie a sú z hľadiska žánrov bohato diverzifikované.

2.1 Hospodárske inštrukcie a inštrukcie pre mýtnikov

V inštrukciách bol najfrekvencovanejším prostriedkom **reflexívny transformát** (54,7 %; ďalej RT). Jeho funkciou je primárne objektívizovať text (*Pakly lebsy spůsob nagde w/tom, to se na gehu industriu nechawa.*; 1657, Varín – Starý Hrad, s. 20), popritom sa väčšinou uplatňuje aj funkcia nešpecifikovanosti agensa z dôvodu redundancie tejto informácie – agensom je totiž kompetentná osoba (úradník, remeselník, poddaný), napr.: *Zeme, ktore se sjati budu, aby každu zapsal, na/ktereg se kolko wysege* (1610, Sklabiňa/Blatnica, s. 17). Špecifikom využitia RT v týchto textoch je jeho modálny príznak, ktorý sa prejavuje v zloženom prísudku s modálnym verbom (prevažne *mať*), napr.: *dotut zadny statek se niema do polya pustiti* (1663, Liptovský Ján, s. 24); alebo vo výpovediach so želacou časticou *aby/žeby* či *nech*, napr.: *Zo/mlynow aby se muka merala* (1610, Sklabiňa/Blatnica, s. 18).

V podstatne menšej miere (8,5 %) sa v inštrukciách využíval **participiálny transformát** (ďalej PT), a to buď na prostú objektívizáciu, „upopredenie“ deja a „upozadenie“ agensa (*a to že bi bilo in rei verit[a]te trima swedky, že nezanedbal a_nebo zatagil, do_sweczeno*; 17. stor., Lipt. stolica, s. 29); alebo sa podobne ako pri RT agens nešpecifikuje, pretože je ním kompetentná osoba, ktorú uvádzať netreba (napr. *Pakli/by se s/toho spieral, ma do/kazne sadeny bitj a dotud nema prepussteny bitj*; 17. stor., Lipt. stolica, s. 30).

Tretím najčastejším prostriedkom v inštrukciách boli **kauzatívne konštrukcie** (6,07 %). Ide o zložené slovesné konštrukcie, v ktorých sa spája (najčastejšie⁵) synsémantické sloveso *dať* s infinitívom autosémantického verba a majú stabilné miesto už v najstarších slovenských, resp. slovakizovaných textoch predspisovného obdobia. V týchto konštrukciách sa prvý agens (viažuci sa ako ľavovalenčný participant na sloveso *dať*) špecifikuje a je ním spravidla osoba oprávnená (z hľadiska svojho povolania či sociálnej roly) vydávať príkazy. Druhý agens (prítomný v hĺbkovej štruktúre výpovede na základe svojej valencie), ktorý má vykonať dej stvárnený infinitívom, však vyjadrený spravidla nebýva. Na základe toho aj tento typ konštrukcií zaraďujeme medzi deagentné prostriedky. Agens deja vyjadreného infinitívom sa zväčša nevyjadruje preto, že je ním kompetentná osoba. Tento prostriedok má vzhľadom na svoju povahu zvýšenú frekvenciu v takých typoch textov, ktoré reflektujú disproporčný typ sociálnych vzťahov (nadriadený – podriadený), resp. disproporčnú komunikačnú situáciu, a teda aj v hospodárskych inštrukciách. Vo výpovediach s kauzatívnou konštrukciou sa prevažne vyskytovala aj pobádacia častica *aby*, napr. *kdy se wymlaty, aby wsseczko dal do Nedcze odwgest a hromady dal prehrnat* (1657, Varín – Starý Hrad, s. 21).

Z ostatných zachytených prostriedkov spomeňme modálne predikatíva (4,45 %), ktoré boli konkurenčným prostriedkom RT s modálnym príznakom (popri PT s modálnym verbom). Vo všeobecnosti v inštruktívnych textoch výpovede s pasívno-modálnymi prostriedkami – najmä s významom necesitatívnosti a koncesívnosti – predstavujú prostriedky na vyjadrenie direktívneho obsahu bez nevyhnutnosti priameho oslovenia adresáta (tieto prostriedky – okrem modálnych predikatív napr. aj RT a PT s modálnym príznakom – sú menej direktívne ako imperatív). Z hľadiska funkcie je opäť najčastejšie odsúvanie kompetentného agensa, napr. *Potreby take probowatj, kolko se zo cztwrtne vpeczje*. (1610, Sklabiňa/Blatnica, s. 18); alebo je agens všeobecný, napr.: *zebi niebilo slobodno na trawu choditj pod pokutow d. 12* (1663, Liptovský Ján, s. 24). Konkurentom v tejto funkcii

---

5 V kauzatívnych konštrukciách sa v pozícii verba finita vyskytovali aj slovesá *kázať, rozkázať, nechať, poslať, dopustiť* a i.

boli aj modifikáty s 3. os. (5,26 %), napr.: *Kowacza od uhliisk mayu p[er] f. 1 kazdoroczne platitj.* (1663, Liptovský Ján, s. 26). Zriedkavo (2,43 %) sa ako alternatívne prostriedky objavili aj aktívne konštrukcie s agensom vyjadreným výrazom so všeobecným významom (rôznymi pronomínami), zastupujúce všeobecného agensa, napr. *zaden obiwatel mesta S[wateh]o Mikulasse aby s/nim nemlowil, negedol, nepil* (17. stor., Lipt. stolica, s. 30), alebo častejšie neznámeho ľubovoľného⁶ agensa, napr. *geztli/bi kdo kupčžyl z potkowami, ssyndlowimi a latowymi klinčžy* (1702, Zvolen, s. 44). Voľbu aktívnej konštrukcie si vysvetľujeme najmä potrebou zdôraznenia platnosti zákazu/príkazu pre všetkých na základe explicitného vyjadrenia agensa (*žiaden, ktokoľvek*) alebo istými reštrikciami tvorby pasíva (napr. od slovesa *mať* - **keby sa mala škoda*).

2.2 Akontextové žánre

Charakteristickým znakom týchto textov je enumeratívnosť. Ide o rôzne administratívno-právne záznamy s prevažne vysokou mierou akontextovosti⁷: výpisy z účtovných kníh, súpisy majetku, inventáre a tiež limitácie cien, mier a váh. V týchto textoch vystupuje do popredia najmä funkcia objektivizácie výpovede, ako aj potreba kondenzovanosti výpovedí a ustálenosť formulácií, a teda aj nízka štylistická variabilita prostriedkov používaných na vyjadrenie tej istej funkcie. Samotný výpočet, súpis predmetov alebo činností niekedy sprevádzajú kratšie či dlhšie pasáže, ktoré komentárom dopĺňajú uvedené informácie (napr. informujú o tom, za akým účelom, prípadne aj kým a za prítomnosti koho bol daný dokument spísaný). V samotných zoznamoch prevažovali prostriedky na kondenzáciu textu, v kontex-

6 Neznámeho agensa je možné po spätnej transformácii do aktíva vyjadriť neurčitým zámenom. Pri indefinitách sa rozlišujú dva základné významy - neurčitost' a ľubovoľnosť. V rámci analýzy pramenného materiálu sme zistili realizáciu neznámeho agensa v oboch sémantických odteňoch, na základe čoho v prípade potreby rozlišujeme aj dva podtypy neznámeho agensa: neurčitého (ktorého v aktíve možno nahradiť napr. pronomínom *niekto*) a ľubovoľného (ktorého v aktíve možno nahradiť napr. pronomínom *ktokoľvek* - pričom treba uviesť, že v historických textoch majú príznak ľubovoľnosti aj zámená, ktoré z hľadiska súčasného jazyka tento sémantický príznak neobsahujú, konkrétny význam možno v historických textoch odкрыť na základe kontextu).

7 K členeniu administratívnych textov na kontextové a akontextové porov. Findra 2004: 216 a n.

tových pasážach sa zase vo vyššej miere využívali prostriedky s verbom finitom.

Najviac zastúpeným prostriedkom s príznakom pasívnosti a/alebo rezultatívnosti boli v týchto typoch textov **nominalizované participiá** (56,9 %, ďalej NomPart). Tie zväčša ako konkurencia adjektív vo funkcii atribútu alebo atributívnej polopredikatívnej konštrukcie slúžili na vyjadrenie vlastností vymenúvaných predmetov, resp. stavu, v ktorom sa predmet nachádzal následkom deja vyjadreného participiom. Častejšie než v iných typoch textov sa tu vyskytovali prípady NomPart s pasívno-rezultatívnou alebo len rezultatívnou sémantikou od imperfektívnych verb, čo je (paradoxne vzhľadom na sému pribehovosti pri imperfektívach) znakom utlmenia dejového príznaku, a naopak, vyzdvihnutia statického príznaku, resp. až adjektivizácie, napr. *Log howaczy **topeny*** (Zvolen, 1669, s. 34); *yeden kamen **rezany** ozdobeny barwamy* (Zvolen, 1588, s. 77). Pri pasívno-rezultatívnych NomPart od perfektív je dejový príznak silnejší než pri imperfektívach: *Gednu **wichowanu** hus y z drobmy; Dlhý **wyczyfrowany** pak musky kożuch* (Zvolen, 1669, s. 32, 36). Spomedzi pasívnych funkcií sa okrem obligátnej objektivizácie a kondenzácie uplatňuje funkcia nešpecifikovania agensa, ktorého možno chápať ako kompetentného (remeselník) alebo neznámeho (ak činiteľom mohla byť akákoľvek neznáma osoba). Vzhľadom na nízku mieru kontextovosti sa NomPart zriedkavo vyskytlo s funkciou textového orientátora: *Na wssetki perne ssaty z_wrchu **menowane** byele sproste czychy* (Smrečany, 1627, s. 71).

V účtovníckych záznamoch sa v pomerne veľkej miere (12,5 %) uplatňoval typ prostriedku, ktorý sme nazvali **nominálnym participiálnym predikátom**⁸ (ďalej NPP). Jeho vysokú frekvenciu možno vysvetliť tým, že z hľadiska jazykovej ekonómie ide o úspornejší prostriedok, než je konkurenčné aktívum, ktoré je navyše vzhľadom na potrebu objektivnosti nevyhovujúce: *29. martij **platyl som** sklenarowy, co na ffare njekolyk krysztalowych czkol wsadył* (Zvolen, 1642, s. 46). NPP je úspornejší aj v porovnaní s konkurenčným PT. Podľa D. Šlosara (Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 198) sa mohli komponenty *jest a sú* ako znak 3. osoby vynechá-

8 Porov. V. Perovská (2017), kap. 6.1.2.

vať, kým sa pri opisnom pasíve neustálil systém prostriedkov na vyjadrovanie gramatickej kategórie času.

V účtovníckych záznamoch zväčša NPP vstupuje do syntagmy s numeratívnym subjektom alebo objektom, čo determinuje jeho neosobnú formu s koncovkou neutra na *-no/-to*.⁹ Odsunutým agensom je tu samotný úradník (správca, hospodár). Najfrekventovanejšími slovesami objavujúcimi sa v rámci NPP boli:

- platiť: *Item placeno mlatcom (...) d 50.* (Zvolen, 1642, s. 46);
- kúpiť: *od pana ffogta kupeno oguorek pre obecnu potrebu d 20* (Žilina, 1709 - 1712, s. 54);
- dať: *Gasspar slosiarowy dano za pracu geho d 24.* (Zvolen, 1642, s. 46).

Pri porovnaní frekvencie prostriedkov z centra FSK pasívnosti sme zistili, že **reflexívny transformát** (13,51 %) bol v tomto type textov využívaný oveľa častejšie než participiálny transformát, avšak len o málo častejšie než NPP, ktorý je funkčne ekvivalentný s RT aj PT. Funkcie RT boli rôznorodé: objektívizácia výpovede, napr. *Daly se ščuky obecne N 3* (Žilina, 1709 - 1712, s. 54); odsúvanie kompetentného agensa (zväčša úradník), napr. *Ten czwartek po swatey Getrudie popisaly se boly ssaty (...) kterez/by prynalezly byelým hlawam meczy panom* (Spišský Štvrtok, 1585, s. 74); v limitácii mier, váh a cien sme zachytili komentáre inštruktívnej povahy so všeobecným agensom: *Geden par krpczou dobrych od osem aneb od dewad pol_turakou, podlegssje od ssest nech se nekupugy.* (Zvolen, 1669, s. 42). RT sa objavuje aj pri opisoch predmetov na vyjadrenie účelu, na ktorý sa predmet využíva, preto tu odsunutý agens býva všeobecný, napr. *Ite[m] zlato wazane, ktore se na rub na czelo prypina.* (Spišský Štvrtok, 1585, s. 74).

Konkurenčnými prostriedkami RT v poslednej spomenutej funkcii boli najmä **verbálne substantíva** (4,73 %), napr. *8 sit g/osiewany muky* (Zvolen, 1588, s. 76); a **modifikát s 3. os. pl.** (4,39 %), napr. *yeden instrument mosacowy, co ohen nan kladu ku zohriewany gedeny* (Zvolen, 1588, s. 76); v jednom prípade aj prostý **infinitív**: *Walachom pas obkruczat* (Zvolen, 1669, s. 42). Verbálne substantíva sa okrem toho využívali tiež pri kompetentnom agensovi (v limitácii sa využívajú konštrukcie s verbálnym substantívom ako kondenzované ekvivalenty viet [za to, že + kom-

⁹ K tomu porovn. Ferencíková 2013.

petentný agens + verbum finitum], *sa plati x fl./d.*), napr. *Od koleša ostrenia a letovania d. 18* (Zvolen, 1669, s. 36).

2.3 Súdne spisy

Súdne spisy predstavujú jazykovo i kompozične špecifický typ dokumentov. Kompozičné špecifikum je napr. v dialogickom zápise niektorých výsluchov. Z jazykového hľadiska je zaujímavé zachytenie jazykových prejavov nachádzajúcich sa z viacerých hľadísk na opačných póloch – autentické výpovede svedkov (citované pasáže a tiež odpovede vo výsluchoch) vzhľadom na potrebu ich čo najpresnejšieho zápisu najviac odrážajú ľudový jazyk, rozsudky sú, naopak, jazykovo silne poznačené latinčinou. Vo výpovediach svedkov je spravidla dôraz na presné pomenovanie činiteľov deja, prevláda teda aktívum, rozsudky sú formulované odosobnene a do veľkej miery využívajú pasívne prostriedky. Uprostred medzi týmito pólmi sa nachádzajú výpovede svedkov zachytené ako parafrázy, ktoré na jednej strane odrážajú znaky jazyka svedkov, ale možno v nich nájsť aj prostriedky, ktorých výskyt v ľudovom jazyku nepredpokladáme (napr. participiálne pasívum) a vysvetlíjeme si ich ako odtlačok jazyka úradníkov, zapisovateľov výpovede.

Najvyššiu frekvenciu mali **nominalizované participiá** (50,96%), ktoré sa najčastejšie využívali na vyjadrenie stavu, v akom sa nachádzala osoba alebo predmet následkom predchádzajúceho deja, napr. *zduteho a zastidleho barana* (Krupina, 1689, s. 129). Pomocou NomPart sa teda zároveň vyjadrovala aj časová následnosť opisovaných dejov, ktorej znalosť je pri výpovediach svedkov veľmi dôležitá, prevládal teda rezultatívny alebo pasívno-rezultatívny typ, napr. *A potom issiel husar nebosszyk vkrwaweny ku rychtarowy, powesywssy hlavu dolu.* (Trenč. stolica, 1584, s. 100). NomPart tu plní aj funkciu kondenzátora. Ďalšou frekventovanou funkciou NomPart v súdnych spisoch je funkcia textového orientátora, vyplývajúca z kontextovosti týchto dokumentov, napr. *any s predepsanich swedkuw przedoznameneho swedectwy, any s/tegže y dobrowolneho wiznany to se wiswetliit nyemohlo, žeby taže Dorotha Pawlowiech takowy swug plod žiwi zamordowala* (Zemianska Dedina, 1730, s. 143).

Vysokú frekvenciu (14,25 %) mali v súdnych spisoch aj rezultatívne konštrukcie (RK). Vo väčšine prípadov si navzájom

konkurovali s NomPart, napr. pri opise stavu ako následku deja, napr.: *ponewadź sem gyź wydel, že **byl** na smrt **raneny** a hluchimy ranamy w hlawu tylczem **dobyty*** (Klobušice, 1638, s. 114). Časový význam RK vystupoval do popredia výraznejšie tam, kde sa nachádzali aj indikátory chronológie dejov, napr.: *juss **bil** zdechnu-ti, a predce pacholkowoy dal zarezati* (Krupina, 1689, s. 129); *wiedol ho na ten kamen chotarni, kteri **gest** tepro **pomalanj*** (Krupina, 1643, s. 119). Ako konkurenčné sa používali tiež výpovede s časovými orientátormi a verbom v aktíve, napr.: *Gyuro od gazdy na Handlach, kteremu prsty na laweg ruky bol esste prweg Suroweč **odtal*** (vedľajšej vete by zodpovedala aj výpoveď s RK *Gyuro, ktorý má prsty odťaté*; Zvolen, 1740, s. 154).

Participiálny transformát mal v súdnych spisoch najvyššiu frekvenciu oproti iným typom textov v pramennej publikácii (11,51 %), a to najmä v rozsudkoch, kde sa prejavuje ako dôsledok silného vplyvu latinčiny a potreby odosobneného vyjadrovania, napr. *gynym pak na priklat a wistrahu za hodne biti vznawa, že **bi** on tuto hodinu **obessen bil*** (Krupina, 1650, s. 120). V uvedených výpovediach sa deagentizáciou odsúva kompetentná osoba (môže byť zároveň autorom výpovede). Vo výpovediach, ktoré možno prisúdiť svedkom, sa PT objavil zriedka, pričom napriek dialogickému zápisu pripúšťame možnosť parafrázy (*powedal takto: Ze Istaunik (...) wizwal Paserba won (...), a iesce poweda, ne_wedzeli, **abi bil** zabit ten clowek z/zenu.*; (Stropkov, 1608, s. 108) alebo syntaktického paralelizmu, zrkadlenia štruktúry položenej otázky: *Ktery **bol** chiteni u migawszkeho richtara? – la sem **bol** chiteny ag zwazani.* (Trnava, 1738, s. 148).

Súdne spisy boli jediným typom textov v pramennej knihe, v ktorých mal RT nižšiu frekvenciu než PT (7,95 %), rovnako ako pri PT však bola jeho frekvencia vyššia v rozsudkoch, napr.: *mocne se **prypowedalo** a **pryručilo**, aby to wssecko, co_kolwek **se** gyź **zapsalo** syrote teg, ktera od Chrisstieny nebohey, Jakuba Lacowiech dcery pozustala, geden y druhy dobre warowaly* (Slovenská Ľupča, 1603, s. 106). RT je konkurentom PT, resp. aj NPP, tiež v rámcových výpovediach, ktoré prisudzujeme úradníkom: *Swedomy, ktere bylo pozustalo panu Yakwbowoy Zathureczkemu, actorowoy, **wybralo** se skrze Adama Jezernyczkeho* (Martin, 1578, s. 95). Zriedkavo sme zachytili RT aj vo výpovediach, ktorých autormi boli sved-

kovia, napr. v prípadoch, keď bol činiteľ deja všeobecný: *A on my od_powedel, wssak, prawy, wyte, dosty ge zle, ze se dosty syroth narobylo* (Trenč. stolica, 1584, s. 96). Častejším prostriedkom vo výpovediach svedkov však bol modifikát s 3. os. pl. (6,03 %), a to pri nešpecifikovanom kompetentnom agensovi, napr.: „*Ne_hodz tam, ulapia/cze* (Stropkov, 1608, s. 108); alebo neznámom agensovi (do úvahy by sme tu mohli vziať aj možnosť zámernej anonymizácie agensa), napr.: *Y to sem tez slyssel, ze tho Streczenskeho vbjly tylczy.* (Trenč. stolica, 1584, s. 96).

3 Záver

Záverom možno konštatovať, že formulovaná hypotéza o preferencii rôznych prostriedkov FSK pasívnosti v závislosti od štýlových vlastností textu sa potvrdila. Ukazuje sa, že pri porovnávaní textov sa ako výrazný štýlovo-žánrový indikátor ukazuje vzostup či pokles istého typu prostriedku – v hospodárskych inštrukciách to boli najmä pasívno-modálne prostriedky a kauzatívne konštrukcie, v akontextových žánroch nominalizované participiá slúžiace na opis vlastností predmetov a nominálny participiálny predikát. V súdnych spisoch je výrazný vzostup centrálnych prostriedkov FSK (najmä opisného pasíva) a tiež nominalizovaného participia vo funkcii textového orientátora. Ako funkčne univerzálny prostriedok sa ukazuje reflexívne pasívum, participiálne pasívum sa výraznejšie uplatňuje len vo verdiktoch ovplyvnených latinčinou.

Literatúra

- BONDARKO Aleksandr Vladimirovich, 1991: *Functional Grammar: A Field Approach*. Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins Publishing Company.
- FERENČÍKOVÁ Adriana, 2013: Dva syntaktické javy z geografického aspektu. *Philologica LXXII. Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 63–68.
- FINDRA Ján, 2004: *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta.

- KAČALA Ján, 1989: *Sloveso a sémantická štruktúra vety*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- LAMPRECHT Arnošt – ŠLOSAR Dušan – BAUER Jaroslav, 1986: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- MAJTÁN Milan – SKLADANÁ Jana, 1992: *Pramene k dejinám slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ONDREJOVIČ Slavo, 1989: *Medzi slovesom a vetou. Problémy slovesnej konverzie*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- PAULÍNÝ Eugen, 1977: Vývin opisného pasíva v slovenčine. *Jazykovedné štúdie XIII. Ružičkov zborník*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 225–230.
- PEROVSKÁ Veronika, 2017: *Funkčno-sémantické kategórie pasívnosti a rezultatívnosti v historických a nárečových textoch*. Prešovská univerzita v Prešove. [Dizertačná práca].
- SOKOLOVÁ Miloslava, 1993: *Sémantika slovesa a slovesný rod*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

PROBLEMATIKA POUŽÍVANIA NESKLONNÝCH POMENOVANÍ V SÚČASNEJ SLOVENČINE (NA PRÍKLADE INICIÁLOVÝCH SKRATIEK Z OBLASTI INFORMAČNO-KOMUNIKAČNÝCH TECHNOLÓGIÍ)¹

PATRIK PETRÁŠ

*Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta,
Katedra slovenského jazyka a literatúry
ppetras@ukf.sk*

Abstract: Nevertheless, the declination is typical for Slovak language, there are also words that are indeclinable. In the article we primarily focus on the initialism and secondary on the acronyms. The indeclinability is caused, especially, by syllabic pronunciation and by majuscule realization of initialism. Therefore, considering the contemporary development of information and communication technologies, we put our attention on initialism from this area. Another fact is that the area of information and communication technologies contains a lot of initialism. These indeclinable initialism are used in a form of independent terms, however, they also occur in function of indeclinable attributes. In our article we analyze what problems the indeclinability of initialism brings and what are the possibilities to remove the indeclinability of such types of initialism in Slovak language.

Keywords: Slovak, indeclinable term, initialism, acronym, information and communication technologies

Úvod

Súčasný rozvoj informačno-komunikačných technológií (IKT) so sebou prináša aj množstvo cudzích lexém pomenúvajúcich nové technológie. Pre túto komunikačnú oblasť je typické, že veľká časť pomenovaní má formu iniciálových skratiek (*PC* – *Personal Computer* (osobný počítač), *IT* – *Information Technologies* (informačné technológie), *IP* – *Internet Protocol* (internetový protokol), *LCD* – *Liquid Crystal Display* (displej s kvapalnými kryštálmi),

---

¹ Táto práca bola podporovaná Univerzitnou grantovou agentúrou Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (číslo projektu III/18/2017).

GPS – *Global Positioning System* (globálny systém určenia polohy)...), resp. iniciálových skratkových slov (*LED* – *Light Emitting Diode* (elektroluminiscenčná dióda), *LAN* – *Local Area Network* (lokálna sieť), *PIN* – *Personal Identification Number* (osobné identifikačné číslo)...). V slovenčine ako flektívnom jazyku sa vyjadrujú vzťahy medzi mennými slovnými druhmi prostredníctvom deklinácie, teda gramatický význam pádu (a súčasne i čísla) sa vyjadruje gramatickou koncovkou. Takéto gramatické zapojenie iniciálových skratiek do kontextu je však značne limitované. V príspevku preto analyzujeme používanie iniciálových skratiek a iniciálových skratkových slov z oblasti IKT v slovenčine, všimame si kontextové spojenia, v akých sa tieto skratky vyskytujú. Analyzujeme situácie, keď sa tieto skratky používajú vo svojej (základnej) nesklonnej podobe, ako aj možnosti zapojenia týchto jednotiek jazyka do kontextu v skloňovateľnej podobe.

Pri analýze vychádzame z textov Slovenského národného korpusu (SNK), primárne z korpusu prim-8.0-public-sane, sekundárne aj z webového korpusu web-4.0. Vzhľadom na obmedzený rozsah tohto príspevku, vysoký počet výskytov niektorých skratiek v SNK, ako aj na odlišné funkcie, v akých sa nesklonné iniciálové skratky a iniciálové skratkové slová používajú, neuvádzame komplexné štatistické údaje o výskyte jednotlivých skratiek v SNK. Porovnanie početnosti výskytov uvádzame iba parciálne pri problémových prípadoch.²

1 Nesklonné slová v súčasnej slovenčine

Napriek silnej tendencii slovenčiny zaradiť substantíva (aj cudzie) do skloňovacej sústavy tu môžeme identifikovať slová, ktoré z rôznych príčin (najmä z formálnych dôvodov) zostávajú nesklonné. Predovšetkým ide o substantíva, no možno tu zaznamenať aj nesklonné slová z roviny iných slovných druhov (napr. nesklonné adjektíva či numerálie). Rozhodujúcim kritériom

---

2 Napríklad slovo *LED* sa v SNK – prim-8.0-public-sane nachádza 9 447-krát, pričom do výskytov je potrebné zaradiť aj varianty zapísané ako *Led* či *led*. Navyše v týchto výskytoch sú obsiahnuté aj názvy, ktorých časť je homonymná s týmto zápisom skratky, napr. skrátenejší názov *Led*. *Rovné*. Tiež je potrebné odlišiť prípady samostatného použitia danej skratky a prípady, keď sa táto skratka použila ako nesklonný atribút (*LED monitor*). Jednotlivé funkcie danej nesklonnej skratky by bolo potrebné manuálne triediť.

skloňovania či neskleňovania slova je jeho formálne zakončenie. *Morfológia slovenského jazyka* (RUŽIČKA 1966: 123) uvádza, že sa neskleňujú najmä „také slová, pri ktorých pomer zakončenia a rodu nezodpovedá domácej skloňovacej sústave“. Predovšetkým ide o lexémy cudzieho pôvodu. M. Sokolová (2007: 35) toto kritérium rodovo netypického zakončenia dopĺňa ešte o monosylabickosť (*mu*³) a viacslovnosť pomenovania (napr. *credit card*). Indeklinábiliá sa vyskytujú vo všetkých troch rodoch. Sokolová (2007: 68 – 73) vyčleňuje v rámci rodov lexikálno-sémantické skupiny nesklonných substantív. Vzhľadom na zameranie príspevku sa podrobne nevenujeme jednotlivým skupinám indeklinábilií, ako ich autorka vyčleňuje, uvedieme len niekoľko príkladov nesklonných substantív z každého rodu: nesklonné maskulína sú napr. *Petrů, monsieur* [mesjé/mösjö], *emu, kakadu, homo sapiens* atď., k nesklonným femininám patria napr. *story, jury, Labe, air condition* a pod. Najbohatšiu skupinu indeklinábilií podľa autorky tvoria neutrá (*dražé, filé, karé, pyré, kivi, Buenos Aires, Peru* atď.) (tamže).

2 Iniciálová skratka a jej miesto v systéme skratiek

Za skratku možno považovať zvukovo-grafické jednotky fungujúce ako slovo, resp. pomenovanie (FURDÍK 2008: 70). J. Furdík (tamže: 71 – 72) člení skratky na dve základné skupiny: **1. graficko-fónické skratky**, kam o. i. zaraďuje aj iniciálové skratky (*VPN – Verejnost proti násiliu*) a skratkové slová, ktoré ďalej člení na iniciálové (sled grafém možno transformovať na sled foném, napr. *SĽUK – Slovenský ľudový umelecký kolektív*) a vlastné (sú tvorené zo začiatočných častí východiskového viacslovného pomenovania, napr. *POFIS – Poštová filatelistická služba*); **2. za grafické skratky** autor pokladá napr. s. (strana), dr. (doktor) a pod.

Iniciálové skratky (IS) z grafického hľadiska špecifikuje najmä ich majuskulná realizácia, zo zvukového hľadiska slabičná (*LCD* ako [el-cé-dé]) alebo hlásková výslovnosť (*KSSJ (Krátky slovník slovenského jazyka)* ako [kə-sə-sə-jə]) (GAVUROVÁ 2013: 32 – 33).

K iniciálovej skratke sa približuje **iniciálové skratkové slovo (ISS)**, pozostávajúce „z takých iniciálových komponentov abre-

3 Stará čín. plošná jednotka obsahu (SLOVNÍK CUDZÍCH SLOV 2005).

viačného motivantu, ktoré vytvárajú štruktúru realizovateľnú splývavou výslovnosťou“ (tamže: 34), napr. ÚLUV (Ústredie ľudovej a umeleckej výroby).

V oblasti IKT je však situácia do určitej miery špecifická, lebo veľká časť termínov (a teda i IS) je zahraničnej, konkrétne anglo-americkej proveniencie. Tento faktor ovplyvňuje aj výslovnosť IS, pretože sa často preberajú aj s cudzou (pôvodnou) výslovnosťou. Problematike výslovnosti prevzatých graficko-fónických skratiek sa venovala aj citovaná M. Gavurová (tamže: 96n). Autorka tu identifikuje prevzaté skratky s pôvodnou výslovnosťou, skratky s výlučne slovenskou výslovnosťou a napokon skratky s variantnou, t. j. pôvodnou i slovenskou výslovnosťou.⁴

2.1 IS a ISS z oblasti IKT

Ako uvádza M. Gavurová (tamže: 143), slabičný aj hláskový spôsob výslovnosti limituje možnosti deklinačných úprav IS. Tieto skratky preto často zostávajú nesklonné, najmä vo formálnej komunikácii.

Na rozdiel od IS, ISS sú podľa autorky lepšie predisponované na deklináciu, napr. zo *SLUK-u* (tamže: 148). Ako na to však poukážeme ďalej, aj ISS z oblasti IKT často zostávajú nesklonné. Úlohu tu zrejme zohráva fakt, že väčšina týchto skratiek je cudzej proveniencie (*LAN, LED, PIN...*). Gavurová na rovnakom mieste tiež uvádza, že niekedy ostáva ISS nesklonné, pričom vyššiu tendenciu zostať nesklonnými majú prevzaté skratky (tamže).

Používanie IS (aj ISS) v nesklonnej podobe môžeme pracovne rozdeliť do dvoch skupín: 1. používanie skratiek vo funkcii samostatných nesklonných pomenovaní; 2. používanie skratiek vo funkcii nesklonných atribútov.

---

4 Za dôvody pre uprednostnenie **pôvodnej slabičnej výslovnosti skratky** autorka považuje komunikačnú prestíž, terminologickosť skratky a jej propriálnosť (GAVUROVÁ 2013: 98 – 99). Pôvodná (anglická) výslovnosť skratiek z oblasti IKT sa podľa našich pozorovaní uprednostňuje najmä v prípade skratiek *GPS* ako [dží-pí-es] či *IBM* ako [aj-bí-em]. **Skratky s výlučne slovenskou výslovnosťou** Gavurová (tamže: 99) hodnotí ako zdomácnené. Slovenský spôsob výslovnosti sa uplatňuje napríklad pri skratkách *IP* ako [í-pé] či *LCD* ako [el-cé-dé]. Medzi **prevzatými skratkami s variantnou výslovnosťou** (pôvodnou i slovenskou) môžeme identifikovať napríklad skratky *PC* ako [pí-sí] aj [pé-cé] či *IT* ako [aj-tí] i [í-té]. Takéto skratky považuje Gavurová, pokiaľ ide o výslovnosť, za čiastočne zdomácnené (tamže: 101).

2.1.1 IS a ISS vo funkcii samostatných nesklonných pomenovaní Často sa nesklonná podoba IS a ISS využíva vo funkcii samostatných nesklonných pomenovaní, ako to demonštrujú nasledujúce príklady:

*Predškoláci navštevujú krúžok AJ, oboznamujú sa s prácou na PC. – Systém zistí pomocou GPS vašu presnú polohu. – Práca na nanorúrkovom LCD je momentálne v raných štádiách. – Android v niektorých prípadoch (iDisplay) umožňuje aj pripojenie pomocou USB.*⁵

*Bezdrôtová LAN prerástla za hranice podnikových priestorov do oblastí s verejným prístupom. – K pozorovateľovi nakoniec prenikne iba 5 % svetla emitovaného LED. – Pri sumách do 20 EUR netreba ani zadávať PIN...*⁶

Uvedené skratky sa používajú jednak ako nerozvité (s prácou na PC, pomocou GPS, pomocou USB, emitovaného LED, zadávať PIN), jednak ako rozvité prívlastkami (nanorúrkovom LCD, bezdrôtová LAN). Tieto prívlastky (nanorúrkovom, bezdrôtová) prostredníctvom gramatickej kategórie kongruencie zároveň formálne vyjadrujú gramatické významy nadradenej nesklonnej skratky.

Príklad K pozorovateľovi nakoniec prenikne iba 5 % svetla emitovaného LED poukazuje na to, že v niektorých prípadoch (najmä v bezpredložkových väzbách) môže nesklonnosť skratky spôsobiť ťažkosti pri identifikácii gramatických kategórií, keďže ich tieto skratky ako nesklonné slová nedokážu formálne vyjadriť. Význam participia emitovaného však závislému členu (v tomto prípade skratke LED) predurčuje pádový význam inštrumentálu („emitovaného čím“).

Aj podľa GAVUROVEJ (2013: 142) „zvýšenú perцепčnú námahu spôsobuje variantnosť abreviačného motivantu v jednotlivých gramatických tvaroch v deklinačnej paradigme“. V danom syntagmatickom rade teda nadobúda skratka jedinečný obsah a odkazuje na jeden z gramatických tvarov abreviačného motivantu, napr. z IKT (z informačno-komunikačných technológií), o IKT (o informačno-komunikačných technológiách)...

Z uvedeného vyplýva, že aj pri nesklonných skratkách môže vzniknúť potreba zaradiť ich do deklinačnej paradigmy, resp. vyjadriť ich gramatické významy.

5 SNK – prim-8.0-public-sane. Vo všetkých prepisoch korpusových príkladov rešpektujeme ortografický zápis zo SNK.

6 Tamže.

Problematike odstraňovania nesklonnosti IS sa venoval aj J. Furdík (1967: 344), ktorý uvádza sufixálne podoby IS, ako napr. *SVŠ-ka*, *ZDŠ-ka* a pod. Podľa autora sa tu používajú tzv. **gramatikalizačné formanty**, pozostávajúce zo „pseudoderivačnej“ morfémy -ák-, -č-, -čk- a relačnej morfémy nevyhnutne s ňou spojenej (tamže: 345). M. Gavurová (2013: 144) však uprednostňuje autorov novší termín **flektivizačný formant** (FURDÍK 1993: 113). Podľa Gavurovej tak vznikajú štylisticky príznakové podoby skratiek, pričom grafický spôsob zápisu môže variovať: buď sa použije **majuskulná skratka ako slovotvorný základ + flektivizačný formant** (*SMSka/SMS-ka/smska*; *USBéčko/USB-čko/usbečko*), alebo sa zaznamená **prepis slabičnej výslovnosti skratky ako slovotvorný základ + flektivizačný formant** (*esemeska*; *uesbéčko*) (GAVUROVÁ 2013: 144-145).

Niekedy môže kolísať aj rodová príslušnosť skratky. Podľa citovanej autorky má štylisticky príznaková podoba skratky obyčajne tendenciu zaradiť sa k neutrám a feminínam, čomu zodpovedá aj inventár flektivizačných formantov: *-ko/-čko*: *pin-ko*, *pécečko/písičko* (n.); *-ka/-čka*: šupka (ŠUP – škola umeleckého priemyslu), *emhádečka* (f.). Pri používaní flektivizačných formantov však možno zaznamenať rodové dublety (*DPH – dépéháčko* (n.)/*dépeháčka* (f.) a pod.) (tamže: 145-146).

Príčinu variantnosti flektivizačných formantov vidí Gavurová v rodovej amorfnosti IS (tamže: 146). Za dôvod pomerne častého zaradenia štylisticky príznakových podôb skratiek k neutrám aj napriek odlišnej rodovej príslušnosti abreviačného motivantu (*verejnosprespešné práce* (f.) → *VPP* → *vépépéčko* (n.) atď.) považuje autorka to, že pri výbere flektivizačného formantu sa prihliada na rodovú príslušnosť výslovnosti grafém skratky k neutrám (tamže: 147).

Štýlové vymedzenie používania takýchto skratiek s flektivizačnými formantmi predurčuje ich využitie najmä v hovorovej podobe jazyka (FURDÍK 1967: 344). S uvedeným pohľadom súhlasí aj Gavurová (2013: 147), no na druhej strane však autorka registruje prenikanie takýchto podôb i do publicistiky, čo dokazuje napr. nižšie uvádzaný príklad *Každé normálne „PCčko“ ...*

Nasledujúce príklady demonštrujú používanie IS v podobe upravenej do skloňovateľnej podoby pomocou flektivizačných formantov:⁷

Každé normálne „PCčko“ by sa malo skladať z týchto komponentov... – Nie každé GPS-ko je však na túto hru ideálne. – Juraj zas nosí v hlave obrazy nórskej prírody, ktorú tiež brázdil s GPS-kou v ruke. – Spotreba full HD projektora na domáce kino je o kúsok vyššia ako pri LCD-čku... – Kto si nechce blokovať USB-čka, môže si kúpiť aj súpravu využívajúcu klasické PS/2 vstupy, prípadne si zaobstarať na tieto účely redukciu. – ... potom som mu zase ja dala na USBčko grafiku a štýly. – Zistili sme, že sieť nie je zabezpečená ani WEP šifrovaním, čiže nie je nič ľahšie, ako ocheckovať na akom subnete beží a testnúť IPčky.⁸

Môžeme si všimnúť, že ortografický zápis týchto skloňovateľných podôb skratiek kolíše: hoci sú v prevahe skratky s pripojeným flektivizačným formantom spojovníkom, vyskytujú sa tu tiež podoby s formantom pripojeným priamo ku skratke.

V uvedených príkladoch sa nachádzajú skratky, ktoré sa v SNK – prim-8.0-public-sane nachádzajú iba v jednom rode (PC-čko/PCčko (n.), LCD-čko (n.), USB-čko/USBčko (n.) a IPčka (f.)), no zaznamenali sme aj skratky, pri ktorých rodová príslušnosť kolíše (GPS-ko i GPS-ka a LCD-čko i LCD-čka).

Pokiaľ ide o konkurenciu skloňovateľných podôb skratky GPS v strednom (GPS-ko/GPSko) i ženskom rode (GPS-ka/GPSka), možno uviesť, že hoci počet výskytov skratky GPS s flektivizačnými formantmi v SNK – prim-8.0-public-sane nie je vysoký (66-krát, z toho 53-krát s pripojeným flektivizačným formantom pomocou spojovníka a 13-krát s formantom pripojeným priamo ku skratke), predsa pomer v používaní skloňovateľnej skratky v strednom i ženskom rode môže naznačiť isté tendencie. Vzhľadom na gramatickú polysémiu väčšiny plurálových pádových tvarov ženského i stredného rodu sme do porovnania výskytu podôb GPS-ko/GPSko a GPS-ka/GPSka (a ich pádových variantov) zaradili iba singulárové pádové tvary a z plurálových tvarov iba

⁷ Použitie IS (aj ISS) s flektivizačnými formantmi nemusí byť motivované len snahou o odstránenie nesklonnosti týchto skratiek. Môže ísť aj o použitie neformálnejšieho jazyka, približujúceho sa slangu, príp. aj priamo o slangové vyjadrovanie.

⁸ SNK – prim-8.0-public-sane.

gramatický význam nominatívu a akuzatívu (ktoré majú odlišné tvary stredného a ženského rodu): skratka s formantom stredného rodu (*GPS-ko/GPSko* a jej jednotlivé pádové tvary) sa nachádzala v uvedenom korpuse 25-krát, kým skratka s formantom ženského rodu (*GPS-ka/GPSka* a jej jednotlivé pádové tvary) 37-krát. Tieto frekvenčné údaje by teda mohli poukazovať na tendenciu preferovať podobu ženského rodu *GPS-ka*, čo môže vyplývať zo súvislosti s gramatickým rodom zariadenia, ktoré táto skratka označuje (ide o *navigáciu*, t. j. substantívum ženského rodu). Potvrdenie tejto hypotézy by si však vyžadovalo vyššiu početnosť týchto príkladov v korpuse.

Používanie skratky *LCD* s formantom ženského rodu (popri formante stredného rodu) si možno vysvetliť opäť súvislosťou s typom zariadenia, ktoré táto skratka môže označovať (*obrazovka*, resp. hovor. *televízia*). Takýto variant skloňovateľnej podoby skratky v ženskom rode dokladá napríklad verzia SNK web-4.0: *Táto špičková LCD-čka vám poskytne unikátnu možnosť konverzácie 2D videí do podoby 3D...* V prípade skratky *LCD* však jednoznačne dominuje variant stredného rodu (*LCD-čko* a jeho jednotlivé pádové tvary).

Podobná situácia ako pri odstraňovaní nesklonnosti *IS* je aj pri *ISS*. I keď v tejto skupine skratiek sa nachádzajú lexémy, ktorých forma skloňovanie umožňuje, Gavurová (2013: 148 – 151) upozorňuje na dva prípady, ktoré tu môžu nastať: a) pri skratkách zakončených na spoluhlásku nehrozí strata poslednej grafémy skratky pri skloňovaní (napr. zo *SĽUK-u*); b) pri skratkách zakončených na samohlásku však môže dôjsť k väčšej či menšej obmene skratky (porov. napr. pádové tvary skratky *UNESCO*: *UNESCA/UNESCa*, *v UNESCU/UNESCu*, *UNESCOM/UNESCOM*). V tejto súvislosti uskutočnil výskum na korpusovom jazykovom materiáli O. Dufek (2016: 256 – 268), ktorý si všimol, ako sa v češtine správajú skratky *ČEZ* (m.), *UNICEF* (m.), *IKEA* (f.), *ABBA* (f.), *UEFA* (f.), *UNESCO* (n.) a *NATO* (n.). Autor dospel k niekoľkým zaujímavým zisteniam, no z hľadiska zamerania nášho príspevku je najrelevantnejší poznatok, že pri všetkých typoch uvedených skratiek (t. j. pri maskulínach, feminínach i neutrách) dominuje nevyskloňovaná podoba (s výnimkou skratky *ABBA*, kde dominujú skloňované tvary) (tamže: 264).

Nesklonnosť ISS sa odstraňuje analogicky ako v prípade IS, t. j. pomocou flektivizačných formantov:

Horšie však je, že si nezahráte ani po LAN-ke či prostredníctvom internetu. – Lampy obsahujú biele a žlté LED-ky, čo umožňuje meniť tón osvetlenia podľa ročného obdobia a svetlosti okolia. – Ešte som sa zastavil pri bankomate, vsunul som kartu, naľukal pinko...

2.1.2 IS a ISS vo funkcii nesklonných atribútov

Analyzované druhy skratiek majú často aj funkciu nesklonného (obyčajne anteponovaného) prívlastku. Takéto spojenia skratky a substantíva potom vytvárajú abreviačné syntagmy (GAVURO-VÁ 2013: 170n): **Tautologickú syntagmu** tvorí spojenie skratky a nadradeného substantíva jej abreviačného motivantu, napr. *IKT technológie (informačné a komunikačné technológie)* (tamže: 170). Spojenie *PIN kód* predstavuje **semitautologickú syntagmu**, pretože komponent *kód* nie je v skratke *PIN* (*Personal Identification Number – osobné identifikačné číslo*) obsiahnutý, no predsa je sémanticky príbuzný s nadradeným substantívom *číslo* (tamže: 178). Spojením skratky a vysvetľujúceho substantíva vznikajú **explikatívne syntagmy**, napr. *platforma GPRS*. Medzi nadradeným substantívom abreviačného motivantu (*General Packet Radio Service – univerzálna paketová rádiová služba*) a vysvetľujúcou lexémou (*platforma*) existujú výraznejšie sémantické rozdiely (tamže: 179 – 180). **Abreviačné viacslonné pomenovanie** vzniká, ak je vo viacslóvných spojeniach prítomná skratka, napr. *USB port, USB kľúč, IT manažér* atď. (tamže: 174-175).

Nasledujúce príklady demonštrujú použitie IS a ISS vo funkcii nesklonných atribútov:

Pripojenie na PC sieť je drôtové i bezdrôtové. – Mobilné telefóny s navigáciou GPS. – Modul zabudovanej LCD obrazovky nevyžaduje špeciálne odvetranie. – Pre dlhšie domáce písanie je však stále najlepšie riešenie pripojiť klasickú USB klávesnicu. – Konektor USB možno jednoducho vyklopiť a DataCard potom pripojiť k počítaču... – Stačí, ak si z internetu stiahnete potrebný distribučný balíček a podľa návodu ho premiestnite na USB kľúč.⁹

Bezpečnosť bezdrôtových LAN sietí. – Tento model má 21,5-palcovú uhlopriečku v širokouhľom formáte 16:9, pričom ide o LED monitor

⁹ SNK – prim-8.0-public-sane.

s príjemnou spotrebou iba 18 W v prevádzke... – Nahradia ich úsporné **LED** svietidlá. – Totožnosť klienta sa overuje cez **PIN** kód platobnej karty. – Pri vydaní karty dostane jej držiteľ **PIN** číslo oddelene od karty v zalepenej obálke.¹⁰

Tieto nesklonné prívlastky v podobe IS a ISS sa používajú ako v anteponovanej pozícii (*PC sieť, LCD obrazovka, USB klávesnica/klúč, LAN sieť, LED monitor/svietidlá, PIN kód/číslo*), tak aj v postponovanej pozícii (*navigácia GPS, konektor USB*).

Spájateľnosť týchto skratiek s konkrétnymi substantívami závisí od sémantiky danej skratky, resp. od technológie, akú tá-ktorá skratka označuje, ako aj od typov zariadení, v akých sa táto technológia používa. Napríklad skratka *LCD*, označujúca technológiu zobrazovania, sa spája so zobrazovacími zariadeniami, preto sa v SNK – prim-8.0-public-sane nachádza v spojeniach so substantívami *obrazovka, panel* (zobrazovací, resp. dotykový), *televízor, monitor* a pod.¹¹

Sémantická spájateľnosť skratky *LED* je v porovnaní so skratkou *LCD* širšia. Keďže ide o svetelnú technológiu, ktorá sa uplatňuje nielen v zobrazovacích prístrojoch (*LED monitor/obrazovka/televízor...*), ale aj v svetelnej technike, rozširuje sa táto spájateľnosť o substantíva pomenúvajúce rôzne svetelné zariadenia (*LED svietidlá/svetlá/svetlomety...*).

Pomerne širokú spájateľnosť má skratka *USB*, pretože s týmto prívlastkom sa môžu spájať všetky zariadenia, ktoré využívajú na pripojenie (obyčajne k počítaču) technológiu *USB*.

Vzhľadom na fundujúce substantívum skratky *LAN* (*Local Area Network* – *lokálna sieť*) je prirodzené, že sa táto skratka spája predovšetkým so substantívom *sieť*, ide teda o tautologickú syntagmu.

Podobne ako pri skratke *LAN*, obmedzená je aj spájateľnosť skratky *PIN* (*Personal Identification Number* – *osobné identifikačné číslo*), ktorá sa vyskytuje aj v tautologickej syntagme (*PIN číslo*), no častejšie v semitautologickej syntagme (*PIN kód*).¹²

¹⁰ Tamže.

¹¹ Z dôvodu obmedzeného rozsahu príspevku neuvádzame príklady viet na každé takéto spojenie (*LCD obrazovka/panel/televízor/monitor*).

¹² Tautologická syntagma *PIN číslo* sa v SNK – prim-8.0-public-sane nachádza 111-krát, kým semitautologická syntagma *PIN kód* až 1 233-krát (vrátane 2 výskytov zápisu bez diakritiky *PIN kod*).

I pri použití IS a ISS vo funkcii prívlastkov existuje možnosť odstrániť nesklonnosť pomocou flektivizačných formantov, aj keď v tomto prípade majú adjektívnu formu, teda formant je rozšírený o derivačnú morfému *-ov-* (*PC-čkový/-á/-é, LED-kový/-á/-é* atď.): *A je tu ďalšia novinka na porovnanie konzolovej a pc-čkovej verzie veľmi očakávanej hry.*¹³ – *Predaju tak začínajú dominovať LED-kové televízory, ktoré sa vyznačujú nízkou spotrebou.*¹⁴

Záver

V príspevku sme poukázali na problematiku nesklonnosti IS a ISS z oblasti IKT. V slovenčine ako vo flektivnom jazyku sa totiž gramatické významy vyjadrujú formálnymi prostriedkami, t. j. pádovými koncovkami. Pri analyzovaných nesklonných skratkách však táto formálna signalizácia gramatických významov absentuje, čo môže zvyšovať percepčnú námahu príjemcu textu, resp. identifikáciu správnych gramatických významov. Tieto nesklonné skratky sa používajú ako samostatné pomenovania (*Systém zistí pomocou GPS vašu presnú polohu.*), ale aj vo funkcii nesklonných atribútov (*LCD obrazovka*).

Niekedy sa absencia signalizácie gramatických významov formálnymi prostriedkami kompenzuje kontextom, resp. tvarom skloňovaného atribútu (*nanorúrkovom LCD, bezdrôtová LAN*). Druhým spôsobom explicitného vyjadrenia gramatických významov je rozšírenie nesklonnej skratky o flektivizačné formanty *-(č)ko* a *-(č)ka*, ak sa pripájajú k skratkám vo funkcii samostatných pomenovaní (*PC-čko, IP-čka, LAN-ka, PIN-ko...*), a o formant *-(č)kový/-á/-é*, ak ide o skratku vo funkcii prívlastku (*PC-čkový/-á/-é, LED-kový/-á/-é...*), čím sa však do určitej miery štylisticky limituje použitie takýchto skratiek najmä na hovorovú oblasť jazyka, i keď môžeme pozorovať používanie takýchto skloňovateľných podôb skratiek napríklad aj v publicistike.

Možno predpokladať, že v súvislosti s rýchlym rozvojom IKT budú do slovenčiny prenikať stále nové skratky označujúce inovatívne technológie, zároveň však veľa skratiek prechádza aj na perifériu slovnej zásoby (*VHS, LP, MC* (kazeta) a pod.).

---

¹³ SNK – web-4.0.

¹⁴ SNK – prim-8.0-public-sane.

Literatúra

- DUFEK Ondřej, 2016: O ČEZu, UNESCO a Ikea. Psaní iniciálových skratkových slov a tendence k jejich skloňování. *Naše řeč* 99/256–268.
- FURDÍK Juraj, 1967: O slovtvorných príponách s gramatickou funkciou. *Slovenská reč* 32/342–345.
- –, 1993: *Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.
- –, 2008: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Košice: Vydavateľstvo LG.
- GAVUROVÁ Miroslava, 2013: *Skratka ako lexéma. (Abreviačná motivácia v lexike)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- KRAUS Jiří (Eds.), 2005: *Slovník cudzích slov (akademický)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005. <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=scs> (Citované: 27.3.2018).
- RUŽIČKA Jozef (Eds.), 1966: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- SOKOLOVÁ Miloslava, 2007: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Pramene

- Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovenský národný korpus – web-4.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. <http://korpus.juls.savba.sk>.

FUNKCIA SPISOVNÝCH A NESPISOVNÝCH VÝRAZOVÝCH PROSTRIEDKOV V BULVÁRNEJ TLAČI

MÁRIA RENDÁROVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta,

Katedra slovenského jazyka a literatúry

maria.matiova89@gmail.com

Abstract: The work deals with a research on the tabloid principle that is realized by print media through lingual and extralingual means. We assume that an elementary building pillar of the tabloid principle is expressiveness and emotionality in verbalization concentrated on a stimulation of percipient's negative emotions. By means of the analysis of chosen tabloid periodicals we aim to reveal the complex of intersecting linguistic (lexical) means that stimulate emotional experiencing (malevolence) of tabloid report percipient.

Keywords: Tabloids. Tabloid principle. Emotional experiencing. Malevolence. Lexical means. Manipulation.

Pôvodom francúzske slovo *bulvár* (boulevard) je v súčasnosti integrovanou súčasťou slovnej zásoby slovenského jazyka. Primárne označovalo mestskú ulicu, promenádu, uprostred ktorej sa nachádzalo stromoradie. (KAČALA a kol. 2003: 80) Sémanticou deriváciou sa uvedený význam rozšíril o publicizmus, prenesený význam: „masovokomunikačné prostriedky, najmä tlač zameraná na senzácie, škandály, prinášajúca zveličené správy a klebety zo súkromného života populárnych ľudí (neraz neo-verených)“. (BUZÁSSYOVÁ – JAROŠOVÁ 2006: 381) V súčasnosti zvyčajne konotuje neserióznny typ masmédií, preto sa v prenesenom pejoratívnom zmysle spája s atribútmi: málo hodnotný, lacný, nekultúrny.

Elementárnym cieľom bulvárnych médií je vyhľadávanie často banálnych informácií, ktoré expedient prostredníctvom „stratégie bulvarizácie“ pretvorí na škandály, senzácie, t. j. všetko, čo podnecuje intenzívne prežívanie emócií (predovšetkým negatívneho charakteru), ako je závišť, nenávišť, škodoradosť,

znychutenie atď. Významným konštituentom *princípu bulvárnosti* je v daných intenciách stimulácia závlsti prostredníctvom účelného využívania expresívno-emocionálnych lingválnych a extralingválnych prostriedkov. Cieľom nasledujúcej časti práce je parciálna analýza vybraných jazykových (spisovných aj nespisovných) komponentov bulvárnych článkov participujúcich na stimulácii závlsti. Predmetom analýzy sú bulvárne komunikáty uverejnené v najpredávanejších slovenských bulvárnych denníkoch Nový Čas (ďalej NČ) a Plus JEDEN DEŇ (ďalej PJD).

1. Bulvarizácia denníkov Nový Čas a Plus JEDEN DEŇ

Slovenský bulvár: „... je úspešným dílerom novín. Pomáha predávať tlač „nevážnym“ obsahom alebo „odľahčeným“ spôsobom podania informácií dôležitých, „serióznych“.“ (LOFAJ 1996: 6) Zámerom „bulvarizácie“ na Slovensku však nie je len zvyšovanie komerčného zisku, ale aj determinácia verejnej mienky, ovplyvňovanie zmýšľania a konania príjemcov prostredníctvom podnecovania emočného prežívania recipienta.

Jazyková stránka denníkov Nový Čas a Plus JEDEN DEŇ je charakteristická využívaním lingválnych prostriedkov hovorového štýlu, polysémických a expresívnych slov či exponovaním prítomnosti subjektívneho postoja expedienta. Neplní len informačnú funkciu, je obohatená o evalvatívny prvok. Bulvárna správa je poznačená synkretizmom žánrov, ktorý sa odzrkadľuje aj v synkréze jazykových a mimojazykových prostriedkov. V dôsledku toho sa v slovenských bulvárnych periodikách Nový Čas a Plus JEDEN DEŇ využívajú metaforické, metonymické výrazy, synekdochy, prirovnania, frazeologizmy, expresívne syntaktické konštrukcie, rozmerné fotografie či provokatívne titulky, mnohokrát prelínajúce celú dvojstranu.

Denníky Nový Čas a PLUS JEDEN DEŇ spľňajú z lingválneho aj extralingválneho hľadiska všetky atribúty charakteristické pre bulvárne periodiká. V komparácii s inými krajinami môžeme sledovať istú diskrepanciu týkajúcu sa agresivity vo sfére tematiky, ale aj v oblasti jazykového a mimojazykového vyjadrovania. Podľa M. Lincényiho a M. Kohuťára je dôvodom menšia rozloha našej krajiny, a v dôsledku toho aj menší počet

verejne známych osôb ako v zahraničí, napríklad v Anglicku, v Nemecku či v Amerike, kde majú bulvární novinári omnoho väčšie možnosti „bulvarizácie“. Bulvárne médiá v daných krajinách viac zasahujú do súkromného života známych osobností, sú drsnejšie a „dravejšie“. (LINCÉNYI – KOHUŤÁR 2009: 30) Napriek tomu, že sa slovenské bulvárne denníky zaraďujú medzi tie „mäkšie“, *princíp bulvárnosti* sa naplno prejavuje nielen v ich jazyku, ale aj v obraze. Aj v tomto prípade platí, že ich zámerom je vyvolanie emócií a následne ovplyvňovanie zmýšľania a konania percipienta.

2. Titulky v bulvárnych denníkoch Nový Čas a Plus JEDEN DEŇ

Titulky novín môžeme považovať za prvotný kontakt expedienta s čitateľom. Ich elementárnou úlohou je zaujať, pritiahnúť pozornosť, osloviť čitateľa prostredníctvom expresívno-emocionálne ladenej výpovede, mnohokrát doplnenej o sugestívne mimojazykové prostriedky. Podľa A. Tušera chce bulvárna tlač: „... pracovať s údernou, krikľavou tvárou. Jej snahou je zaujať rýchlou „pavlačovou“ informáciou, preto aj titulky pôsobia ako krik. Kedysi kameloti naozaj tieto titulky vykrikovali na ulici.“ (TUŠER 2010: 84)

Elementárnym cieľom titulkov v bulvárnych denníkoch je šokovať, vzbudzovať zvedavosť, záviť, nenáviť či škodoradosť. Pri ich percipovaní zohráva kľúčovú úlohu prežívanie citového pohnutia. Pre bulvárne titulky je preto charakteristické explicitné či implicitné zakomponovanie evalvácie zo strany expedienta. V dôsledku toho môžu titulky: „... zviest recipienta nesprávnym smerom, nainfikovať ho „pravdou“, ktorá má od pravdy ďaleko, emocionálne ho naviesť na také vnímanie textu, ako si to želá príslušný manipulátor.“ (DINKA 2008: 226) Toto nebezpečenstvo nadobúda reálnu podobu aj v denníkoch NČ a PJD. Zámerom redakcie nie je vecne informovať (čo je charakteristické pre spravodajské titulky), ale prostredníctvom jazyka a grafickej úpravy podnecovať zväčša negatívne emócie a následne determinovať kognitívne procesy, postoje a konanie recipienta v žiaducom smere.

Typické sú jednoduché a emocionálne nasýtené titulky, ktoré zdôrazňujú finančné pomery a nadštandardný životný štýl prominentných osôb. Z aspektu vetnej členitosti sú najfrekventovanejšie zastúpené titulky s rozčleneným predikatívnym jadrom. Ak je gramatický subjekt známy z predchádzajúcej vety (titulku), prípadne ho dokážeme správne identifikovať na základe fotografického materiálu, zostáva nevyjadrený: „Milióny zarobia obaja“ (PJD, 5. 10. 2013, s. 26), „Do luxusnej vily sa štvorá pešo“ (PJD, 10. 4. 2014, s. 3), „Zacvakali dcére Ameriku“ (PJD, 22. 10. 2013, s. 13), „Žúrovala v topánkach za 1 000 eur“ (PJD, 17. 9. 2013, s. 12), „Toto jej budú závidieť všetky ženy“ (PJD, 12. 2. 2016, s. 12), „Takéto milióny si rozdelia.“ (PJD, 11. 2. 2016, s. 15).

Menej frekventovaným typom sú statické, ale provokatívne menšie jednočlenné vety: „Najdrahšia futbalová jedenástka sveta podľa denníka Plus JEDEN DEŇ“ (PJD, 8. 10. 2013, s. 24 – 25), „Servis pre biskupov v Bratislave/Ochránka, limuzíny a luxusný hotel!“ (NČ, 5. 10. 2013, s. 4), „Nákupy a svadba v Prahe“ (NČ, 2. 6. 2014, s. 48), „Lukratívny kšeft od Markízy!“ (PJD, 15. 2. 2016, tit. s.) a kombinované titulky, v ktorých sa zvyčajne spája dvojčlenná veta s vetou majúcou charakter elipsy. V eliptických titulkoch sú elidované tie komponenty, ktoré vzhľadom na modelovú syntaktickú štruktúru čitateľ predpokladá. Ide o sémanticky menej významné lexémy, ktorých vynechanie negatívne neovplyvňuje relevantný spôsob dekódovania informácie implicitnej vo výpovedi. Opierajúc sa o kontext (jazykový aj mimojazykový), interpretujeme vetu ako úplnú. V nasledujúcich titulkoch sú elidovanými členmi verbá: „(Stavia) Sídlo za státisíce eur/Ministerka Zvolenská sa už čoskoro presťahuje do nového a lepšieho“ (PJD, 5. 10. 2013, s. 2 – 3), „Orient Express má 130 rokov/Vlak (je určený) pre vyvolených“ (PJD, 7. 11. 2013, tit. s.), „Flašíková-Beňová odmeňovala jednú radosť/(Vyplácala) 17-tisíc eur za dva mesiace“ (NČ, 22. 10. 2013, s. 4).

3. Lingválne (spisovné a nespisovné) prostriedky participujúce na stimulácii *závisti*

a) Tematické zameranie bulvárnych správ podmieňuje výber špecifického okruhu lexikálnych prostriedkov participujúcich na

stimulácii závidi. Keďže jedným z primárnych zdrojov závidi je v našom kultúrnom prostredí finančné zázemie, možnosti a životný štýl iných, elementárnymi sugestívnymi prostriedkami sú v týchto intenciách numerálie označujúce počet eur. Čísla a číslovky zakomponované v texte nielen priťahujú pozornosť, ale prebúdajú aj predstavivosť. Pohľad na sumy núti percipienta porovnávať svoju finančnú situáciu s uvedenou, čo môže vyvolať intenzívne emočné prežívanie. Ich sugestívna sila v titulkoch je zvyčajne posilnená grafickými prvkami, ako je zvýraznenie najmä červenou alebo žltou farbou či zväčšením písma: „Zvolenská tak mohla za svoj pozemok zaplatiť aj viac ako dvestotisíc eur.“ (PJD, 5. 10. 2013, s. 2), „Za júl odpracovaných 149 hodín a odmena 8 940 € a za august 135 hodín a 8 100 €!“ (NČ, 22. 10. 2013, s. 4), „7,4 mld. € je celkový majetok módného mága. Ročný obrat jeho firmy je 1,4 mld. €.“ (NČ, 17. 2. 2015, s. 30), „... doteraz zarábala 300 000 eur ročne, nová zmluva mu má priniesť jedenásťkrát vyšší príjem – 3,3 milióna eur!“ (PJD, 29. 1. 2014, s. 26).

Zakomponovanie čísla a numerálie v texte, ako jeden z elementov princípu *bulvárnosti*, sa vyskytuje aj pri deskripcii rozlohy pozemkov „bulvarizovaných“ osôb: „... stojí na dvoch spojených pozemkoch s veľkorysou rozlohou 1 017 m².“ (PJD, 5. 10. 2013, s. 2), „Na rozlohe 32 hektárov ponúka šesť pláží.“ (PJD, 29. 1. 2014, s. 1). Výnimkou nie je ani presný popis vily či bytov majetných ľudí s uvedením počtu miestností: „Obrovská obývačka, tri kúpeľne, štyri izby...“ (PJD, 5. 10. 2013, s. 2), „... štyri až päť spální, elektronicky ovládané okná, rolety, záclony či zabezpečovacie systémy. V každom byte bude prijímací salón, luxusne vybavené spálne a niekoľko kúpeľní.“ (NČ, 17. 2. 2015, s. 30 – 31), prípadne číselný odhad majetku: „... jeho majetok má hodnotu desiatok miliónov eur (...) Kucherenkovci patria medzi „horných desaťtisíc“.“ (PJD, 8. 11. 2013, s. 14).

b) Stránky bulvárnej tlače zaplňajú frekventované citové, evalvatívne metaforické výrazy, ktoré implikujú subjektívny postoj expedienta. Tematické zameranie, kontext, titulok, rozmanité jazykové a mimojazykové komponenty, do ktorých sú metaforické výrazy začlenené, aktivizujú asociácie implikujúce emocionálne hodnotenie. Intenzita emočného prežívania je však vo veľkej miere determinovaná osobnosťami, intelektovými a skúsenostnými charakteristikami percipienta: „7,4 mld. € je cel-

kový majetok módneho mága." (NČ, 17. 2. 2015, s. 30), „Z tohto exotického raja provokuje nielen šteklivými fotografiami, ale zarezáva aj na príprave nového videoklipu. (...)Že by sa Monika vrátila aj s novým úlovkom?“ (NČ, 7. 4. 2014, s. 26), „Kardashiania, zem bohatých“ (PJD, 15. 2. 2016, s. 23).

Aplikácia jednoslovných substantívnych metafor je sporadická: „Domča oddychuje v raji.“ (PJD, 24. 10. 2013, s. 22), „Z macka sa zmenil na vyšportovaného krásavca.“ (PJD, 29. 2. 2016, s. 23). Málo frekventovanými konštituentmi sú aj dynamizujúce obrazné spojenia s konštrukciou – verbum a substantívum: „Denník Plus JEDEN DEŇ zmapoval perly rakúskych lyžiarskych stredísk a pripravil pre vás pestrú ponuku.“ (PJD, 29. 1. 2014, s. 14), „... postava Petra Roznera mu, zdá sa, sype slušné peniaze.“ (NČ, 16. 2. 2016, s. 18), „Dýcha luxusom.“ (PJD, 5. 10. 2013, s. 21).

Okrem finančných možností, životného štýlu a nehnuteľného majetku je frekventovaným predmetom závidosti aj výzor, vonkajší vzhľad iných osôb, ktorý v komparácii s našimi fyzickými kvalitami hodnotíme ako lepší, príťažlivejší. Telesná atraktivnosť je častejším stimulom závidosti u žien ako u mužov. Uvedená psychologická znalosť je v mnohých prípadoch bázou tematického, lingválneho a extralingválneho koncipovania bulvárnych článkov zdôrazňujúcich výzor sporo odetých modeliek.

Aj v tomto prípade je metafora významným sugestívnym prostriedkom, ktorý zintenzívňuje emocionálny účinok komunikátu: „Ukázala telo bohyně.“ (NČ, 16. 2. 2016, s. 25), „Candice v koži bohyně.“ (PJD, 29. 2. 2016, tit.s.). Metaforické substantívum *bohyně* má v uvedených spojeniach zo syntaktického aspektu charakter nezhodného prívlastku. Na doslovný význam lexémy sa navrstvuje sekundárny (prenesený) význam, ktorý hyperbolizuje výnimočné fyzické kvality, pôvab, nezvyčajnú krásu a príťažlivosť predmetnej osoby. V intenciách *princípu bulvárnosti* je uvedená metafora sugestívnym konštituentom bulvárneho textu, vedúcim ku komparácii, k negatívnemu sebahodnoteniu a následnému prežívaniu závidosti žien, zatiaľ čo u mužov môže stimulovať elementárny erotický pud – Erós.

c) Významným lingválnym prostriedkom participujúcim na stimulácii závidosti je v bulvárnych periodikách aj synekdocha. Jej bázou je sémantický transfer s dôrazom na reláciu medzi celkom

a časťou, prípadne naopak. Súčasťou článkov hyperbolizujúcich elementárne stimuly závidy sú napríklad synekdochy: „*Na sebe mala 200 zvierat za 26 000 eur!*“ – *kožuchovej* (NČ, 24. 10. 2013, s. 38), „*Sklo za 590 miliónov.*“ – *krištáľový palác* (PJD, 5. 10. 2013, s. 4), „*Zacvakali dcére Ameriku.*“ – *svadobnú cestu do Spojených štátov amerických* (PJD, 22. 10. 2013, s. 13). V komparácii s metaforami, ktorých sugestívna sila sa opiera o hru s predstavivosťou, fantáziou a asociáciami, je synekdocha menej pôsobivá, v dôsledku čoho je jej aplikácia v bulvárnych textoch menej frekventovaná. Jej účinok na prežívanie recipienta sa intenzifikuje v spojení s extralingválnymi prostriedkami.

d) Na realizácii *princípu bulvárnosti* sa v daných intenciách podieľa aj prirovnávanie. Jeho bázou sú ekvivalentné procesy ako pri metaforizácii. „Metafora je dynamickejšia, prirovnávanie je explikatívnejšie.“ (MISTRÍK, 1997: 139 – 140) V bulvárnych denníkoch NČ a PJD sa vyskytujú najmä názorné prirovnania, ktorých funkciou je vytvorenie predstavy blahobytu, majetku, luxusného života iných ľudí. Predstavy a asociácie sú aj v tomto prípade bránou k emočnému prežívaniu. Súčasťou bulvárnych komunikátov sú predovšetkým explicitné prirovnania s klasickou trojčlennou štruktúrou: „*Obrovská obývačka, tri kúpeľne, štyri izby a pozemok dvakrát väčší, ako majú niektorí jej susedia.*“ (PJD, 5. 10. 2013, s. 2), „*Lavička stála ako nové auto.*“ (NČ, 24. 10. 2013, s. 8), „*Trenčiansky rodák je majiteľom viacerých luxusných automobilov a opäť sa bude voziť ako kráľ.*“ (PJD, 18. 5. 2015, s. 18), „*Len ťažko si predstaviť väčší luxus ako súkromný ostrov...*“ (PJD, 29. 1. 2014, s. 11).

e) Frazelogické jednotky sa do bulvárnej správy začleňujú ako expresívno-emocionálny jazykový komponent vyjadrujúci subjektívny postoj autora k téme. Frekventovane sa aplikujú už v titulkoch bulvárnych správ. Ich cieľom je upútať pozornosť čitateľa, vyvolať záujem a emócie. Prítomnosť frazeologických jednotiek v titulkoch alebo v samotnom texte umožňuje kvalitatívne obohatiť komunikačný potenciál bulvárnej správy. Zároveň indikuje transfer od oficiálnosti k polooficiálnosti, čím sa expedient usiluje priblížiť k recipientovi. Zakomponovanie expresívnych frazeologických jednotiek mu na druhej strane umožňuje implikovať subjektívny postoj k predmetu „bulvarizácie“,

a v dôsledku toho nepriamo ovplyvňovať emočné a kognitívne procesy čitateľa pri percepcii textu.

Imanentnou, aj keď v slovenskom frazeolexikóne nie veľmi frekventovanou, súčasťou bulvárnych textov sú petrifikované, ustálené jednotky, ktoré majú zo syntaktického (konštrukčného) hľadiska ráz dvojčlennej neslovesnej hypotaktickej konštrukcie (numerálium a substantívum v nominatívnom tvare): „*Barbora sa na dovolenke fotí jedna radosť.*“ (PJD, 11. 2. 2016, s. 12), „*Flašíková-Beňová odmeňovala jedna radosť.*“ (NČ, 22. 10. 2013, s. 4) či parataktického spojenia (dvojčenná menná syndetická konštrukcia): „*To telo je prirodzené, krásne, krv a mlieko.*“ (PJD, 16. 2. 2016, tit. s.). Ojedinelým konštituentom je aj súslovie charakteristické dvojčlennou koordinatívnou štruktúrou. Poradie komponentov je nezameniteľné: „*Drahé kampane sa politikom raz-dva vrátia.*“ (PJD, 11. 2. 2016, s. 5).

Dominantnú časť paradigmatických foriem vyexcerpovaných z bulvárnych denníkov tvoria frazeologické jednotky, ktorých sémantickým fundamentom je verbum. Významovo nosný komponent (implikujúci predikatívne kategórie) sa zapája do aktuálneho kontextu modifikáciou tvaru: „... *Kucherenko, ktorá sa v spoločnosti často ukazuje v outfitch, ktorých cena vyráža dych.*“ (PJD, 8. 11. 2013, s. 14), „*Zo súm sa vám až zatočí hlava.*“ (PJD, 11. 2. 2016, s. 5), „*Miriám Šmahel-Kalisová si mädlí ruky.*“ (na prestížne pracovné miesto) (PJD, 15. 2. 2016, tit. s.), „*Gáboríkovi padlo tentoraz do oka žlté Ferrari.*“ (PJD, 18. 5. 2015, s. 18).

f) Súčasťou bohatého repertoára výrazových jednotiek participujúcich na stimulácii závlsti sú okrem obrazných prostriedkov aj kolokvializmy či slang. Verbálna komunikácia založená na využívaní slangu implikuje vysokú mieru expresívnosti, ktorá nemusí byť zameraná na zdôrazňovanie sémantickej stránky lexémy či implicitne vyjadreného emocionálneho stavu alebo citového vzťahu expedienta. Cieľom hovoriaceho je zvyčajne explicitne vyjadrená identifikácia s vymedzenou sociálnou skupinou. Ide teda o automatizované úsilie diferencovať sa jazykovým prejavom. Slang a kolokvializmy sú imanentnou súčasťou neoficiálnej, súkromnej komunikácie. Ich aplikácia v bulvárnych komunikátoch implikuje atribút príznakovosti, exponovanej emocionálnosti a zároveň plní hodnotiacu funkciu.

Zvyčajne býva substituovaná sémanticky kľúčová lexéma výpovede, participujúca na hyperbolizácii elementárnych stimulov závidi, predovšetkým majetku predmetných osôb. Najfrekvencovanejšími komponentmi sú statické, ale „úderné“ substantíva (*fáro, vychytávka, balík, majland atď.*). Výskyt kvalitatívnych adjektív (*mastná dovolenka*) či dynamických verb (*vysoliť, zacvakať*) je menej frekvencovaný: „... je doslova prepchatý luxusnými vychytávkami.” – slang/kvalitným nábytkom a bytovými doplnkami (PJD, 16. 2. 2015, s. 10), „... chce vraziť poriadny balík peňazí, a to 590 miliónov eur.” – hovor./veľká suma peňazí (PJD, 5. 10. 2013, s. 4), „Zacvakali dcére Ameriku.” – hovor./zaplatili (PJD, 22. 10. 2013, s. 13), „Za nové fáro ... vysolil 288-tisíc eur.” – slang/výkonné, drahé, elegantné auto; hovor. expr./zaplatil (PJD, 18. 5. 2015, s. 19), „... si totiž známy herec zaobstaral priestrannú chatu pri luxusnom golfovom rezorte na Záhorí, za ktorú zacvakal mastnú sumu.” – hovor./zaplatil; hovor. expr./veľký, výdatný (NČ, 16. 2. 2016, s. 18). Uvedené príklady v kontexte bulvárnej správy posilňujú expresívno-emocionálnosť textu, hyperbolizujú sociálne rozdiely, čím participujú na stimulácii závidi.

Zhrnutie

Podnecovanie intenzívnej negatívnej emócie – závidi, ako jednej z primárnych stratégií bulvárných denníkov Nový Čas a Plus JEDEN DEŇ, sa realizuje prostredníctvom vzájomného prelínania širokej škály lingválnych a extralingválnych prostriedkov. Okrem tematiky zameranej na hyperbolizáciu sociálnych rozdielov a zdôrazňovanie elementárnych predmetov závidi, ako je bohatstvo, prestíž, sociálne postavenie, životný štýl, partner iných, sa na tvorbe *princípu bulvárnosti* podieľajú rozmanité lexikálne prostriedky (neraz prekračujúce hranicu spisovnosti), ktoré zvyšujú emocionálny účinok správ, a tým aj ich vplyv na vedomie a konanie percipienta. Prostredníctvom expresívno-emocionálneho jazykového vyjadrovania (koncentrácia na obrazné, hodnotiace, štylisticky príznakové lexémy) a výrazných grafických konštituentov (implikujúcich citový evalvatívny prvok) sa faktografická zložka komunikátu dostáva do úzadia v prospech jeho pragmatickej funkcie akcentujúcej zacielenie expedienta na percipienta, na jeho ovplyvňovanie a presvedčanie.

Literatúra

- DÉMUTH Andrej, 2005: *Čo je to farba?* Bratislava: Iris.
- DINKA Pavol, 2008: *Slovenské masmédiá – metódy manipulácie*. Bratislava: Politologický odbor Matice slovenskej.
- GLOVNÁ Juraj, 2015: *Frazeológia*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- KAČALA Ján a kol. (Reds.), 2003: *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda.
- LINCÉNYI Marcel – KOHUŤÁR Miroslav, 2009: *Fenomén bulvár na Slovensku*. Bratislava: Iris.
- LOFAJ Ján, 1996: *Fotografia v novinách*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- LÜSCER Max, 1990: *Test voľby farieb k hodnoteniu osobnosti*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- MISTRÍK Jozef, 1997: *Štylistika slovenského jazyka*. Bratislava: SPN.
- NAKONEČNÝ Milan, 2012: *Emoce*. Praha: Triton.
- Nový Čas*. Bratislava 2013 – 2016.
- Plus JEDEN DEŇ*. Bratislava 2013 – 2016.
- BUZÁSSYOVÁ Klára – JAROŠOVÁ Alexandra (Reds.), 2006: *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.
- TUŠER Andrej, 2010: *Praktikum mediálnej tvorby*. Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva.

A VILÁG NYELVI KÉPE A MORFOLÓGIÁBAN

TÓTH SÁNDOR JÁNOS

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar,

Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszék

toths@uj.s.sk, tothsanc@gmail.com

Abstract: The linguistic image of the world in morphology

Most descriptions of the linguistic image of the world focus on lexical semantics, semantic field of lexemes, denotative and connotative meaning of a word in one or more languages from the aspect of culture. Besides researching the meaning of words in different cultures, it is also possible to find the linguistic image of the world in morphology. We are going to prove this claim by the method of comparing the grammatical categories of Slovak and Hungarian morphology – two genetically and typologically different languages in one area. We are going to work with bilateral and trilateral grammatical categories and find out which of them differ and which converge in Slovak and Hungarian.

Keywords: linguistic image of the world, morphology, Slovak and Hungarian language, contrastive grammar, grammatical categories

1. Elméleti és módszertani háttér

A kognitív nyelvészet általános kérdéseit így összegzi TOLCSVAY NAGY (2013: 17):

(1) Hogyan alakulnak ki a nyelvi szerkezetek a világról való tudás alapján?

(2) Mi a tudás és a megismerés a nyelvben?

(3) Milyen a viszony a világ megismerése és annak nyelvi kifejezése között?

(4) Mennyire egyetemes a nyelvi tudás és mennyire határozza azt meg az a kultúra és nyelv, amelybe az egyén belenő?

KYSELOVÁ és IVANOVÁ (2013: 7) a fentiekkel párhuzamosan megállapítja, hogy a kognitív nyelvészet és benne a kognitív nyelvten az egyik leginnovatívabb, legtranszparensőbb funkcionális nyelvészeti irányzat, amely három fő irányzattal rendelkezik:

(1) a nyelv neurofiziológiai kutatása a mesterséges intelligenciával összefüggésben,

(2) a kognitív pszicholingvisztikára épülő, kognitív folyamatokat nyelv és emberi gondolkodás kapcsolatát vizsgáló kutatás, (3) a világ nyelvi képének megjelenése a konkrét nyelvben a kulturális szempontokra reflektálva. Ide tartozik a konceptualizáció egyedisége és azok a kutatások, melyek összefüggnek az etnolingvisztikával és az összehasonlító jelentéstannal.

Tanulmányunkban mindkét felsorolásból a kiemelt harmadik kérdéskörre fókuszálunk. Óvatosan kell azonban eljárni, mert (AIKHENVALD 2007: 6) arra figyelmeztet, hogy a világ nyelvi képének teljes leírása lehetetlen. Feladva a nyelv „lélkének” megtalálásának eredeti humboldti vízióját, a nyelvi kapcsolatok elemzését és az összehasonlító nyelvészetet tartja járható útnak, melyek segítségével rekonstruálhatók a kognitív struktúrák. Komparatív szempontból izgalmas, hogy a szlovák és a magyar nyelv származását tekintve más-más töről fakad, ám areális és kulturális szempontból mégis közel állnak egymáshoz (vö. FURDÍK 1976: 83).

„Minden nyelv specifikusan interpretálja a világot ... a két-nyelvű személynek lehetősége van e szemüveg cserélgetésére és átélni a valóság elrendezésének relativitását ... és megpillantani a világot két változatban, másként strukturálva. E két világ közötti különbség ... lehet nagyobb vagy kisebb attól függően, hogy az adott nyelvek mennyire esnek távol egymástól földrajzilag és kulturálisan” (VAŇKOVÁ 2005: 49–50). Ezt az állítást megerősíti (HEGEDŰS 2012: 219), amikor a nyelvészajátítás során az idegenség érzéséről ír. Az idegen nyelvi látásmód „világkép átkapcsolása” (HEGEDŰS 2012: 124) a másik nyelv logikája szerinti gondolkodásra.

1.1. Miért éppen a morfológia?

A világ nyelvi képével összefüggő elméletek sokrétűek és szer-teágazóak, ezeket a szlovák és a magyar szakirodalom párhuzamos feldolgozásának segítségével az alábbi csoportosítás szerint rendezzük.

1.1.1. *A reáliák* (természeti és kulturális környezet) kognitív vetülete a lexikában. Ha valami fontos adottság a beszélőközösség számára, arra általában több képzetlen szó van, pl. a szlovákban

több önálló szótó van a túlevelű fafajtákra, mint a magyarban, ahol általában megelégszünk azzal, hogy *fenyőfa*, legfeljebb karcacsony előtt használunk összetett szavakat és szókapcsolatokat, pl. *lufcenyő, jegenyefenyő, erdei fenyő*, ezek azonban másodlagosak a szlk. *smrek, jedla, borovica* lexémákhoz képest. Tágabb értelemben a nyelvi-kulturális képiséghez sorolhatók a frazémák, melyek a világ nyelvi képének tipikus nyelvspecifikus metszetét adják (bővebben ld. FEDOSZOV 2004: 96–102; VAŇKOVÁ 2005: 89; FORGÁCS 2007: 214–333; BALÁZS – TAKÁCS 2009: 110–122; BAŇCZEROWSKI 2012: 457–461; CSÁSZÁRI 2016: 49–53; TÖLGYESI 2017: 303–310). „A kognitivistá nyelvészek eszköztárában a nyelv idiomatikája központi szerepet játszik. A frazeológia maga, mint nyelvtudomány, azonban, máig keresi a választ a legalapvetőbb kérdésekre, melyek a lexikon e specifikus, anomáliás alkotórésze jellegét firtatják, többek között: mi az, ami univerzális, és ami specifikus egy nyelv frazeológiai készletében“ (FEDOSZOV 2013).

1.1.2. *Lexikális jelentésmező*, annak komponensei és paradigmája (vö. ORGOŇOVÁ – DOLNÍK 2010: 52). A világ nyelvi képét első ránézésre a szavak eltérő vagy azonos jelentése tárja elénk, az idegen nyelv kapcsán a legszembeötlőbb a szavak jelentése, azok különbsége (HEGEDŰS 2012: 197–218). A lexikális szemantika területén rengeteg tanulmány foglalkozik a szavak jelentéskomponenseinek összevető elemzésével. Az egyik nyelvben lehet a szó többjelentésű, a másikban nem, a vizsgált lexéma más-más konnotációkat (VAŇKOVÁ 2005: 88) válthat ki különböző nyelvekben. A szavak jelentésének komponensei (DOLNÍK 2003: 17–23, DANESI 2004: 100–120) így egyesével összehasonlíthatók, akár kétnyelvű szótárat is össze lehetne állítani az eddig megjelent, a témával foglalkozó tanulmányokból.

Az alábbi szerzők néhány példával szolgálnak a világ nyelvi képének mentális lexikonjáról a lexikális szemantika kiragadott elemei segítségével magyar – szlovák és részben magyar – lengyel, magyar – román vonatkozásban: *szív, érzékelés* (VAŇKOVÁ 2005: 107–129, 247–264), *anya, anya, fej, család, kéz, haza, halál...* (BAŇCZEROWSKI 2008: 181–260), *kutya* (BAŇCZEROWSKI 2010b: 37), egyéb állatnevek (DZIEWOŇSKA-KISS 2010: 70–76),

rózsa (MÚCSKOVÁ 2010: 209 – 220); *föld* (BAŇCZEROWSKI 2001: 397 – 407; DUDOVÁ 2017: 33 – 42); *fej* (BAŇCZEROWSKI 2008: 213 – 228; TOLCSVAI NAGY 2013: 242 – 246); különböző érzelmek (BAŇCZEROWSKI 2008: 165 – 180; KYSELOVÁ – IVANOVÁ 2013: 161 – 188); *munka, pénz* (MAGYARI 2012: 39 – 44); *férfi* (MAGYARI 2013: 137 – 148); *bor* (MAGYARI 2014: 74 – 82); *élet-halál, idő* (MAGYARI 2015: 49 – 127); *ellenség* (MAGYARI 2016: 175 – 180); *áll, csinál, csíp* (MAGYARI 2018: 31 – 44); *angyal, ördög* (CSÁSZÁRI 2013: 47 – 52); *szem* (KARČOVÁ 2014: 224 – 248); *nap, anya* (BARTMIŇSKI 2016: 99 – 131).

1.1.3. *A világ nyelvi képe vizsgálható diakrón szempontból is, mivel az egyes nyelveken belül idővel változik a világról alkotott kép. A szlovákok nyelvi világképének időbeli alakulását KIŠOVÁ (2017: 479–489) vázolja fel. A mindennapi élet változásai megjelennek pl. a magyarországi szlovákok nyelvhasználatában (ŽILÁKOVÁ 2004: 144–145; ZSILÁK 2013: 447–487; CSÁSZÁRI 2012a, 2012b). BAŇCZEROWSKI (2017) e konferencián elhangzott előadásában arra keresett választ, van-e szerepe az etimológiának, a szemantikai motivációnak a világ nyelvi képének elemzésében. Ez alatt a szóképzés kronológiáját, a jelentésváltozásokat érti: azt vizsgálja, milyen szerepet játszott az asszociáció az adott szó létrejöttében. Megfigyelhető a kultúrák közötti konvergencia és a divergencia is, kisebbségi nyelvváltozatokban külön kultúr minták jönnek létre. A kontaktusnyelv hatására analogikusan megváltozhat a szóalkotás módja, pl. tükörfordítás formájában (NYOMÁRKAY 2010: 190). A világ nyelvi képének egyik háttere tehát a szóalkotást meghatározó, megszervező folyamat.*

1.1.4. *A valóság feldolgozása, konceptualizálása grammatikai kategóriák segítségével (vö. DOLNÍK 2003: 27–40; BAŇCZEROWSKI 2010a: 155–156; POKORNÝ 2010: 220–221). Egyes nyelvekben lexikálisan, máshol raggal fejeznek ki bizonyos kategóriákat, VAN DER AUWERA–NUYTS (2007: 1082–1083) szerint annak alapján is lehet tipizálni, hogy bizonyos dolgokat grammatikálisan fejez ki egy nyelv vagy lexikális síkon, pl. a teret (vö. ONDREJOVIČ 1997: 157–160; POKORNÝ 2010: 249–272; DE-*

UTSCHER 2010: 157-139). Ha egyes grammatikai kategóriák hiányoznak, vagy nem ugyanúgy működnek a másik nyelvben, akkor az idegenség érzésével találjuk szembe magunkat. A nyelv egy a kognitív rendszerek közül, „a tágan értelmezett nyelvtan meghatározó a nyelv, mint az egyik konceptuális rendszer strukturálásában” (TALMY 2000: 21-22). A nyelvi konceptualizáció összefügg a nyelvi relativitással, ha megfigyeljük ugyanannak a valóságnak a kifejezőmódjait: *fázom – je mi zima* 'nekem hideg van' – *I'm cold* 'hideg vagyok' – a fogalmi tartalom ugyanaz, ám különböző nyelvben eltérően van konceptualizálva (KÖVECSES – BENCZES 2010: 157-158).

***

Jelen tanulmány tárgya az utóbbi témakör (1.1.4), az előző három szemponttal nem célunk részletesebben foglalkozni. Azok egyrészt már mélyrehatóan kutatott témák, másrészt parttalanok is tekinthetők, mivel végtelen mennyiségű lexémát lehet elemezni abból a szempontból, hogy a jelentés hogyan viszonyul a valósághoz a vizsgált nyelvekben, ami meghaladná e tanulmány terjedelmi korlátait. Ellenben a morfémaák száma behatárolt, azok stabilabb rendszert alkotnak, így látszólag könnyebb az összevetés. Ugyanakkor absztraktabb szerkezetekkel van dolgunk, mivel a morfológia a mélyebb rétege a nyelvnek, ráadásul kevésbé dinamikus: új lexémák, jelentések folyamatosan jelennek meg a nyelvben, ám a szavak mondatbeli szerepének megadása nyelvtani formákkal viszonylag állandó kell, hogy legyen, különben kommunikációs zavar lépne fel.

DURANTI (1997: 174) szerint a nyelvtan leképezi a kognitív relációkat, ezért a világ nyelvi képének rekonstrukciójakor a grammatika a kiindulási alap. Ezzel egybehangzik ČULENOVÁ (2012: 29) véleménye, miszerint a grammatikai kategóriák összehasonlítása alkalmasabb módszer az egyes nyelvek szerkezeti különbségeinek felfedésére, mint a szókészlet kognitív összevetése. KARČOVÁ (2014: 226) is a mellett érvel, hogy a nyelvtani kategóriák jól összehasonlíthatóak egy interkulturális skálán. A morfológiára tehát azért esett a választásunk, mert a világról alkotott konceptualizáció bekerül a nyelvtanba és minden nyelvnek egyedileg kódolt grammatikai jelentése van (WIERZBICKA 2014: 420-426). A szakirodalom alapján bizonyított tehát, hogy a világ nyelvi képe megjelenik a morfológiában és vizsgálandó.

1.2. A vizsgálat hipotézise, célja és módszere

Tanulmányunk kapcsolódik a szlovák nyelvészet xenolingvisztikai irányához is (DOBRÍK 2018), célunk, hogy megtudjuk, mi hat idegenként a másik nyelv használója számára (DOLNÍK 2015: 13–172). A két vizsgált nyelv strukturális grammatikájának összegzését és rendszerezését (TÓTH 2017: 50–241) alapul véve a nyelvtan által reprezentált kognitív relációkra (DURANTI 1997: 174) koncentrálunk. A szlovák és a magyar nyelv tipológiai eltérései miatt nem is magukat a szerkezeteket hasonlítjuk össze, amint az pl. szlovák – román összevető nyelvtanban (LUŤÁ TIPRIGAN 2017: 61–76) tipológiai okok miatt lehetséges, hanem a grammatikai kategóriákban tárolt szemantikai funkciót. Olyan kérdésekre keresünk választ, hogy mit kell tennünk, ha többes számot, birtoklást, vagy éppen időt, fokozást akarunk kifejezni szlovákul és magyarul, és ez mennyire eltérő koncepció alapján valósul meg.

Hipotézisünk szerint a szlovák és a magyar nyelv a nagyfokú genealógiai és tipológiai eltérés ellenére sok közös vonást mutat a morfológia terén. Ennek oka a közös világkép, a hasonló kultúra, melynek nyelvi leképeződése is konvergenciát mutat – ami eltér, azt érzékeljük idegennek. Ami nem idegen, amire nem kell koncentrálnunk a másik nyelv tanulása vagy fordítás során, az ugyanazt a nyelvi konceptualizációt képviseli.

2. A szlovák és a magyar grammatikai kategóriák kognitív összevetésének vázlata

A morfológia szófajokban, nyelvtani kategóriákban gondolkodik, de az egyes nyelvek tipológiája és nyelvészeti hagyománya ezt a gondolkodásmódot sajátossá teszi. A grammatikai kategória szakkifejezés a magyar nyelvészetben ritkán használatos (kivéve pl. HEGEDŰS 2000: 129–136), a grammatikai kategória fogalmát ezért KAČALA (2014) szellemében, valamint a német nyelvészetben bevett értelemben használjuk (FORGÁCS 2007; HEGEDŰS 2010: 210–228), *grammatikalizálódott kognitív domén* értelemben. A kategorizáció elkerülhetetlen, hiszen nem csak a nyelvhasználók, hanem a nyelvészek is e szerint értelmezik a világot.

BUZÁSSYOVÁ (1977a: 60–130, 1977b: 134–148), FURDÍK (1977: 21–59) és SZABÓMIHÁLYOVÁ (1989: 479–494, 2010: 287–292) mélyrehatóan elvégezték a szlovák és a magyar nyelv grammatikai kategóriáinak számbavételét és elemző összevetését, de az igékre kevesebb hangsúlyt fektettek. BUZÁSSYOVÁ (1977b: 137–145) tanulmányától függetlenül hasonlította össze a német és a magyar nyelv grammatikai kategóriáit HEGEDŰS (2010: 214–226). Mindketten arra a következtetésre jutottak: a németben és a szlovákban élesen elkülönülnek a nominális és verbális kategóriái, csak a szám jelenik meg a névszón és az igén is, míg a magyarban a személy (*eszem – könyvem – mellettem*) és a határozottság (*látom az almát – látok egy almát*) grammatikailag jelölt mindkét fő szófajon.

A szlovák és a magyar nyelv grammatikai kategóriák azonban nem csak az alapján csoportosíthatók, hogy mely szófajokhoz kötődnek. A továbbiakban a szerint mutatjuk be őket, hogy mennyire egyezik, hasonlít vagy tér el a grammatikai kategóriákban leképezett világkép a vizsgált nyelvekben. Az elemzés kiindulópontjai a rendszeres szlovák – magyar összehasonlító nyelvtanok (MISADOVÁ 2011: 18–129; TÓTH 2017: 50–241), valamint a legaktuálisabb, funkcionális szemléletű morfológia magyar (LADÁNYI 2017: 503–660; TOLCSVAI NAGY 2017: 207–499; HEGEDŰS 2019) és szlovák (DOLNÍK 2010; ZÁVODNÝ 2016) nyelven – a továbbiakban csak az ezektől eltérő forrásokat jelöljük. A grammatikai kategóriák abban a sorrendben kerülnek feltüntetésre, amennyire eltérő nyelvi világképet képviselnek a szlovák és a magyar nyelvben: a leginkább eltérőkkel kezdjük a sort és haladunk a konvergáló irányban.

2.1. *A szlovák névszóosztályok (genus) a világ elvont nyelvi leképezéséről tanúskodnak* (KRUPA 1980: 156–158). A klasszifikáció morfoszintaktikai megjelenítése idegen a magyar nyelv világképétől, annak ellenére, hogy szemantikai alapon a magyar nyelv is osztályozza a főneveket (konkrét – elvont, élő – élettelen, tulajdonnév – köznév), ám ezek nem befolyásolják az egyeztetést és a névszóragozást. A magyar nyelvben az egyeztetés szerepét a szám kategóriája tölti be (FURDÍK 1977: 48–50). A szlovákul gondolkodónak nem csak a nyelvtani nemre kell figyelnie, ha-

nem hímnemen belül az élő – élettelen szubkategóriára is, valamint az állatnevek különleges pozíciójára az élők és az élettelenek között. Ezen kívül vannak az idegen nyelv szemlélője szempontjából logikátlan ütközések a valóság és a nyelvi kategorizálás között, pl.: a kicsinyek semleges neme és az *-a*-ra végződő élő főnevek hímnemben. Ezek oka az, hogy a grammatikalizálódás során elhomályosul az eredeti motiváció (KAČALA 2014: 25–28).

2.2. A *határozottság* grammatikai kategóriáját BUZÁSSYOVÁ (1977a: 60–130) részletesen elemezte, így csupán annyit jegyzünk meg, hogy a magyar nyelvben a világ nyelvi képe szempontjából rendkívül fontos, a nyelvet több szempontból átfogó (névelő, névmás, számnév, igeragozás, szórend) jelenségről van szó, míg a szlovák nyelvészet nem is kezeli grammatikai kategóriaként, tehát az eltérés totális. Ugyanakkor, ha szükséges, lexikális eszközökkel, pl. mutató névmással megoldható a konkretizálás a szlovák nyelvben is, a számneveknél is megjelenik a határozott ↔ határozatlan ellentét. Fordított helyzet figyelhető meg tehát, mint az ige aspektusával kapcsolatban: ami az egyik nyelvben grammatikalizálódott, arra a másik nyelv estelegesen, szükség szerint lexikális eszközt használ, tehát nem kötelező, szituációfüggő annak megjelenítése, így a világ nyelvi képe szempontjából is kevésbé fontos (pl. szlovákban a határozottság, magyarban az igeszemlélet).

2.3. Az *igével kapcsolatos kategóriák egy része* (*genus verbi, aspektus*) igen erős szemléletbeli különbséget mutat. A magyar kifejezetten aktív, alannyal rendelkező cselekvést előnyben részesítő igealakokat használ olyan esetben is, ahol a szlovák (és más indoeurópai nyelvek) egyfajta természetfeletti, külső tényező által irányított cselekvést interpretáló világgéppel rendelkezik (pl.: *álmodom, fázom, fáj a kezem, a tetőn dolgoznak, látszik ↔ sníva sa mi, je mi zima, bolí ma ruka, na streche sa pracuje, vidí sa*). Az intenció, az igenem és a reflexivitás kategóriáinak eltérései nemcsak a nyelvelsajátítást nehezítő formai körülmények, hanem sokatmondóak az igék jelentésében és valenciájában tükröződő nyelvi világgép szempontjából. A szlovák nyelvben sokkal több a külső tényezőt sejtető, homályos, alany nélküli, misztikus

elem, mint a konkretizáló magyar igékben. Ugyanakkor a magyar igenevek felhasználhatók azokban az esetekben, amikor az alany nem ismert vagy nem fontos, itt azonban megfigyelhető, hogy a szlovák már összetettebb, az igealakon túlmutató szerkezetekkel oldja meg a helyzetet: *elintézendő feladatok – úlohy na vybavenie, hasznos odafigyelni – dávať pozor je užitočné, egérrágt a könyv – myšou pohryznutá kniha*. Az igeaspektus ellenben a magyarban kevésbé konkrét, míg szláv nyelvekben formailag is egyértelmű a befejezett ↔ befejezetlen ellentét. Ez a cselekvés egyértelműen lehatárolt felfogásáról tanúskodik, míg a magyar nyelv sokféle árnyalattal, akcióminőséggel operál, melyek nem grammatikalizálódtak, hanem lexikális és mondat szinten fejezik ki a cselekvés szemléletét (TUSKA IN: ČULENOVÁ – GYÖRGY – TUSKA et al. 2011: 62–71).

2.4. Az *esetrendszer* látszólag nagy eltéréseket mutat, azonban most nem a formai oldalra összpontosítunk (esetek száma, esetragok poliszemiája, szinonimája, homonimiája a szlovákban, szemben a magyar agglutináló morfémák többnyire 1 forma : 1 jelentés arányával, előljárószók vs. névutók). A világ nyelvi képeinek szempontjából az a lényeges, hogy milyen tér, idő és egyéb határozói viszonyokat tudunk kifejezni az adott nyelvben, ill. hogy ezek konceptualizációja mennyiben tér el. A kontrasztív grammatikák feldolgozása során megállapítottuk, hogy a szlovák és a magyar nyelvben rögzült világgép azonos az irányhármasság szempontjából, az idő kifejezését ugyanazzal a metaforikus szemlélettel vezeti le a tér kategóriájából. Az egyéb körülmények szabad határozói is mind kölcsönösen lefordíthatók grammatikai átváltással, mert a két nyelv logikája megegyezik, sőt a szlovák I és L eset a többihez képest beszűkült jelentésmezejével különösen közel áll a magyar esetrendszer szemantikájához. Eltérés csak a rögzült képiségű vonzatok, azaz a kötött határozók esetében tapasztalható, itt érzékelhető szemléletbeli különbség a két nyelv között, ami akkor szembetűnő, ha figyelembe vesszük a szó szerinti fordítást, pl.:

opierať sa o niečo ‘*támaszkodik vmiről’ – *támaszkodik vmihez / vmi-re* ‘*opierať sa k niečomu, na niečo’

prispôsobovať sa niečomu ‘*alkalmazkodik vminek’ – *alkalmazkodik vmihez* ‘*prispôsobovať sa k niečomu’
pozastaviť sa nad niečím ‘*megütközni vmi fölött’ – *megütközni vmin* ‘*pozastaviť sa na niečom’

2.5. A birtoklás kifejezésének módja a magyarban az esetrendszeren kívül esik, míg a szlovákban a D és G esetek, valamint a névmások és a birtokos melléknevek segítségével fejezzük ki a birtokviszonyt. A birtokviszony kifejezése mindkét nyelvben sokrétű, a szlovákban – a magyartól eltérően – van *habeo* ige és a grammatikai nem is erősít a birtokviszony kongruenciáját (*náš dom, moje auto, matkina mačka*), míg a magyar itt a speciális birtokjellel és a szórenddel operál. Ugyanakkor a birtoklás világképe annyiban egyezik, hogy a birtoklásban belül nem grammatikalizált pl. az elidegeníthetőség ↔ elidegeníthetetlenség szempontja, mint néhány más nyelvben (vö. DRYER – HASPELMATH et al. 2013: 59. fejezet). A magyar világképben szorosan kapcsolódik a személy határozottsága a birtokláshoz: *látom a labdám, eszed az almád, nézzük a filmünket*.

2.6. A szám grammatikai kategóriája igen szorosan kötődik a valóságához, mégis lehet eltérés abban, ahogyan azt egyes nyelvek tükrözik. A szlovák duális megszűnése után az egyes szám ↔ többes szám bináris oppozíciója megegyezik a két vizsgált nyelvben. Ám míg a magyar egynek tekinti a páros dolgokat és nem alkalmazza a többes szám tautologikus egyeztetését: *sok banánt vettem* ↔ *kúpil som veľa banánu* ‘*sok banánokat vettem’ (HEGEDŰS 2004: 222), addig szlovák nyelvben a szám grammatikai kategóriája szorosabban kötődik a főnevek szemantikai osztályaihoz, így létrejönnek olyan csoportok, mint a pluralia tantum, singularia tantum, anyagnevek, ami a magyar nyelvben nem releváns. A duális ugyan megszűnt, mégis van egy köztes lépcsőfok a szláv nyelvekben, a genitívusz mintegy ráerősít a többes számra, jelezve, hogy az 5-nél nagyobb mennyiség már tényleg sok. Az, hogy a 2 – 3 – 4 nyelvtani forma szempontjából eltér, a paukálisban gondolkodás relikta, mely egyes nyelvekben a „kevés szám” kategóriája (DURANTI 1997: 184 – 186). A világnyelvi képének ilyen differenciálása idegen a magyartól, amely

nem tesz további különbségeket többes számon belül és a *szem-üveget, nadrágot, ollót, lábat* egy egységnek tekinti: akinek egyik lába hiányzik, az nem *egylábú (jednonohý)*, hanem *féllábú*, ezért írja LŐRINCZ (2017: 39), hogy a magyar nyelv „egyesszámkedvelő”.

2.7. *A személy, a fokozás és az idő hármas felosztása* irányhármassághoz hasonlóan azonos nyelvi világgépet tükröz. Mivel az apsektus és az akcióminőség kategóriája mindkét nyelvben leválik az igeidőről (ellentétben az angollal és az újlatin nyelvekkel, ld. MAGYARI 2011: 17–22; PALIGA 2017: 12), a szlovák és a magyar gondolkodásmód számára múlt, jelen és jövő ugyanazt jelenti, nyelvórán nem kell külön magyarázni e kategóriák mibenlétét, csak a formai különbségek maradnak. A cselekvő személyének meghatározása is ugyanúgy történik a vizsgált nyelvekben, formálisan nem különböztetjük meg pl. a többes szám első személyen belül azt, hogy *mi ketten* (kizárva a többi személyt) vagy *mi mindnyájan*. A melléknevek és határozószók fokozása is e hármas felosztás szerint történik, BUZÁSSYOVÁ (1977b: 138) szerint ez a két nyelvben leginkább megegyező kategória. Az igemód szintén nem igényel logikai transzfert, a világ nyelvi képe szempontjából egyezést mutat a szlovák és a magyar nyelvben.

3. Konklúzió

Fentiek alapján kimondható, hogy a két nyelv közötti tipológiai és strukturális különbségek ellenére igen hasonló szemantikai térben mozog a szlovák és a magyar nyelvi világgép nyelvtani kategóriákban rögzült része. Az egyes grammatikai kategóriák kiemelt szerepe tükrözi az adott nyelvben kódolt világlátás módját. A világ nyelvi képe összefügg a motiváltság, a nyelven belüli kauzalitás kérdéseivel. Ami az adott nyelvben motivált, indokolható, az egyben logikus is – nem csak a képzett és összetett szavak, hanem a nyelvtani szerkezetek síkján is. Az esetek eltérő száma, a névszókhöz kapcsolódó viszonyszók és ragok eltérő rendszere ellenére nincs olyan mondatrészi szerep, amit csak az egyik nyelvben lehetne kifejezni, a másikban nem, a világ nyelvi képének esetleges eltérése miatt.

A vizsgált grammatikai kategóriák két csoportba oszthatók: binárisakra és ternárisakra. A hármas tagolásúak (tér, idő, mód, fokozás, személy) alapján alkotott fogalmaink megegyeznek a magyar és a szlovák nyelvben, annak ellenére, hogy ezek formális kifejező eszközei lehetnek eltérőek. A kétpólusú grammatikai kategóriák esetében azt figyeltük meg, hogy amelyik az egyik nyelvben nagyon világosan polarizált (határozottság és szám a magyarban ↔ aspektus, reflexivitás és az igenem a szlovákban), az a másik nyelvben éppenhogy differenciáltabb módon fejeződik ki, gyakran lexikálisan. A hármas tagolású nyelvtani kategóriákban rögzülő világról alkotott nyelvi képben tehát több párhuzam, sőt azonosság áll fenn szlovák és magyar nyelv között, mint a kéttagú oppozícióból állók esetében.

A három nyelvtani nem látszólag kivétel ez alól, mivel a névszóosztályozás hiányzik a magyar nyelvből, míg a szlovákban fontos szerepet tölt be. A semleges nem megnevezése szlovákul nem véletlenül *stredný rod*, azaz *középső nem*. A hímnem és a nőnem alkotják a két pólust, ezek közötti átmenet a neutrum, mivel egyes számban a maskulinum, többes számban a femininum végződéseit használja. PÁLEŠ (1994: 74) táblázatos kimutatása szerint a szlovák főneveknek csak két olyan esetragjuk van, amelyek kizárólag a semleges nemhez köthetők (*-iu*, *-ím*), a többi 21 rag átfedésben van a másik két nem által is használt végződésekkel. Tehát a három nem közül a semleges egy képzeletbeli egyenes közepén helyezkedik el.

Mindkét nyelv esetrendszerére sokkal több elemet tartalmaz háromnál, ám az absztrakció magasabb fokán az esetek is három alapvető csoportra oszthatók: (1) alanyeset, mely nem is igazi eset, inkább az esetrendszer nulla pontja (zéró morféma jelzi a magyarban és a szlovák hímnemben); (2) szintaktikai esetek: magyar tárgyeset és a szlovák A, D, G előljárószó nélkül; (3) szemantikai esetek: minden egyéb, határozói viszonyt kifejező eset (PÁLEŠ 1994: 110–113). Ez a magyarázata annak, hogy a formális összehasonlítás SZABÓMIHÁLYOVÁ (1989: 480) és BUZÁSSYOVÁ (1977b: 147) által kifejtett komplikáltsága ellenére a mondatrészi szerepek nyelvi világgépe egybeesik.

Ezért megállapítjuk, hogy a hipotézisben felvetett kulturális közelség és areális konvergencia mellett az a logikai szempont is

szerepet játszik a szlovák és a magyar grammatikai kategóriák egyező vagy különböző jellegében, miszerint egy háromszög fix sarkai közé nehezebb beiktatni átmeneteket (így kopott ki többféle múlt idő mindkét nyelvből), míg egy szakasz két szembenálló végpontja között könnyebben kialakulhatnak kontinuumot alkotó árnyalatok, mint pl. a szlovák állatnevek köztes helyzete az élő és az élettelen főnevek között. További példa erre a jelenségre a magyar akcióminőségek skálája, a médiopasszív és pszeudoreflexív igék, valamint a szláv nyelveknél megfigyelhető „lépcső” a világ nyelvi leképezésében a 2-től 4-ig terjedő mennyiségek esetében, amely a ragozásban is megnyilvánul.

Bibliográfia

- AIKHENVALD Alexandra Y., 2007: *Grammars in Contact. A Cross-Linguistic Perspective. Grammars in Contact: A Cross-Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press. 1–66.
- BALÁZS Géza – TAKÁCS Szilvia, 2009: *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Celldömölk – Budapest: Pauz-Westermann – Inter – PHARE.HU
- BAŃCZEROWSKI Janusz, 2001: A föld nyelvi képe a magyar nyelvben. *Magyar nyelvőr* 125. 397–407.
- –, 2008: *A világ nyelvi képe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó
- –, 2010a: A kategorizálás szerepe a világ nyelvi képében. *Kontexty identity: jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Békéscsaba: Celoštátna slovenská samospráva. 155–161.
- –, 2010b: Nyelv, nyelvhasználat és a világ nyelvi képe. *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 32–40.
- –, 2012: A frazeológia mint az emberi világkép tükröződése. *Magyar nyelvőr* 136/4. 457–461.
- –, 2017: Van-e szerepe az etimológiának a világ nyelvi képének elemzésében? *Az ELTE BTK-n 2017. 11. 22.-én szervezett Király Péter 100 c. konferencián elhangzott előadás*.
- BARTMIŃSKI, Jerzy, 2016: *Jazyk v kontextu kultury. Dvanáct statí z lublinské kongitívni etnolingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova – Karolinum.

- BUZÁSSYOVÁ Klára, 1977a: Kategória určenosti v maďarčine a v slovenčine. Z *konfrontácie maďarčiny a slovenčiny*. Bratislava: SPN. 60–130.
- –, 1977b: Pojem gramatickej kategórie v koncepcii slovensko-maďarskej kontrastívnej gramatiky. *Jazykovedný časopis* 28/2. 134–148.
- CSÁSZÁRI Éva, 2012a: A bükkszentkereszti szlovákok nyelvjárásában rögzült világgép. *FILOLÓGIA.HU* 3. 139-151.
- –, 2012b: *Bükkszentkereszt – egy magyarországi szlovák község – lakosainak kétnyelvűsége és a benne rögzült világ nyelvi képe*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- –, 2013: Angyal és ördög: a magyar és a szlovák frazeológiai kapcsolatokban. *Reáliák - A lexikológiától a frazeológiáig: Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 47–52.
- –, 2016: Gúny és ironia a szlovák-magyar frazeológiai kapcsolatok tükrében. *Frazeológia. Az emberi világgép tükrözője*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 49–53.
- ČULENOVÁ Eva, 2012: *Jazyk. Matica alebo plášť?* Banská Bystrica: Belianum UMB.
- ČULENOVÁ Eva – GYÖRGY Ladislav – TUSKA Tünde et al., 2011: Neukončený minulý dej vo vybraných jazykoch indoeurópskej a ugrofínskej jazykovej rodiny. *Slavica Iuventum XII*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě Filozofická fakulta. 62–71.
- DANESI Marcel, 2004: *A Basic Course in Anthropological Linguistics*. Toronto: Canadian Scholars' Press
- DEUTSCHER Guy, 2010: *Through the language glass: why the world looks different in other languages*. New York: Metropolitan Books.
- DOBRÍK Zdenko, 2018: *Cudzosť a inakosť v jazykovej komunikácii*. Banská Bystrica: UMB.
- DOLNÍK Juraj, 2003: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- –, (Ed.) 2010: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA. 66–86.
- –, 2015: *Cudzosť – interpretácia – xenoznak. Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava: Iris. 13–172.

- DRYER Matthew S. – HASPELMATH Martin (Ed.) et al., 2013: *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology <http://wals.info>
- DUDOVÁ Katarína, 2017: Štýlové modifikácie obrazu zeme v slovenčine. *Eruditio – Educatio* 12/2. Komárno: PF UJS. 33–42.
- DURANTI Alessandro, 1997: *Linguistic anthropology* Cambridge: Cambridge University Press.
- DZIEWOŃSKA-KISS Dorota, 2010: Állatnevek és állati testrészek a lengyel és a magyar nyelvi minősítésben. *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 69–76.
- FEDOSZOV Oleg, 2004: Állandósult szókapcsolatok és variabilitás. *Variabilitás és nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 96–102.
- –, 2013: A „világ nyelvi képe” ... egyre homályosabb? *A Nyelv és kép c. konferencián elhangzott előadás kézírata*. Kodolányi János Főiskola, 2013. november 5.
- FORGÁCS Erzsébet, 2007: *Kontrastive Sprachbetrachtung*. Szeged: Klebelsberg Kuno Egyetemi Kiadó.
- FURDÍK Juraj, 1976: O porovnávacom výskume slovenčiny a maďarčiny. *Studia Academica Slovaca* 5. Bratislava: Alfa. 81–97.
- –, 1977: Gramatický rod a zhoda v slovenčine a v maďarčine. *Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny*. Bratislava: SPN. 21–59.
- HEGEDŰS József, 2012: *Az idegen nyelv. Nyelvek – nyelvtanulás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- HEGEDŰS Rita, 2000: Funkcionális kategóriák a magyarban. *Hungarológiai évkönyv 2000/1* Pécs: Pécsi Tudományegyetem. 129–136.
- –, 2004: *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- –, 2010: Unscharfe Kategorien im ungarisch-deutschen Vergleich. *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 15. *Schriftenreihe des Fachgebiets für Ungarische Literatur und Kultur an der Humboldt-Universität zu Berlin*. Berlin–Budapest. 210–228.

- , 2019: *Formák, funkciók, összefüggések – a magyar nyelv funkcionális grammatikája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- KAČALA Ján, 2014: *Jazykové kategórie v slovenčine*. Bratislava: UK.
- KARČOVÁ Agáta, 2014: *Jazykový obraz sveta – fenomén videnia a zraku a ich axiológický rozmer. Štefan Peciar a moderná lexikografia*. Bratislava: VEDA. 224–248.
- KIŠOVÁ Jana, 2017: *Premeny jazykového obrazu sveta Slovákov. Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Bratislava: FF UK. 479–489.
- KÖVECSES Zoltán – BENCZES Réka, 2010: *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KYSELOVÁ Miroslava – IVANOVÁ Martina, 2013: *Sloveso vo svetle kognitívnej gramatiky*. Prešov: FF PU.
- KRUPA Viktor, 1980: *Jednota a variabilita jazyka*. Bratislava: VEDA.
- LADÁNYI Mária, 2017: *Alaktan. Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 503 – 660.
- LŐRINCZ Julianna, 2017: *Bábel tornya alatt. Kontrasztív nyelvészeti alapismeretek*. Eger: 4 Pont Nyomda Kft. Kiadó
- LUŤA TIPRIGAN Marilena Felicia 2017: *Slovenská morfológia na pozadí rumunčiny. Od kontrastívneho opisu jazykov k počítačovému spracovaniu učebnice slovenčiny ako cudzieho jazyka. Romanoslavica LIII 1*. București: Editura Universității din București. 61–76.
- MAGYARI Sára, 2011: *Az idő nyelvi képe a magyar és a román nyelvben. Iskolakultúra 21/8-9*. 17–22.
- , 2012: *A munka – pénz nyelvi képe a magyar és a román nyelvben. Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Budapest: Inter – PHARE – Magyar Szemiotikai Társaság. 39 – 44.
- , 2013: *The Linguistic Image of Man in the Hungarian and Romanian Languages. Acta Universitatis Sapientiae, Philologica 5 / 2*. 137–148.
- , 2014: *A bor magyar és román nyelvi képe. A nyelv közösségi perspektívája. Kolozsvár – Nagyvárad: Erdélyi Múzeum Egyesület – Partium Kiadó*. 74–82.
- , 2015: *A nyelvi világtkép a magyar és a román nyelvben. Nagyvárad – Kolozsvár: Partium Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület*.

- -, 2016: Az ellenség magyar és román nyelvi képe. *Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tudományok Kara. 175–180.
- -, 2017: Nyelvi előítéletek. Hiedelmek a magyar nyelv taníthatósága (tanulhatósága) és hasznossága körül. *A magyar mint idegen nyelv oktatása. Fogalmak, helyzetek, megoldások*. Nagyvárad: Partium Kiadó. 51–60.
- -, 2018: Nyelvi világgép és igehasználát a magyar és a román nyelvben. *Nyelv – közösség – közösségi perspektíva*. Nagyvárad: Partium Kiadó. 31–44.
- MISADOVÁ Katarína, 2011: *Kapitoly z morfológie maďarského jazyka. Kontrastívny opis niektorých morfológických javov maďarského jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- MÚCSKOVÁ Gabriela, 2010: Meno ruže v „jazykovom (nárečovom) obraze sveta“ *Súradnice súčasnej slovenskej dialektológie. Jazykovedné štúdie XXVII*. 209–220.
- NYOMÁRKAY István, 2010: A nyelvjárások és a nyelvi világgép. *Világgép a nyeloben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 189–195.
- ONDREJOVIČ Slavomír, 1997: Ku kategórii priestoru v jazyku. *Štylistika neverbálnej komunikácie*. Bratislava: Pedagogická fakulta UK. 157–160.
- ORGOŇOVÁ Oľga – DOLNÍK Juraj, 2010: *Používanie jazyka*. Bratislava: UK.
- PÁLEŠ Emil, 1994: *Sapfo. Parafrázovač slovenčiny*. Bratislava: VEDA.
- PALIGA Sorin, 2017: Slovesný vid a slovesná konverze. *Opera Slavica XXVII/4*. Brno: Masarykova Univerzita. 5–17.
- POKORNÝ Jan, 2010. *Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada.
- SZABÓMIHÁLYOVÁ Gizela, 1989: Konfrontácia slovenských predložiek s maďarskými pádovými príponami a postpozíciami. *Studia Academica Slovaca 18*. Bratislava: Alfa. 479–494.
- -, 2010: Variabilita konštrukcií s významom posesívnosti v slovenčine a maďarčine. *Slovo – tvorba – dynamickosť*. Bratislava: VEDA. 287–292.

- TALMY Leonard, 2000. *Towards a Cognitive Semantics I*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- TOLCSVAI NAGY Gábor, 2013: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris
- –, 2017: Jelentéstan. *Nyelvtan*. Budapest: Osiris. 207–499.
- TÖLGYESI Tamás, 2017. Fraseologismy v jazycích střední Evropy. *Svět v obrazech a ve frazeologii. World in Pictures and in Phraseology*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta. 303–310.
- TÓTH Sándor János, 2017: *Aspekty slovensko-maďarskej porovnávacej morfosyntaxe*. Komárno: PF UJS, 2017.
- VAN DER AUWERA Johan – NUYTS Jan, 2007: Cognitive linguistics and linguistic typology. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 1074–1091.
- VAŇKOVÁ Irena – NEBESKÁ Iva et al., 2005: *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.
- WIERZBICKA Anna, 2014: *Sémantika: elementární a univerzální sémantické jednotky*. Praha: Karolinum – Univerzita Karlova.
- ZÁVODNÝ Andrej, 2016: *Prednášky a praktiká z morfológie slovenského jazyka I. – II*. Trnava: PF TU.
- ŽILÁKOVÁ Mária, 2004: Jazykový obraz sveta Slovákov v Maďarsku v kontexte bilingvizmu. *Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék. 143–152.
- ZSILÁK Mária, 2013: The archaic strata of the linguistic image of the world (on the basis of Slovenian and Slovak magic formule) *Studia Slavica Acad. Scient. Hung.* 58/2 Budapest: Akadémiai Kiadó. 447–487.

TÖRTÉNETI NYELVTAN ÉS DIALEKTOLÓGIA

NÁREČIA DOLNOZEMSKÝCH SLOVÁKOV V KONFRONTÁCII S NÁREČIAMI STREDOSLOVENSKEHO MAKROAREÁLU

TOMÁŠ BÁNIK

*Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta,
Katedra slovenského jazyka a literatúry
tbanik@ukf.sk*

Abstract: The aim of the presented article is to prove that Slovak dialects of the southern Novohrad region (area of municipalities Vác - Szirák) are 90% identical with dialects of the Modrý Kameň area (actual Novohrad dialect) and 80% identical with other Novohrad dialects (vrchársky and ipeľský dialect). The Slovak dialects of the southern Novohrad (area of municipalities Vác - Szirák) forms a linguistic-geographic continuum with other dialects of the Novohrad region. These dialects did not originally have an enclave character. They are the part of the consistent Novohrad dialect area, and only recently acquire the enclave position. The Central Slovak dialects in Vojvodina region were formed predominantly from these Novohrad dialects.

Keywords: Novohrad region dialects, Slovak dialects in Hungary, Slovak dialects in Vojvodina, Central Slovak dialects, municipality Veňarec (Vanyarc)

Úvod

„V južnom Novohrade v kopcovitom kraji Cserhátu, pozdĺž hradskej vedúcej od *Bercelu* smerom na *Szirák*, vlastne na *Kálló* a *Verség*, v kotline lemovanej kopcami, leží obec Veňarec (*Vanyarc*). Podľa údajov sčítania ľudu v roku 1970 mala táto obec 1687 obyvateľov. Obec, ktorá v týchto miestach pôvodne stála, sa asi v polovici 16. storočia, po prvých náporoch Turkov vyľudnila. Asi o 150 rokov neskoršie, v prvej polovici 18. storočia, keď o pôvodnej obci svedčili už iba ruiny kostola, objavili sa jej noví obyvatelia, húfne prichádzajúci zo severných obcí stolice, ktoré obývali Slováci.“ (MANGA 1978: 5)

Takto poeticky začína János Manga svoju publikáciu *Z minulosti Veňarcu*. Z historických prameňov však vyplýva, že kultúrny a jazykový základ „nového“ obyvateľstva tvorili ľudia, ktorých predkovia pochádzali z tejto lokality. Je prirodzené, že po vojnovom pustošení a po upokojení situácie ľudia obsadzujú staré známe pozemky, vydávajú sa na dôverne známe cesty. Aj spomínaný autor uvádza, že „hoci na začiatku 18. storočia obyvatel'ov tohto kraja ešte čiastočne ohrozovali kurucko-labancké vojny a rozličné epidémie, na rumoch sa už začínal nový život. Veľká časť obyvateľstva, ktorá pred týmito hrôzami utiekla, a takto sa pred nimi zachránila, sa vrátila do svojich niekdajších dedín.“ (MANGA 1978: 5) O starobyloom stredoslovenskom charaktere veňarského nárečia (a nárečia okolitých slovenských obcí) svedčia nárečové prvky zhodné s prvkami v severnejších častiach Novohradu. Rozmach slovenského obyvateľstva však začal v 18. storočí, o čom máme už aj konkrétne záznamy. Podľa nášho názoru táto slovenská oblasť v južnom Novohrade predstavovala najjužnejšie položenú súvisle Slovákmi obývanú oblasť a predstavovala tak materskú oblasť, ktorá kultúrne a jazykovo živila migračné prúdy smerujúce až do Vojvodiny. Tento jav sa dá dokázať na základe podobnosti folklórnych a jazykových prvkov uvedených oblastí. My sa zameriame najmä na oblasť nárečia, i keď bežným pozorovaním životných zvyklostí slovenských enkláv evanjelického vierovyznania sa tiež črtá spoločný základ.

V prvom rade je potrebné predstaviť základné znaky nárečia Veňarcu a okolitých obcí. Potom tieto nárečia porovnávame s novohradskými nárečiami na území Slovenska, ďalej ipeľskými a zvolenskými nárečiami. Nakoniec prinášame jazykovú konfrontáciu s novšie osídlenými slovenskými enklávami v dnešnom Srbsku.

Pri výskume nárečia Veňarcu a okolitých obcí vychádzame z vlastného výskumu a údaje sme overovali v *Atlase slovenských nárečí v Maďarsku* (KIRÁLY 1993). Údaje o nárečiach z územia Slovenska čerpáme čiastočne z vlastného výskumu a čiastočne z *Atlasu slovenského jazyka* (ŠTOLC 1968, ŠTOLC 1978). Z niektorých oblastí údaje o niektorých nárečových javoch chýbajú, na vytvorenie celkového obrazu migračných súvislostí však naše vedomosti stačia. Východiskom pre poznanie stredoslovenské-

ho nárečia vo Vojvodine bola pre nás monografia Anny Maričovej *Slovenské nárečie Starej Pazovy* (MARIČOVÁ 2006) a tieto informácie sme dopĺňali údajmi z rozhovorov s informátormi.

Zatiaľ sme do porovnania nezahrnuli slovnú zásobu, podľa predbežného pozorovania však v lexike stredoslovenské nárečia Vojvodiny vykazujú výraznú podobnosť s nárečím Veňarcu.

1. Charakteristické znaky pôvodného nárečia Veňarcu

1.1 Vokalizmus

1.1.1 Za psl. *orť-, oľť-* je *ra- la-* za *lakeť, vlani, lánski, rásoške, rásporok, rázvora*

1.1.2 Výslovnosť *a* v 3. os. pl. pomocného slovesa *byť*: *sa* (*oňi sa, to sa pekňje koňe*) z pôvodnej psl. podoby *se*

1.1.3 Neprítomnosť *ä*: *meso, peta večí, pešť, d'evet', s, keđe, kemem, ukezuvať, chíbeť, zarábeť.*

1.1.4 Striednica *a* za *ъ*: *daska, daštička*

1.1.5 Zmena *o>a*: *inakedi*

1.1.6 Zmena *e>a*: *nak, nahaj, bl'ax, boľast'*

1.1.7 Pôvodné *a* v slove *fašarŋge*

1.1.8 Výslovnosť *á* za *a* po *j*: *voják, zajác*

1.1.9 Výslovnosť *a* za *á*: *rano, vihaňat'*

1.1.10 Zmena *a'* na *ja* v prípadoch *riast', zijať*

1.1.11 Výskyt *e* za *ъ*: *tel'ko*, analogicky aj *kel'ko*

1.1.12 Pôvodné *e* (namiesto diftongu *je* v iných nárečiach) v slovách *pečenka, vetor, mesto*

1.1.13 Výskyt *e* po pôvodne mäkkej spoluhláske: *zarábeť, xíbeť, staveť; deľako; kemem, s, keđe, ukezuvať, želúdok, febe* (gen. a akuz. sg, napr. *namaľujem febe*).

1.1.14 Pozostatky stredoslovenskej palatalizácie velár (príklon slov s koreňom zakončeným na *k, g, ch, h* k mäkkému skloňovaniu): *boké, struke, roke, d'jouke, priatke, paprčke, štránge, gerege, muxé, brehe, pirohe, stohe, nohe*

1.1.15 Výslovnosť *í* za *i*: *sípať*

1.1.16 Výslovnosť *i* za *u*: *misím*

1.1.17 Výskyt *i* za *je*: *ňi, ňinto*

1.1.18 Výslovnosť *i* v prípone adjektív (G. a D. sg. mask. a neutr.): *horúciho, horúcimu, takiho, takimu.*

1.1.19 Výskyt *je* za *e*: *poviedať*

- 1.1.20 Výslovnosť klesavého diftongu namiesto *i* v slove *velmei*_ξ
- 1.1.21 Striednica *o* za **ɤ**: *edom*, *žiadom*, *rošť*
- 1.1.22 Striednica *o* za **ɤ** v slove *mox* a zdrobňujúcej prípone *-čok*: *domčok*, *xoňičok*
- 1.1.23 Zmena *-ieu*_ξ > *-iou*: *driou*, *d'iouča*, *pol'iouka*, *louč*
- 1.1.24 Výskyt *uo* za pôv *ó*: *b_uob*, *k_uom*, *vuou*_ξ
- 1.1.25 Výslovnosť *ó* v slove *pomóžem*
- 1.1.26 Výskyt *uo* za pôvodné *ó* z kontrakcie *ōie*: *dobruo*, *peknuo* (adj. nom. sg. fem. a neutr.)
- 1.2 Konsonantizmus
- 1.2.1 Zachovanie konsonantickej mäkkostnej korelácie: *d* - *d'*, *t* - *t'*, *n* - *ň*, *l* - *l'* v pôvodnom rozsahu s výnimkou *l'*: *d'iouča*, *jed'eňia*, *tájd'em*, *fichí*, *teplí*, *voľi*, *pol'iouka*, *lem*, *na hrle*, *smedlí*, *s'úka*, *šeňi*, *ňi*, *saňi si*,
- 1.2.2 Pôvodné tvrdé *d*, *t*, *n*, *l* za *dy*, *ty*, *ny ly*: *dim*, *tem*, *tíž'deň*, *nuoti*, *ženi*.
- 1.2.3 Výskyt protetického *v* v zámenách: *vom*, *vona*
- 1.2.4 Zánik začiatočného *v*: *čela*, *táčence*, *dovica*, *dačňe*, *šakovo*, *šeňi*
- 1.2.5 Zánik začiatočného *j*: *edom*, *ena*, *enať sa*, *tam*, *e stuňa*
- 1.2.6 Zánik koncového *n*: *viviedli ju vo*, *tavo*, *tuvo*
- 1.2.7 Dôsledná zmena *n*, *ň* > *m* na konci slov: *bálem* (vzniklo z *bár len*), *báršom*, *cigám*, *dlam*, *dohám*, *edom*, *xrem*, *jačmem*, *jelem*, *kepem*, *k_uom*, *lem*, *pám*, *ohem*, *pertžlem*, *plexám*, *skupám*, *strapám*
- 1.2.8 Dôsledná zmena *l* > *u* na konci slova a slabiky: *po_u*, *pou_unoc*, *bo_u*, *dou*_ξ (dolu), *tadou*_ξ (smer dolu), *dou_udať* (povedať, pôv: *dol dať*) *beu_učou*, *vuou*, *stuou*_ξ
- 1.2.9 Dôsledná zmena *dn* > *n*, *dň* > *ň*: *ena*, *veno*, *dovena*, *tanu*, *senu_utu_o*; *xoňik*, *stuňa*, *poluňia*, *saňi si*, *kraňe*, *sreňi*, *šeňi*, *zaňi*, *spoňi*, *spoňie*
- 1.2.10 Dôsledná zmena *dl* > *l*, *dl'* > *l'*: *hrlo*, *paláš*, *zrkalo*, *spala*; *na hrle*, *boliak*, *poľa*, *seľiak*, *viľi*, *viľičke*, *trlica*
- 1.2.11 Zmena *str* > *sr*: *sreda*, *sreňi*
- 1.2.12 Zmena *st* > *nt*, *t* v neurčitku *odint*, *print*, *zif*, *tájt*
- 1.2.13 Zmena *n* > *l'*: *smedlí*, *vreľi*
- 1.2.14 Zmena *št* > *čt*: *počta*
- 1.2.15 Zmena *mn* > *bn*: *darobní*
- 1.2.16 Zmena *z* > *ʒ*: *mozog*
- 1.2.17 Zmena *č* > *c*: *cistí*

1.2.18 Zmena ž>z: *zelezo*

1.2.19 Zmena ť>ú na konci slova po slabičnom r: *krú*

1.2.20 Zmena iť>ú: *sľúka*

1.3 *Morfológia a syntax*

1.3.1 Tvary N. sg. mätko zakončených fem.: *viňic, pivňic, lavic, poľic, koňic*

1.3.2 Príklon tvrdo zakončených fem. k mätkému skloňovaniu v G. a D. sg.: *do škole, do vod'e, do Guťe, do pajťe*

1.3.3 Tvary N. a A. sg. neut.: *jeďeňia, zhromažďeňia*

1.3.4 Tvary N. a A. sg. neut.: *lepňika, koláča*

1.3.5 Objekt v nominatíve: *kúpiť kilo cukor*

1.4 *Slovotvorba*

1.4.1 Sloveso označujúce pohyb má formu *tajť*, ktorá vznikla pripojením ukazovacieho zámena *ta* (*ta id'em>tájd'em*): *táďem, tašjou, tašla*

1.4.2 Príslovky vzniknuté zmeravením spojení so zámenom *ta*: *tadou, tahor, tanu, tavo*

1.4.3 Príslovky vzniknuté zmeravením predložkových spojení: *zavel'a, ňi zavel'a* (onedlho), *stato*

1.4.4 Názvy štátov eliptického pôvodu: *Slovenská, do Slovenskej*

1.4.5 Adjektívna prípona *-uški*: *cistuškuo, drobuškuo*

1.5 *Lexika*

Uvedieme aspoň niektoré slová nápadné v kontexte ostatných stredoslovenských nárečí: **apa** -u m. otec: *Tájd'em ja k svojmu apo-vi, tem, ma lem najľepšie ľúbi.*; **apouka** (apóka) -u, m. starý otec; starší muž: *apóka Gubov; Móric apóka, van húš?*; **árešt** -u, m. väzenie; **árenda** -i, ž. nájomné; **bajúzi** pomn. fúzy; **bakarč** -a, m. pagáč; **bakarčok** -u, m. menší pagáč: *Napijekla takje bakarčoke.*; **bakus** -a, m. strašidlo: *Si poobliekaní ako bakus.*; **bálem** čast. aspoň (vzniklo zo spojenia *bár len*); **banjoučok** -a, m. zväzok: *Kúpila som banjoučok reťkou.*; **baracka** -i, ž. broskyňa, marhuľa: *Vo viňici rijsľi baracke.*; **barnaví** -iho, adj. hnedý; **báršom** -nu, m. zamat; **báršonoví** -iho, adj. zamatový, menčestrový a pod.: *báršonovie nohavice*; **báťa** -u, m. brat, v spojení s menom: *Mišo báťa*; **bejár** -a, m. zbojník, veselý mládenec; **bicigľa** -i, ž. bicykel: *má novú bicigľu*; **bistoška** -i, ž. zatvárací špendlík; **bitang** -a, m. pejor. dieťa: *Bitňage sa tam.*; **botoše** pomn. kapce; **boud** -u, m. obchod; **buob** -u, m. fazuľa: *od buobu riď na próbu*; **cipov** -a, m. bochník; hrb; **če-**

kam-bukam -u, m. parná mláčačka, slovo onomatopoického pôvodu ; **čičerica** -i, ž. cícer: *najedla sa čičerici, ešte teraz z nej sičí*; **čítať** nedok. počítat': *Čítala som peňiaze.*; **črep** -u, m. kvetináč; **diňa** -i, ž. červený melón; **dohám** -nu, m. tabak; **doúdať** dok. povedať, podať, predniesť: *Tak to dobre doúdať!*; **dovena** adv. spolu; **driou** adv. skôr; **duxna** -i, ž. perina; **dúxať** nedok. fúkať; **d'ah** -u, m. miesto, smer: *Tájdem do iniho d'ahu zbierať.*; **eno** čast. asi: v spoj. *eno petnác*; **fiNža** -i, ž šálka: *Čaju máž vo fiNži.*; **fiňáš** -a, m. pejor. náročný, rozmaznaný človek ; **fulajtár** -a, m. tulák; z toho aj *fuli* - žartovné pomenovanie pre dieťa: *Ďe tájđeš, fuli? - Ja nie som fuli, ja som Míška! - Ďe tájđeš, Míška? K motoľovi. Žapni mi totokal!*; **gecela** -i, ž. sukňa; **gerega** -i, ž. žltý melón: *Velmej som lúbila gerege.*; **góľa** -i, ž. bocian; **gondáš** -a, m. pastier svíň; **graca** -i, ž. motyka; **hátko** -i, ž. rozprávka: *Peknje hátko viem vihútať, čak?*; **herouka** -i, ž. vyprázané jedlo zo sladkého cesta: *Mama napružila herouke.*; **hodbabní** adj. hodvábný; **hracká** subst. adj. cesta; **hrsťe** v tomto význame iba v pl. zväzky obilia, ktoré sa ukladali do snopov: *Misela som za apom hrsťe zberať.*; **hurka** -i, ž. jaternica; **hútať si** nedok. myslieť si: *Čo si hútaš, že ja to ňeviem?*; **xáb'd'a** hrom. baza; **xíža** -i, ž. izba: *Tájdem do xíži.*; **kalap** -u, m. klobúk; **kaliť** nedok. vakovať; **kapsela** -i, ž. kapsa, taška; **ke'auñi** adj. schopný, šikovný: *ke'auñá gazd'iná*; **kepem** -eňa, m. plášť: *Počtár mau dlhí kepem.*; **kifel** -a, m. rožok, pečivo: *Mám starie kifle, urobím si págle.*; **kisel** -a, m. Morena: *Tavo kisel tavo, kde je tvoje právo, tam je tvoje právo, gde to prasa žralo* (pieseň pri vynášaní Moreny); **kox** -u, m. komín; **koňic** -i, ž. stajňa; **Kračúm** -nu, m. Vianoce; **krumpl'e** hrom. zemiaky, **paprikáš krumpl'e** - zemiakové jedlo, varené zemiaky s mletou červenou paprikou, prípadne klobásou; **kupa** -i, ž. krhla na polievanie; **kvieťa** hrom. kvety: *krásno kvieťa*; **láda** -i, ž. truhla na uskladnenie šatstva; **lojtra** -i, ž. rebrík; **lanča** -i, ž. šošovica: *od lanči riď bláči*; **lepníka** -a, s. kysnutý koláč s tvarohom na vrchu: *dobruo lepníka*; **mamouka** (mamóka) -i, ž. stará mama; **metať** nedok. hádzať; **mlád'eňec** -a, m. slobodný muž; **mladuxa** -i, ž. mladá nevesta ; **močkoš** -a, m. pejor. muž, ktorý žuje tabak, močku; pren. starý odroň; **morul'ka** -i, ž. malý druh marhúl: *Najlepšie sú tije morul'ke.*; **mravka** -i, ž. arch. mravec: *Mravka, čavka, daj mi ocot a ja ti dám víňko.* (detská pieseň); **načim** pomoc. slov. treba: *Načim uš tájd' do škoľe.*; **naranč** -a, m. pomaranč; **nuota** -i, ž. pieseň:

Pekňie nuoti hraľi.; **ňugdij** (def., L. -iji, I -ijou) dôchodok; **ňugdi-jaš** -a, m. dôchodca; **ošklíví** adj. zlý, nepríjemný: *ošklíví vetor, ošklíví človek*; **págľe** hrom. jednoduché jedlo z obarených rožkov: *Urobila som si págľe s tvarohom.*; **pajta** -i, ž. hospodárska budova, stodola: *Tájd'em do pajte sečku rezať.*; **pajtáš** -a, m. kamarát; **paklík** -u, m. balíček: *paklík dohánu*; **paláš** -a, m. povala; **pamok** -u, m. bavlna; **paradíčka** -i, ž. paradajka: *dobrije paradíčke*; **pargať** nedok. prudko hádzať; búchať: *pargou, to na zem, pargou, ten bakarč do kapseli; pargou, mu enu po hlave*; **petreňec** -nca, m. kôпка sena; **petrioľej** -a, m. petrolej; **pijera** -ťa, s. kvety; **pl'ac** -u, m. trh; **plexám** -ňa, m. pejor. plešatý človek; **poňva** -i, ž. veľká plachta na zakrytie voza: *Skrili sa pot, poňvou.*; **puďelár** -a, m. peňaženka; **reťkov** -u, m. reďkovka; **rejtes** -a, m. koláč, závin; **ridikül** -u, m. kabelka; **ručník** -a, m. šatka na hlavu: *Počkaj, uvižem si ručník.*; **ručničok** -a, m. vreckovka; **sapúm** -nu, m. mydlo; **sečka** -i, ž. krmivo z narezanej zelenej vňate; **senutí** v spoj. *senutuo ml'jeko* - kyslé mlieko; **stajme** adv. hneď: *stajme tájd'em*; **starejší** subst. adj. moderátor na svadbe; **stoľec** -lca, m. stolička; **strapám** -ňa, m. pejor. strapatý človek; **stud'eňja** hrom. huspenina ; **sviňačka** -i, ž. druh rastliny, ktorá rastie na hriadkach: *Sviňačka je ošklivá burina.*; **šajt** -u, m. tlačienka; **šakoví** adj. rôzny, všelijaký: *Bolo tam šakovo kvieťa.*; **šanuvaf** nedok. koho ľutovať: *Apa ma šanuvau.*; **šata** -i, ž. zástera; **šeňí** adj. hrubý, podradný (v súvislosti s plátnom, šatstvom): **šeňie plátno** - hrubé podradné domáce plátno; **šivoš** -a, m. pejor. chudobný človek, bedár: *Prasce keď tájšli tavo, vraeli: grof, grof a keď tájšli večer domov, boľi lačnje, kričaľi: šivoš, šivoš!*; **šódra** -i, ž. šunka; **šódrovina** -i, ž. vývar zo šunky: *Takuo to bolo dobtrotľivo, tá šódrovina!*; **táška** -i, ž. taška; **tragáč** -a, m. vozík; **ustatí** adj. unavený; **válaňička** -i, ž. pláténá utierka: *Xleba je vo válaňički.*; **veno** adv. spolu (pozri aj *dovena*); **viršľa** -i, ž. párok: *dobrije viršle*; **vrelí** adj. horúci: *Poljouka je ešte vrelá.*; **zahubiť** dok. rozbiť: *Zahubiť, taňier.*; **zaušnice** pomn. náušnice; **zokňe** pomn. ponožky; **žjarení** adj. v spoj. **žjarení xl'ieb** - hrianky.

2. Konfrontácia základných hláskoslovných a tvaroslovných znakov nárečia Veňarcu s ďalšími regiónmi

Pri tomto porovnaní sme vychádzali z diferenčných znakov veňarského nárečia, teda z tých jazykových prvkov, ktoré nie sú prítomné v celom stredoslovenskom makroareáli, resp. v spisov-

nej slovenčine. Sledovali sme ich výskyt v ostatných novohradských nárečiach a nárečiach horného Ipľa a Zvolena. Novohradské nárečia, najmä v okolí Modrého Kameňa, už pri zbežnom pozorovaní vykazujú veľa spoločných črt s nárečím skúmaného náečia v Maďarsku, preto kladieme pôvod obyvateľov Veňarcu a okolitých osád práve do tejto oblasti, resp. obce na sever od hraníc a obce na juh od nich tvorili podľa nášho názoru jeden nárečový areál. Do tabuľky sme zaradili aj niekoľko výrazných znakov ipel'ských nárečí, ktoré v nárečiach Novohradu absentujú.

Zvolenské nárečia sme zaradili do porovnávacej tabuľky preto, lebo dolnozemskí Slováci z Vojvodiny aj Slováci z oblasti Vác – Szirák sa v svojej tradícii veľmi často odvolávajú na svoj pôvod z oblasti Zvolena, Banskej Bystrice či dokonca Brezna a chceli sme overiť, či tomu zodpovedá aj ich nárečie.

Nakoniec sme všetky uvedené nárečia porovnávali s nárečím dolnozemsých Slovákov v Starej Pazove.

Použité skratky a symboly: + výskyt nárečového javu, - nárečový jav sa nevyskytuje, x chýbajúci údaj, miest.- miestami, prevaž.- prevažne, vrch.- hontiansko-novohradské vrchárske nárečia, detv.- detvianske nárečia.

	Zvolen	Modrý Kameň	Novohrad	Ipeľ	Veňarec	Stará Pazova
<i>ra- la- za oř-, oř-</i>	+	+	+	+	+	+
<i>byť - oňi sa</i>	+	+	+	+	+	+
neprítomnosť <i>ä</i>	+	+	-	+	+	+
<i>a za ъ: daska</i>	+	+	+	+	+	+
<i>o>a: inakedi</i>	x	x	x	x	+	+
<i>e>a: nak a i.</i>	+	+	+	+	+	+
<i>á po j: voják a i.</i>	-	+	+	+	+	+
<i>a za á: rano a i.</i>	x	x	x	x	+	+
<i>ã>ja: rjast' a i.</i>	+	x	x	x	+	+
výskyt klesavého diftongu (ľid'ej, pamějka)	-	-	-	+	- (okrem slova <i>velmej</i>)	-
<i>e za ě: vetor a i.</i>	+	+	+	+	+	+

<i>e po b': xíbet' a i.</i>	-	+	+	+	+	+
<i>e po ž: želúdok</i>	+	+	+	+	+	+
<i>i>e: struke a i.</i>	+	+	+	+	+	+
<i>e za y: moteka, každej</i>	-	-	+ vrch.	+	-	-
<i>š'eria</i>	-	-	-	-	-	+
<i>ňégdo, ňégďe, ňekerí</i>	-	-	-	-	-	+
<i>i za u: misím</i>	+	+	+	+	+	+
<i>i za je: ňi, ňinto</i>	x	x	+	+	+	+
<i>ě>i: takiho a i.</i>	+	+	+	+	+	+
<i>je za e:poviedat'</i>	x	x	+	+	+	+
<i>o za ъ:edom</i>	-	+	+	+	+	+
<i>o za ъ: rosl'</i>	+	+	+	+	+	+
<i>o za ъ: mox</i>	+	+	+	+	+	+
<i>o za ъ: domčok</i>	+	+	+	+	+	+
<i>ko mňe</i>	+	-	x	x	-	+
<i>-jeu>-jou; đ'jouča</i>	+	+	- drieru, ale poľiouka	+	+	+
<i>-jeu>-jou; Γouč</i>	+(juh)	+(prevaž.)	+	+	+	+
<i>-jeu>-jou; išjou</i>	+	+	+	+	+	+
<i>ó>uo: byob a i.</i>	+	+	+	+	+	+
<i>ó: pomóžem</i>	-	-	x	x	+	+
<i>ó>uo: dobruo a i.</i>	+	+	+	+	+	+
<i>krátke u: idu, kopu, zakrutit'</i>	-	-	-	+	-	+
<i>ď, ť, ň, Ľ pred pôv. mák.: ďet'i a i.</i>	+	+	+	+	+	+
<i>ď, ť, ň, Ľ pred pôv. tvrđ.: žeňi a i.</i>	+	-	-	-	-	+
<i>protet. v: vom a i.</i>	-	+	+	+	+	+
<i>zánik zač. v: čela</i>	-	+	+	+	+	+
<i>zánik zač. v: táča</i>	-	+	+	+	+	+

zánik zač. v: <i>dovica</i>	- (juh)	+	+	+	+	+
zánik zač. v: <i>ziať</i>	+	+	+	+	+	+
v>f: <i>afto</i>	-	-	-	-	-	+
zánik zač. v: <i>edom</i>	-	x	+	+	+	+
zánik konc. n: <i>tavo</i>	-	x	+	+	+	+
n, ñ>m: <i>kuom</i> a i.	-	+	+	+	+	+
m>n: <i>id'en, misl'in, osen</i>	-	-	+	+	-	-
l>ȳ: <i>pou_s, stȳou_s</i> a i.	+	+	+	+	+	+
dn>n, dñ>ñ	-	+	-	-	+	+
dl>l, dl>l:	- (miest.+)	+	- (miest.+)	-	+	+
str>sr: <i>sreda</i> a i.	+	+	+	+	+	+
st'>nt', t'	x	x	x	x	+	+
n>l: <i>smedl'i</i> a i.	x	x	x	x	+	+
št>čt <i>počta</i>	x	x	x	x	+	+
k >g: <i>gu mňe</i>	-	+	x	x	+	+
g>k: <i>kcem, nátka, skovať</i>	+	-	-	-	-	+
gltat'	-	-	-	-	-	+
r>l: <i>srjeblo</i>	-	-	-	-	-	+
kontrakcia: <i>pójdeš>póš, póte</i>	-	-	-	-	-	+
mn>bn: <i>darobní</i>	x	x	x	x	+	+
z>ʒ: <i>mozog</i>	x	x	x	x	+	+
č>c: <i>cistí</i>	x	x	x	x	+	+
ž>z: <i>zeľezo</i>	x	x	x	x	+	+
ȳ>ú: <i>krú</i>	+	+	+	+	+	+
iȳ>ú: <i>slúka</i>	+	+	+	+	+	+
N. pl. živ. mask.: <i>chlapja</i>	-	-	-	-	-	+
N. sg.: <i>viňic</i>	+ detv.	+	+ vrch.	+	+	

do ulíci	+	+	- vrch.		+	+
G., D. sg.: <i>do škofo</i>	x	x	x	+ s krême, do amerike	+	+
dlhá prípona: <i>suchěj</i>	-	-	-	-	-	+
N. sg.: <i>jeđeňja</i>	+	+	+	+	+	+
N. sg.: <i>Гепніка</i>	x	x	x	x	+	+
I. pl.: <i>s nama</i>	+	x	x	x	-	+
D. a L. pl. fem.: <i>polícách, policám</i>	-	x	x	x	-	+
číslovka v tvare št'jer	+	x	x	x	-	+
L. pl.: <i>hrobjech</i>	+(detv.)	x	x	x	-	+
neurčitok <i>bívaťi, robiťi</i>	-	x	+ vrch.	+	-	-
téma <i>e: chítel'i, kúpet'</i>	-	x	+	+	-	-
<i>tajt', tádem</i>	+(detv.)	x	+ vrch.	+	+	+
<i>tadou, tavo</i>	x	x	x	+	+	x
<i>zaveľa, ñizaveľa</i>	x	x	x	x	+	x
<i>Slovenská</i> (označenie krajiny)	-	-	-	-	+	+
sufix <i>-uškyo: cistuškyo</i>	+	+	+	+	+	+
<i>kúpit' kilo cukor</i>	-	-	-	-	+	x
<i>od mesa</i> (namiesto z mesa)	-	-	-	-	-	+

Uvedená konfrontácia ukazuje, že:

1. Slovenské nárečia južného Novohradu (oblasť Vác – Sziráč) sú na 90 % zhodné s nárečiami v oblasti Modrého Kameňa (vlastné novohradské nárečia).
2. Slovenské nárečia južného Novohradu (oblasť Vác – Sziráč) sú na 80 % zhodné s ostatnými novohradskými nárečiami (vrchárske, ipeľské).
3. Slovenské nárečia južného Novohradu (oblasť Vác – Sziráč) tvoria jazykovo-zemepisne kontinuálnu oblasť s ostatnými náre-

čiami Novohradu. Tieto nárečia nemajú enklávny charakter od svojho pôvodu. Tvorili pokračovanie súvislej nárečovej oblasti Novohradu a v súčasnosti sa zvyšovaním podielu maďarského obyvateľstva a asimilačným procesom ocitli v pozícii enklávy. Táto oblasť dokonca mohla v minulosti tvoriť jadro stredoslovenskej nárečovej oblasti, pretože „areál novohradského nárečia je jediný v juhovýchodnom regióne stredoslovenských nárečí, v ktorom sa koncentrovane vyskytujú všetky psl. rezíduá nezápadoslovenského pôvodu.“ (KRAJČOVIČ 1988: 263)¹

4. Slovenské nárečie Starej Pazovy a okolia sa formovalo na základe novohradských nárečí s menšou prímесou zvolenských a západoslovenských prvkov. Táto prímес má však taký charakter, že nenaruša typický obraz novohradských dialektov. Taktiež tu registrujeme ojedinelé vplyvy srbského jazyka.

V slovenských nárečiach Vojvodiny sa vyskytujú niektoré prvky zo zvolenských nárečí, ktoré v južnom novohrade nenachádzame. To korešponduje so skutočnosťou, že na osídľovaní Dolnej zeme sa podieľali nielen Slováci z najjužnejších oblastí slovenského jazykového územia (Novohrad), ale aj obyvatelia hornatejších oblastí Slovenska (Zvolen).

Záver

1. Pôvodné slovenské nárečia južného Novohradu nemajú enklávny charakter, i keď dnes Slováci v tejto oblasti predstavujú enklávu.
2. Stredoslovenské nárečia v oblasti Vojvodiny sú formované v prevažnej miere z týchto novohradských nárečí, napriek tomu, že niektoré rodiny pochádzajú zo Zvolenskej župy. Vplyv zvolenských nárečí sa v ústnej tradícii buď preceňuje, alebo sa pôvodný (zvolenský) nárečový charakter tohto obyvateľstva asimiloval pod tlakom novohradských nárečí.

---

¹ S touto hypotézou by mohli korešpondovať fakty z oblasti toponymie, ktorými sa zaoberal Stanislav vo svojom diele *Slovenský juh v stredoveku* (STANISLAV 1999). Úrodná niva v dolnom toku Ipľa s veľkou pravdepodobnosťou lákala slovanské kmene, preto dnešné teritórium južnostredoslovenských nárečí nachádzajúce sa v hornatých oblastiach môže byť už len zvyškom pôvodného osídlenia.

Literatúra

- KIRÁLY Péter (Eds.), 1993: *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*. Budapest: Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku.
- KRAJČOVIČ Rudolf, 1988: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MANGA János, 1978: *Z minulosti Veňarcu*. Budapest: Vydavateľstvo učebníc.
- MARIČOVÁ Anna, 2006: *Slovenské nárečie Starej Pazovy*. Nadlak - Bratislava: Vydavateľstvo Ivan Krasko - Vydavateľstvo ESA.
- STANISLAV Ján, 1999: *Slovenský juh v stredoveku I*. Martin: Národné literárne centrum.
- ŠTOLC Jozef (Eds.), 1968: *Atlas slovenského jazyka I*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- - (Eds.), 1978: *Atlas slovenského jazyka II*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.

A BURGENLANDI/GRADIŠČEI HORVÁT HELYESÍRÁS TÖRTÉNETE A 19. SZÁZAD VÉGÉIG

DUDÁS ELŐD

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Szláv és Balti Filológiai Intézet, Szláv Filológiai Tanszék
dudas.elod@btk.elte.hu*

Abstract: This paper presents the historical development of Burgenland Croatian spelling from 17th century to the second half of 19th century. This spelling system shows Hungarian and German influence and a couple of parallel results with the Kajkavian Croatian and Prekmurje Slovene spellings. Paper focuses on graphemes not in the Latin alphabet whose representation posed a major problem for Burgenland Croatian writers. The graphemes, used in the books by individual authors, are presented in a separate table.

Keywords: development of Burgenland Croatian spelling, linguistic contact, Hungarian influence, German influence, consonants

1. Bevezetés

A 16. század során Nyugat-Magyarország területén jelentős számú horvát népesség telepedett le, amely a török elől menekülve hagyta el egykori otthonát és költözött az akkoriban kevésbé lakott Nyugat-Magyarország területére, ahol utódaik ma is élnek. A 18–19. század során virágzó irodalmi nyelvi tevékenységet fejttettek ki, amely elsősorban vallásos témájú kiadványokban és tankönyvekben teljesedett ki. A továbbiakban ennek az irodalmi nyelvi hagyománynak a helyesírás-fejlődéséről és történetéről lesz szó, amelyet a kezdetektől egészen a 19. sz. második feléig, az ún. gajicára való átállásig kísérünk figyelemmel.

2. A burgenlandi/gradišcei horvátok

A 16. században több hullámban is nagyszámú horvát lakosság érkezett, telepedett le a Magyar Királyság nyugati megyéiben. Az első telepések az 1520-as években, míg az utolsók az 1580-as években érkeztek (HADROVICS 1974: 17). Négy vármegye, Pozsony,

Moson, Sopron és Vas területén letek új otthonra. Mivel valamennyi vármegye német neve tartalmazza a Burg 'vár' főnevet (Preßburg, Wieselburg, Ödenburg, Eisenburg), így ezt a területet Burgenlandnak nevezték. Az első világháborút követő béketárgyalások során azonban ezt a területet három ország (Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia) között osztották fel, ami egyben a szó jelentésszűküléséhez is vezetett. Így ma már Burgenland csupán az ausztriai részt jelenti. A német Burgenland mintájára képezték a horvát *Gradišće* 'Burgenland' tükörszót, amelynek melléknévi származéka a *gradišćanski* 'burgenlandi'. Ezért az itt élő horvátok magukat *gradišćanski Hrvati* 'burgenlandi/gradišćei/gradistyei horvátok' néven nevezik. Érdekesség, hogy ez az elnevezés nem csupán a ma Ausztria területén élő horvátokra, hanem a Magyarországon és Szlovákiában élőkre is használatos elnevezés.

A terület horvát lakossága nem egy helyről érkezett új hazájába, amelyet a nyelvjárási differenciáltság is hűen tükröz. Legtöbben a tengermelléki ča-horvát nyelvjárást beszélik, de egy-egy településen što-horvát, kaj-horvát anyanyelvű lakosságot találunk. Irodalmi nyelvük, amely a 18. században alakult ki és indult virágzó fejlődésnek, éppen ezért ča-horvát alapú, ugyanakkor néhány što- és kaj-horvát jellegzetesség is megfigyelhető.

3. A burgenlandi/gradišćei horvát helyesírás története

3.1. Az eddigi kutatások

A horvát filológia gyakorlatilag mai napig adós az egyes regionális irodalmi nyelvek helyesírás-történetének részletesebb feldolgozásával. Sőt, mondhatjuk, hogy Tomo Maretić 19. sz. végén megjelent munkáját leszámítva (MARETIĆ 1889) nem is született a horvát latin betűs helyesírás történetét teljes egészében feldolgozó munka, amely a már említett egyes regionális irodalmi nyelvek helyesírás-történetével is foglalkozna. Született ugyan tanulmány a kaj-horvát helyesírással kapcsolatban (ŠOJAT 1970), nemrég pedig a szlavóniai helyesírásról (FARKAŠ-ĆURAK 2016), mégis azt mondhatjuk, hogy talán Hadrovics László volt az a filológus, aki a legtöbbet kutatta horvát helyesírás-történet egyes kérdéseit (HADROVICS 1942, 1944, 1951, 1966). Újabban pedig Vig István foglalkozott Verancsics Faustus szótárának he-

lyesírásával (VIG 2007). A burgenlandi/gradišcei horvát helyesírás tekintetében talán még lesújtóbb a helyzet, hiszen kizárólag magyar szlavisták foglalkoztak vele, a horvát nyelvészek érdeklődési körén kívül esett ez a téma. A legrészletesebb feldolgozást Hadrovics Lászlónak a burgenlandi horvát irodalmi nyelv 18–19. századi történetéről szóló monográfiájában találjuk, amelyben külön fejezetet szentelt a helyesírás történetének (HADROVICS 1974: 46–53). Feldolgozza az egyes nyomtatásban megjelent művek graféma-használatát, emellett számos általános tendenciára is rámutat a burgenlandi horvát helyesírással kapcsolatban. Király Péter a budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tanulmányait összegezte a kelet-közép-európai helyesírásokról szóló monográfiájában (KIRÁLY 2003), amelyben nyelvenként dolgozta fel az egyes kiadványok által használt helyesírás-rendszereket. A horvát könyvekkel foglalkozó fejezetben (KIRÁLY 2003: 160–214) említést tesz néhány burgenlandi horvát tankönyvről is, amelyek helyesírásáról megállapítja, hogy „helyesírása a magyart követi” (KIRÁLY 2003: 175).

3.2. A jelenlegi kutatás kerete és célkitűzései

A továbbiakban Hadrovics László eddigi kutatásaira támaszkodva és azt kiegészítve mutatom be a burgenlandi horvát helyesírás fejlődését a 17. sz. elejétől egészen a 19. sz. közepéig. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért az egyes grafémákat művenként bemutató táblázatot is mellékelek. Emellett igyekszem rámutatni azokra az általánosságokra és jellemzőkre, amelyek a kutatás során kirajzolódtak. Végül nem titkolt szándékom az, hogy a burgenlandi helyesírás történetét kissé tágabb kontextusban, a kaj-horvát helyesírással összevetve mutassam be, hiszen, amint azt látni fogjuk, számos helyen meglepő az azonosság, ám olykor különbség is mutatkozik e két, a peremvidéken használatban lévő helyesírás története között.

A kutatás alapjául szolgáló korpuszt tizenkét nyomtatásban megjelent könyv alkotja. A legkorábbi 1609-ben, míg a legkésőbbi 1864-ben jelent meg. A 17. századból két, a 18. és 19. századból öt-öt könyv helyesírását vizsgáltam. Vizsgálatom nem terjedt ki valamennyi grafémára, hiszen a latin nyelvben is meglévő grafémák jelölése nem okozott különösebb nehézséget. Helyes-

írás-történeti szempontból az alábbi fonémák jelölismódja volt a legkritikusabb és legváltozatosabb: /tʰ/, /ʃ/, /s/, /ʒ/, /z/, /k/, /p/, /ʃ/, /c/.

3.3. Az egyes fonémák jelölési módja

A /tʰ/ fonéma jelölése egységes képet mutat, ugyanis már a kezdetektől fogva a *cz* grafémával jelölték. Ez a betű a magyar helyesírás történetében 1430 körül jelenik meg először és Husz János cseh helyesírásából vették át, egészen 1922-ig használták (KNIEZSA 1959: 7).

A /ʃ/ fonéma jelölésére Grgur Mekinić 17. századi énekeskönyveiben a *ch* grafémát találjuk. Ez a graféma a magyar helyesírás korai történetében, már a 11. századi kancelláriai helyesírásban megjelenik (KNIEZSA 1959: 6), ám a 16. századi katolikus helyesírással kezdett el terjedni (KNIEZSA 1959: 20). A 18–19. századi könyvek a *cs* és *cí* grafémát használják. Ezek közül előbbi a magyar helyesírásban is ismert, hiszen mai napig ez használatos a /ʃ/ fonéma jelölésére. Egyébként a 16. században tűnik fel először, azonban csak Pázmány Péter kezdte el elsőként tudatosan használni ezt a magyar betűkombinációt, amely az 1832-es első akadémiai helyesírás miatt kezdett el terjedni (KNIEZSA 1959: 34). A *cí* betűkombináció minden bizonnyal német nyomdászati hatásra utal.

Az /s/ fonéma jelölésére nem alakult ki egységes gyakorlat a burgenlandi horvát irodalmi nyelvben. Írták *sz* és *lsz* betűkombinációval, de *z* grafémával is. Mindkét betűkombináció a 16. századi magyar protestáns helyesírásból származik. Előbbi Sylvester Jánosnál bukkan fel először, aki a németből vette át (KNIEZSA 1959: 34), utóbbi pedig Heltai Gáspár újítása (KNIEZSA 1959: 18). A *z* graféma használatát tekintve nem lehetünk biztosak a magyar hatásban, hiszen bár már a 11. századi kancelláriai helyesírás óta ismert volt (KNIEZSA 1959: 6), német eredete miatt akár azt is feltételezhetjük, hogy közvetlen német hatást mutat a burgenlandi horvát helyesírásban.

Az /ʃ/ fonéma jelölésére számos grafémát használtak a burgenlandi horvát könyvekben: *s*, *ss*, *í*, *íí*, *ís*. A felsorolt grafémák és betűkombinációk közül csupán az *s* mutat magyar hatásra, a többi feltehetőleg a német helyesírásból került be a burgenlan-

di horvátba. Az *s* grafémát az írásbeliség kezdetei óta használták (KNIEZSA 1959: 34), viszont normatívvá csak a 19. században vált.

A /*ʒ*/ fonéma jelölésére a legkülönbélebb megoldásokat alkalmazták a burgenlandi horvát szerzők. Ez azonban nem számít kurióznak, ugyanis a kaj-horvát és a muravidéki szlovén helyesírás esetében is ugyanezt látjuk. Visszatérve a burgenlandi horvátba, itt az alábbi grafémákat használták: *s*, *l*, *ll*, *sl*, *z'*, *zs*, *zl*. Ezek közül magyar hatásról az *s*, *z'* és *zs* kapcsán beszélhetünk. Az *s* már Mekinić énekeskönyveiben megjelenik, sőt még egy 1806-ban megjelent könyvben is megtaláljuk. A magyar helyesírás történetében Dévai Bíró Mátyás 1549-ben Krakkóban megjelent *Ortographia Ungarica* című művében jelenik meg először (KNIEZSA 1959: 17). A *z'* graféma egy 1806-os nyelvtankönyvben tűnik fel először. A magyarban a katolikus helyesírásban találjuk meg. Káldi György, akinek a nevéhez a katolikus helyesírás megreformálása fűződik, alkalmazta ezt a grafémát és feltehetőleg cseh mintára mutat (KNIEZSA 1959: 20). A *zs* betűkombináció a burgenlandi horvát könyvekben a 19. században jelenik meg, Fickó József peresznyei pap vette át. A magyarban 1655-ben tűnik fel először, de csak Révai Miklós kezdte el tudatosan alkalmazni (KNIEZSA 1959: 34).

A két 17. századi énekeskönyv a /*ɲ*/ fonéma jelölésére a *ni* betűkombinációt használja. Később általában a magyarból való *ny*, ritkábban az *nj* használatos. Az *ny* graféma a 13. sz. óta van jelen a magyar helyesírásban (KNIEZSA 1959: 34).

A /*ɲ*/ fonéma jelölésére is elmondható az, ami az /*ɲ*/ esetében, azaz Mekinić énekeskönyvei másként jelölik mint a későbbi nyomtatott könyvek. A 17. században *li* grafémával, később a magyarban mai napig használatban lévő *ly* grafémával jelölték. A *ly* az *ny*-hez hasonlóan a 13. században tűnik fel először (KNIEZSA 1959: 34).

A /*ʃ*/ fonéma jelölése ingadozó, nem alakult ki egységesnek tekinthető gyakorlat. Ami a két korábban bemutatott palatális fonéma jelölésmódjával megegyezik, az, hogy Mekinić két énekeskönyvében *di* grafémát találunk, ami később teljesen eltűnik. A későbbi könyvek hol a magyarból származó *gy*, hol pedig a *dj* grafémát használták. A *gy* a magyarban a 13. sz. óta van meg (KNIEZSA 1959: 34).

A /c/ fonéma esetében is azt láthatjuk, hogy Mekinić eltérő módon jelöli, mint a későbbi szerzők. Ő ugyanis a *chi* grafémát használja, hogy elkülönítse a *ch*-vel jelölt /tʃ/ fonémától. A későbbi burgenlandi horvát könyvekben azonban egységesen *ch* graféma vált a /c/ fonémát jelölő betűvé. Ennek oka az lehet, hogy a *ch* helyett más grafémákat használtak a /tʃ/ fonéma jelölésére, így nem volt annak akadálya, hogy a *ch* a /c/ fonémát jelölő betűvé váljon.

A könnyebb éttekinthetőség kedvéért egy táblázatot mellékelek a fentebb bemutatott fonémák jelölésmódjáról.

Forrásművek	/ts/	/tʃ/	/s/	/ʃ/	/z/	/j/	/k/	/j/	/c/
Dus. pesz. 1609	cz	ch	sz, f̄z	s, f, ff	s, f	ni	li	di	chi
Dus. pesz. 1611	cz	ch	sz, f̄z	s, f, ss, ff	s, f	ni	li	di	chi
Horv. Ev. 1732	cz	cs, cf	sz, f̄z, z	s, f, ff	s, f, ff	ny, nj	ly	gy	ch
Horv. Kat. 1747	cz	cs, cf	f̄z	s, f, fs	s, f	ny	ly	-	ch
Hisa Zlat. 1754	cz	cs, cf	sz, f̄z, z	s, ff, f, fs	s, f, ff	ny	ly	dj	ch
Duh. Persz. 1763	cz	cs	sz, f̄z, z	s, fs, ff, ss	s, f, ff	ny	ly	gy, dj	ch
Mar. Czve. 1781	cz	cs, cf	sz, f̄z	s, fs, ff	s, f	ny	ly	gy	ch
Posz. Duh. 1803	cz	cs	sz, f̄z, z	s, ss, f, fs, ff	s, sf	ny	ly	-	ch
Slab. 1806	cz	cs	sz, f̄z, z	s, ss	z'	ny	ly	-	ch
Horv. Kal. 1806	cz	cs, cf	f̄z, z	s, fs, ff	s, zs, f, zf, ff	ny, nj	ly	dj	ch
Razl. 1836	cz	cs	f̄z, z	s, fs	zs	ny	ly	dj	ch
Zsit. Szvecz. 1864	cz	cs	sz, z	s	zs	ny	ly		ch

3.4. A burgenlandi horvát helyesírás fejlődésének története
Arra, hogy a burgenlandi horvát helyesírás a magyar helyesírással párhuzamosan fejlődött, és hogy a kaj-horvát helyesírással számos közös vonást mutat, már Hadrovics László (1974: 46) is felhívta a figyelmet. Az első burgenlandi horvát nyomtatott

könyv 1568-ban jelent meg Regensburgban. A helyesírási rendszerének bemutatásától kutatásom során azért tekintettem el, mert egyrészt semmiféle hasonlóságot sem mutat a korabeli, azaz 16. századi kaj-horvát helyesírással, hanem a magyar protestáns hagyományt követi (HADROVICS 1974: 46). Másrészt, s ez talán a fontosabb érv, a burgenlandi horvát helyesírás fejlődésére a későbbiekben semmiféle hatást sem gyakorolt (vö. HADROVICS 1974: 47). A horvát protestáns kiadványok helyesírásával kapcsolatos kérdésekről Hadrovics László (HADROVICS 1951) tanulmánya tájékoztat.

Grgur Mekinić 1609-ben és 1611-ben megjelent énekeskönyvei a protestantizmus utolsó nyomai a burgenlandi horvátoknál. Sajnos a 17. századból nem maradt fenn az utókor számára más nyomtatott könyv, jelentőségüket ez is, és természetesen a helyesírás-történetben betöltött szerepük is csak növeli. Mekinić grafémahasználata számos ponton megegyezik az első nyomtatott kaj-horvát nyelvű könyvekével. A kaj-horvát könyvekben is fellelhető grafémák: *cz, ch, sz, lz, lí, ni, li*. Utóbbi kettő csak Antun Vramec könyveiben van meg, az első kaj-horvát könyvből, Ivan Pergošić Tripartitum-fordításából hiányzik. Összességében elmondható, hogy Mekinić énekeskönyvei tudatos fonémajelölésről és a korabeli kaj-horvát ortográfia ismeretéről tanúskodnak. A burgenlandi horvát helyesírás fejlődése szempontjából fontos kiemelni, hogy az általa használt *cz* betűkombinációt követte valamennyi későbbi burgenlandi horvát kiadvány is.

A 18. században kezdődött el a burgenlandi horvát irodalmi nyelv igazi virágkora. A helyesírás-történet szempontjából két könyvet külön is érdemes kiemelni. Az egyik az 1732-ben ismeretlen szerzőtől megjelent evangélium-fordítások, míg a másik az 1741-ben a ferences rendi szerzetes Ladislav Valentić által kiadott lekcionárium, az *Epiztole i vangyelja*. E két nyomtatott könyv grafémái szinte teljesen megegyeznek. A 18. sz. későbbi írói számára követendő például szolgáltak (HADROVICS 1974: 51). A helyesírás fejlődése szempontjából fontos fordulópontot jelentett, hogy Mekinić rendszeréhez képest a *ch* betűkombinációval jelölték a /c/ fonémát, és ez egészen a 19. sz. közepéig változatlan is maradt. Ebben a két kiadványban bukkan fel először a *cs, cf* graféma is, továbbá a palatális mássalhangzók magyar

hatást tükröző jelölési módja is. Megállapíthatjuk, hogy a 18. sz. második felére kialakult a burgenlandi horvát helyesírási norma, amelyet minden szerző követett.

A 18. században megszilárdult graféma-használatot a 19. sz. elején néhány újítás érte. Érdekes azonban, hogy újítás csak a /z/ fonéma jelölésének esetében figyelhető meg. 1806-ban jelent meg a budai Egyetemi Nyomda kiadásában egy tankönyv *Slabikar aliti jimen knyiz'ica* címmel. A tankönyvben elsőként láthatjuk a z' grafémát a /z/ fonéma jelölésére. Ez a betű először Káldi György katolikus helyesírásában tűnik fel a 17. században és feltehetőleg a cseh helyesírás hatását láthatjuk benne (KNIEZSA 1959: 20). A tankönyvre visszatérve érdemes megjegyezni, hogy Király Péternek sikerült azonosítania a szerzőt. Véleménye szerint Ioannes Sigismundus Karnert tekinthetjük szerzőnek, aki németből fordította le burgenlandi horvátra a tankönyvet (vö. KIRÁLY 2003: 175–176). Fontos hozzátenni, hogy e graféma használata a fordító egyéni gyakorlatára vall, hiszen sem korábban, sem későbbi kiadványokban sem fordul elő. Ugyanakkor a kaj-horvátban és a muravidéki szlovénban is használták egyes szerzők. Amint az összefoglaló táblázatból is kitűnik, az 1806-os kalendárium még igen következtelen a /z/ fonéma jelölésében, viszont a később megjelent könyvekben feltűnik a zs graféma, amelyet a burgenlandi horvát helyesírásban Fickó József peresznyei plébános alkalmazott elsőként (HADROVICS 1974: 52). A zs betűkombináció magyar újítás, amelyet a cz-cs, s-sz analógiájára találtak ki a z párjaként, elsőként 1655-ben tűnik fel (KNIEZSA 1959: 34). Érdemes megjegyezni, hogy a kaj-horvátban nem használták ezt a grafémát. A muravidéki szlovénban is igen későn, csupán a 19. sz. második felében bukkan fel.

Az utolsó burgenlandi horvát helyesírású könyvek az 1870-es években jelentek meg. 1872-ben Kőszegen a *Novo Marianszko czvétje*, 1873-ban pedig Budapesten egy tankönyv *Goszpodarenja nauk* címmel (HADROVICS 1974: 53). E két könyv megjelenését követően a régi burgenlandi helyesírás helyére a horvátok által használt mellékjeles helyesírás a gajica lépett, amelynek alapjait cseh mintára Ljudevit Gaj fektette le 1830-ban megjelent helyesírásában. A burgenlandi horvát nyelvű könyvek helyesírásaként elsőként Lovre Karall pap alkalmazta *Sridnji ka-*

tekizmuš című művében (HADROVICS 1974: 53). Ezzel véget ért a több mint kétszáz éves hagyománnyal bíró burgenlandi horvát helyesírás története.

4. Összefoglalás

Amint az a fentiekből is kitűnik, a burgenlandi/gradišcei horvát helyesírás története számos ponton kapcsolódik az egyes közép-európai regionális irodalmi nyelvek (kaj-horvát, muravidéki szlovén) helyesírásához. Közös pontot jelentett a Magyar Királyság területén létrejött regionális irodalmi nyelvi állapot, amely egyúttal azt is jelentette, hogy közvetlen kapcsolatban álltak a magyar nyelvvel és kulturális közeggel. Ebből adódóan nem meglepő, hogy magyar hatás érte a helyesírást is, amely az egyes fonémák jelölésére használt grafémákban érhető tetten. Ugyanakkor nem elhanyagolható szempont, hogy a német nyomdákkal való kapcsolat – számos könyvet német nyomdászok szedtek sajtó alá – azt is jelentette, hogy egyes grafémák használata egyértelműen német hatást mutat. A burgenlandi horvát helyesírás kezdeteit a 17. sz. első évtizedére tehetjük, ám helyesírási norma kialakulásáról csupán a 18. sz. harmincas-negyvenes éveitől kezdve beszélhetünk. Az ekkor kialakult rendszer a 19. sz. elején átesett néhány kisebb változáson, mígnem a 19. sz. második felében a horvát helyesírási rendszer, a gajica átvételével, végleg el nem tűnt.

Bibliográfia

- FARKAŠ Loretana – ĆURAK Silvija, 2016: Mađarsko-hrvatska grafijska prožimanja u prošlosti. *Od početaka do danas. 120 godina kroatistike u Budimpešti*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 95–110.
- HADROVICS László, 1942: Zur Geschichte der einheitlichen kroatischen Schriftsprache. Johannes Belostenec (1594–1675) als Lexikograf und Pridiger. *AECO* 8/ 168–228.
- –, 1944: Zur Geschichte der kroatischen Rechtschreibung im XVIII. Jahrhundert. *AECO* 9–10/ 325–374.

- -, 1951: A XVI. századi protestáns horvát nyomtatványok helyesírása. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 1/ 164–172.
- -, 1966: Pokušaj reforme latiničkog pravopisa 1785. godine. *Beogradski univerzitet. Anali filološkog fakulteta* 5/ 267–272.
- -, 1974: *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*. Budapest–Wien: Akadémiai Kiadó.
- KIRÁLY Péter, 2003: *A kelet-közép európai helyesírások és irodalmi nyelvek alakulása. A budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tanulságai. 1777–1848*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék.
- KNIEZSA István, 1959: *A magyar helyesírás története: második, javított kiadás*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- MARETIĆ Tomo, 1889: *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovim*. Zagreb: JAZU.
- ŠOJAT Antun, 1970: *Pravopis stare kajkavske književnosti. Filologija* 6/ 265–282.
- VIG István, 2007: Ungarischer Einfluss im kroatischen Schriftsystem von Faust Vrančić. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52/ 447–456.

Forrásművek

- Dus. pesz., 1609: *Dosevne peszne psalmi ter hvale vzdania diachke, od bogaboiechih vchenih mōsi Vnimskom i nikoliko Vugerfzkom Iaziku szpraune, a szada pak V Heruatczki Iazik preobernute po Gerguru Pythiraeufu alit Heruatczki Mekinichiu Pri S. Krifi kol Soprona Plebanufu*. Sz. Kris: Imre Farkas
- Dus. pesz. 1611: *Droge kniige Dosevnh Peszszan, Psalmov, Hymnuffeu, ter hvale vzdania diachak vzetih iz Sz. Pifzma, iz zgouora Sz Otacz, i zmolitau mudrih knijfnikou, lipo szpraune i popifzane po Gergoru Pythiraeovsfu, alit Heruaczkki Mekinichiu, pri Sz. Krifi koll Soprona Plebanuffu*. Sz. Kris: Imre Farkas
- Horv. Ev. 1732: *Horvaczko Evangyelye*. Gyur: Joseph Anton Streibig.
- Horv. Kat. 1747: *Horvatszki Katekizmus Aliti Kratak Nauk Kerschanszki. Jakov Wanbek*.

- Hisa Zlat. 1754: *Hisa Zlata*. Sopron: Josef Sziesz.
- Duh. Persz. 1763: *Csetvero-versztni Duhovni Persztan, Ki Sztoji va marlyivom Premislyavanyu Csetiri Poszlidnyi Dugovanyih*. Sopron: Josef Sziesz.
- Mar. Czve. 1781: *Marianszko Czvechie*. Sopron: Josef Sziefz.
- Posz. Duh. 1803: *Poszuda Duhovna, aliti Knyiga Lipe Pobosnosti*. Sopron: Anton Sziefz.
- Slab. 1806: *Slabikar Aliti Jimen Knyiz'icza*. Buda: Egyetemi Nyomda.
- Horv. Kal. 1806: *Nóvi Horvaczki Kalendar Na Léto Po Narodjenu Kristussa 1806*. Sopron: Anton Sziesz.
- Razl. 1836: *Razlaganye velikoga Katekizmusa*. Sopron: Katharina Kulcsár.
- Zsit. Szvecz. 1864: *Zsitak Szveczev*. Pozson: Aloizius Schreiber.

OTÁZKA KVANTITY V ZEMPLÍNSKÝCH KALVÍNSKÝCH TLAČIACH¹

Siniša HABIJANEC

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
sinisa.habijanec@juls.savba.sk

Abstract: Five Calvinist religious books published between 1750 and 1758 are the most extensive as well as the most important documents in East Slovak dialects. The language of these texts was subjected to detailed philological analysis by the renowned Hungarian Slavacist Péter Király in 1953. The most significant problem for the analysis is the writing of long vowels, which some scholars have considered to be the last remnants of quantity in East Slovak dialects, while others have explained them by reference to the cultural influence of Biblical Czech. In the present work the latter viewpoint, which had also been advocated by P. Király, is defended, and a number of arguments offered to support it.

Keywords: Slovak language, East Slovak dialects, Calvinist printings, Quantity, History of Slovak language.

Východoslovenské kalvínske tlače zaujímajú výnimočné postavenie nielen v dejinách slovenčiny, ale aj v kultúrnych dejinách slovenského národa. Ide o päť knižiek náboženského obsahu vo východoslovenskom stredozemplínskom nárečí, vytlačенých v Debrecíne v r. 1750 – 1758: katechizmus *Mali catechizmus* (1750), v ďalšom texte MC, spevník *Hlasz pobosnoho spéványa* (1752) – HPS, knihu žalmov *Svetoho Dávída králya a proroka szto i pedzesátz 'Soltári* (1752) – SDK, modlitebník *Radosztz sertza po-*

---

¹ Príspevok vznikol na základe referátu „Fonologický a ortografický systém stredozemplínskych kalvínskych tlačí“, predneseného 23. novembra 2017 na medzinárodnej vedeckej konferencii Király Péter 100, venovanej 100. výročiu narodenia tohto významného maďarského slavistu. Vzhľadom na obmedzený rozsah sme sa v príspevku sústredili iba na jeden, avšak ústredný aspekt fonologického systému jazyka zemplínskych kalvínskych tlačí. Príspevok naďalej vznikol v rámci projektu *Fonologický vývin slovenčiny vo svetle súčasného stavu historickej jazykovedy*, ktorý je financovaný z Programu SASPRO. Výskum vedúci k jeho výsledkom získal finančný príspevok z Programu Ľudia (Akcie Marie Curie) Siedmeho rámcového programu Európskej únie na základe Grantovej dohody REA č. 609427. Výskum bol ďalej spolufinancovaný Slovenskou akadémiou vied. Príspevok odráža iba postoje autora a Európska únia nie je zodpovedná za akékoľvek možné použitie informácií v ňom uvedených.

bosnoho (1758) – RSP, a príručku pre kňazov *Agenda ecclesiarum reformatarum* (1758) – AER.

Za autorov kníh sa považujú Juraj Jessenius a Andrej Spáczay (KIRÁLY 1953: 41), ku ktorým možno na základe neskorších dokumentov pripísať aj Andreja Rákócziho (ŠVAGROVSKÝ 2000: 29), zemepána zo zemplínskej dediny Rakovec (odkiaľ pochádza aj meno tejto slávnej uhorskej šľachtickej rodiny). Juraj Jessenius bol potomok českých exulantov, ktorý najprv pôsobil na Morave a na západnom Slovensku. Po tom, ako na neho vydali zatykač pre poburovanie proti Habsburgovcom, uchýlil sa na východné Slovensko. Andrej Spáczay pravdepodobne pochádzal zo západného Slovenska (KIRÁLY 1953: 44-47).² Obe dvaja autori pôsobili niekoľko rokov v stredozemplínskych dedinách (obe dvaja v Bánovciach nad Ondavou a Malčiciach, A. Spáczay ešte aj v Milhostove³), kde si osvojili miestne nárečie, ktoré poslúžilo ako základ jazyka kalvínskych tlačí.

Historické a spoločenské pozadie vydania spomenutých knižiek, najmä jeho tesná súvislosť s mocenskými a náboženskými bojmi medzi katolíckymi Habsburgovcami a kalvínskymi zemepánmi, bolo dopodrobna preskúmané, samozrejme, v rámci historických prameňov, ktoré sa nám zachovali. Pre našu tému je zaujímavá otázka pôvodného zámeru tvorcov spisovného útvaru, v ktorom sú tlače zhotovené, teda otázka, či tieto tlače boli určené iba východoslovenským kalvínom, alebo či autori tlačí mali úmysel vytvoriť jednotný spisovný jazyk pre celý slovenský národ, ako sa nazdávali niektorí starší autori, napr. BÁLENT 1944. Niekedy sa význam východoslovenských kalvínskych snáh preceňuje, napr. v niektorých chorvátskych slavistických prácach (BROZOVIĆ 1978/2006: 216; MIHALJEVIĆ 2002: 71), kde sa kalvínske tlače hodnotia ako východoslovenský náprotivok bernolákovského hnutia, ktoré sa však od kalvínskej epizódy vo všetkých aspektoch výrazne odlišuje. Bernolákovská spisba bola programovo zamýšľaná ako spisovný jazyk všetkých Slovákov, vyprodukovala (na vek ich vzniku pomerne vyspelé) kodifikač-

² Porov. Špačince pri Trnave, maď. Ispáca, predtým Spácza.

³ Milhostov (maď. Miglész) je dnes mestskou časťou Trebišova a netreba si ho mýliť s Milhostvou (maď. Miglész), ktorá je ďalej na západ. Práve tejto chyby sa dopustil Š. Švagrovský, keď uviedol, že A. Spáczay „pred rokom 1743 bol farárom v Milhosti“ (ŠVAGROVSKÝ 2000: 30).

né diela a predovšetkým bola funkčne rozvrstvenejšia, pretože sa používala vo viacerých žánroch, pričom možno vyzdvihnúť svetskú literatúru. Na druhej strane, jazyk zemplínskych kalvínskych tlačí nevyšiel z oblasti náboženskej spisby a mimo nej nezapustil korene, medziiným aj pre veľmi slabú vrstvu vtedajšej východoslovenskej inteligencie. Z týchto dôvodov možno tento jazyk najlepšie charakterizovať ako „regionálny cirkevný jazyk, ktorý nemal bezprostredný vplyv na vývoj celku slovenského národa“ (HALAGA 1957: 231).

Aj keď sa o kalvínskych tlačiach veda dozvedela ešte na konci 18. stor. (ŠVAGROVSKÝ 1983: 26), na analýzu jazykovej stránky týchto vzácných pamiatok sa podujal až maďarský slavista Péter Király vo svojej známej monografii *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei* (KIRÁLY 1953). Királyovu prácu veľmi vysoko oceňovali slovakisti a slavisti (HABOVŠTIAKOVÁ 1954; HALAGA 1957) a dodnes sa javí ako neprekonané, azda i neprekonateľné dielo, nielen ako opis jazykového systému zemplínskych kalvínskych tlačí, ale aj ako vzor minucióznej a vedecky podloženej filologickej analýzy starých jazykových pamiatok. V druhej časti zmienenej monografie autor podal podrobný rozbor fonologickej a morfolologickej sústavy piatich kalvínskych kníh, vychádzajúc z poznatkov slovanskej historicko-porovnávacej gramatiky a porovnávajúc ich s nárečím rodných Malčíc, ktoré spolu s nárečím Bánoviec nad Ondavou a Milhostova poslúžilo tvorcom jazyka kalvínskych tlačí ako základ jazykového systému.

Knihy boli vytlačené v dobovom maďarskom pravopise, prispôsobenom fonologickému systému nárečia stredozemplínskych obcí. Namiesto dvojzložkovej grafémy *zs*, ktorú do maďarského pravopisu zaviedol M. Révai až v r. 1778, sa na označenie fonémy *ž* používal digraf *'s*, avšak iba na začiatku slova a to nedôsledne. Takisto na označovanie foném *c* a *č* boli použité grafémy *tz* (zriedkavo aj *cz*) a *ts*, v súlade s maďarským „protestantským“ pravopisom, zatiaľ čo maďarskí katolíci uprednostňovali *cz* (dnes *c*) a *ch*, neskôr *cs* (KOROMPAY 2012: 331). Grafický systém nijako nezachycoval typické východoslovenské zmäkčené spoluhlásky *ś*, *ź*, ktoré sa zaznačovali takým istým spôsobom ako *š*, *ž* (KIRÁLY 1953: 175-179; ŠVAGROVSKÝ 1983: 32). To možno pripísať nedostatočným grafickým riešeniam, kto-

ré zvolený grafický systém poskytoval, ako aj nedostatočnému jazykovému citu autorov, pochádzajúcich zo západného Slovenska. Treba však brať do úvahy, že časť nárečového územia, ktoré bolo použité ako základ jazykového systému kalvínskych tlačí, teda trojuholník Bánovce nad Ondavou – Malčice – Trebišov, patrí podľa členenia M. Sokolovej (SEMJANOVÁ 1976: 374-376) do nárečovej oblasti dolného Zemplína. Pre tú je príznačná práve neutralizácia foném *ś, ź* a *š, ż* v prospech *š, ż*, ktorá sa vysvetľuje kontaktným vplyvom maďarčiny a ktorá sa mohla začínať v čase vzniku kalvínskych tlačí. Keďže ich integratívnu intenciu na regionálnej úrovni možno bezpečne predpokladať, nie je vylúčené, že takýto výber bol vedomým zámerom ich autorov. Dodajme, že aj báčska rusínčina, predchodcovia používateľov ktorej sa začali sťahovať na Dolnú zem súbežne so vznikom týchto diel, pozná iba jedno *š, ż*, je však otázne, v akej miere sa na tom podieľal neskorší vplyv maďarčiny a srbčiny.

Najviac polemik vyvolali záznamy kvantity pri samohláskach, ktorú autori kalvínskych kníh hojne zaznačovali. Vznikla otázka, či tieto záznamy odzrkadľujú reálnu alebo aspoň ustupujúcu kvantitu v dobových zemplínskych nárečiach. Ako je známe, východoslovenské nárečia začali strácať kvantitu niekedy v 15. stor. (KRAJČOVIČ 1988: 79) a tento proces sa zvyčajne spája s presunom prízvuku z prvej slabiky na slabiku predposlednú. Ak tento presun a následné skracovanie dlhých vokálov (prípadne aj monoftongizáciu dvojhlások) možno pripísať areálnemu vplyvu poľštiny, o čom viac-menej panuje súhlas, vyplýva z toho, že zánik kvantity sa rozširoval smerom od severu k juhu a v tomto prípade by sa kvantita v danej dobe a v danom priestore teoreticky mohla udržať, aspoň vo zvyškoch. Navyše práve záznamy kvantity v kalvínskych tlačiach sa často uvádzali ako kľúčový argument pre jej dlhšie pretrvávanie v južnej časti východoslovenských nárečí.

V kalvínskych tlačiach sa pri vokáloch používajú dva diakritické znaky: *dĺžeň* (v drvivej väčšine prípadov) a *vokáň* (sporiadicky). *Dĺžeň* sa vyskytuje pri všetkých piatich vokáloch, aj keď pomerne zriedkavo pri *í*, napríklad:

á: *obetzál* (MC 13), *pláts* (HPS 13), *králya* (SDK 0), *szkládám* (RSP 9), *szlávú* (AER 3);

é: *hréch* (MC 3), *véri* (HPS 22), *véter* (SDK 1), *hnyév* (RSP 16), *dzétze* (AER 3);

í: *zlí* (HPS 128), *verních* (SDK 6), *hrísni* (RSP 41), *zálesí* (AER 3);

ó: *móh* (MC 7), *pólni* (HPS 8), *szvój* (SDK 55), *sztróm* (RSP 29), *jakó* (AER 10)

ú: *szúdzitz* (MC 24), *múj* (HPS 95), *úbohé* (SDK 23), *szúd* (RSP 3), *sztúpitz* (AER 11).

Vokáň sa takisto objavuje pri všetkých samohláskach, avšak jeho použitie je oveľa obmedzenejšie. Najčastejšie sa vyskytuje v stiahnutých tvaroch privlastňovacích zámen, prevzatých z biblickej češtiny: *mâ* (SDK 167), *tvê* (SDK 171), *tvěj*, *szvěj* (SDK 158), *tvû* (SDK 146, 171), *tvîm* (SDK 338), *szvîm* (SDK 117) a pod.⁴ Na tieto prípady priamo nadväzujú doklady typu *szvômu* (SDK 190), *tvôho* (SDK 202), ktoré sa však oveľa častejšie zaznamenávajú s vokáňom na druhej slabike: *szvohô* (SDK 107, 160), *tvohô* (SKD 159, 160). Takéto stiahnuté tvary sa dnes na východnom Slovensku vyskytujú iba v sotáckych nárečiach (STANISLAV 1958: 316), nie je však dôvod, aby sme ich predpokladali aj pre zemplínske nárečia v minulosti. Pôvodné tvary, aké sa dnes vyskytujú v zemplínskych nárečiach, sú doložené v prípadoch *szvojoho* (SDK 193), *mojoho* (SDK 239) a pod.⁵ Stiahnuté tvary preto možno oprávnenne považovať za novotvary autorov kalvínskych tlačí utvorené podľa českého vzoru, pričom sa vokáňom len naznačovalo stiahnutie po vypustenej slabike, ako správne zistil P. Király. Takto možno objasniť aj iné prípady, v ktorých sa vokáňom signalizovala vypustená samohláska: *vselyâkěj* (SDK 34), *bíz rodzilo* (SDK 146), *tís Búh* (SDK 163), pravdepodobne analógiou potom aj v tvaroch kondicionálu: *bí* (SDK 26), *bích* (SDK 166). Ďalej sa vokáň vyskytuje v citoslovci *ô!* (SDK 24, 333)⁶, v koncovkách prídavných mien: *dakí* (SDK 151), *velkěj* (SDK 174), *szvojěj* (SDK 212), kde sa však oveľa častejšie stretávame s dĺžňom, ako aj v niektorých iných prípadoch: *tzitrâ* (SDK 167), *vêttz* (SDK 196).

Dlho sa viedli polemiky o tom, či tieto dva znaky, predovšetkým dĺžeň, označujú kvantitu a najmä či táto kvantita odráža

4 Ojedinele sa tieto tvary píšu aj s dĺžňom: *szvé* (SDK 167).

5 Zriedkavé doklady typu *szvojohô* (SDK 35) predstavujú kontamináciu obidvoch typov tvarov a nepriamo svedčia o nepôvodnosti stiahnutých tvarov typu *szvôho*.

6 Popri *ôh* (SDK 112, 146, 164).

reálny jazykový stav v zemplínskych nárečiach v polovici 18. stor. Stúpencom takéhoto názoru bol napr. I. Kniezsa (KNIEZSA 1956), a medzi slovenskými bádateľmi predovšetkým I. Kotulič, ktorého názorom sa jeho školiteľ E. Pauliny spočiatku priklonil (PAULINY 1963: 267-268), neskôr však prejavil oveľa väčšiu neistotu (PAULINY 1966: 83). E. Pauliny pri úvahách o kvantite v kalvínskych tlačiaroch vychádzal predovšetkým z poznatkov Kotuličovej kandidátskej práce, ktorá sa širšiemu okruhu bádateľov stala dostupnou až v r. 2017 (KOTULIČ 2017). I. Kotulič vášnivo zastával názor, že záznamy kvantity v kalvínskych tlačiaroch sú dôkazom jej reálnej existencie tesne pred jej zánikom v juhozemplínskych⁷ nárečiach v polovici 18. stor. (KOTULIČ 2017: 57-62), pričom sa odvolával na skutočnosť, že kvantita zaznamenaná v kalvínskych tlačiaroch sa podľa neho zhoduje s kvantitou v sotáckych nárečiach, aspoň v čase písania jeho kandidátskej práce,⁸ čo však jednoznačne nevyplýva z príkladov, ktoré uvádza v dizertácii. Takéto tvrdenie sa stretlo s ostrým nesúhlasom popredného slovenského dialektológa J. Štolca, jedného z oponentov kandidátskej práce, ktorý svoje výhrady uviedol aj v oponentskom posudku (KOTULIČ 2017: 8).

P. Király (KIRÁLY 1953: 157) naopak predpokladal, že kvantitu autori označovali pod vplyvom biblickej češtiny, s ktorou boli veľmi dobre oboznámení a s ktorou boli v priamom styku v krajoch, odkiaľ pochádzali. Tento názor si osvojili aj O. Halaga (HALAGA 1957) a Š. Švagrovský (ŠVAGROVSKÝ 1983; 2000). Podľa O. Halagu autori kalvínskych tlačí len nadväzovali na východoslovenský písomný úzus, ktorý sa pri nedostatku náboženských príručiek istotne používal v rukopisných dielach (HALAGA 1957: 238-240). Keďže čeština bola príliš nezrozumiteľná⁹, autori siahli po zemplínskom nárečí v snahe dodržať princíp všetkých protestantských cirkví, podľa ktorého bohoslužob-

7 Kotuličove juhozemplínske nárečia sú totožné s Királyovými stredozemplínskymi nárečiami. Rozdiel vyplýva z rôznej perspektívy Žemplína ako historickej uhorskej stolice a ako časti Slovenska.

8 Ustupujúcu kvantitu u najstarších používateľov bol ešte zachytil J. Liška (LIŠKA 1968), ale neskoršie nárečové sondy (LIPTÁK 1969, KOVÁČOVÁ 2010:65-71) existenciu fonologickej kvantity nepotvrdili.

9 O tom jasne svedčí záznam z vizitácie v Bánovciach nad Ondavou, v ktorej pôsobil J. Jessenius, keď sa veriaci sťažovali, že jeho kázňam v češtine nerozumejú (ŠVAGROVSKÝ 2000:29).

ná reč ľudu má byť zrozumiteľná. Na druhej strane pociťovali duchovnú jednotu s českými evanjelikmi, s ktorými sa spoločne vzpierali habsburgovskej nadvláde a rekatolizačnému tlaku, a tak aspoň graficky chceli túto jednotu dodržať. V konečnom dôsledku, obidvaja hlavní autori kalvínskych tlačí boli v biblickej češtine školení a náboženské knihy v biblickej češtine používali aj pred vytlačením kalvínskych príručiek.

Možno uviesť viacero argumentov v prospech Királyovho názoru, podľa ktorého dĺžeň v jazyku kalvínskych tlačí neodráža skutočnú fonologickú vlastnosť dobových stredozemských nárečí, ale do jazykového systému kalvínskych tlačí bol vnesený podľa vzoru biblickej češtiny. Ešte S. Czambel (CZAMBEL 1906: 128), a po ňom aj Š. Lipták (LIPTÁK 1969: 17), uviedol ako argument už spomínaný jazyk dnešných báčskych Rusínov, ktorý pozná iba krátke samohlásky. Ako je známe, predchodcovia báčskych Rusínov sa odsťahovali z neďalekej zemplínskej oblasti približne v rovnakom čase, ako vznikali kalvínske tlače. Keby stredozemské nárečie bolo v tejto dobe malo kvantitu, aspoň v štádiu jej zániku, možno predpokladať, že tá by sa bola v jazyku báčskych Rusínov udržala, najmä vzhľadom na skutočnosť, že obidva jazyky, ktoré najviac vplývali na jazyk báčskych Rusínov – maďarčina a srbčina –, kvantitu majú.

Azda ako najsilnejší argument hovoriaci v neprospech kvantity sa javí jej značná rozkolísanosť, ktorá sa už pri povrchnej excerpácii kalvínskych textov stáva viac než očividnou. Niet jediného slova, tvaru alebo gramatickej prípony či koncovky, ktoré by sa v kalvínskych tlačiach písali dôsledne s dĺžňom. Takýto stav sa často vysvetľoval štádiom zániku či rozkladu kvantity, avšak dokumentované príklady z iných slovenských nárečí ukazujú, že kvantita zaniká iným spôsobom – neobjavuje sa sporadicky pri pôvodne dlhých slabikách, ale skôr ustupuje z istých pozícií v slove, napr. najprv zanikne v záverečných, prípadne neprízvučných slabikách, potom sa viaže na prízvučnú slabiku, čím sa jej výskyt stáva predvídateľným a tým je jej osud ako dištingtívnej fonologickej kategórie spečatený.

I. Kotulič odôvodňoval pôvodnosť kvantity v kalvínskych tlačiach tým, že sa zaznačuje aj v prípadoch, v ktorých sa v biblickej češtine nevyskytuje, napr.: *zakázál* (MC 2), *reknúl* (SDK 140), z *rúk*

(HPS 62), *sirót* (HPS 101) (KOTULIČ 2017: 59). Nebral pritom do úvahy, že z hľadiska slovanskej historicko-porovnávacej fonológie nie je ani vo východoslovenských nárečiach dĺžka v týchto pozíciách vždy opodstatnená. O. Halaga poskytol prijateľnú odpoveď, ktorá tieto nenáležité dĺžky vysvetľuje. Vychádzal predovšetkým z predpokladaného účelu, ktorý autori kalvínskych tlačí pripísali nimi používanému jazykovému útvaru. Ťažko spochybniť Halagovu tézu, že tento útvar bol určený všetkým východoslovenským kalvínom, nielen obyvateľom troch zemplínskych obcí, v ktorých jeho autori pôsobili, a preto sa usilovali o rečovú nadstavbu, o jazykový systém, ktorý by spájal viaceré východoslovenské nárečia, predovšetkým zemplínske a abovské,¹⁰ ale aj šarišské, čo sa mohlo realizovať grafickým systémom zastrešujúcim viaceré východoslovenské tvary (HALAGA 1957: 239). Tak napr. tvar *ból* mal v sebe spájať abovské *bol* a zemplínske *bul*, vychádzajúc z korešpondencie *ó > ú*, ktorá im bola známa z češtiny a zo západnej slovenčiny (porov. *stůl/stúl* – *stola*) a zároveň, po skrátaní, aj z nárečí zemplínskych (*stul* – *stola*). Rovnako to bolo aj pri tvare *chlyéb*, ktorý v sebe spájal abovské *xľeb* a zemplínske *xľib*. Navyše korešpondencia *é > í* mala paralelu aj v grafickom systéme maďarčiny a A. Spáczy ju spomína v úvode RSP, hoci ju pri čítaní kalvínskych tlačí nemožno uplatniť dôsledne, napr. v tvare *jednej*. Snahu zjednotiť viaceré tvary najlepšie ilustruje slovo *Boh*, ktoré sa zaznamenáva v rôznych podobách: *Buóh* (MC 22), *Buh* (HPS 97), *Búh* (HPS 46; SDK 120), *Bóh* (SDK 348; RSP 91). Vzhľadom na to, že ide o kľúčové kultové slovo náboženských textov, autorom očividne veľmi záležalo, aby nepreťali puto s viacstoročnou tradíciou českej bibličtiny a zároveň zastrešili všetky východoslovenské nárečové varianty.

V neprospech kvantity ako fonologickej vlastnosti dobových zemplínskych nárečí hovoria aj poznatky slovanskej historicko-porovnávacej fonológie. Ako príklad možno uviesť už spomínané slovo *ból*. Krátke *u* v dnešnom zemplínskom tvare *bul* nemohlo vzniknúť predĺžením z *ó* (*ból > búl > bul*), pretože tvary ženského a stredného rodu i plurálu takisto obsahujú *u* (na

---

10 O. Halaga sa nazdával, že abovskí a zemplínski kalvíni cítili medzi sebou silnejšie putá vďaka skutočnosti, že obidve stolice sa v 17. stor. dostali pod štátnu suverenitu Sedmohradska, čím sa v tejto oblasti znížil vplyv a postavenie bibličtiny (HALAGA 1957: 238).

tomto mieste by sme očakávali o).¹¹ Jestvujú dva výklady, ako zemplínsky tvar *bul* vznikol. I. Kotulič zastával názor, že vznikol fonologickým procesom, teda labializáciou *y pred *t, a ako paralelu uvádzal takisto všeobecnoýchodoslovenské *kobula* (< *ko-byla) (KOTULIČ 2017: 51–52). Alternatívna interpretácia počíta s analogickým vyrovnaním podľa tvarov futúra (*budem, budeš...*). Nech uznáme za správny ktorýkoľvek výklad, žiaden z nich nepočíta s tvarom obsahujúcim dlhé *ó* v stredozemplínskom nárečí v polovici 18. stor., z čoho vyplýva, že tvar *ból* bol autormi kalvínskych tlačí umelo vytvorený. O automatickom používaní *ó* za každé *u*, ktoré vzniklo z dlhého *ó* – alebo sa autori iba takto nazdávali –, svedčí aj tvar *csól* (RSP 40) za *čul*, ktorý v nárečiach nie je nikde doložený.

Z uvedeného jasne vyplýva, že záznamy kvantity v kalvínskych tlačiach nie sú dôkazom existencie kvantity v stredozemplínskych nárečiach v polovici 18. stor., na základe čoho možno usúdiť, že v tejto dobe kvantita ako dištingtívna fonologická vlastnosť na celom území východoslovenských nárečí, s výnimkou nárečí sotáckych, už bola zanikla. Potvrďuje sa tým hĺbka a vysoká vedecká hodnota diela P. Király, ktorý pred viac ako polstoročím dospel k rovnakému záveru.

Literatúra

- BÁLENT Boris, 1944: *Prvý pokus o spisovnú slovenčinu*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská.
- BROZOVIĆ Dalibor, 1978: Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*. Zagreb: Liber & Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1978, 9-83 [pretlačene v: BROZOVIĆ Dalibor, 2006: *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. Zagreb: Školska knjiga.]

---

¹¹ Kombináciu *bol* – *bula*, ktorá sa vyskytuje v abovských nárečiach, možno vysvetliť zovšeobecnením koncovky *-ol* v tvaroch singularúru mužského rodu. Táto koncovka sa objavovala aj v slovesách patriaciach V. triede (*kradól* – *kradla*), a z tohto dôvodu analógia zasiahla iba tvar mužského rodu.

- CZAMBEL Samuel, 1906: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovenských jazykov*. Turčiansky Svätý Martin: vlastný náklad.
- HABOVŠTIAKOVÁ Katarína, 1954: Király Péter: A keletszlovák Nyelvjárás Nyomtatott Emlékei (recenzia). *Jazykovedný časopis Slovenskej akadémie vied* 8/191–196.
- HALAGA Ondrej R., 1957: K 200. výročiu východoslovenskej literatúry. *Slavia* 26/225–248.
- KIRÁLY Péter, 1953: *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA Stefan, 1956: *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei* [Die gedruckten Denkmäler der ostslowakischen Mundart.] Budapest 1953. Akadémiai Kiadó. 196 l. +6 mell. [Verlag der Akademie. 196 S. +6 Beilagen.]. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2/409–414.
- KOROMPAY Klára, 2012: 16th-century Hungarian orthography. *Orthographies in Early Modern Europe*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.
- KOTULIČ Izidor, 2017: *Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí* (1957). Bratislava: Veda.
- KOVÁČOVÁ Viera, 2010. *Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku & Filozofická fakulta.
- KRAJČOVIČ Rudolf, 1988: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- LIPTÁK Štefan, 1969: Príspevok k sotáckej problematike vo východoslovenských nárečiach. *Jazykovedný zborník venovaný prof. PhDr. Štefanovi Tóvikovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 13–23.
- LIŠKA Jozef, 1968: O kvantite sotáckych samohlások. *Jazykovedný časopis* 19/169–199.
- MIHALJEVIĆ Milan, 2002: *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- PAULINY Eugen, 1963: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- –, 1966: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

- SEMJANOVÁ Miloslava, 1976: Pokus o vnútornú diferenciaciu zemplínskych nárečí. *Nové obzory* 18/371–384.
- STANISLAV Ján, 1958: Dejiny slovenského jazyka. 2. Tvaroslo-
vie. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied.
- ŠVAGROVSKÝ Štefan, 1983: Zemplínske kalvínske tlače v dote-
rajších výskumoch. *Jazykovedné štúdie*. 18. *Z dejín sloven-
ského jazyka*. Bratislava: Veda, 21–39.
- -, 2000: Z histórie slovenských kalvínskych rituálnych kníh
z rokov 1750 – 1758. *Slovenská reč* 65/279–294.

SOCIÁLNA DEIXA V TEXTOCH ZEMPLÍNSKÝCH ĽUDOVÝCH PIESNÍ. Z RUKOPISNÉHO ZBORNÍKA KAROLA S. SEREDAIHO ZPJEVANKY ZEMPLÍNSKÝCH SLOVANŮ V OKOLJ MICHALOVSKÉM¹

PETER KARPINSKÝ

*Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta,
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Katedra slovenského jazyka
peter.karpinsky@unipo.sk*

Abstract: Collections of verbal lore that were compiled mainly in the 19th century present an interesting source of information about the development of Slovak dialects. One of such collections is a hymn book called *Zpjevanky zemplinských slovanů v okolj Michalovském*, which was compiled by Karol S. Sereday. The author of this paper focused on analysing this hymn book in terms of how social deixis is expressed in folk love songs. The analysis showed that the individual ways of expressing social deixis in reference to partners in amorous relationship exhibit a comparatively high degree of notionality. They can, however, also acquire expressive character in certain contexts. Others are more inclined to express an emotional relationship.

Keywords: social deixis, dialects, love songs, notionalty, expressiveness

1. Zaujímavým a nie celkom doceneným zdrojom získavania poznatkov o vývoji slovenských nárečí sú zbierky ľudovej slovesnosti, ktoré najčastejšie vznikali v období 19. storočia. Jednou z nich je napríklad spevník *Zpjevanky zemplinských slovanů v okolj Michalovském*, ktorého zostavovateľom bol Karol S. Sereday.² Ako

¹ Štúdiá vznikla v rámci grantového projektu VEGA 1/0099/16 *Personálna a sociálna deíxa v slovenčine*.

² Karol (Karel) Samuel Sereday (Szerday, Szereday, Serday) sa narodil 30. januára 1812 v Sabinove a zomrel 19. novembra 1894 v Pozdišovciach. Vyštudoval filozofiu a teológiu v Prešove a v Levoči a ako učiteľ a kantor evanjelickej cirkvi a. v. pôsobil v Pozdišovciach a v Liptovskom Mikuláši – Vrbici. Počas svojho života bol kultúrne a spoločensky činný napríklad v rámci študentského spolku Spoločnosť v Prešove a spolku Tatrín v Liptovskom Mikuláši. Na východnom Slovensku sa v čase svojho pôsobenia v Pozdišovciach zaslúžil o rozšírenie školy, vybudovanie knižnice, propagáciu slovenských kníh a časopisov, čím z Pozdišo-

už naznačuje názov zbierky, zberateľ sa v nej zameral predovšetkým na súpis piesní pochádzajúcich zo zemplínskeho nárečového areálu.³

Spevník je uložený v Zemplínskom múzeu v Michalovciach pod katalogizačným číslom ZM 97/1970 a ZM 90/1970. Zbierka je samotným autorom rozdelená na dve časti.⁴

Prvá časť, písaná tmavým (čiernym alebo hnedým) atramentom, sa začína nárečovým variantom piesne Kopala studienku (*Kopala studzinku*) a na konci zbierky, po enumerácii všetkých piesní zaznačených v spevníku, sa nachádza krátky slovník *Vysvetlenj některjch slov užjvaných od slováků v Šaryšsko-Zemplinsk. nářečí* obsahujúci české, prípadne stredoslovenské (celoslovenské) ekvivalenty nárečových slov, resp. širšie vysvetlenie menej známych slov. Prvá časť zbierky zachytáva 258 textov. Na konci prvého dielu je uvedený rok vzniku spevníka *Psano 1869 Mesjci Květni*.

2. V analýze spevníka sa v súlade s grantovým projektom VEGA 1/0099/16 *Personálna a sociálna deixa v slovenčine* zameriame na konkrétne spôsoby vyjadrenia sociálnej deixy.

Podľa Milady Hirschovej (2013) možno sociálnu deixu chápať ako istý typ referovania k osobám, a tento spôsob je špecificky podmienený sociálnymi rolami komunikantov. V užšom zmysle je referovanie modifikované pravidlami spoločenského správania vzťahujúceho sa na používanie jazyka, tzv. rečovej etikety, resp. je determinované rôznymi kultúrno-historickými faktormi.

Voľba prostriedku sociálnej deixy spadá do kompetencie hovoriaceho, a to na základe jeho znalostí a skúseností s typmi ko-

---

viev vytvoril slovenské kultúrne centrum Zemplína. Rovnako aj jeho dialektologická zberateľská činnosť bola orientovaná na Zemplín. Venoval sa zbieraniu zemplínskych piesní (resp. ako sám uvádza piesní v šarišsko-zemplínskom nárečí). Pripisuje sa mu napríklad spevník *Nápevy starých slovenských zpíevaniek od Anny Szirmaiovej* (spevník je označovaný ako jedna z najvýznamnejších slovenských hudobných pamiatok) a rukopisná zbierka *Zpjevanky zemplínských slovanů v okolí Michalovském*.

3 Analýze zemplínskych nárečí sa venoval aj Péter Király, ktorý v monografii *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei* orientuje svoju pozornosť na stredo-zemplínske nárečia v nadväznosti na analýzu jazyka piatich zemplínskych kalvínskych kníh.

4 Z hľadiska našej analýzy bude pre nás relevantná predovšetkým prvá časť zbierky.

munikačných situácií a na základe pragmatických presupozícií o adresátovi. Znalosti o adresátovi poskytuje komunikátorovi objektívna podoba komunikačnej situácie, ktorú komunikátor hodnotí na základe svojich komunikačných kompetencií. Základné rysy komunikačnej situácie (komunikácia interpersonálna vs. masová, súkromná vs. verejná...) sú pre voľbu sociálno-deiktického výrazu objektívnym faktorom.

V rámci sociálnej deixy môžeme rozlišovať dve základné roviny:

A. Rovina identifikačná,⁵ ktorej hlavnou funkciou je označovanie osôb, a to vlastnými menami alebo inými spôsobmi. Rozlišujeme pri nej sebaidentifikáciu odosielateľa/komunikátora, identifikáciu prijímateľa/adresáta/komunikanta a identifikáciu osoby/osôb, o ktorých sa komunikuje.

B. Rovina postojovo-hodnotiaca vzniká v tom prípade, ak sa do identifikácie, oslošovania alebo referovania premietajú individuálne a nadindividuálne vzťahy medzi komunikantmi alebo ich vzťahy k tretím osobám.

Repertoár a variabilita možných foriem tejto identifikácie je daná situáciou, zároveň však poukazuje na rôznosť hodnotiacich postojov na strane identifikujúcich (oslovujúcich) komunikátorov.

Jedným zo spomínaných spôsobov vyjadrenia sociálnej deixy je oslovenie. Encyklopédia jazykovedy (1993) uvádza, že oslovenie predstavuje výzvu smerom k percipientovi, ktorou sa nadväzuje komunikácia. Patrí do priestoru komunikatívnej jazykovej funkcie ako kontaktný znak medzi odosielateľom a prijímateľom. Jadrom oslovenia je pomenovanie percipienta vlastným menom, prezývkou alebo deiktickým slovom. Spôsob pomenovania závisí od vzájomného vzťahu medzi expedientom a percipientom.

Daniela Slančová v monografii *Reč autority a lásky* (1999) chápe oslovenie ako komplexnú komunikačnú funkciu, založenú na dvoch základných vlastnostiach – kontaktovosti a výzovosti. Pri kontaktovosti je oslovenie impulzom vo vzťahu k adresátovi

---

⁵ Identifikačná rovina komunikácie je najčastejšie vyjadrená pomocou indexových výrazov, rôznych možností označovania osôb, spôsobov používania osobných vlastných mien, honorifik a pod.

a zároveň jeho identifikáciou. Práve výzvodový charakter oslovenia umožňuje jeho plynulý prechod k ďalším komunikačným funkciám výzvodového charakteru, napr. k upozorneniu, napomenutiu, nabádaniu, pričom kontaktovosť, teda impulz a identifikácia zostávajú súčasťou týchto „navrstvených“ komunikačných funkcií. Stupeň variabilnosti oslovenia závisí jednak od toho, či je adresát známy, alebo neznámy, a jednak od štylistického zaradenia prejavu.

3. Z hľadiska našej analýzy si v textoch nachádzajúcich sa v spomínanej zbierke Karola S. Seredaiho budeme všímať predovšetkým oslovenie a označovanie osôb, ktoré spolu tvoria reálny alebo potenciálny partnerský vzťah, pričom ako základ výskumného korpusu si berieme ľúbostné piesne publikované v spevníku.

Označenie/oslovenie partnera/partnerky v daných textoch môže vyjadrovať široké spektrum emocionálnych alebo sociálnych vzťahov, predovšetkým tým, že na jednej strane označenie/oslovenie vykazuje neutrálnu podobu (napr. dievča/mládenec) a na druhej strane má podobu vysoko emocionálnu, využívajúc napríklad metaforu (napr. duša moja). Tento bohatý diapazón spôsobov označovania partnera/partnerky v slovenských ľudových piesňach si všimol aj Ján Kollár a v *Národných spievankách (poznamenania a pojednania)* v kapitole *Zaliečavé výrazy zaľúbencov (Schmeichelausdrücke)* uvádza: „Pozoruhodná je hojnosť, rozmanitosť a pôvodnosť ľúbostných rečí u Slovákov, ktorými si zaľúbení svoju útlosť a nežnosť dávajú najavo. Kým u Latinákov a ich básnikov sotva štyri-päť podobných ľúbostných slov (*lux mea, vita, pupilla, amor*) u Nemcov sotva tri-štyri (*mein Schatz, mein Kind, mein Liebchen*) ustavične až do únavy opakované výrazy nachádzame, vyskytuje sa u Slovákov celá krásna a veľká rodina takýchto detí Lady, ktorým rozličné stupňovanie deminutívnych foriem nevyrovnanú sladkosť a ľúbozvučnosť pridáva.“⁶ Kollár následne uvádza rôzne podoby označovania sa zaľúbencov, ktoré v jednotlivých textoch našiel. V nami analyzovaných piesňach zo zbierky *Zpjevanky zemplinských slovanů v okolí Michalovském*

6 KOLLÁR Ján, 2009: *Národné spievanky – Poznamenania a pojednania*. Zlatý fond denníka SME. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1097/Kollar_Narodnie-spievan-ky-Poznamenania-a-pojednania. (Citované: 12.11.2017)

nenachádzame všetky ním dokladované príklady, ale, ako sme už naznačili, jednotlivé typy pomenovaní/oslovení môžeme na základe postojovo-hodnotiaceho charakteru rozdeliť do niekoľkých kategórií podľa stupňa emocionálneho zafarbenia:

3.1 Ako relatívne neutrálne označenie vnímame pomenovanie **šuhaj**, ktoré Historický slovník slovenského jazyka V (ďalej len HSSJ) definuje ako „mladý urastený muž, mládenec“, (2000 : 686), resp. Slovník slovenského jazyka IV z rok 1964 (ďalej len SSJ) ako „mladý slobodný muž, obyč. pekne urastený, mladík, mládenec, junák“.⁷ V analyzovaných textoch môže slovo šuhaj pomenúvať akéhokoľvek mládenca bez citovej väzby k lyrickému subjektu (*A na teg studzince / Napagala pawa / Pjtal še geg šuhag / Pjtal še geg šuhag / Ktoroho to Pana?*), neurčitého mládenca, ale s potenciálnou citovou väzbou k lyrickému subjektu (*Čarné gá očka mám / Bjle gá ljčka mám / Ščášliwý ten šuhag / Co mu gich bočkat dám*), ale aj konkrétneho milenca/partnera (*Tak mi bjlý Šuhag, za tobu lehučko / Gakby mi wypadlo z kešeňi gablučko / Tak mi bjlý Šuhag od tebe spjragau / Uni mi popatric na tebe nedagau*). Označenie šuhaj sa môže v texte vyskytovať s neutrálnou, ale aj negatívnou konotáciou v prípade, ak dievča – lyrický subjekt – referuje o niekom, kto ho sklamal/opustil (*Plače mogo šerco až u mne omdljwa / Pre toho šuhaga co gá ho lubila*). V prípade pozitívnej konotácie je pomenovanie šuhaj obohatené o prívlastok, najčastejšie biely šuhaj (*Bednaru, bednaru pobi mi ģarģalu / Bo ga rada nošjm vodičku z Dunagu / Wodzičku z Dunagu winečko z Tokagu / To pre tebe wšicko ty bjlý šuhagu.*), prípadne je tvar uvedený v podobe deminutíva (*Šuhagičko šuhag, bywag u nás bywag / Bywag až do rana dušo milowana*). Deminutívny tvar je tu obvykle vytváraný pomocou prípony **-ko** (*šuhajko*), menej **-ičko** (*šuhajičko*) a v jednom prípade **-ík** (*šuhajík*).

Pomenovanie šuhaj sa v textoch analyzovaných piesní najčastejšie objavuje v referenčnej pozícii, no v niekoľkých prípadoch aj v pozícii priameho oslovenia v podobe vokatívu (*Wyruc ty šuhagu / Totu orešinu / Mám gá u zahradze / Drobnú rozmarigu*).

7 PEČIAR Štefan (Eds.), 1964: *Slovník slovenského jazyka. IV. S – U*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. <http://slovníky.juls.savba.sk/?w=%C5%A1uhaj&s=exact&c=Za41&d=kssj4&d=psp&d=sssj&d=ssc&d=sss&d=peciar&d=hssjV&d=ber nolak&d=obce&d=priezviska&d=un&ie=utf-8&oe=utf-8#> (Citované: 12.11.2017)

V jednom prípade sa tvar *šuhaj* vyskytuje v texte, v ktorom lyric-
ký subjekt reflektuje samého seba (*Nebug ti še teg mogeg rodziny
/ Šak gá šuhag mladý spravodlivý / Lem ty stupag do moho stremena
/ Budzes moga verná mlada žena*) – tu má pomenovanie *šuhaj* vý-
razne pozitívnu konotácia implikujúc aj významy mladý, pekný,
urastený.

Podobnú pozíciu ako pomenovanie *šuhaj* má v texte ozna-
čenie **dievča**, ktoré sa tu vyskytuje v rôznych nárečových a or-
tografických podobách (*dzifče, dziwka, dzifka, dzeŕče, dzeŕčini*).⁸
Pomenovanie dievča môže mať neutrálny význam označujúci
nedospelú alebo dospievajúcu osobu ženského pohlavia (*Neplač
dzifče neplač gest nás na tisjce / Wyber si gednoho Twug nepridze
wjce*), prípadne dcéru (*Žádná Matka nezná / Kemu dzifče chowá /
I moga neznala / Kemu mne chowala*).⁹ Vo výnimočných prípadoch,
predovšetkým, ak sa o danej osobe len referuje, pomenovanie
dievča označuje aj partnerku lyrickeho subjektu (*Na wysokeg hure
/ Šuhag zahamowal / Ke nebulo dzifče / Bulby obnocowal*.), v takejto
situácii je však častejšie využívaná deminutívna podoba dievčat-
ko (*Ale mu dzifčatko / Welo pomahalo / On wolky zahanal / Ono
wuz trimalo*). Deminutívny tvar je v analyzovaných textoch do-
minantne vytváraný pomocou prípony **-ko**. Tak, ako v predchá-
dzajúcom tvare *šuhaj*, je aj označenie dievča využívané v prípade
sebareflexie (*Ked gá za to dzifka spravodliwá / Napigem še z bys-
trého garočka / Nebudzem ci weceg fragiročka*), pričom tvar dievka
oproti dievča vyjadruje dospelosť subjektu (Slovník slovenských
nářečí¹⁰ I 1994). Častejšie sa však daný tvar v texte vyskytuje
v pozícii referencie a v niekoľkých prípadoch v tvare vokatívu
ako oslovenie (*Neplač dzifče neplač gest nás na tisjce / Wyber si ged-
noho Twug nepridze wjce*).

Označenie **parobok**¹¹ (podľa SSJ 1963 – dedinský mládenec,
šuhaj) je takmer výlučne využívané len v neutrálnej pozícii ozna-

8 Pravopisnú a hláskoslovnú rozkolísanosť analyzovaných textov sme riešili
v štúdií KARPINSKÝ 2011.

9 Slovník slovenských nářečí I (1994) dokladuje výskyt významu dcéra len na
území stredného Slovenska, ale na základe analyzovaného textu možno pred-
pokladať, že tento význam prenikol aj na územie východného Slovenska, hoci
v rámci kontextu možno tiež uvažovať, že slovo môže zároveň označovať dcéru,
ale aj dievča/potenciálnu partnerku nejakého mládenca.

10 Ďalej SSN.

11 Slovník slovenských nářečí II (2006) výskyt tvaru parobok dokladuje na Lipto-
ve, Gemeri, v stredotrenčianskych nářečiach a na východnom Slovensku.

čujúcej mládenca (zatiaľ) bez citovej väzby k lyrickému subjektu (*Prišol ne nazdagno tam geden **parobok** / Dag mi dag dzifčatko z tich drobných gahodoch!*). Tvar parobok je však využívaný aj na konkrétne označenie (len) slobodného muža (*Ničoho mi nežal, lem móho forğova / Že som ho zarucil na stredok do tóva / Na stredok na stredok až na sami spodok / Žeby ludze znali, že gá ne **parobok.***). Negatívny charakter nadobúda označenie parobok v spojení s prívlastkom starý (*Leceli Žurawy / Pod náš oblak šedli / Už mé bjlý šuhag / Od tebe odwedli / Leceli Žurawi / Geden nemal pary / Lepšj Wdowec mladý / Gak **Parobok starý.***) Na rozdiel od tvarov šuhaj a dievča je tvar parobok v oveľa väčšej miere využívaný v prípadoch, keď lyrický subjekt referuje o sebe (*Gá **parobok parobočok** / Nemam ščesca do dzivočok*, resp. *Gá **parobek** geden / Mam fragjrky sídzem*). V takýchto prípadoch možno v rámci kontextu zaznamenať istú mieru pozitívnej konotácie, predovšetkým v spojení s „parobčením“ – obdobím mladosti, a teda aj bezstarostnosti (*Škoda Bože škoda mogho **parobčeňa** / Mladým se oženil, umarla mi žena. / Už se gá oženil, už ga se pcešil. / Už gá swug forğowjk na klince zawešil*). Slovník slovenských nárečí II (2006) verbum parobčiť definuje ako prežívanie mládeneckého veku, teda mládenčenie.

3.2 Výraznejší hodnotiaci aspekt vykazujú označenia **frajer/frajerka**, keďže a priori predikujú istý vzťah. SSJ (1959) definuje frajera ako toho, kto dvorí dievčaťu, teda milenec, milý. HSSJ I (1991) v hesle frajer uvádza významy milý, milenec, milovník, podobnú charakteristiku prináša aj SSN I (1994) – frajer = kto sa dvorí dievčaťu, frajerka = dievča alebo žena ktorej sa niekto dvorí.

Označenia frajer/frajerka teda už priamo pomenúvajú osobu citovo spriaznenú s lyrickým subjektom, čo sa prejavuje aj v analyzovaných textoch. Zatiaľ čo pri označeniach šuhaj/dievča sa v niektorých prípadoch dalo počítať len s potenciálnym (alebo aj nerealizovaným) vzťahom, piesne, v ktorých sa nachádza pomenovanie frajer/frajerka, vypovedajú o vzťahu existujúcom (*Mam **fragjra** žówtowlasy / Ňet mu w tym Walale krásy*), resp. už neexistujúcom (*Mala gá **fragjra** hodziňara / Co pravil hodzinky do Cjsara / Počala hodzinka na Turni bic / Mala som **fragjra**, už nemam nič*).

Označenie frajer sa v textoch pomerne často spája aj s negatívnou konotáciou predovšetkým vtedy, keď ženský lyrický sub-

jekt – žena referuje o frajerovi, ktorý ju sklamal (*Ej milý mug milý fragir* *ši nestalý / Štiri ročky chodzjs a pešnjčok malý*), opustil (*Nečekag ti Hančo zos fragjra* *muža / Bo ga tak čekala, tam še dočekala / Od s druhaus prjšahal, gá še prížjala*), prípadne z rôznych dôvodov sa nemôže stať jej manželom (*Smutná sem gá mŕg Janjčku švárný / Že ši mi bul fragjr* *podňes márný / Darmo ši mi bočkal mogo ljčka / Ked gá budu cužeho Ženjčka*). Naopak, pomenovanie frajerka má v textoch dominantne pozitívne konotácie. Mužský lyrický subjekt sa chváli svojou frajerkou i frajerkami (*Gá parobek geden / Mam fragjrky* *šidzem / Gednu na Nedzelu / A šesc na každý dzen*), resp. skladá frajerke komplimenty referujúc o jej kráse. Táto rozdielna konotácia oboch výrazov sa prejavuje aj v rámci existencie/nexistencie deminutívnych podôb. Označenie frajer sa v textoch ani raz nevyskytuje v deminutívnom tvare, no pri pomenovaní frajerka možno pomerne často nájsť deminutíva tvorené príponou **-očka** (frajiročka), **-ečka** (frajirečka). Pomenovania frajer/frajerka sa v textoch väčšinou vyskytujú ako referencie, a len v ojedinelých prípadoch (iba pri deminutívnej podobe pomenovania frajerka), stoja v pozícii priameho vokatívneho oslovenia (*Fragjrečko* *moga / Pric so mnau na tanec*), prípadne aj v tvare nominatívu (*Ach co plačeš, co narjkáš moga fragjročka? / Wež hustečku žaljrowau poucjrag očka*). Označenie frajerka sa v dvoch prípadoch vyskytuje aj pozícii sebareflexie (*Napigem še z bystrého garočka / Nebudzem ci weceg fragjročka*; resp. *Nag še ci suhagu / Tvoga Mac neljka / Nebudu ci Ženau / Lem mi ci Fragirka*), pričom sa v rámci kontextu zvýrazňuje „funkcia/relačná pozícia“ ženského subjektu, a nie samotný subjekt.

3.3 Najvýraznejšie je vzájomný emocionálny vzťah mužského a ženského subjektu v analyzovaných ľúbostných piesňach vyjadrený označeniami **milý/milá** – tieto pomenovania teda vyjadrujú relatívne najvyššiu expresivitu. SSJ (1960) uvádza, že v spodstatnenej podobe majú tvary milý/milá významy milenc/milenka, pričom sa tu a priori predpokladá akýsi ľúbostný pomer. Identickú definíciu prináša aj HSSJ II (1992). SSN (2006) výskyt tvaru milý dokladuje predovšetkým na území východného Slovenska. Substantivizované tvary milý/milá sa v textoch obvykle vyskytujú v spojení s privlastňovacím zámenom môj/moja, čím sa výraznejšie podčiarkuje vzájomný pozitívny vzťah

subjektov (*W Pozdišovskym leše ptačičky špjwagú / Mogehe mileho na wognu wolagú; Dala som ho dala / Mogomu milomu; Popatrim na obraz na obraz hoclem raz / A na mogu milau popatrim šidzem raz*). Tvary milý/milá majú v texte obvykle pozitívne konotácie a len výnimočne sa objavujú v ironickom kontexte (*Pod oblačkom murowana studňa / Ej gaka ši moga mila brudná*), resp. v kontexte čiastočne negatívnom (*Nebula to lastovička bul to ptak / Ked me nechceš moga mila, zostan tak; Ej milý mug milý fragir ši nestalý; Milá moga milá. Žima by ce bila; Dám ho kovac o tri klince / Moga mila zochabím ce*), no aj v takýchto prípadoch môžeme uvažovať o eufemizácii výpovede. Pozitívnu konotáciu môžu podčiarkovať deminutívne tvary vytvorené príponou **-enky** (milenky), **-ená** (milená), výnimočne aj tvarom prefixálnosufixálnym (najmilejší).

Pomenovania milý/milá sa na rozdiel od predchádzajúcich pomenovaní vyskytujú najčastejšie v pozícii priameho oslovenia (*Milý mug, milý mug gak my še lubjme / Pre ľudské gazyky Rozegsc še mušjme; Neplač mila nenarjkač / Esče možeš mogu byc*), ale frekventované sú aj v pozícii referencie. V analyzovaných textoch sme nezaznamenali pri pomenovaní milý/milá žiadnu pozíciu sebareflexného využitia.

3.4 Osobitnú kategóriu tvorí využitie metaforického pomenovania na označenie partnera/partnerky.

Ján Kollár v spomínanej kapitole o zaliečavých výrazoch zaľúbencov uvádza pestrý repertoár tvarov vyskytujúcich sa v jeho Národných spievankách. Tieto označenia zoradil podľa frekvencie: „Duša, dušička moja; duša sladká; srdce, srdiečko moje, pyštok zlatý; hubička; anjel, andelík, andelčok; obraz, mój obrázku; život, radosť, rozkoš, potešenie.

Kvet, kvietok, šuhajko biely kvet, kvítku drahý, kvítku zlatý; ruža, biela ruža, ružička; hrebíčok, *laľuja*; dúška voňavá; rozmarín; jahoda, malina, kalina, šuhajko kalinka; zlatý klas; lastočok.

Biely vták, zlotý vták; holub, holubička; sokol, sokolík; prepelička; pinka, lastovička, biela hus, mladé húsa, pelikán, rybka, stvorenie premilé.

Drahý kameň; perla, perlička; diamant, karbunkulus, rubín, srdce mého; zlato, poklad, klenot.

Hviezda, slniečko, dennica jasná, zora, jutrenko
Mäkký chlieb“¹²

V nami analyzovaných piesňach sa vyskytuje menej metaforických pomenovaní. Sporadicky je milá označovaná ako **holubička** (*Ej naposledy holubička / Bočkawal bym twogo ljčka*), prípadne môže byť o nej v prenesenom význame referované ako o **hrdličke** (*Smutná to herlička / Htora paru strácj, / Že ona še nazad / Ku neg nenawrácj.*). V spojení s vlastným menom je dievča oslovované ako **biela ruža** (*Ej Haničko bjlá ruža / Nemáš brata ani Muža*), resp. ako **anjel/anjelík** (*Marcuško Andelku ked že me milugeš / Ked u sebe ešče dobre daco čugeš*).

Milý/milá sú v textoch piesní označovaní aj pomenovaním **duša** (*A ked me dakedy postretneš Dušicka / Dumag si: toho som mohla buc Zenička*) obvyklejšie v spojení s prívlastňovacím zámenom v postponovanej pozícii, prípadne i s hodnotiacim prívlastkom (*Pjrečko zelené z Krasnovského poľa / To na rozlučeňe draha dušo moga*), prípadne v spojení s vlastným menom (*Dušo Janjk ukaž rany Cos na wogne porubany; Haničko dušičko gednau chybu máš; Nebug še Janjčku Dušo drahá moga*). Výnimočne dochádza ku kumulácii viacerých metaforických pomenovaní, čím sa dosahuje vyššia emocionálna referencia (*Dušo milovaná Andel mug milosny / Gak nás rozlúčili ludze planj zlosny*).

3.5 Frekventovaným spôsobom priamej referencie je v analyzovaných piesňach použitie vlastného mena obvykle v pozícii oslovenia v tvare vokatívu. Tejto téme sa však z hľadiska vymedzeného priestoru štúdie budeme venovať v inej práci.

4. Ako sme v úvode štúdie naznačili, zbierky ľudovej slovesnosti nám poskytujú cenný zdroj výskumu stavu nárečí v starších obdobiach jeho vývinu, hoci si uvedomujeme, že zápis textu môže byť často ovplyvnený zapisovateľom, a preto takto zachytenú podobu nárečia nemožno absolutizovať. Zároveň nám takéto zborníky prinášajú aj informácie o ľudovej kultúre, štruktúre dobovej spoločnosti, sociálnych väzbách a vzťahoch medzi ľuďmi, ale aj o spôsoboch vyjadrenia týchto interpersonálnych vzťahov pomocou sociálnej deixy.

---

12 KOLLÁR Ján, 2009: *Národné spievanky – Poznamenania a pojednania*. Zlatý fond denníka SME. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1097/Kollar_Narodnie-spievan-ky-Poznamenania-a-pojednania. (Citované: 12.11.2017)

V našom príspevku sme sa pokúsili čiastočne zmapovať spôsob a podobu označovania partnerov v textoch ľúbostných piesní. Ukázalo sa, že niektoré z týchto označení vykazujú väčšiu mieru nociónálnosti, hoci v rámci kontextu aj ony môžu nadobúdať expresívny charakter, iné zas výraznejšie tendujú k vyjadreniu emocionálneho vzťahu, pričom daná emocionálnosť môže byť posilňovaná pridaním hodnotiaceho adjektíva či prívlastňovacieho zámena. Vyber konkrétnej deixy je podmienený sémantikou výpovede, ale zároveň deixa predikuje typ vzťahu, o ktorom sa vo výpovedi referuje.

Literatúra

- FERENČÍKOVÁ Adriana – RIPKA Ivor (Eds.), 2006: *Slovník slovenských nářečí. L – P (povzchádzať)*. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- HIRSCHOVÁ Milada, 2013: *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum.
- KARPINSKÝ Peter, 2011: Historicko-jazyková analýza rukopisného spevníka Karola S. Seredaiho. *Kresťanstvo v dejinách Zemplína. Zborník z rovnomennej celoslovenskej vedeckej konferencie, konanej 17. - 18. septembra 2010 v Michalovciach*. Michalovce: Zemplínske múzeum v Michalovciach.
- KOLLÁR, Ján, 2009: *Národné spievanky – Poznamenania a pojednania*. Zlatý fond denníka SME. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1097/Kollar_Narodnie-spievanky-Poznamenania-a-pojednania. (Citované: 12.11.2017)
- MAJTÁN Milan (Eds.), 1991: *Historický slovník slovenského jazyka. I. A – J*. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MAJTÁN Milan – KUCHAR Rudolf – SKLADANÁ Jana (Eds.), 2000: *Historický slovník slovenského jazyka. V. R – rab. Š – švrkotať*. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MISTRÍK Jozef (Ed.), 1993: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor.

- PECIAR Štefan (Ed.), 1959: *Slovník slovenského jazyka. I. A – K*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- –, (Ed.), 1960: *Slovník slovenského jazyka. II. L – O*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- –, (Ed.), 1963: *Slovník slovenského jazyka. III. P – R*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- –, (Ed.), 1964.: *Slovník slovenského jazyka. IV. S – U*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- RIPKA Ivor (Ed.), 1994: *Slovník slovenských nárečí. I. A – K*. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- SLANČOVÁ, Daniela, 1999: *Reč autority a lásky*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

DEIKTICKÉ PROSTRIEDKY V SLOVENSKÝCH JAZYKOVÝCH PAMIATKACH

GABRIELA MIHALKOVÁ

*Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta,
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií,
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
gabriela.mihalkova@unipo.sk*

Abstract: Person deixis (deictic reference to the participant role of a referent, such as the author, the addressee) and social deixis (reference to the social characteristics of, or distinctions between, the participants or referents in communicative event) will be examined in the book by Ján Milochovský *Ornamentum Magistratus Politici*, the Slovak language work which was published in 1678. Attention is focused primarily on the relationship, the context, the influence between the genre characteristics of the text (its compositional, communicative, thematic specifics) and the deixis, expressing the orientation of the written expression on the (not) participants of the communication and their position, function and relationship. The paper will verify the hypothesis that genres and their rules anticipate the use, selection, placement of concrete deictic reference in a text.

Keywords: Deixis. J. Milochovský. Slovak Literature. 17th Century.

Príspevok bude skúmať personálnu a sociálnu deixu sprostredkovanú deiktickými identifikátormi¹ v knihe Jána Milochovského *Ornamentum Magistratus Politici*. Ozdobi Wrcchnosti swetské aneb Kterymi Cnostmi Krestianska Wrcchnost ma ozdobena a okrasslena byti,² do určitej miery slovenskej jazykovej pamiatke, vydanaj v *Drážďanoch* v roku 1678. Pozornosť sa sústreďí predovšetkým na vzťah, súvislosti, ovplyvňovanie medzi žánrovými charakteristikami textu (jeho kompozičné, komunikačné, tematické špecifiká) a deixou, teda jazykovými prostriedkami vyjadrujúcimi orientáciu písomného prejavu na (ne)účastníkov

---

1 Štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA 1/0099/16 Personálna a sociálna deixis v jazyku (človek v jazyku, jazyk o človeku), vedúca riešiteľka Jana Kesselová.

2 Dielo Jána Milochovského bolo preložené do súčasnej slovenčiny a vyšlo v *Antológii dejín etického myslenia na Slovensku I (do konca 18. storočia)* (2017). V príspevku bude v prípade citátov používaný diplomatický prepis originálu Milochovského diela uloženého v SNK v Martine.

komunikácie a ich postavenie, funkciu, vzťah. Príspevok bude overovať hypotézu, že žáner a jeho pravidlá anticipujú použitie, výber, umiestnenie konkrétnych deiktických prostriedkov v konkrétnych textoch.

Deixa sa týka odkazovania na komunikačnú situáciu a jej participantov prostredníctvom zámen (JA, TY alebo MY, VY), slovesnej osoby, gramatického rodu, prípadne prostredníctvom proprií. Personálna deixa podľa Milady Hirschovej vzťahuje výpoveď k partnerom komunikácie a prejavuje sa v systéme osobných zámen, keď 1. osoba vyjadruje hovoriaceho, 2. osoba adresáta a 3. osoba toho alebo to, o čom sa hovorí. Situácia sa stáva zložitejšou v prípade použitia 1. osoby plurálu, ktorá zahŕňa hovoriaceho aj adresáta výpovede. Kým jednotlivo JA a TY identifikujú spravidla účastníkov komunikácie jednoznačne a individuálne, v prípade MY môže ísť o štylizáciu singulárneho subjektu (autorský plurál), o inkluzívne JA a TY/VY alebo o exkluzívne JA a ostatní so mnou okrem teba/vás. (HIRSCHOVÁ 2013: 97-98)

Problematika deixy bude v príspevku analyzovaná v diele Jána Milochovského *Ornamentum Magistratus Politici*. Ján Milochovský (asi 1630 Žilina – 1684 Brezno) pôsobil ako slovenský evanjelický kazateľ a farár v Blesovciach, Radvani a Brezne. Do literatúry vstúpil ako autor latinskej príležitostnej poézie (*Stat festas animo tardas, neonymphe, parasse*, 1652) a latinskej prózy, dizertácií a dišpút (*Disputatio De origine animae*, 1652). Osud Jána Milochovského, rovnako ako ďalších uhorských evanjelikov, výrazne poznačili udalosti späté s odhalením Vešelénihho sprisahania a následnými bratislavskými súdmi (1671 – 1674). Ján Milochovský musel po podpísaní reverzu v roku 1673 odísť z Uhorska a do Brezna sa vrátil až tesne pred smrťou v roku 1683. O náboženskom prenasledovaní a o osude vyhnanca napísal latinskú prózu *Schola crucis et lucis* (Škola utrpenia a vyslobodenia, pred r. 1678). Vo Vratislave, kde strávil značnú časť svojho vyhnanstva (1673 – 1683), vznikla aj kniha *Ornamentum Magistratus Politici* (MINÁRIK 1984: 129; GÁFRIKOVÁ 2006: 69; TKÁČIKOVÁ 2009: 172; GLUCHMAN 2010: 984).

Dielo Jána Milochovského *Ornamentum Magistratus Politici* sa kontinuálne, hoci axiologicky nerovnako reflektuje od čias

publikovania Hurbanovej state Slovensko a jeho život literárny 1846 – 1851, kde bolo po zaradení k literatúre vyhnanco, zaťaženej plačom, žiaľom nad sebou samým, negatívne hodnotené (1972: 84-85). Spomína sa v syntetizujúcich literárnohistorických prácach vznikajúcich od 2. polovice 20. storočia, ako Dejiny staršej slovenskej literatúry (MIŠIANIK 1958: 181-185),³ Baroková literatúra. Svetová, česká, slovenská (MINÁRIK 1984: 129 – 130),⁴ Dejiny slovenskej literatúry I (TKÁČIKOVÁ 2009: 156-157, 172). Podrobnejšie sa analýze diela Ornamentum Magistratus Politici z hľadiska tematického, literárnohistorického venovali štúdie Gizely Gáfrikovej (1998, 2006)⁵ a z hľadiska etiky štúdie Vasila Gluchmana (2010, 2017).

Žánrovo patrí Ornamentum Magistratus Politici podľa Jozefa Miloslava Hurbana k traktátom (1972: 85), podľa Jána Mišianika k didakticko-reflexívnej tvorbe (1958: 171),⁶ podľa Jozefa Minárika k popularizačnej odbornej občiansko-politickej próze venovanej problematike ideálnej vrchnosti (1984: 73), podľa Gizely Gáfrikovej k popularizačným politologickým spisom (1998: 79), podľa Evy Tkáčikovej na rozmedzie umeleckej a vecnej literatúry ako „politologický“ traktát (2009: 156) a podľa Vasila Gluchmana ide o filozoficko-etický spis (2010: 984). Ornamentum Magistratus Politici má dve roviny: jednu – nábožensko-moralizačnú s hojnými citátmi z Biblie a exemplami zo života svätých a druhú – občiansko-politickú vychádzajúcu z vlastných názorov auto-

---

3 Ján Mišianik hodnotí Milochovského dielo v duchu doby poznačenej socialistickou ideológiou ako pozoruhodné „niekoľkými svojimi miestami a sociálnymi postrehmi“ (1958: 171), hoci Milochovský „knihu písal už v období baroka, plného iracionálnej mystiky a náboženského fanatizmu (...), vedel vysloviť cenné sociálne postrehy“ (1958: 185).

4 Jozef Minárik podobne ako Ján Mišianik pozitívne hodnotí, že „Milochovský nie je teda iba barokový náboženský moralizátor, ale aj zástanca nižšie postavených, sociálne vykorisťovaných spoločenských vrstiev.“ (1984: 130).

5 Gizela Gáfriková (2006: 64-80) na rozdiel od predchádzajúcich, totalitnou ideológiou poznačených reflexií diela Jána Milochovského upozorňuje na jeho prínos v oblasti prekladania latinských veršov a jeho dokumentárnu výpovednú hodnotu.

6 Ján Mišianik síce zaradil Milochovského dielo k didakticko-reflexívnej tvorbe, no zároveň pripomína jeho špecifiká, z kontextu ostatných didakticko-reflexívnych prác sa vymyká formou, na rozdiel od didakticko-reflexívnych básní Petra Benického alebo Hugolína Gavloviča zvolil Milochovský prózu, ktorej komponovanie má výrazný intertextuálny rozmer a žánrovo sa viac než k didakticko-reflexívnej poézii približuje k popularizačnej odbornej próze barokového obdobia.

ra a z citovania antických a humanistických autorov (MINÁRIK 1984: 130). Z citovaných hodnotení je zrejmé, že z genologického hľadiska predstavuje Ornamentum Magistratus Politici nejednoznačné dielo, absorbujúce znaky viacerých žánrov a štýlov, z tematického hľadiska patriace do okruhu diel venovaných etickej problematike. Milochovský v dvadsiatich dvoch kapitolách predstavuje najprv štyri hlavné cnosti: múdrosť a opatrnosť (prudentia), spravodlivosť (justitia), sila a zmužilosť (fortitudo), striezlivosť a striedmosť (temperantia), potom ďalších desať cností, ako štedrosť, vľúdnosť, milosrdenstvo, užívanie dobrých, pobožných a rozumných rád, vďačnosť Pánu Bohu, obrana a láska k Slovu Božiemu a správcom cirkvi, nenávisť k pochlebovačom a klamárom, ochrana vdov a sirôt, dobromyseľnosť a predchádzanie hnevu, ochrana zvereneho ľudu. Po štrnástich všeobecných cnostiach sa Milochovský venuje ôsmim zvláštnym cnostiam, ktoré sa viac zameriavajú na vzťah k Bohu, ako zbožnosť (pietas), bohabojnosť, dúfanie v Boha alebo dôvernosť k Nemu, nádej v Boha, Božia chvála alebo náležité oslavovanie Boha, modlitba alebo vrúcnosť v modlitbe, pokora, trpezlivosť. Výnimočnosť diela nespočíva v jeho originalite, ale skôr v snahe sprístupniť tému v určitej podobe slovenského⁷ jazyka: „Milochovského dielo je prvým filozoficko-etickým spisom napísaným v nejakej podobe slovenského jazyka (v tomto prípade v podobe slovakizovanej češtiny), venovaným problematike etiky politiky, pretože všetky predchádzajúce knihy vyšli buď v latinčine (Rakovský, Jessenius), alebo v latinčine a nemčine (Weber).“ (GLUCHMAN 2010: 984).

---

⁷ No v Milochovskom diele zo 17. storočia sa napríklad stále používa slovo „Hospodin“, ktoré bolo ako signál odklonu od češtiny už v tvorbe nasledujúceho 18. storočia nahradzované (KRÁŠNOVSKÁ 2006: 24). Na druhej strane uvedenie si jazykovej špecifickosti slovenského etnika sa explicitne verbalizuje napríklad v závere Milochovského knihy. Uvedomelé používanie slovenského jazyka Slováckmi v Uhorsku, jeho vyčlenenie a odlišenie od českého jazyka sa nepriamo objavuje aj v obraze zmäteného používania jazykov: „když se dobře nagedj a napigi tedy mnozy mluwj Yazyky kterych Strjzliwj neznagj a neumegj. Slowaczy mluwj Uhersky, Uhré Nemecky, Czechowe wlsky, Franczusky a tak dale.“ (MILOCHOVSKÝ 1678: 82).

V texte odborného charakteru sa očakáva použitie objektívnej Er-formy,⁸ v ktorej sa minimalizujú deiktické prostriedky, no Milochovský uprednostnil rétorickú Ich-formu, ktorá umožňuje vstup rozprávača/autora ako nositeľa konštrukčnej, kontrolnej a interpretačnej funkcie. Rozprávač rozprávané komentuje, hodnotí, posudzuje, ale zostáva anonymný a pasívny voči prerozprávaným príbehom, nie je súčasťou rozprávaného na rozdiel od osobnej Ich-formy, ktorá sa výraznejšie uplatňuje v tých kompozičných častiach Milochovského textu, ktoré sa zameriavajú na produkčnú zónu, v pasážach venovaných intencii autora a textu, jeho predsavzatiam a cieľom. Osobná Ich-forma obsahujúca deiktické JA sa vyskytuje aj v citátoch, v priamej reči a neznačenej priamej reči. Kým v textoch náučného charakteru dominuje situácia neúčasti komunikačných partnerov na rozprávanom, vyjadrená 3. slovesnou osobou jednotného a množného čísla, v popularizačných textoch, ku ktorým patrí aj Milochovského *Ornamentum Magistratus Politici*, je prípustná aj situácia priamej účasti rozprávača na rozprávanom (1. osoba singuláru alebo plurálu) a situácia priamej účasti adresáta na rozprávanom (2. osoba singuláru alebo 2. osoba plurálu, ktorou sa oslovuje skupina adresátov) a funkcie komunikátora a adresáta sú nemenné, konštantne pridelené. Populárno-náučná próza predstavuje špecifickú komunikačnú situáciu, pri ktorej komunikátor berie do úvahy komunikačného partnera, adresáta oveľa viac než v prípade odbornej spisby.

Personálna deixa je v diele Jána Milochovského najvýraznejšie zastúpená v priestore, ktorý Gérard Genette (2001) pomenúva ako priestor paratextov, v dedikácii, prólogu a epilógu. Dedikácia knihy naznačuje, že Milochovský počíta s čitateľským zázemím v exile aj v Uhorsku. V dedikácii sa explikujú a konkretizujú adresáti textu prostredníctvom vlastných mien, podľa Jána Mišianika ide o Marka Horvátha-Stansiča zo Strážok

---

8 Lubomír Doležel podáva analýzu naratívnych foriem a vyjadrení reči (priama, polopriama, zmiešaná reč) a súvislosti medzi rozprávačskými spôsobmi (objektívny, rétorický, subjektívny) a funkciami (konštrukčná a kontrolná, interpretačná, akčná), pričom subjektívny spôsob rozprávania disponuje všetkými funkciami, rétorický nemá akčnú funkciu a objektívny spôsob rozprávania má len konštrukčnú a kontrolnú funkciu, neinterpretuje a je pasívny. (DOLEŽEL 1993: 32-104).

nad Popradom a o bratov Radvánskych z Radvane (1958: 181). V prológu sa už Milochovský obracia na všeobecnejšie modelovaného adresáta, ktorým je predovšetkým kresťanská vrchnosť: „Na toto prohledagyjce, a že zpobožnosti jako znegakeho žrjdlu wssecky gine ctnosti wipljwagi, na proti zbezbožnosti wsselika nesseslechtnost, rozpustilost roztopassnost, zhowadily žiwot a gine neradne wecy pochadzegi, umjnil gsem prjtomnu Knižečku politiczku w Slowenskem nassem Yazyku (ač prawe y gina Duchownj gegjž Titul Schola crucis et lucis Sskola Krjže a potessenj, wtomže Yazyku odemne wtkawové sskole se cwyci cyho zhotowena gest, ktera kdyby toliko naklady potřebné byly, snadnoby Swetlo wydela) kužitku wssem wctnostech Krestanskych obiragjcych zwlasste pak Osobam w Stawu Wrchnosti postawenym a nad ginymi Sprawu magjcm Swetlo wydati.“ (MILOCHOVSKÝ 1678: s.p.). V barokovo náročne štylizovanej vete sa personálna deixa realizuje zámenami a slovesnou osobou a osciluje medzi JA a MY. Viac sú zastúpené tie deiktické prostriedky, ktoré majú singulárnu podobu a verbalizujú autorský zámer, a len raz sa vyskytla plurálna podoba deixy, privlastňovacie zámeno (nassem) ukazuje rovnako na autora ako aj na adresáta, vytvára inkluzívne vnímanie komunikačných partnerov (JA a TY), ktorých inklúzia je založená na spoločnom dorozumievanom kóde. Milochovský výrokom o našom jazyku vyjadruje vysokú mieru solidarizácie⁹ autora s adresátmi, spojených používaním rovnakého jazyka (w Slowenskem nassem Yazyku). Milochovského záujem o čitateľa dokladá jeho orientácia na jazykovo zrozumiteľné podanie výkladu. Jazyk diela sa označuje termínom slovenský nielen v prológu, ale aj v závere: „reči Slowenske“ (MILOCHOVSKÝ 1678: 479).

V nasledujúcom odseku prológu sú zastúpené podobné deiktické prostriedky: „Kdy pak sam u sobe gsem premysslowal, komubych, tuto ginače sprostu Pracy dedicowati mel, za hodne gsem uznal, tu samu offerowati Osobam pobožnym a bohobognym, ktereby bogjce sa Pana Boha, chwalitebnym ctnostnym prykladem, swe poddane, a lid ksprawe Zwereny kpožožnosti

⁹ Solidarizáciou rozumie Milada Hirschová situácie, keď hovoriaci použitím plurálu naznačuje, že na výpovediach týkajúcich sa adresáta je zainteresovaný, keď sa na príslušnom deji priamo podieľa alebo je v ňom iným spôsobom účastný (HIRSCHOVÁ 2013: 98).

wedly a upominaly. W počtu takowjch weduce byti W. W. U. U. M. M. pohnut gsem kdoswečenj meg dlužneg wdečnosti, Kni-
žečku tuto, ačkoli chatrnu, wzactnemu a slawnemu W. W. U. U. M. M. gmenu, ykážto mjm Dobrodincum pripsati, ponižene
prosjce, žeby račili wdečnym umyslem prigati, meg smelosti od-
pustiti, a mne nehodneho wpohostinnosti zustawagjcyho sobe
pporučenu byti.“ (MILOCHOVSKÝ 1678: s.p.). V citovanej časti
prológu Milochovského diela sa potvrdzuje orientácia na autor-
ský priestor prítomnosťou slovíe v 1. osobe singuláru sémantic-
ky viazaných na proces dedikácie a zrejme situovanie výpove-
de do produkčnej zóny komunikácie ukazujú deiktické indexy
JA a MŮJ.¹⁰ Okrem vyjadrenia autorskej intencie sa oslovuje aj
adresát textu, Milochovský dedikuje knihu vrchnosti, tým, ktorí
spravujú ľud, ale aj svojim dobrodincom v exile.

Prolog uzatvára informácia o vzniku textu s presným dato-
vaním (1678), o autorovi textu a jeho predošlom a súčasnom po-
stavení vo vyhnanstve a o adresátovi prosieb, patrónovi označe-
nom iniciálami.

Podobne ako prolog Milochovského knihy vytvára aj jej epi-
lóg priestor na odokrytie produkčnej zóny textu, v epilógu na
zhodnotenie autorských zámerov: „Kdo chce o techto wssech
wecech odemne zepsanych lepegi wedeti, necht sobe čte Æne-
am Sylvium, Discipulum de Tempore, Sermones Sanctorum
Patrum, Promptuarium Historicum Hondorffii, Politiam Histo-
ricam Danielis Weleslavini, Wenceslaum Hagek, Simonis Lom-
nicky varios libros,¹¹ a gine, kterych sem ga k spisowanj teto
Knižsski užjwal, a mnoho tam ke wssemu dobremu zmerugjcy-
ho a ku potvrzenj prace me cyljcyho nagde.“ (MILOCHOVSKÝ

---

¹⁰ K indexom JA a TY, resp. MY a VY sa viažu aj posesívne výrazy MŮJ, TVOJ, NÁŠ, VÁŠ.

¹¹ Milochovský vymenúva kompilované zdroje, ktoré identifikujeme nasledov-
ne: Aeneas Silvius Piccolomini (1405 - 1464) ako pápež Pius II; Kázne svätých
otcov; Andreas Hohndorf; Daniel Adam z Veleslavína (1546 - 1599), bohemista,
lexikograf, historik, filozof, prekladateľ, organizátor literárnej činnosti, huma-
nista a vysokoškolský pedagóg, autor diela Politika historica (Historická ústava
1584); Václav Hájek z Libočan (1499 - 1553), autor Kroniky českej (1533 - 1539);
Šimon Lomnický z Budče (1552 - 1623), Mišianikom nesprávne označený ako
Štefan (1958: 182), autor viacerých duchovných piesní, náučných veršovaných
duchovných kníh a prozaických mravoučných spisov, populárno-náučných hos-
podárskych spisov.

1678: 472-473).¹² Citovaná pasáž obsahuje prostriedky personálnej deixy v podobe ukázania na účastníka komunikácie, na autora. Vyjadrenie tematizuje proces písania, autorské JA sa viaže na informácie o vzniku textu, napriek kompilačnému charakteru knihy, teda množstvu citovaných autorov, Milochovský nepoužije autorský plurál MY, naopak, exponovaním JA vo výroku týkajúcom sa kompilácie upozorňuje na vlastný autorský vklad, realizovaný ani nie tak na úrovni významovej, ako na úrovni výrazovej, jazykovej.

Druhú časť epilógu tvorí autorské oslovenie čitateľa: „To pak Laskawemu Ctenari k zawjrce chcy na pamet uwésti, że Kniżka tato w neprjtomnosti me, w Drażdanech se tlačila, proto kdy mnohe Vitia, chyby a nedostatky, zwlasste Typograffycké a gine, nalezne, žeby se nehorssjl, aniż to negake nedbanliwosti me, ale radegj neprjtomnosti pripsati račil. Mnohe zagiste slowa Typographus reči Slowenske negsuc powedom, ginak, gako zneti meli položil, mjsto welikeho J. użiwal y gakżto Yana, za Jana, tak tež j. y. a. i. na mnohych mjstech bez rozdjlů tlačil. Mne tam prjtomnu byti nebilo moźne, pro wzdalinj mjsta a nakladů nedostatek, ponewadž mimo toho dosti na pracy túto gsem wynalożil. Zato wssak mam, že na mem dobrem umyslu a predsewzeti, wtom kdy w gazyku nassem Slowenskem neco widati sem chtel, Laskawy Ctenari prestaness, a omjľů w trusenych zwelićowati nebudess. Gestli prace tato ginaće sprosta a chatrna, tobe se zaljbi, buducne dali pan Buh, neco wydelanegssjho, oćemż w predmluwe Zmjnka se stala, oćekawati, budess. Mezy tym milost a pokog Bozj budiż snamy, aź do nasseho Skonćenj. Amen.“ (MILOCHOVSKÝ 1678: 472-479¹³). Záver epilógu obsahuje deiktické

12 Kým Ján Milochovský odkazuje predovšetkým na diela českých humanistických a reformačných autorov, Gizela Gáriková upozorňuje na skutočnosť, že citovaných autorov a diel bolo v Milochovského diele podstatne viac, od biblických a antických diel (Platón, Aristoteles, Plutarchos, Diogenes Laërtius, Cicero, Seneca, Tacitus, Macrobius a ďalší), cez stredovekú patristickú literatúru (Augustinus Aurelius, Gregor Naziánsky, Euzébius), humanistické a reformačné diela (Johann Karion, Justus Lipsius, Antonius Antonius Panormita a ďalší) až po zriedkavejšie zastúpených súčasníkov Milochovského, autorov 17. storočia (Jacob Zevecot, Anton Contzen, Jeremiáš Drexel, Johann Balthasar Schuppe). (GÁRIKOVÁ 2006: 74).

13 V dostupnej verzii Milochovského diela (archív SNK v Martine) je použité na niektorých miestach nesprávne číslovanie strán, na konci po strane 473 nasleduje hneď číslica 479.

prostriedky, predovšetkým tvary JA a TY ukazujúce na autorskú produkčnú a aj na čitateľskú percepčnú zónu. Na jednej strane je osobným vyznaním autora knihy (me, mne, mem), jeho intencie (chcy (...) uwésti, gsem wynaložil, mam, na mem dobrem umyslu a predsewzeti, widati sem chtel) a opisuje ťažkosti spojené so vznikom knihy. Na druhej strane prostredníctvom dvojnásobného oslovenia (Laskawemu Ctenari, Laskawy Ctenari), výrazného deiktického TY v podobe pronomina (tobe) a slovesnej osoby (prestanness, zweličowati nebudess, očekawati budess) sa text zameriava na svojho adresáta a dožaduje sa jeho pochopenia.

Personálna deixa sa neuplatňuje len v paratextoch, kompozične vyčlenených častiach Milochovského diela, ale aj v jednotlivých kapitolách Ornamentum magistratus politici. Deiktické prostriedky JA - TY sa uplatnili v persuasívnej rovine textu, v rôznych rečníckych figúrach, napríklad v závere šiestej kapitoly po sformulovaní otázky: „Ptassli se, coby bylo negužtečnegs-siho?“ začína odpoveď zvýraznením autorského JA: „Wer my, že gest Bohabognost“ (MILOCHOVSKÝ 1678: 296-297). Rečnícka figúra, komunikácia, položenie otázky a odpovedanie sa pokladá za účinný prostriedok na dosiahnutie záujmu recipienta, nadviazania kontaktu medzi expedientom (my) a adresátom (ptassli se, wer). Modelovanie komunikačnej situácie oddeľujúcej autora od adresátov, JA od VY sa v Milochovského diele vyskytuje aj na ďalších miestach: „Diwiteli se milj Krestane nad tudo hluboku pokoru, y ga slussne diwym se nad wassi smrdutu pychu a wysokomyslnosti. Kdy na obraz tento¹⁴ patrjte, kterak mužete wy bjdnj čerwjčkowe se powyssowati, a pri takowe wysokomyslnosti gesste dobrymy Krestanmy sluti?“ (MILOCHOVSKÝ 1678: 437). Prostredníctvom shifteru JA (ga) a 1. slovesnej osoby (diwym se) sa ukazuje na autora a na adresátov ukazuje 2. slovesná osoba (Diwiteli se, patrjte, mužete se), shifter (wy), prívlastňovacie zámeno (wassi) a axiologicky antonymické oslovenia (milj Krestane - bjdnj čerwjčkowe). Vyhranenie komunikačných partnerov nemá v Milochovského texte nikdy dlhé trvanie, z vyjadrenia vzťah autora (JA) oproti adresátom (VY) sa vzápätí prechádza k inklúznemu MY: „Krystowe skutky gsu nam mj-

---

14 Výraz „obraz tento“ odkazuje na predtým citovaný novozákonný výjav umývania nôh učeníkom.

sto nawky. To pripomina *nass mily Spasytel, kdy k uředlnjkum swym mluwy:*“ (Milochovský 1678: 438).

Inklúzia, usúvzťahovanie JA a TY do MY sa deje aj v rámci jedného odseku: „Gedina trnova koruna, keru nesl pod hnewem Otce sweho, wjce bolesti gemu pusobyla, nežby wssecko me a twe o človeče utrpenj mohlo byti. (...) A protož y my skrze trpezliwost, konegme beh uloženeho nam boge:“ (MILOCHOVSKÝ 1678: 469). Deiktické prostriedky odlišujúce autora (me) a adresáta (twe) vzhľadom na ich spoločnú príslušnosť ku kresťanom sa v aktivizujúcej výzve menia na inkluzívne MY (my, konegme, nam).

V samotnom diele Milochovského ukazuje TY len zriedka na konkrétneho adresáta, prevažne ide o človeka, kresťana vo všeobecnosti a je menej časté ako MY. TY ukazujúce na iného človeka, na adresáta výpovede je prítomné vo výpovediach majúcich charakter rady, výzvy, inštruktáže: „Chcessli y ty duchownjho Neprietele Satanasse z gehu pekelnym Wogskem premocy, teda chwal Boha: Satanass musy ustupiti, gedno slowičko muž ho porazyti.“ (MILOCHOVSKÝ 1678: 375). Druhou, pomerne častou možnosťou použitia TY je ukazovanie na Boha ako adresáta prosieb, modlitieb: „Ach, owssem Hospodine Bože *nass* tys to každého činil, za to mame že y na nas nezapomness, ale kdy hodinka twa prigde, ze wsselike težkosti wyslobodiss. Ta gest nadege *nasse* k tobe ó Hospodine.“ (MILOCHOVSKÝ 1678: 349). Výpoveď orientovaná na Boha, s ktorým rozprávač komunikuje, ku ktorému sa modlí, na ktorého sa obracia prostredníctvom oslovení (Hospodine Bože, Hospodine), indexov a slovesných foriem (*tys*, *nezapomness*, *twa*, *wyslobodiss*, *tobe*), sa v Milochovského diele vzhľadom na jeho náboženský charakter objavuje často. Oproti takto modelovanému božskému TY stojí ako komunikátor, zdroj oslovenia, výpovede nie jedinec, individualita, jeden človek (JA), ale plurálne MY zastupujúce členov skupiny, kresťanov (*nass*, *mame*, *nas*, *nasse*). MY tu má exkluzívnu podobu, lebo zastupuje JA a ostatných so mnou (kresťania) okrem teba (Boh).

Funkcie deiktických prostriedkov v citátoch sa líšia od deiktických prostriedkov použitých vo vlastnom texte Jána Milochovského. Ornamentum Magistratus Politici má kompilačný charakter, čo podčiarkuje častý výskyt verba „Pisse“, ktorým sa

uvádzajú citáty, kde 3. slovesná osoba ukazuje na neúčastníka aktuálne prebiehajúcej komunikácie medzi autorom, Jánom Milochovským a čitateľom jeho diela *Ornamentum Magistratus Politici*. Okrem „Pisse“ sa pred citátmi vyskytuje sloveso „Čzteme“, ktoré často na začiatku odseku, v anaforickej figúre predovšetkým v prvých siedmich kapitolách uvádza parafrázu alebo citát historického (zriedkavejšie biblického) exampla. Slovesom „Pisse“ sa uvádza udalosť, o ktorej hovorí neúčastník aktuálnej komunikačnej situácie (píše on, iný autor), slovesom „Čzteme“ sa tvaruje situácia, ktorej participanti (autor spolu s čitateľom) aktuálnej komunikácie spolu percipujú citát.

Shifter „JA“ sa v *Ornamentum Magistratus Politici* vyskytuje najčastejšie v citátoch, v ktorých ukazuje podľa charakteru prototextu buď na hovoriacu literárnu postavu v epických naratívoch alebo na vypovedajúci lyrický subjekt. Milochovský vyberá citáty z biblických, dejepisných, náučných alebo populárno-náučných spisov, z umeleckých textov, kroník, životopisov, pričom deiktické JA je súčasťou priamej reči literárnej postavy v situácii, keď vypovedá o sebe. Okrem JA ukazujúceho na epickú literárnu, hlavne biblickú alebo historickú postavu, môže JA ukazovať na lyrický subjekt, ktorý sebareflexívne vypovedá napríklad v piesňach:

Gak Bůh račj tak ga chcy tež,
Nedam se mamiti nic:

Ač mne trapj mug težky krjž

Byt bylo toho y wjc:

Smj m vssak rjcy, že me wecy

Wssecky Buh spokogj ctne:

Nech tak kračj gykž on račj

Můg krok pugde bezpečne.“ (Milochovský 1678: 461-462).

Pieseň *Jakž Bůh ráčí, tak já chci též*, pôvodne napísaná Ambrosiom Blauerom (*Wies Gott gefällt so gefälltts mir auch*) a preložená do češtiny Tobiášom Řešátkom Soběslavským, „anticipovala osobně stylizovanou, útěšnou lyriku, oblíbenou později v barokní evangelické hymnografii.“ (MALURA 2006: 142). Vyznanie lyrického subjektu korešponduje s pocitmi vyhnanca, a preto nie náhodou ju cituje Ján Milochovský. Pieseň pozostávajúca z ôsmych osemveršových strof sa nachádza aj v prvom vyda-

ní spevníka *Citara sanctorum* Juraja Tranovského z roku 1636 pod názvom 233. Jakž Bůh ráčí, tak já chci též (*Jako: Aj, divná moudrost*), kde sa pripisuje Bedřichovi Saskému. Ján Milochovský cituje v diele *Ornamentum Magistratus Politici* z piesne 1., 3. a 8. strofu a dodržiava jej verzifikačné náležitosti, typické pre sylabický systém: striedanie osem a sedemslabičného verša, použitie striedavého rýmu v prvých štyroch veršoch a prerývaného rýmu v ďalších štyroch veršoch a používa rovnaké deiktické prostriedky, aké sa ustáleno používali aj v novších vydaniach piesne v *Cithare sanctorum*. Výpoveď lyrického subjektu je tematicky blízka autorovmu rozpoloženiu vo vyhnanstve, a tak JA lyrického subjektu je blízke JA autora. Ján Milochovský cituje aj latinské diela, antických básnikov a tieto texty voľne prekladá, parafrázuje.¹⁵

Na záver možno konštatovať, že deiktické prostriedky sú v diele Jána Milochovského *Ornamentum Magistratus Politici* distribuované nerovnomerne, ale v súlade s funkciou jednotlivých kompozičných častí textu. Priestorom ukazujúcim na komunikačných partnerov sú predovšetkým paratexty, ako dedikácia, prológ a epilóg, kde sa explikuje adresát knihy, oslovuje čitateľ a zároveň sa exponuje autorské JA vo vyjadreniach jeho zámerov a postupov. V samotnom texte Milochovského, ak opomenieme citáty, je shifter JA pomerne zriedkavý, rovnako ako vymedzenie autorského JA voči singulárnemu TY ukazujúcemu na adresáta, častejšie sa tu nachádza MY, ktoré má inkluzívnu podobu.

---

15 Ján Milochovský cituje predovšetkým biblické texty, náboženské spisy, ale aj umeleckú literatúru. V prípade citátov v latinčine nasleduje vždy Milochovského preklad, autorovo úsilie o zrozumiteľnosť potvrdzuje jeho záujem o čitateľa. Často ide o voľný preklad, parafrázu veršov Homéra, Ovidia, Plauta, Vergília, Propertia, Claudiana, Prudentia (GÁFRIKOVÁ 2006: 75; OKÁL 1990: 88-89). Milošlav Okál oceňuje prácu Jána Milochovského, ktorý „ako prvý preložil veršovanou parafrázou Ovidiove a Vergiliove básne do vtedajšieho spisovného jazyka.“ (OKÁL 1990: 209).

Literatúra

- DOLEŽEL Lubomír, 1993: *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: Český spisovatel.
- GÁFRIKOVÁ Gizela, 1998: Milochovského verzia ideálu svetскеj vrchnosti. *Martin Rakovský a latinská humanistická kultúra na Slovensku*. Bratislava: UK, 77–85.
- –, 2006: Milochovského verzia ideálu svetскеj vrchnosti. Zabúdané súvislosti. Bratislava: SAP, 64–80.
- GENETTE, Gérard, 2001: *Paratexts. Thresholds of interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press. https://kimdhillan.files.wordpress.com/2014/05/genette_gerard_paratexts_thresholds_of_interpretation.pdf (Citované: 18.11.2017)
- GLUCHMAN Vasil, 2010: Erasmus Rotterdamský a Ján Milochovský: dve humanistické koncepcie kresťanskej etiky politiky. *Filozofia* 10/979–989.
- –, 2017: Ján Milochovský (1630 – 1684). *Dejiny etického myslenia na Slovensku (do začiatku 19. storočia)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 113–123.
- HIRSCHOVÁ Milada, 2013: *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum.
- HURBAN Jozef Miloslav, 1972: *Slovensko a jeho život literárny*. Bratislava: Tatran.
- KRÁSNOVSKÁ Elena, 2006: Kodifikácia a norma jazyka v katolíckej kazateľskej tvorbe 19. storočia. *Slovenská kazateľská tvorba v dejinných súvislostiach a v spoločenskom kontexte obdobia*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha; Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 20–41.
- MALURA Jan, 2006: Česká hymnografie raného novověku ve středoevropském kontextu. *Otázky českého kánonu*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 141–154. <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/kongres/treti1/15.pdf> (Citované: 19.11.2017)
- MILOCHOVSKÝ Ján, 1678: *Ornamentum Magistratus Politici. Ozdobi Wrchnosti swetské aneb Kteryymi Cnostmi Krestianska Wrchnost ma ozdobena a okrasslena byti*. Drážďany: Krysstof Baumann.

- -, 2017: *Ornamentum Magistratus Politici. Ozdoba svetskej vrchnosti. Antológia dejín etického myslenia na Slovensku I (do konca 18. storočia)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 180–359.
- MINÁRIK Jozef, 1984: *Baroková literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MIŠIANIK Ján (Eds.), 1958: *Dejiny staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- OKÁL Miloslav, 1990: *Antická metrika a prekladanie gréckej a latinskej poézie do slovenčiny*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- TKÁČIKOVÁ Eva, 2009: Slovenský literárny barok (pol. 17. stor. – 1780). *Dejiny slovenskej literatúry I*. Martin; Bratislava: Matica slovenská; Literárne informačné centrum, 106–177.
- TRANOVSKÝ Juraj, 1636: *Cithara Sanctorum. Pjsně Duchownj, Staré y nowé ... K njmž přidany gsau Pjsně D. M. Luthera wssecky, z Německé řeči do nassj Slowenské přeložené*. Levoča: Wawřinec Brewer.

K JAZYKU KORESPONDENCE DRUHÉ POLOVINY 17. STOLETÍ

Blanka NEDVĚDOVÁ

*Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky,
Oddělení vývoje jazyka
nedvedovab@ujc.cas.cz*

Abstract: Czech correspondence of the late 17th century represents one of the genres of the Czech language of the Early Modern Period and belongs to that stylistic area which used a different language than the higher, slightly antiquating style of bible translations. This paper is a contribution to the discussion of the contemporary usage of the letters written in Czech from the point of morphology. It presents a linguistic analysis of the letters of various subjects of a manor which lay in close proximity to Prague, the cultural and language centre of the region in this period, as well as of letters written by Vaclav Jan Rosa, a 17th century Czech linguist and poet, which have not yet been edited or published. The analysis focuses on exploring the range of the used morphological variations and their distribution. The paper argues that the language used in these texts is a functional variation of Czech language and discusses to what extent it is related to the cultivated variation of the contemporary commonly spoken Czech of the period.

Keywords: development of the Czech language, correspondence, morfologie, Václav Jan Rosa

Druhá polovina 17. století je obdobím, kdy se čeština v českých zemích v důsledku náboženských a společenských změn po skončení třicetileté války potýká s tematickým a funkčním zúžením nejen písemné produkce. Tuto vývojovou etapu češtiny doby střední (kam řadíme i češtinu humanistickou) zpravidla označujeme jako češtinu barokní (1620–1775).¹

Vývoj češtiny na území českých zemí v tomto období ovlivnila emigrace vzdělaných vrstev obyvatelstva a konfiskace jejich majetku spojené s přílivem cizojazyčné šlechty. Nositeli češtiny nejen v soukromé komunikační sféře se postupně stali příslušníci středních a nižších společenských vrstev (kněží a řeholníci, nižší úředníci a měšťané). Čeština ustoupila z komunikace bo-

---

¹ I když je to termín, který je často problematizován (např. FIDLEROVÁ 2013), zůstáváme u něj, protože je v současnosti z hlediska periodizace vývoje češtiny používán nejčastěji.

hatého měšťanstva či vyšší šlechty.² S tím souvisí i omezení komunikačních situací, v nichž se čeština užívala – postupně mizela z vědy, během 18. století i z náročné literatury a administrativy.

Toto období zatím nemáme zdokumentováno v takovém rozsahu jako etapu následující i bezprostředně předcházející, a nemůžeme tedy s jistotou tvrdit, jaká je stylová norma neliterárních písemností. Stylová diferenciacie jazyka, která se spolu s ustalováním psaného jazykového úzu vymezovala od poloviny 16. století, v následujícím období pokračovala. Vedle úzu psané podoby kulturního jazyka zachovávajícího tradiční, v mluveném jazyce zaniklé formy a dodávající slavnostní ráz literárním textům a překladům bible – zde mluvíme o stylu vysokém –, existoval i úzus mluvený, obsahující prostředky bez konkrétního nářečního zakotvení. Ten se částečně odrážel v textech stylu nižšího: v dobové zábavné literatuře, různých příručkách, nábožensky vzdělávací literatuře (modlitební knihy, postily, kancionály, poutní knížky), v rozličných pramenech neliterárních, jako jsou např. úřední zápisy, zápisy výslechů a korespondence.

Česky psaná korespondence představuje jeden ze žánrů barokní češtiny, který náleží právě do stylové oblasti nižší, jejímž komunikačním nástrojem byl jazyk odlišný od archaizujícího jazyka biblického překladu. My budeme v příspěvku uvažovat nad podobou jazyka v nich užitého. Zdokumentujeme především vybrané morfologické jevy, které pisatelé vyhodnotili jako vhodné k dosažení komunikačního cíle, a zrevidujeme obecně přijímané tvrzení, že v textech nižších stylů se užívaly progresivní jazykové prostředky rozšířené v mluveném jazyce. Nejedná se však o hodnocení užitých prostředků jako správných/nesprávných, mimo jiné proto, že v této době neexistovala kodifikovaná norma. Dobové gramatiky reprezentují spíše než kodifikační normy představu daného autora o jazyce.³ To je důvod, proč se záměrně budeme vyhýbat termínům spisovná a nespisovná čeština.

Charakteristika materiálu

Ze souboru dosud nepublikované korespondence čítající 47 dopisů autorů, kteří patřili k panství situovanému blízko kulturní-

² Srovnej (např. FIDLEROVÁ 2013 či ŠLOSAR 2017).

³ Srov. KOUPIL 2007.

ho a jazykového centra – točnickému, zbirožskému a královodvorskému, jsme jich vybrali 15.

Analyzujeme osm dopisů, které psali poddaní hejtmanské kanceláři (dále označeny čísly 10, 11, 16, 17, 18, 21, 26 a 33) – hovoříme zde o tzv. hejtmanské korespondenci. Tyto dopisy čítají dohromady asi 14 stran textu. Z toho šest listů bylo určeno pro hejtmana Rafaela Gallidese – z r. 1667 od Jana Klempery (10) a Pavla Pechra, dle obsahu listu patrně ševce či ševcovského pomocník, a (11), z r. 1669 od krčmářky Anyžky Krauzské (16) a ze 60. let 17. století od Matěje Kotvy (17), Jana Vilhelma Hamršída pracujícího v hutích (18) a dvorského úředníka Adama Arnošta Mejstříka Švabinského (21); jeden pro forstmistra Jana Ditricha Mangoltovice z Mangoltu ze 70.–90. let 17. století od Kateřiny Noskové z Hředlí, patrně provozující nějaké řemeslo související s prací v lese, (26) a jeden pro hejtmana Samuela Ignáce de Bois z r. 1679 od krčmářky Kateřiny Toncarky (33).

I když ve 2. polovině 17. století není gramotnost žádného z pisatelů našich listů zcela vyloučena,⁴ jsou v souboru kromě auografů (18, 21, 26, 33) i listy, u nichž si autorství (tedy „rukou“, která je psala) nejsme jisti. Postrádáme u podpisů jejich typické zakončení v podobě manu propria. Je tedy nanejvýš pravděpodobné, že je psal písař, a to včetně podpisu (10, 11). V jiných případech byl někdy autorem listu připsán pouze podpis (asi 16, 17).

Autorem dalších sedmi listů (dále označovaných jako R1–R7 a řazených chronologicky) je právník, gramatik a básník Václav Jan Rosa, který se v točnickém panství narodil a velkou část života zde i strávil.⁵ Prvních šest dopisů pochází z 60. let 17. století, poslední byl napsán v roce 1672, kdy Václav Jan vydává svou gramatiku Čechořečnost. Tři z Rosových listů (R4, R5 a R7) lze označit jako korespondenci úřední. Jsou adresovány purkmistru a radě města Plzně. Dalšími adresáty Rosových listů jsou Jan Rafael Gallides z Rozendorfu,⁶ t. č. zbirožský hejtman, (R1, R3

4 Při úvahách o gramotnosti pisatelů bychom je měli diferencovat jak podle sociální příslušnosti, tak podle pohlaví. Získat takové informace o situaci v českých zemích v období baroka však zatím není samozřejmostí, viz např. FIDLEROVÁ 2013: 75.

5 Blíže např. PETRÁČKOVÁ 1987: 131–141, a NEDVĚDOVÁ 2017: 58.

6 Rafael Gallides se stal Rosovým mecenášem, financoval jeho dvouleté studium

a R6) a Martin Václav z Horštiny,⁷ t. č. děkan královského kostela sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, (R2). Kromě toho, co víme o Rosově životě, i z textu dopisů je zřejmé, že mimo pracovních povinností daných jeho profesí právníka ho pojilo s oběma muži i přátelství. Skutečnost, že se znali a byli ve vzájemném kontaktu, dokládá kromě obsahu listů i Rosovo P. S. pro Martina Václava z Horštiny, kterým se omlouvá za to, že se delší dobu neozval, neboť byl nemocen; Gallidesovi v přípisu na konci listu píše o dárku v podobě tuctu citronů. Na základě výše popsaného vztahu mezi Rosou a oběma muži soudíme, že lze hovořit o korespondenci soukromé či poloúřední.

Všechny Rosovy dopisy čítají včetně adres přibližně 12 stránek, přičemž text listu R5 a R7 je místy nečitelný, resp. zcela schází vlivem poškození papíru. I když se jedná o materiál nerozsáhlý, neubírá mu to dle našeho mínění na zajímavosti, ba ani na důležitosti. U Rosy jsme si autorstvím jisti. Každý podpis je zakončen ornamentálním manu propria potvrzujícím autenticitu textu.⁸

Specifikem epistolárního stylu, resp. každého dopisu (listu) jako textu v podstatě dialogického (jen časový odstup mezi jednotlivými replikami je poněkud delší) je vypořádání se se všemi konstituujícími faktory pouze prostřednictvím adekvátních jazykových prostředků bez možnosti korektur a přizpůsobení na základě okamžité reakce adresáta. Je to však, a to je pro výběr a uspořádání jazykových prostředků věc podstatná, text připravený, rozmyšlený, kterému možná předcházela koncept. Hana Borovská (2013) mluví ve své monografii o jazyku a korespondenci Humprechta Jana Černína z Chudenic a Zuzany Černínové z Harasova jako o cenných informacích o vlastnostech „mluvené podoby dobového kulturního jazyka“. Zde je to více než příhodné, protože se jedná o korespondenci soukromou. Čím déle se tzv. hejtmanskými dopisy zabýváme, tím více se nám potvrzuje, že mluvená varianta barokní češtiny do těchto dopisů spíše proniká, než že by na ní byla postavena, a to právě s ohledem na

---

práv na pražské univerzitě v letech 1653–1655.

⁷ Rosa v dopise žádá Martina Václava z Horštiny o kmotrovství, tedy o ryze privátní věc.

⁸ K autorství dopisů více NEDVĚDOVÁ 2015: 96. Omezené platnosti těchto poznatků na analyzovaný materiál jsme si vědomi. Je jisté, že dopisů napsal Rosa mnohem více, a to jak soukromých, tak úředních. O dalších zachovaných však zatím nevíme.

zmíněnou připravenost textů a (jak se domníváme) alespoň u některých listů vědomou stylizací, resp. vědomý výběr a uspořádání prostředků. Pisatelé vědí, že je důležitá schopnost sestavit list v souladu se soudobým územ, společenskou etiketou, že je důležité vystihnout popisovanou skutečnost tak přesně, srozumitelně, případně dostatečně, aby bylo dosaženo kýženého cíle a adresát byl ochoten pozitivně reagovat.

Rozebíráme zaměřený na morfologickou stránku osmi dopisů podaných na základě vybraných jevů ukazuje, že ne všechny se objevují v každém z textů. V následující analýze uvádíme všechny výskyty vybraných jevů.

Deklinace v hejtmanské korespondenci

1. U substantiv, adjektiv složených i u zájmené deklinace jsou v instrumentálu plurálu všech rodů preferovány tradiční varianty, duálové koncovky se objevují jen výjimečně: *s těmi slovy* (11), *s jinými sedláky* (11), *mezi dobrými lidmi* (11), *mezi námi jest se stalo* (17), *dobrým svědomím* (17), *mezi námi* (17), *hodnověrnejma svědky* (17), *s týmiž lidmi* (18), *mezi nimiž* (21), *mezi jinšíma rozprávkami* (26).

2. Nominativ plurálu substantiv mužské o-kmenové deklinace se vyskytuje jen dvakrát. Jednou v tradiční podobě *-ove*, resp. *-ové*: *oba švagrové* (18), jednou ve variantě *-i/í*: *trži Soldatj* (11), kde je však užití koncovky nejspíš ovlivněno sufixálním zakončením přejímky. Z toho těžko usuzovat na nějakou tendenci.

3. Genitiv plurálu maskulin (progresivní *-ů* proti tradičnímu *-ův*). I zde je šest případů ze sedmi také tradičních: *sedlákův* (11), *zrádců ... a paličův* (17), *revírův* (17), *zlodějův* (17), *dnův* (26), *sirotkův* (26).

4. V listu 17 najdeme zajímavé spojení *dvě votepě*, které si sice tváří jako duál, ale není. Tvar je užit ve větě šafář že *by u mě takového sena dvě votepě, jednu zavázanou a druhou rozvázanou, najíti měl*. Je to tedy akuzativ původně *i*-kmenové deklinace, který by v duálu i plurálu měl znít *otepi*. Koncovka *-ě* je výpůjčkou z akuzativu plurálu *ja*-kmenové deklinace. Tvar *dvě votepě* je tedy dokladem vznikajícího nehistorického deklinačního typu *píseň*.

Konjugace v hejtmanské korespondenci

1. Zajímavé je rozložení užití analytického préterita ve 3. os. singuláru s příslušnými tvary slovesa *být – jest/jesti*. Ačkoliv Lamprecht (1986: 244) uvádí, že od počátku 16. století jsou tyto tvary vzácné, Kučera (1980: 55) hovoří o poměrně častém výskytu těchto tvarů i u Komenského. V. J. Rosa ve své gramatice (1672: 144) uvádí 3. os. singuláru i plurál préterita v plném znění u všech konjugací a pouze ve 3. poznámce ke slovesu *být* hovoří o tom, že je lépe tvary *jest/sú* „odhodit“ i u všech ostatních sloves. O variantě bez auxiliáru tedy můžeme mluvit jako o variantě progresivní.

Ve zkoumaných dopisech 18 a 33 se auxiliár v singuláru neobjeví vůbec, v listu 21 jednou, v listu 26 na dvou stranách textu pouze třikrát. Naproti tomu v listech 10, 11 a 17 jsou tvary v podobě bez auxiliáru přibližně stejně početné jako ty s ním (vyskytuje se v podobě *jest/jesti*), v listu 16 výrazně převyšuje podoba bez auxiliáru nad podobou s *jest* (14:4, přičemž se varianta *jesti* neobjeví ani jednou). Vzácná ale není ani kombinace všech tří podob v jedné souvětěné výpovědi.

Tradiční, archaizující podoba s pomocným slovesem ve 3. os. plurálu se na všech 16 stranách textu objeví jen dvakrát – *jsou zhaněly* (10) a *sou mne vyprali* (16), antepréteritum jsme nezaznamenali vůbec.

V našem vzorku dopisů je tedy zjevné, že úzus realizace préterita je v singuláru v pohybu, přičemž začíná převažovat varianta progresivní, tedy bez auxiliáru. V plurálu už převážila – zde je vliv mluveného jazyka zjevný.

2. 1. os. singuláru bez náslovného *j-* se vyskytuje téměř důsledně. Zde je vliv mluveného jazyka zjevný: *vzkázal sem* (10), *zavolal sem* (10), *hodil sem* (10), *nedopustil sem se* (10), *řekl jsem* (10), *pracoval sem* (11), *byl sem dlužen* (11), *dlužen sem* (11), *pravila sem* (16), *viděla sem* (16), *vyrozuměl sem* (17), *zůstával sem* (17), *byl sem věděl* (17), *přinucený sem* (18), *ležel sem* (18), *projednal sem se* (18), *sem proměškal* (18), *seděl sem* (21), *řekl sem* (21), *bránil sem* (21), *padl sem* (21), *já ani pohůnek sem* (*nebyli*) (21), *pravila jsem* (26), *nechtěla sem obtěžovati* (33), *nesla sem* (33), *domlouvala sem* (33), *padla sem* (33), *věděla sem, jsem přinucena* (33), *pravila jsem* (33), *nametala jsem se* (33).

3. Kondicionálový komponent *býti* se objevuje výhradně v tradiční podobě, a to jak pro 1. os. singuláru *-bych*, tak pro 1. os. plurál *-bychom*.

4. Podoba infinitivní koncovky.

Ačkoliv Rosa (1672: 164) i Štejer (1668: 62) zaznamenali variantnost zakončení na *-t* i *-ti*, v našem vzorku se progresivní varianta *-t* téměř nevyskytuje, zachytili jsme pouze dva případy – v listu 33: *budou dělat řad* (17) a *budou mít dopřjet* (19).

Nyní se zaměříme na morfologickou stránku sedmi dopisů Rosových. Ne všechny výše zmíněné jevy se v nich objevují a jsou zastoupeny bohužel jen sporadicky.

Deklinace v Rosově korespondenci

1. Nelze určit, zda jsou u substantiv, adjektiv složených i u zájmené deklinace v instrumentálu plurálu všech rodů preferovány tradiční či progresivní varianty, protože se v celém souboru textů objeví pouze nečetné podoby složené: *se všema dobrýma Pány přátely* (R1); *mými volnými, poslušnými a povinnými službami* (R1).⁹

2. Nominativ plurálu substantiv *o*-kmenové mužské deklinace se vyskytuje jen u slova *pán*, a to vždy v progresivní variantě *-i/í*, nikdy v primární podobě *-ové*: v oslovení *Páni mně vzáctně jmilí* (R4), *že páni ráčili se resolvírovati svědky* (R4), *aby páni tak hbitě k soudu přistoupiti ráčili* (R4), *že páni mně v tom nikoliv za zlé nemíti ráčí* (R4), *páni to ve známost uvéstí ráčí* (R4), v oslovení *Páni mně vzáctně přízniví* (R5), *páni Plzeňští* (R5), *páni vysláni budou* (R5), v oslovení *Páni mně vzáctně laskaví* (R7).

3. Genitiv plurálu maskulin (*-ů* proti *-ův*) je ve všech sedmi výskytech tradiční: *tucet citronův* (R1), *bez jistých pánův kmotrův* (R2), *proti svědkův zprávám* (R4), *ode všech ourokův upustiti* (R5), *dluh od předkův* (R5), *předkův jich* (R5).

To je zajímavé, protože Rosa ve své gramatice důsledně vyžaduje u všech typů maskulinní deklinace zakončení *-ů* (*pánů, stromů, měsíců, králů*) (ROSA, 1672: 67, 81). Oproti tomu Štejer (1668: 30, 33) připouští obě varianty (*měšťanů/měšťanův, kazatelů/kazatelův, zemanů/zemanův, mečířů/mečířův*).

4. Zajímavý je výběr koncovek u substantiva *vládyka* (původně ženský *a*-kmen) v kombinaci s tvrdým adjektivem, protože ve

⁹ Rosa (1672: 60, 65, 76, 85–87) ve své gramatice uvádí variantní podoby.

své gramatice Rosa uvádí pro tento typ deklinace již jen s koncovky maskuliní (ROSA, 1672: 60). Oproti tomu ve svých listech Václav Jan někdy kombinuje femininí zakončení se složenými adjektivními tvary pro maskulina. Ve třech dopisech (R1, 3 a 6) se zmíněný jev projeví jen na adresných stránkách *Urozenému a statečnému (m.) Vladyce (f.)*, kdežto v oslovení (ve vokativu) se rozdíl v rodě neprojevuje (*Urozený a statečný vladyko*). V dopisech R4 a R7 je adresná stránka v podobě *Urozeným a statečným Vladykám (f.)*, ale celé oslovení je v rodě mužském (*Urození a stateční Vladykové*). Důsledný je pisatel pouze v listě R5, v němž se vyskytují spojení- *Urození a Stateční (m.) Vladyky (v oslovení)* a *Urozeným a statečným vladykám*.

Konjugace v Rosově korespondenci

1. Zajímavé je rozložení užití analytického préterita ve 3. os. singuláru s příslušnými tvary slovesa *být jest/jesti*. I když v Rosových dopisech není pro užití préterita mnoho prostoru, protože narratio je obvykle popisné a není postaveno na líčení děje probíhajícího v minulosti, v těch několika málo případech, kde Rosa minulý čas použije, je to vždy bez auxiliáru - *Pán Bůh mě ráčil synáčkem obdařiti (R2)*, *ráčil mluviti, odpověď dostal, minulý čtvrtek byla sessí (R3)*, *ráčili se resolvírovati, pán z Kokořova odpovědi nedal (R4)*.

Archaizující podoba s pomocným slovesem ve 3. os. plurál, ani antepréteritum se neobjeví vůbec.

2. 1. os. singuláru přítomných tvarů slovesa *být se* bez náslovného *j-* vyskytuje pouze v jednom případě - *jsem hotov, jsem volný (R1)*, *osmělil jsem se, té naděje jsem, jsem nesloužil, jsem nebyl, jsem vyjítí nemohl (R2)*, *jsem spraven, jsem srozuměl, jsem porozuměl, jsem psal, sem byl u voběda (R3)*, *vyrozuměl jsem (R4)*, *jsem mluvil, jsem nepodal (R5)*.

3. Kondicionálový komponent *býti se* objevuje výhradně v tradiční podobě, a to jak pro 1. os. singuláru *bych*, tak pro 1. os. plurál *bychom*, a to i v kombinaci se spojkami: *rád bych, abych zaopatřil (R1)*, *neohlásili bychom se, mohli bychom, neobstáli bychom (R5)*.

4. Rosa stejně jako zbirožští poddaní nepoužívá k vyjádření úcty imperativní oslovení, ale vedle běžných tvarů 2. os. plurál (*zprávy, které mně psáti ráčíte se R7*) zařazuje i onikání *tak se těším, že páni... strpení míti ráčí (R4)*.

5. Podoba infinitivní koncovky. Ačkoliv Rosa (1672: 164) i Štejer (1668: 62) zaznamenali variantnost zakončení na *-t* i *-ti*, v našem vzorku se progresivní varianta *-t* neuplatňuje.

Morfologickou sondu doplníme ještě připomínkou výběru variant v rovině hláskoslovné.¹⁰ Podle našich dřívějších zjištění žádná z hláskových změn typických pro barokní texty nižšího stylu s výrazným příznakem mluvenosti – protetické *v-*, diftongizace *ý(í) > ej* ani úžení *é > í* – nepronikla do našich textů ve větší míře. To lze interpretovat tak, že tyto rysy mluvenosti v epistolárním stylu (v našem případě spíše komunikace oficiální než soukromé) nebyly vnímány jako náležité a pisatelé bez ohledu na společenské postavení a s největší pravděpodobností i bez ohledu na vzdělání tento úzus respektovali.

Shrnutí

Jazyk dopisů Václava Jana Rosy a jeho krajanů je jak v plánu zvukovém, tak morfologickém spíše konzervativní. Zkoumané jazykové roviny analyzované korespondence jsou dokladem povědomí pisatelů o stylové diferenciaci jazyka, ale také o stylové hodnotě užitých jazykových prostředků. Ať už vědomě či nevědomě pisatelé potlačují některé jevy, jež se prosadily v mluveném jazyce, nevyužívají však ani jevy archajizující (tj. typické pro jazyk biblický). Užitý úzus dopisů odráží povědomí o normě platné pro danou komunikační situaci. Anebo přinejmenším představu o této normě. Domníváme se, že pisatelé dopisů jsou vědomými, aktivními uživateli minimálně dvou variant jazyka – češtiny běžně mluvené a češtiny psané (varianty vhodné pro úřední komunikaci) a zároveň pasivními příjemci češtiny stylu vyššího, který znají ne-li díky studiu, tak alespoň z kázání a biblických čtení při bohoslužbě.

I když jsou naše závěry zformulovány na základě nerozsáhlého výseku z textů doby střední, lze předpokládat, že mezi mluvenou podobou jazyka na straně jedné a jazykem literárním a biblickým na straně druhé existovala varianta češtiny, užívaná v textech psaných neliterárních, která jazyk mluvený nekopírovala, ale využívala jazykové prostředky dle dispozic a záměrů jejích uživatelů.

¹⁰ Viz NEDVĚDOVÁ 2015.

Literatura

- Archivní materiály Státního oblastního archivu Praha, Velkostatek Zbiroh, karton 51.
- BOROVSKÁ Hana, 2013: *Jazyk a korespondence Humprechta Jana Černína z Chudenic a Žuzany Černínové z Harasova*. Brno: Masarykova univerzita.
- FIDLEROVÁ Alena, 2013: Barokní čeština: kontexty. Barokní čeština v 17. století. Barokní čeština v prvních třech čtvrtinách 18. století. Dittmann, R. – O. Uličný (Eds.): *Čeština a dějiny. Studie k moderní mluvnici češtiny 3*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 64–112.
- KOUPIL Ondřej, 2007: *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum.
- KUČERA Karel, 1983: *Jazyk českých spisů J. A. Komenského*. Praha: Univerzita Karlova.
- LAMPRECHT Arnošt – ŠLOSAR Dušan – BAUER Jaroslav, 1986: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN.
- MICHALOVÁ Blanka, 2005: Epistolární promluvové typy a řečová etiketa ve 2. pol. 17. stol. Nejedlý, P. – Vajdllová, M. (Eds.): *Verba et historia: Igoru Němcovi k 80. narozeninám*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 233–240.
- NEDVĚDOVÁ Blanka, 2015: K hláskosloví korespondence 2. pol. 17. století. *Žena, růže, píseň, řeč. Sborník na počest životního jubilea Radoslavy Kvapilové Brabcové*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 95–103.
- –, 2017: Ke grafice česky psaných listů V. J. Rosy. STLUKA Martin – ŠKRABAL Martin (Eds.): *Liška a čbán. Sborník příspěvků k 70. narozeninám prof. Karla Kučery (Studie z korpusové lingvistiky 25)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 58–62.
- PETRÁČKOVÁ Věra, 1987: *Příspěvek k životopisu Václava Jana Rosy*. Acta Universitatis Carolinae, 131–141.
- ROSA Václav Jan, 1672: *Grammatica linguae Bohemicae* [online]. Praha [cit. 1. 3. 2018]. Dostupné z <http://vokabular.ujc.cas.cz/module/mluvnice/digitalni-kopie-detail/Rosa-Gram1672>.

- ŠLOSAR Dušan – KOSEK Pavel, 2017: Barokní čeština. KARLÍK Petr – NEKULA Marek – PLESKALOVÁ Jana (Eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita [cit. 1. 3. 2018]. Dostupné z https://www.czechency.org/slovník/BAROKNÍ_ČEŠTINA.
- ŠTEJER Matěj Václav, 1668: *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Praha.
- VINTR Josef, 1998: Zásady transkripce českých textů z barokní doby. *Listy filologické CXXI* (3–4), 341–346.
- Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. © 2006–2018. Verze dat 1.1.4 [cit. 1. 3. 2018]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

OKRAJOVÉ DIALEKTY AKO JAZYKOVÉ LABORATÓRIUM (NA MATERIÁLI VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČÍ)

MARIANNA SEDLÁKOVÁ

*Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta,
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
marianna.sedlakova@upjs.sk*

Abstract: The author compares the diaspora form of existence of primarily East Slavonic dialect of Kojšov village with original West Slovak dialects on the territory of East Slovakia, and starting from the degree of domestication (assimilation), she points to general co-operative tendencies of language systems mutually influencing one another. Especially vocabulary is adopted from new, dominant language and is gradually distilled into brought, original grammatical subsystem. In addition, relevant structures of phonic subsystem from the times of historic contact of studied mutually influenced languages were petrified to a certain degree. The paper attempts to find out possibilities to apply partial information from synchronic state of language subsystems of studied border dialects to diachronic relations of its origin and development, enabling us to formulate general linguistic conclusions.

Keywords: dialect, diaspora, development, language subsystems, general linguistic relations

1 Dostupné historické informácie o skúmanej lokalite

Obec Kojšov, ktorá sa nachádza vo východoslovenskom nárečovom makroareáli, v jeho západnom regióne, v areáli južného Spiša, no niektorými jazykovými znakmi sa od spišských i blízkych abovských nárečí výrazne odlišuje, vznikla koncom 13. storočia¹. Prvá známa zmienka o obci je z roku 1368. „Doosídľovala sa v rámci valaskej kolonizácie v 14. storočí.“² Kultúrnym odkazom na východoslovanský pôvod obyvateľstva je okrem niektorých jazykových znakov, o ktorých budeme hovoriť nižšie, aj gréckokatolícka konfesia, ku ktorej sa dodnes hlási väčšina oby-

¹ Vlastivedný slovník obcí na Slovensku, 1977: 38.

² Tamže.

vateľov obce. Kojšovské nárečie by malo patriť k skupine tzv. juhospíšskych enkláv rusínskych nárečí³.

2 Zvuková rovina kojšovského nárečia

Napriek východoslovenskému pôvodu svojich obyvateľov⁴ sa v najdôležitejších charakteristických modulačných javoch kojšovské nárečie do dnešných čias už temer celkom prispôbilo východoslovenským nárečiam. Znamená to, že toto nárečie nemá dlhé samohlásky a prízvuk sa ustálil na predposlednej slabike slova, rovnako ako v západnej skupine lemkovských nárečí na Slovensku⁵ hoci predpokladáme, že tu ešte do nie tak dávna mohol byť prízvuk aj pohyblivý (*ukazovať, na potok, vod'el'i*⁶), ako to môžeme pozorovať aj v užských nárečiach priamo susediacich s východoslovenskými – lemkovskými nárečiami Ukrajiny.

Na prvé počutie najvýraznejším konsonantickým hláskoslovným prvkom kojšovského nárečia je fakt, že sa v ňom nezrealizovala tzv. asibilácia⁷ (zmena *d'* na *dz* a *t'* na *c*; tzv. dzekanie, cekanie – *dzeci*) ako je to na celom nárečovom území východného Slovenska. Ojedinelé prípady vysoko frekventovaných slov (ako napr. *dzverja, cma, cmota, šicke*) možno vysvetliť dvojakom⁸. V Kojšove sú teda všetky neurčitky slovíec zakončené na *-t'* (*bušť – byť, zaspevať, mať*), len v prípadoch, keď sa pred (nielen kon-

3 Dudášová-Kriššáková, 2015: 198. Podobne ako obce „Závadka, Poráč, Vyšné a Nižné Slovinky, Helcmanovce, Úhorná, Pača (v Gemeri) a Hačava (v Above)“, hoci sa v uvedenej práci Kojšov neuvádza. Ešte je otázne aj to, či vnímať uvedené lokality ako súčasť enklávy (Závadka, Poráč a Slovinky priamo susedia, tak ako aj Úhorná a Pača, kým Helcmanovce, Hačava a Kojšov sú oddelené od uvedenej enklávy jednou či viacerými inojazyčnými lokalitami, čo by mohlo na vývin jazykových systémov týchto lokalít pôsobiť skôr diaspórne v porovnaní s inými. 4 Keďže s určitosťou nevieme, akého pôvodu boli prvotní osadníci obce, ale zjavné jazykové i iné kultúrne znaky odkazujú na výrazné valašské doosídlenie, uchľujeme sa k predpokladu východoslovenského pôvodu nárečia. Hoci situácia môže byť aj taká, že východní Slované mohutnejšie doosídliť pôvodnú východoslovenskú obec a (len) výrazne ju svojim jazykom ovplyvnili.

5 Porovnaj Vaňko, 2000.

6 Príklad je zo zvukových nahrávok kojšovského nárečia V. Tancárovej z roku 2007, ktoré vznikli v rámci jej bakalárskej práce.

7 Asibilácia sa vo východoslovenských nárečia vykonala v 1. polovici 13. storočia (Krajčovič, 1988: 65), preto sa tohto z východu privezeného nárečia, nech by to bolo koncom 13. či v 14. storočí, nedotkla.

8 Buď ako novú prebierku od susedných východoslovenských obyvateľov, alebo ako jazykový pozostatok pôvodných domácich osadníkov, k čomu sa na základe vysokej frekvencie uvedených slov viac prikláňame.

covým) -ť nachádza sykavka, zvukový efekt pripomína asibilovaný tvar (*išť* vyslovené ako [*išč*])⁹, podobne i v iných tvaroch iných slovných druhov *na mašti* – [*na mašči*], *mladošť*, *išta*, *došť*), čo je však len prirodzený prejav neutralizácie sykavosti. Z uvedených príkladov vyplýva, že podobne ako väčšina východoslovenských nárečí kojšovské nárečie odlišuje tzv. tvrdé a mäkké¹⁰ sykavky /š – ś/ (šešť, šicke ďevki, *poboškame*) a /ž – ź/ (žaľ – žima), dokonca v rozšírenom zábere, pretože sa tu podobne ako v niektorých gemerských nárečiach zmenilo pôvodne každé /č/ podľa istých fonologických zákonitostí na š/ś (šervjani, *sveška*, *haršíšok*, *gaša*, škrobjana šípka), preto i zámeno čo má v Kojšove podobu šo. Z tohto uhla pohľadu je zaujímavý malý počet slov v slovníku, v ktorých sa na začiatku zachovala spoluhláska č. Ide tu prevažne o pomerne málo frekventované slová¹¹ (čečko, čignuť, čapať, čušpajz, čutka – často so zúženým významom oproti rovnakým spišským a šarišským slovám, výnimku z hľadiska frekvencie tvorí hádam len slovo čort, častejšie ďabol. Všetky sykavky v kojšovskom nárečí podliehajú neutralizácii znelosti (ś ňima – *vyslovované ako [žňima]*). Výrazným nezápadoslovanským prvkom je podoba zvrätneho zámena *sa* a ukazovacieho zámena *tot*. Zo znakov spoluhláskového podsystemu treba ešte spomenúť, že v zhode s nárečovým okolím sa veľmi často zmenili spoluhlásky *k* a *h* na *ch* v pozícii pred spoluhláskou (*chto*, *chmotra*, *dochtor*), ale aj opačne (*krasta*). Uvedený prípad možno na celom území nárečového makroareálu považovať za východoslovenský vplyv (*Christos*). Sporadická zmena *h* na *ch* (*chocjeki*) je tiež rozšírená v širokom nárečovom okolí a možno podľa iných zistení predpokladať, že mohla byť spôsobená aj prítomnosťou nemecky hovoriaceho obyvateľstva¹². Absencia slabikotvorného *r* a *l* je rovnaká ako v ostatných východoslovenských nárečiach, vkladné vokály sú tu poväčšine ako vo východnom regióne východoslovenských nárečí (*slunko*, *sliza*, *verch*, *sarna*, *chribjat*, *volk*).

9 Teoreticky tu ide o aktuálnu neutralizáciu sykavosti/záverovosti, bližšie Sabol – Sedláková, 2019.

10 Respektíve ostré a tupé sykavky.

11 S významom: hračka, šľahnúť bičom, objasť plody zo stromu, zeleninový prívarok a žitné snopy poskladané= do kužeľa. V slovníku vznikajúceho kojšovského nárečia je zaznamenaných celkovo 22 takýchto slov.

12 Bližšie Sedláková 2013.

Znelostná asimilácia na konci slabiky nie je bezvýnimočná ako je to na Spiši a v Šariši (*dziefki, dzifki – d'evki/d'euki – kojšovsky*), ale podobná ako vo východnom regióne východoslovenských nárečí či na strednom Slovensku. Tvar 3. os. pl. slovesa byť mal asi pôvodne podobu šme¹³, dnes už počuť len jeho realizáciu ako [sme] (nie [zme]), systémovo aj pred -m (*smjatanka, smertnica*), čo by mohlo svedčiť o kontakte prisťahovaného východoslovenského obyvateľstva s východoslovenskými nárečiami ešte pred vznikom znelostnej neutralizácie v slovenských nárečových fonologických systémoch¹⁴, ale to len v prípade, že by takýchto prípadov bolo v nárečí Kojšova viac. Táto situácia pravdepodobne svedčí o tom, že východoslovenskí prisťahovalci si napriek stretu s východoslovenskými dialektmi, v ktorých sa už uskutocňovala bezvýnimočná znelostná asimilácia si ponechali svoju pôvodnú podobu najfrekventovanejšieho tvaru slovesa, ak by sa, pravda, tento tvar zhodoval s pôvodným lemkovským tvarom. Prípady neasimilovaného prefixu v derivovaných slovách pred -m sú rovnaké ako v domácich (stredoslovenských) slovách smrť, smotana, pri ktorých sa v čase vzniku znelostnej asimilácie už nevedomovala slovotvorná motivácia.

V samohláskovom podsystéme kojšovského nárečia sa doteraz zachovali stopy po rozlišovaní mäkkosti samohlások, ktorá sa prejavuje prítomnosťou tzv. širokého ä ako mäkkého pendantu samohlásky *a*¹⁵. Ako nezávislý výslovnostný variant sa ä dodnes vyskytuje v prípadoch typu (kojš. *chol'am/chol'äm – spiš. chol'em, ňabo/ňäbo – ňebo, ošam/ošäm – ošem, šid'am/šid'äm – šedzem, skl'ap/skl'äp – skl'ep, darom'ňa/darom'ňä – darom'ne, koš'čala/koš'čäla – koscela*) – teda po mäkkých spoluhláskach (ď, ť, ň, ľ) a po ostrých mäkkých sykavkách¹⁶. Po perniciach a po r sa predná (mäkká) realizácia samohlásky *a* zachovala v podobe rozpadnutej dvojhlásky *ja* (kojš. *chribjat – spiš. chribet, pjakota – pekota, pjas – pes, mjad – med, vjadro – vedro, sojato – šveto, brjaza – breza, krjasna*

13 U niektorých respondentov v zvukovej nahrávke.

14 koncom 12. a začiatkom 13. storočia.

15 Buď ako samostatných foném, alebo ako výslovnostných závislých variantov jednej fonémy.

16 Tento stav pripomína situáciu dispalatalizácie v niektorých stredoslovenských nárečiach a následnú diftongizáciu asi v polovici 13. storočia (Ľed – *lad, bl'ed' – bl'adi; oňahdi, žlab, ľavi, sňah*), Krajčovič, 1988:48.

(*mať*) – *kresna mac*). Táto dispalatalizačná premena samohlásky *e* na *a* cez výslovnostný variant *ä* sa vyskytuje i pri gramatických zakončeníach tvarov, teda v morfológických procesoch pri všetkých slovných druhoch, (kojš. *gruľa/gruľä* – spis. *gruľe, daromňa/daromňä* – *daromňe, dobrja* – *dobre, buďeťa/buďeťä* – *buďte, vi sťa/sfä, id'eťa/id'eťä, maťa/maťä* – *vi sce, idzece, mace* v spišských nárečiach). Táto hláskoslovná diferenciácia (už ako alternácia) sa prejavuje pri ohýbaní slov (skloňovaní a časovaní) v morfológii či pri odvodzovaní slov (N.: *chleb, hoci je ľas* – G.: *od chl'aba, ľasa/ľäsa; sušed* – *od sušada/ sušäda; naša sušäda*). Slová, ktoré majú v stredoslovenských nárečiach a v spisovnej slovenčine po perných spoluhláskach *ä* sa v kojšovskom nárečí realizujú buď tak ako vo všetkých ostatných východoslovenských nárečiach s *e* namiesto *ä* (*d'evet'*), alebo s rozpadnutým diftongom (*pjet', mjaso, pjatka, omjatlo*).

3 Gramatická rovina kojšovského nárečia

Pôvodné – východoslovenské – prvky sa zachovali najmä pri slovesách, logicky pri tých najčastejšie používaných (*byť, ísť, moct'*). Zachovala sa tu pôvodná praslovanská koncovka tematických slovies (relačná morféma) 1. osoby singuláru *-u* (ja buďu, ja idu, ja možu), tak ako ju zachovali aj všetky slovesá vo všetkých východoslovenských jazykoch (podobne i niektoré východoslovenské nárečia východného regiónu¹⁷). Ostatné slovesá majú v 1. os. sg. pravidelne zakončenie na *-m* (*povedam, mam, dam* – z pôvodných praslovanských atematických slovies). V paradigme oboch uvedených slovies fungujú popri sebe homonymné tvary 1. os. sg. a 3. osoby pl. (ja idu, buďu – oňi idu, buďu), čo môžeme považovať za isté exkluzívne ustrnutie prechodného vývinového javu, s ktorým sa museli vyrovnáť všetky západoslovenské slovanské jazyky pri vývine prézentnej paradigmy slovies. Zaujímavé sú tvary s mäkkým *d'* (pred zadným vokálom *-u*), ktoré sa tu vyvinuli z pôvodnej tvrdej spoluhlásky a mohli by byť (spolu s podobou zámena *šo*) tiež dôkazom niekdajšej úplnej vokalickej mäkkostnej korelácie, s ktorou tento dialekt prišiel do významného kontaktu tak, že sa v jazykovom systéme fonéma *u* musela mať samostatnú prednú realizáciu *-u*. Pre úplnosť uvedieme pa-

¹⁷ Sotácke užské a čiastočne i zemplínske.

radigmu slovesa byť v prítomnom a budúcom čase, pretože jeho tvary fungujú aj ako gramatické morfémy pri tvorbe budúceho času ostatných slovies (*ti buďaš mať, on buďa mať*):

Prézent Sg.: 1. ja som, 2. ti ší, 3. on je;

Pl.: 1. mi sme, 2. vi sťa, 3. oňi su

Futúrum Sg.: 1. ja budú, 2. ti buďaš, 3. on buďa; Pl.: 1. mi budeme, 2. vi buďeťa, 3. oňi budú

V skloňovaní prídavných mien sa z východoslovenských znakov zachovali relačné morfémy mužského rodu -oho, -omu (dobroho, dobromu) ako výsledok jerových striednic $\text{ъ} > \text{ə} > \text{o}$ ¹⁸ podobne ako je to v sotáckych a užských nárečiach. Pri skloňovaní podstatných mien je medzi kojšovským nárečím a najbližšími východoslovenskými nárečiami omnoho väčšia zhoda. Funguje tu vokatív (*Marjo, d'adu, Paľu, Jošku, chlope* ale aj *chlopja*) a v množnom čísle neživotných podstatných mien mužského rodu rovnako ako pri feminínach a neutrách sa osobitnou relačnou morférou rod nerozlišuje (*dva dubi, dva ženi, dva d'eti – dvojo chlopi*). Pri mužských substantívach typu *gazda* sa zachoval pôvodný a-kmeňový genitív *od gazdi*.

4 *Slovná zásoba kojšovského nárečia* je prispôbená slovenskému nárečovému prostrediu v najväčšej miere v porovnaní s ostatnými subsystémami. Základná slovná zásoba je všeslovenská, hláskoslovne a tvaroslovne prispôbená východoslovenským dialektom. Na východoslovenský pôvod predkov dnešných obyvateľov obce najvýraznejšie odkazuje slovná zásoba zviazaná s gréckokatolíckou liturgiou a terminológiou (*ikonostas, priskorka*, tu by sme mohli uviesť i vyššie uvedené substantívum *čort, cerkva*, hoci v bežnej reči sa pre chrám zaužívalo zo susedných dialektov prevzaté pomenovanie *košťal*), pozdravmi a povzdychmi (*Christos voskres; preživešňa*), pomenovaniami tradičných sviatkov a sviatočných jedál (*Preobraženie, paska*, ale *Vianoce sú Hodi*, ako v západnej časti východoslovenských nárečí, nie *Kračun*, ako na východe, tak isto i *Vilija, Veľká noc*, Turíce sú *Rusadľa, rukovini, jezulan, otpust*, tak ako na Spiši, v Above a Šariši (*Rusadľe*). Do pôvodného slovného fondu možno zaradiť i pomenovania niektorých častí starobylého kroja alebo pomeno-

18 Bližšie Dudášová-Kriššáková 2001: 64.

vania súčastí folklórnych vystúpení, ktorých názvy sa dochovali vďaka pestovanej folklórnej tradícii v obci (*pončoch, prepijanka*). Za slová ukrajinského pôvodu možno v nárečí Kojšova tak ako v ostatných nárečiach východu Slovenska považovať: *batoh* – bič, *priklat* – pitvor, *predsieň domu*, *dila* – drevená podlaha domu, *kolo* – ako predložka *pri*¹⁹ (*stoj kolo mňa*, dnes už v Kojšove výnimočne).

To, že sa v kojšovskom nárečí udomácnilo spišské pomenovanie zemiakov – *grule* svedčí o tom, že v 15. storočí, keď sa táto potravina dostala z Ameriky do Európy, už bol Kojšov so svojim nárečím pevnou administratívnou súčasťou Spiša, tak ako to je dodnes. Univerzálnejšie nárečovo diferencované sloveso hovorenia – *hutoriť*, ktoré je rozšírené rovnako na Spiši ako aj v Šariši, Above a Zemplíne ako aj iné takto rozšírené nárečové slová (*bojtar* – honelník, *bravta, bravdijan* – nevesta, *ženích* – inde ako *bralta/braldijan*, *iňava* – srieň, *pisanka* – kraslica a pod.) svedčia o dlhodobom kontakte s celým východoslovenským nárečovým regiónom.

Pokiaľ ide o pôvodom cudzie slová, najviac ich je v kojšovskom nárečí prevzatých z nemčiny, pravdepodobne cez domáci dialekt, keďže ide o lokalitu súvisiacu s banským osídľovaním Spiša. Logicky sa tieto slová dotýkajú najmä baníckej ale i všeobecne remeselníckej terminológie, no je dosť aj takých, ktoré pomenúvajú veci bežného života (*dufart, drajfus, fertal, frištik, grunt, gvint, haviar, kiflik, konduktor, kuršmid, obces, rachunki, šlajer, špiglo, veker, verhangi, zaft*). Slová prevzaté z maďarčiny sú tu také, ktoré sa bežne prevzali do všetkých východoslovenských nárečí (*apo/apko, segin, lapsar, varoš*).

5 Záver

Historické hláskoslovné javy ako asibilácia (vo zvyškoch veľmi frekvencovaných slov, ako to uvádzame vyššie), najmä však dispalatalizácia vokálov sa zhoduje s historickým datovaním vzniku osady/obce do polovice (koncom) 13. storočia. Toponymá extra- a intravilánu obce, v ktorých sa zachovali dve rovnocenné pomenovania dvoch nezávislých lokalít v podobe *Brest* a *Brjast* alebo *Brežinky* (alebo aj *Breh* bez polnoglasy) by mohli

¹⁹ Vaňko, 2000.

svedčiť o tom, že prisťahovalci z východu sa usídlili v už obývanej lokalite s domácim obyvateľstvom. Z vývinového hľadiska je však omnoho zaujímavejšie, že popri celoplošnej vokalickej dispalatalizácii stredoslovenského typu sa v nárečí Kojšova petrifikovali aj tvary slov nezápadoslovenského a nevýchodoslovenského pôvodu, ktoré by sme mohli nazvať stredoslovakizmami či juhoslavizmami v celoslovanskom kontexte (tvar zvratného zámena *sa*, tvar slovesa *sme*, popri ukazovacom zámene *tot*, ktorý by mohlo byť ako východo- tak i južnoslovanským rezíduom). Uvedené javy by dokazovali, že v tejto lokalite a jej širšom okolí sa historicky stretli také hláskoslovné javy, ako je vokalic-ká a konsonantická mäkkostná korelácia, čo zanechalo stopy aj v podobe zámena *čo* (oproti väčšinovému východoslovenskému *co*) v niektorých nárečiach okolitých dedín, ako sme už o tom písali²⁰. O tomto „strete“ napokon svedčí i konsonantický jav známy z gemerských nárečí – zmena č/ć na š/ś.

Na záver treba zhrnúť, že hoci sa v kojšovskom nárečí na väčšine jazykových úrovni dodnes nejakým spôsobom prejavuje jeho východoslovanský pôvod, v porovnaní so znakmi západných karpatských rusínskych nárečí²¹ je ich už len nepatrný zlomok. Najmenej pôvodných znakov je na úrovni slovnej zásoby a gramatiky – naopak najviac na zvukovej rovine jazyka²². Naša analýza tohto nárečia ukazuje, že zo synchronného hľadiska tu treba hovoriť o východoslovenskom nárečí západného regiónu východoslovenských nárečí so znakmi pôvodnej východoslovanskej proveniencie, ktorých sa aj v súčasnosti, tiež pod vplyvom spisovnej slovenčiny postupne zbavuje (ako sme to vyššie uviedli v prípade tvarov slov *chľeb* – *las*). V každom prípade je to z vývinového hľadiska vzácny jazykový systém, ktorý petrifikoval viacero vývinových tendencií slovenčiny a preto je pre dialektológiu i všeobecnú lingvistiku nesmierne vzácny.

---

20 Bližšie Sedláková, 2013.

21 Ako ich uvádza J. Vaňko, http://www.rusynacademy.sk/slovak/sl_jazyk.html

22 Syntaktickú rovinu, o ktorej J. Vaňko (2000) tvrdí, že je v rusínskych nárečiach Slovenska najviac poznačená východoslovenskými nárečiami a slovenčinou všeobecne, sme podrobnejšie neskúmali, ale pri takej vysokej lexikálnej a gramatickej zhode, ako sme uviedli je veľmi pravdepodobné, že v syntaxi budú medzi susednými nárečiami našej lokality veľmi výrazné zhody.

Literatúra

- BUFFA Ferdinand, 2004: *Slovník šarišských nářečí*. Prešov: Náuka.
- DUDÁŠOVÁ-KIŠŠÁKOVÁ Júlia, 2001: *Kapitoly zo slavistiky*. Prešov: Filozofická fakulta prešovskej univerzity v Prešove.
- –, 2015: *Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- KRAJČOVIČ Rudolf, 1988: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*, 1977. Bratislava: VEDA.
- PAULINY Eugen, 1963: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava: VEDA.
- TANCÁROVÁ Veronika, 2008: *Postavenie nárečia v súčasnej komunikácii v obci Kojšov. Bakalárska práca*. Vedúca bakalárskej práce Marianna Sedláková. Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied.
- SABOL Ján – SEDLÁKOVÁ Marianna, 2019: *Kapitoly z dejín slovenčiny*. Košice: UPJŠ.
- SEDLÁKOVÁ Marianna, 2013: Vokalická a konsonantická mäkkostná korelácia v slovenských nárečiach na základe fonologickej mikroštruktúry jedného nárečia juhovýchodného Spiša. *PHILOLOGICA LXXII*. Bratislava: Univerzita Komenského, 137–148.
- –, 2018: Nárečie obce Kojšov (súčasť monografie o obci), rkp.
- VAŇKO Juraj: Karpatské rusínske nárečia. http://www.rusyn-academy.sk/slovak/sl_jazyk.html, (Citované 1. 2. 2017)
- –, 2000: Jazyk slovenských Rusínov. New York. Zdroj: KOPOROVÁ, Kvetoslava 2016. Науковий журнал. № 2 (6) /2016 <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/11952/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf> (Citované 22. 5. 2018)

DIJALEKTOLOŠKI POGLEDI P. KIRÁLYA I JEZIČNE ČINJENICE BAČKIH GOVORA: POKUŠAJ USPOREDBE

Oksana TIMKO ĐITKO

*Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti, Katedra za ukrajinski jezik i književnost
okditko@ffzg.hr*

Abstract: Based on the article of Peter Király analyzing the speech of four Slavic villages in Hungary, we attempted to compare it with the speech of Rusyns in Batchka an Sriem. The foundation for this comparison is the fact that the ancestors of the today's Rusyns, while settling into this region, stopped and remained in Hungary for several years. There are data from the Greek Church registers from the 1740-ties evidencing that a certain number of them moved to the Pannonia region. Our aim is to compare these speeches according to the criteria set by P. Király and see how much they differ from each other and whether we deal in this case with the speeches of the same origin. P. Király analyzed the collect data according to the different phonetic and morphological changes, and then according to the origin, making a distinction between East-Slavic and Carpatho-Hungarian ones.

Keywords: speech, phonetic change, reflex, vowel, consonant.

Naš pokušaj usporedbe jezičnih činjenica zasnovan je na članku P. Király "Про перехідний східнословіцький-карпатоугорський діалект в Угорщині". Članak je objavljen u zborniku "Славянская филология" sa IV međunarodnog kongresa slavista u Moskvi 1958. g., (163-173 str.), a 1975.g. je preveden u časopisu Шветлосц, 1975, N. 3 (235-244 str.).

U članku autor analizira jezične činjenice na osnovi prikupljenog materijala u četiri sela: Végardó, Rakaca, Abaújszolnok, Abód.

Naš je cilj usporediti govore tih sela s govorom današnjih bačkih Rusina. Preci današnjih Rusina su se početkom XVIII st. selili s južnog dijela današnje Ukrajine, Slovačke, Poljske na jug, u današnju Vojvodinu. Postoje podaci da su dulje vrijeme boravili u pojedinim selima (Múcsony, Görömbely ...). Htjeli bismo

usporedbom materijala utvrdili da li je riječ o govornicima istog dijalekta i u koliko se mjeri u analiziranim govorima isprepliću istočno- i zapadnoslavenske osobine.

Péter Király je svoj članak podjelio u tri velike cjeline kroz koje je analizirao odnos jezičnih činjenica u analiziranim govorima. Mi ćemo zadržati strukturu njegovog članka i unutar nje pokušati usporediti činjenice ova dva tipa govora. Jedini odmak od članka P. Királyja je odmak od njegove terminologije u slučaju kad govori o istočnoslavenskim, tj. ukrajinskim osobinama analiziranih govora. On koristi termin "karpatougarski" kad govori o nizu istočnoslavenskih, tj. ukrajinskih osobina: o punoglasju o prelasku jata u *i*, o prelasku *je-* u *o-*, o prelasku starih etimoloških suglasnika *e*, *o* u *i* u zatvorenom slogu. Kako su to jasno ukrajinske fonetske osobine mi ćemo koristiti termin "ukrajinski" jer nije riječ čak niti o dijalektizmima, nego o općeukrajinskim fonetskim osobinama. Smatramo da je to primjereno pogotovo zato jer Király koristi opoziciju istočnoslovački-karpatougarski. Nama se čini primjerenije istočnoslovački-zapadnoukrajinski. Primjere zapisa Királyja navodimo onako kako ih je on zapisao, primjere rusinskog govora navodimo prema ortografskim pravilima rusinskog jezika.

Király članak počinje poglavljem koje je nazvao Jezične činjenice, zatim prelazi na cjelinu Porijeklo govora i na kraju je poglavlje Prijelazni karakter govora. Te strukture ćemo se i mi držati u našoj usporedbi i komentarima. Zbog preglednije usporedbe mi smo Királyeve navode jezičnih osobina stavili u tablice.

I. Jezične činjenice

U ovom poglavlju Király uspoređuje fonetske i poneke morfološke činjenice sa istočnoslovačkim i ukrajinskim jezikom. Mi ćemo ovoj analizi dodati činjenice rusinskog govora. Svaki od analiziranih refleksa prikazali smo i u tabeli zbog bolje preglednosti.

A. Analizu slavenskih govora u Mađarskoj Király počinje refleksima pojedinih fonema.

Ђ>і - je opća promjena, prisutna u svim ukrajinskim dijalektima, ali je prisutna i u istočnoslovačkim govorima. Sve slučaje-

ve promjene u otvorenom slogu na kraju riječi koje ne postoje u istočnoslovačkom govoru mogu se računati kao promjene ukrajinskog porijekla (*krašn'i, sobi, na dubi, na nohi*), osim toga, pojave ukrajinskog porijekla mogu se smatrati i one koje se sreću u otvorenim slogovima u korijenu u slučajevima koji su nepoznati u istočnoslovačkim govorima (*misto, bil'mo, t'ilo, cipi, pond'iloc, ft'ikati, jito*): šumne *misto, vitor, bil'mo, hl'ib, hl'iv, šn'ih, hn'izdo, bile, viri, obid, d'ifka, hrich, d'ido, vin'ec, mišačok, švit, t'ilo, n'imi, l'ipše, špivati, pond'iloc, doraz ti povim, terpiti, krašn'i*. U rusinskom jeziku jat ne daje uvijek *i*, ponekad je refleks *e*, ponekad *a*. Ali u pojedinim primjerima koje navodi autor možemo naći paralele i u rusinskom jeziku.

e>e - sasvim je prirodno da ako u većini slučajeva nalazimo *e* da je riječ o istočnoslovačkom elementu: *žem, česnok, tel'a, otec, jarec, kon'ec, žena, čelo, šest, sedem, remen', koren', jesen'*. Rusinski najčešće ima paralele ovog refleksa.

e>i - u ukrajinskim dijalektima na mjestu kratkog *e* zbog prelaska otvorenih slogova u zatvorene - (реминь, поніс...) sve primjere Kiraly smatra ukrajinskom osobinom: *postil', ješin', šidlo, mitla, večir, remin', sperstin' koren'i*. Ovom refleksu u rusinskom se mogu pronaći samo paralele u pojedinim riječima.

A	Govori u Mađarskoj (zapis P. Királyja)	Govori u Bačkoj
Ъ>i	krašn'i, sobi, na dubi, na nohi vitor, bil'mo, hl'iv, šn'ih, hn'izdo, bile, obid, d'ifka, hrich, d'ido, vin'ec, mišačok, špivati, pond'iloc, ti povim, terpiti, krašn'i	на ноги, витор, бильмо, хлїв, шнїг, гнїздо, биле, дзівка грих, дїдо, шпивац, церпиц,
e>e	žem, česnok, tel'a, otec, jarec, kon'ec, žena, čelo, šest, sedem, remen', koren', jesen'	жем, цеснок, целе, оец, ярец, конец, жена, шейсц, седем, ремень, корень,
e>i	postil', ješin', šidlo, mitla, večir, remin', sperstin' koren'i	шидло, корень

B. Drugu skupinu ovih fonetskih promjena čine suglasničke skupine.

tort, tolt, tert, telt > trat, tlat, tret, tlet: brada, draha, drahi, zlato, vrabel', dlatko, hladno, hladok, vlasi, blato, krava, slama, vrana, hlava, mladi, slatke, mraz, braniti, breh, pred, breza, vrecinko, vreceno, drevo, smrekove drevo

➤ **torot, tolot, teret:** molodi «ženih», molotok, boroniti, boroda, vorobl'i, doloto, koro va, borona, polotno, čereslo

➤ **tlot:** hlop, hlopec, mloda «nevesta», mlodi «ženih», viplokati

U vezi s tim mogu se usporediti također i sljedeće od tri varijante koje su prisutne u selima istraživanja. Kao stalno prisutan javlja se oblik slovačkog tipa – trat, tlat, tret, tlet (*brada, zlato, brech, ml'iko*), a poljski tip - tlot prisutan je samo u pojedinim riječima (*hlop - hlopec, mloda - mlodi, viplokati* i među njima oblik hlop prisutan je na cijeloj teritoriji istočnoslovačkih govora), punoglasni oblici tipa torot prisutni su samo u nekoliko riječi u selu Abaújszolnok (*molodi - molodica, molotok, boroda*). Za ukrajinske govore su tipični punoglasni oblici, a riječi tipa trat i tlot postoje samo u zapadnim naseljima na granici sa slovačkim dijalektnim naseljima (ПАНЬКЕВИЧ, 1938, 163-164).

U rusinskom jeziku punoglasnih oblika praktički nema, oni koji postoje su kasnije posuđenice iz ukrajinskog ili mađarskog, dok poljski tip – tlot u rusinskom postoji praktično u istim primjerima kao i oni koje je zabilježio Király.

Б	Govori u Mađarskoj (zapis P. Király)	Govori u Bačkoj
tort, tolt, tert, telt > trat, tlat, tret, tlet	brada, draha, drahi, zlato, vrabel', dlatko, hladno, hladok, vlasi, blato, krava, slama, vrana, hlava, mladi, slatke, mraz, braniti, breh, pred, breza, vrecinko, vreceno, drevo, smrekove drevo	брада, драга, драги, злато, хладно, власи, блато, крава, слама, врана, глава...
torot, tolot, teret	molodi «ženih», molotok, boroniti, boroda, vorobl'i, doloto, koro va, borona, polotno, čereslo	чересло (череве, череп)
tlot	hlop, hlopec, mloda «nevjesta», mlodi «mladoženja», viplokati	хлоп, млода, млоди, виплокац

C. Treću skupinu fonetskih promjena čine promjene palatalizacije s ispred prednjih samoglasnika.

s + Ъ, Ъ, е, Ъ... > s: spim, sedem, nesem, sito, sn'ilo ša mi, vin sid'it, sive, serco, sestra, jesen', persa, prosil, bul si, smert, nese

s + Ъ, Ъ, е, Ъ... > s': us'ćipnem, s'erco, s'vička, s'vit'i, s'mijeme s'a, s'estra, ros's'ijeme, hus'ata, s'adn'e

s + Ъ, Ъ, е, Ъ... > š: šerco, ješin', švička, šmijati ša, šmije še, šestra, pošijem, tišic, hušata, šedlo, šidlo, šn'ih, šedne, dešad', dzešati, švit, špivati, šino, šimjačko.

Kao što je vidljivo i tu su prisutne tri varijante. Tvrđi, nepalatalni suglasnik treba smatrati pojavom ukrajinskog jezika, a palatalni suglasnik – istočnoslovačkom pojavom. Palatalni suglasnik se može naći i u zapadnim dijelovima karpatougarske dijalektne oblasti, njegova pojava u tim selima se smatra rezultatom istočnoslovačkog utjecaja (ПАЊКЕВИЧ 1938, 404-405).

U rusinskom jeziku uvijek ispred prednjih samoglasnika svi nepalatalni suglasnici, a ne samo s, prelaze u tvrde palatale.

B	<i>Govori u Mađarskoj (zapis P. Király)</i>	<i>Govori u Bačkoj</i>
<i>s + Ъ, Ъ, е, Ъ... > s</i>	<i>spim, sedem, nesem, sito, sn'ilo ša mi, vin sid'it, sive, serco, sestra, jesen', persa, prosil, bul si, smert, nes</i>	<i>седем,</i>
<i>s + Ъ, Ъ, е, Ъ... > s'</i>	<i>us'ćipnem, s'erco, s'vička, s'vit'i, s'mijeme s'a, s'estra, ros's'ijeme, hus'ata, s'adn'e</i>	<i>-</i>
<i>s + Ъ, Ъ, е, Ъ... > š</i>	<i>šerco, ješin', švička, šmijati ša, šmije še, šestra, pošijem, tišic, hušata, šedlo, šidlo, šn'ih, šedne, dešad', dzešati, švit, špivati, šino, šimjačko.</i>	<i>шерцо, ешень, швичка, шмеяц ше, шестра, пошлем, гушата, шедло, шедло, шніг, шедне, дзешати,</i>

D. U četvrtj skupini su pozicijske promjene koje nastaju u oblicima 3. lica jednine sadašnjeg vremena. Király u ovim slučajevima bilježi dvostruke reflekse.

Kada je riječ o dvojnosti, koja se tu vidi: glagoli I i II skupine u analiziranim selima imaju –e, isto kao i u dijalektima Zakarpatske Ukrajine (веде, спадне), istina, takvi nastavci su prisutni i u istočnoslovačkom dijalektu.

Glagoli III i IV skupine imaju ukrajinski nastavak –т, koji je raširen u zapadnom dijelu oblasti (терпит, хвалит, питат, купит, дазд... Panjkevič 309, 311); oblici bez nastavka su jako rijetki (u govoru sela Abod: *terpi, hvaji, kupi*, da ti oblici svjedoče o utjecaju istočnoslovačkog govora (ПАНЬКЕВИЧ 1938, 309).

Ukrajinski element koji je prisutan u analiziranim selima može se smatrati osobinom zapadne skupine govora: njima su svojstvene neke osobine lemkijskog govora.

Na tabeli se jasno vidi da su u rusinskom prisutne osobine samo jedne jezične skupine, tj. da ovdje nije riječ o miješanom govoru. Razlika je možda u tome što je Király analizirao više raznovrsnih govora, iz više sela. U članku i on napominje da nisu sve osobine prisutne u svakom selu.

	<i>3. lice jednine prezenta govori u Mađarskoj (zapis P. Király)</i>	<i>govori u Bačkoj</i>
Bez sufiksa: I skupina glagola	vede, nese prinese peče, umre, vil'ije	ведзе, неше, принеше, пече, умре, виліе
II skupina glagola	spadne, dzvihne	спадне, дзвигне
III skupina glagola	terpi, rozumi,	церпи, розуми
IV skupina glagola	hvaji,	гвари
V skupina glagola	pita, vezme, zna,	пита, вежне, зна
VI skupina glagola	kupi,	купи
Atematski glagoli	da, ji, ma	да, є, ма
sufiksalni: III skupina glagola	terpit, rozumit	-
IV skupina glagola	hval'it,	-

V skupina glagola	chval'it,	-
VI skupina glagola	kupit	-
Atematski glagoli	dazd, dast, jist, jezd, mat.	-

II Porijeklo istočnoslovačko-zapadnoukrajinskog dijalekta
 O nekim pojavama se piše kao o istočnoslovačkim, a one se na kraju pojavljuju kao ukrajinske, ili poljske tuđe istočnoslovačkom dijalektu. To se pojašnjava time da su te osobine tijekom vremena ušle u istočnoslovački govor i već u XVIII st. postale karakteristične osobine. Osim toga sada ćemo navesti neke od tih osobina.

<i>Elementi istočnoslovačkog karaktera</i>		
	<i>Govori u Mađarskoj (zapis P. Királyja)</i>	<i>Govori u Bačkoj</i>
samoglasnici	<p>ъ > o (opća osobina), e, i; ę > e, ej ~ 'a, ia (u slogu s duljinom suglasnika, opće); o > o (u zatvorenom slogu); ы > i (opće); je- > je- (opće); tort nakon č, ž, š, j (opće); a (u nekim riječima); i > i (nakon š, ž opće); Ъ > i (često se susreće u korijenu riječi); ~ e (rijetko); tolt, tert, telt > trat, tlat, tret, tlet (opće); ~ tlot (u nekim riječima kao poljski utjecaj);</p>	<p>сон, дзень месо, мегки, пета, язык, заяц, часц, жадни конь ти, дим, син, сир ешень - ляд; бляди - били, лето крава, слама, плокац</p>
suglasnici	<p>d', t' > dz, c (rjeđe); s, z > s', z' i š, ž (češće); r' > r (opće); bez epentetskog l' (opće); dl > dl (opće), dn > dn (opće); ch > h (opće); v > f (ispred suglasnika u nekim riječima), y (češće).</p>	<p>дзівка, песно шиви, жимно - жем, длугоки, мидло - -</p>

Usporedba popunjenosti tablica pokazuje da istočno- i zapadnoslavenski refleksi nisu jednako raspoređeni u analiziranim govorima, odnosno da nije riječ o jednakom stupnju prijelaznosti.

<i>Elementi ukrajinskog karaktera</i>		
	<i>govori u Mađarskoj</i>	<i>govori u Bačkoj</i>
	(zapis P. Királya)	
samoglasnici	ъ > o (opća osobina); ę > 'a, ia (opća osobina); o > i (rijetko); ђ > i (u korijenu, koji je otvoreni slog, često; u zatvorenom slogu uvijek); e > i (često), o (nakon č, ž, š, j; rijetko); ы > ĩ (rijetko); je- > o- (u jednoj riječi); tort, tolt, tert, telt > torot, tolot, teret, telet (rijetko).	сон, язык, - шніг. Лік, ліви, дрмац чом, його, жолти, чоло, жобрак, - озеро черево, череп, смерек
suglasnici	d', t' > d', t' (češće) i d, t, l (često); s, z > s, z (često) r' > r' (u nekoliko slučajeva) l-epentetsko, ili i, n' (u nekoliko slučajeva) dl > l (u Abaujszolnoku često) dn, dn' > nn, n' (rijetko) v > u (češće)	дідо гарло

III. Prijelazni karakter analiziranih dijalekata

Zadnje poglavlje članka na koji se pozivamo analizira prijelaznost slavenskih govora u Mađarskoj. Király smatra da na prijelazni karakter dijalekata u analiziranim selima ukazuju činjenice. Taj prijelaz je, po njemu, imao nekoliko razina:

A. *Puni stepen prijelaza* prisutan je kada je analizirana fonetska promjena prisutna u svim mogućim slučajevima.

B. *Ograničen stepen prijelaza*. Neke pojave se javljaju samo u jednoj skupini riječi s oblicima slovačkog karaktera, a u drugoj sa oblicima ukrajinskog karaktera: realizacija tih pojava se mijenja ovisno od sela. (КИРАЛЬ 1975, 242).

A. Puni stupanj prelaska		
	Govori u Mađarskoj	govori u Bačkoj
(zapis P. Király)		
Sa slovačkim elementima	i > i (nakon š, ž); r > x – ox (G., L. mn.ž.r.), -om (D.mn.ž.r.) –oro,- ому (pridjev, G, D mn. m., ž. r.), -ам, -ем, -им (1.1.jd.prezenta) -у (1.1.jd.prezenta).	- женох, драбинох женом, драбином доброго, доброму читам, пишем -
S ukrajinskim elementima	търт > терт (ispred tvrdih dentala) -i (N, Ak.mn.), -i (D, L jd, ž.r.) -a (N jd, s.r. u riječima s kor. na –jo-), -oro, -ому (pridjevi G-D jd.) -у (1.1.jd. prezenta) -т (3.1.jd. prezenta svugdje osim u selu Abody) -ти (infinitiv).	- - жени, драбини - доброго, доброму - - -

C. Stupanj prijelaznosti se primjetno mijenja u pojedinim selima u kojima je zapisivan materijal. Király konstatira da je govor Abaujsolnoka najbliži ukrajinskom (топот), a govor Aboda – slovačkom govoru (odsustvo –t u 3.1.jd. i mn. prezenta). I tako govori sela o kojima je riječ iako po karakteru tvore cjelinu, u različitoj mjeri se razlikuju međusobno jer ima pojava koje su prisutne samo u govoru jednog sela.

Tako, na primjer u govoru Aboda postoje refleksi l > j, -i (inst.j.ž.r.), nema –t (3.1.jd. i mn. prezenta), *budem špival* (i u Rakaci), *som* (< jesmъ), u Abaujsolnoku: dl > l, -u (1. L.jd. prezenta); -om (inst. Jd. Ž.r.: koristi se i u Rakaci); u Vegartu: -ou (inst. Jd.ž.r.). (КИРАЛЬ 1975, 242)

U većini slučajeva pojedini refleksi su različiti praktički u svakoj riječi.

Б. Djelomični stupanj prelaska

	<i>Govori u Mađarskoj</i> (zapis P. Királya)	<i>Govori u Bačkoj</i>
samoglasnici:	<p>ъ > о – е; ɛ̨ > 'а, иа – еи; о > і – о; Ъ > і, е > і, о, - е, а; ы > і – і; ѣе > о – ѣе; торот, толот, терет, телет - трат, плат, трет, тлет - тлот;</p>	<p>сон, дзен язык, заяц, щесце, стол, нож шніг, грих - ти, дим, диня, штири ешень, елень, озеро черево, череп, смерек крава, длань, брег, млеко млоди</p>
suglasnici:	<p>д', т' > дз, ц – т', т' і д, т; с, з > с', з' і ш, ж – с, з; р' > р – р' л > ѿ – л, і, н'; дл, дн > дл, дн – л, н; в > ф – у, у;</p>	<p>цудзи, меджа, ардза шиви, жима - - мидло, садло, крадне -</p>

Vjerojatno bi uputnije bilo koristiti terminologiju Mačekog o prijelaznim i miješanim govorima, jer upravo ono što Király naziva „govori sa punim stupnjem prelaska“ i jesu prijelazni govori u terminologiji Mačekog, a „govori sa djelomičnim stupnjem prelaska“ su miješani govori u terminologiji Mačekog (MAČEK-KI, 2004, 135).

D. Često se mogu primijetiti i razlike u riječima između generacija. U Abodu postoje varijante локец (mlađi ljudi) – локет (stariji). U tom kontekstu je prisutna i pojava u Abaujsolnoku: млаток – молоток, крава – корова, брана – борона, платно – полотногдје punoglasne oblike koriste stariji ljudi.

S obzirom da je rusinski standardiziran i da je riječ o govoru koji se dugo vremena govorio na kompaktnoj teritoriji, on takvih problema nema (iako postoje zapisi o tome da je pri doseljenu bilo više narječja – Hnatjuk).

E. Kakav je dijalekt tih sela – istočnoslovački ili zapadnoukrajinski? Iz analize se vidi da je govor svakog sela miješan i razina i karakter prijelaznosti su različiti. Jezičnu pripadnost je teško odrediti. Problem je u ovome:

Ako se pridržavamo stajališta Panjkeviča osnovni kriterij podjele punoglasja koje se sačuvalo i u ovim otočnim dijalektima koji su okruženi slovačkim govorima. S druge strane, u dijalektu tih sela susrećemo takve opće osobine (-t – nastavci 3.l.jd. i mn. prezenta) kojih nema u istočnoslovačkim dijalektima (a također i u zapadnoslavenskim jezicima), i po toj osobini te dijalekte ne treba smatrati istočnoslovačkima. "Ostaje priznati činjenicu da je riječ o uskom značenju riječi "miješani" dijalekt, prijelazan između zapadnoukrajinskih i istočnoslovačkih." (KIRÁLY, 1975, 243).

Neophodno je primijetiti da je takvih sela s dijalektom prijelaznog tipa puno u zapadnom dijelu karpatougarske dijalektne oblasti. Király smatra da niti jedan od tih dijalekata nije sličan u svim detaljima govorima sela koje smo istraživali. Prva najglavnija razlika među njima je u tome da u govorima koje istražuje Panjkevič postoji punoglasje, a u selima koje mi istražujemo punoglasja nema. Panjkevič je, pišući o dijalektu komiteta Spiš napomenuo da je tamo punoglasje nestalo i zamijenio ga je slovački tip trat, nema punoglasja i u s. Korumlja (Užgorod).

Na kraju članka Király napominje da pitanje jezične pripadnosti u analiziranim selima ne treba postavljati zbog male količine govornika.

Uspoređujući jezične činjenice govora Rusina Bačke sa činjenicama koje u članku navodi P. Király dolazimo do nekoliko zaključaka:

- Iznenađuje sličnost promjena u pojedinim riječima, recimo isti utjecaj polonizama, tj. skupine trot, čak se javljaju i u istim riječima;
- U oba slučaja su prisutne jezične činjenice i istočnoslovačkih i zapadnoukrajinskih govora, istina njihov omjer se razlikuje;
- Király u svom članku razlikuje djelomično prijelazne govore i potpuno prijelazne govore, možda bi bilo uputno koristiti terminologiju Mačekog kad govori o miješanim i prijelaznim govorima;
- Govori koje analizira Király su međusobno vrlo raznovrsni. Kada bi se ih uspoređivalo na većem jezičnom materijalu i sa detaljnijim modelom usporedbe, vjerojatno bi se našlo još više paralela sa govorima Rusina Bačke.

Literatura

- MAŁECKI, Mieczysław, 2004: *Dialekty polskie i słowiańskie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- КИРАЛЬ, Петер, 1975: О преходним восточнословацким-карпатоугорским диялекту у Мадярскей, Шветлосц, 3/235-244.
- ПАНЬКЕВИЧ, Иван, 1938: Українські говори підкарпатської Русі і сумежних областей: Орбіс, Прага.

LEXIKOGRÁFIA

O SLOVNÍKU NÁŘEČÍ ČESKÉHO JAZYKA¹

MARTINA IREINOVÁ

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky,
dialektologické oddělení, Brno
ireinova@ujc.cas.cz

Abstract: Since 2011, Czech dialectologists have been working on the *Dictionary of Czech Dialects*. The dictionary is being created in a special computer program which enables to make a basis for not only a traditional printed dictionary but also – above all – a basis for its electronic variant, a dictionary accessible on the Internet. The dictionary has been designed as an interactive one and its interconnecting with other projects arising in the Department of Dialectology in Brno is planned, with the *Czech Linguistic atlas* and the *Dictionary of Anonymyms in Moravia and Silesia*. The article presents (1) material basis of the *Dictionary of Czech dialects*, above all the so called *Archive of Folk Speech*, (2) how the dictionary entries are created in an electronic form.

Keywords: dialectology, Czech dialects, Dictionary of Czech dialects, Czech Linguistic Atlas, Archive of Folk Speech

Poté, co v roce 2011 vydali pracovníci dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR (ÚJČ) v Brně poslední svazek šestidílného *Českého jazykového atlasu (1992–2011, ČJA)*, začali zpracovávat *Slovník nářečí českého jazyka (SNČJ)*.

SNČJ je první lexikografické dílo zpracovávající slovní zásobu všech dialektů českého jazyka, zaznamenává i specifické výrazy různých tradičních profesí a řemesel. Slovník jednak zachycuje, vykládá a dokládá významy a významové odstíny slov v dialektech českého národního jazyka, jednak představuje teritoriální rozšíření nářečního lexika na území Čech, Moravy a Slezska.

---

¹ Tento příspěvek vznikl na základě řešení grantového projektu GA ČR č. 16-04648S Odras života našich předků v mizejících slovech.

SNČJ je koncipován jako slovník nediferenční, tj. relativně úplný.² Není totiž možné zachytit slovní zásobu všech dialektů národního jazyka v její absolutní celistvosti. Podoba takového slovníku je pak velkou měrou determinována šíří jeho materiálové základny. Pro celočeský nářeční slovník se tato základna systematicky buduje už od 50. let 20. století. V roce 1952 byl dialektologickým oddělením Ústavu pro jazyk český ČSAV v Praze založen *Archiv lidového jazyka* (ALJ), který tvoří nejrozsáhlejší materiálový zdroj SNČJ. Díky ALJ jsou písemné nářeční doklady koncentrovány v jednom pokud možno co nejkompletnějším souboru (v současné době obsahuje zhruba 1,5 milionu záznamů).

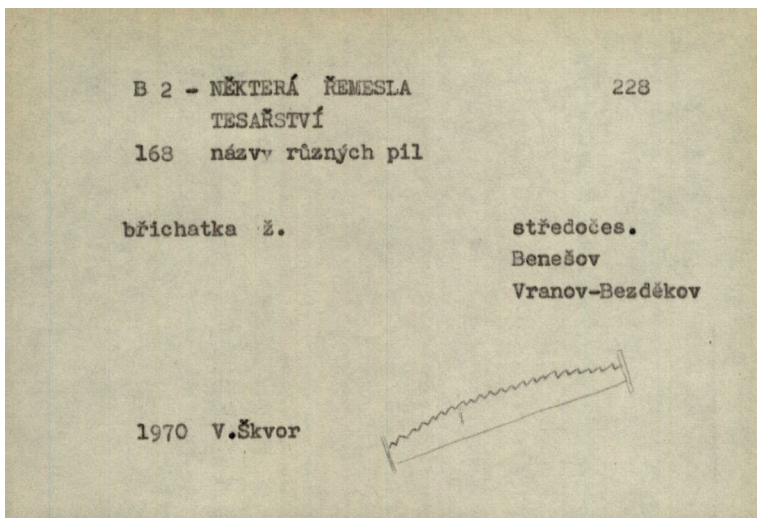
Nejstarší doklady jsou z knihy Aloise Vojtěcha Šembery *Základové dialektologie československé* z roku 1864. Součástí ALJ jsou také excerpta z *Dialektického slovníku moravského* (1906) Františka Bartoše a z *Dialektického slovníku chodského* (1907) Jana Františka Hrušky. V těchto slovnících, vznikajících na přelomu 19. a 20. století, se už projevuje soustavný vědecký zájem o lexikum českých dialektů, můžeme tedy od této doby hovořit o konstituování české nářeční lexikografie. Postupně pak vznikaly další nářeční práce – slovníky a monografie, některé byly vydány tiskem, jiné zůstaly v rukopisné podobě (např. *Slovník nářečí mistříckého* (1946) Ignáta Maliny, *Východolašská nářečí II* (1949) Adolfa Kelnera, *Slovník nářečí slavkovsko-bučovického* (1959) Aloise Gregora, *Slovník středoopavského nářečí* (1963) Arnošta Lamprechta), byly publikovány časopisecké příspěvky filologické či etnografické (především v *Českém lidu* a v *Naši řeči* a dále v regionálním tisku), byly pořizovány soukromé sběry nářečního lexika a drobné rukopisné záznamy, a to z různých oblastí Čech, Moravy a Slezska. Nářeční materiál vyexcerpovaný z těchto zdrojů se stal také součástí ALJ.

---

2 Vzorem pro zpracování našeho celonárodního nářečního slovníku (relativně úplného) se stal *Slovník slovenských nářečí* (1994–), a to svou zpracovaností, stavbou heslového odstavce, prezentací nářečního materiálu atd. Přihlížíme však také k tomu, jak jsou zpracována hesla ve *Slovníku gwar polskich* (1979–). Tyto slovníky využíváme též např. při ověřování a formulování významů nářečních lexémů, a to zejména vzhledem k jazykové blízkosti nářečí na česko-slovenském a česko-polském pomezí.

Materiál byl dále obohacován autentickými exemplifikacemi z nářečních promluv, které zaznamenali externí spolupracovníci dialektologického oddělení (filologové, studenti, ale i venkovští učitelé). V ALJ jsou uloženy excerpční lístky, z nichž některé obsahují i zevrubné poznámky vysvětlující význam lexému nebo ilustrativní nákres (obrázek 1).

Obrázek 1: Excerptní lístek z Archivu lidového jazyka

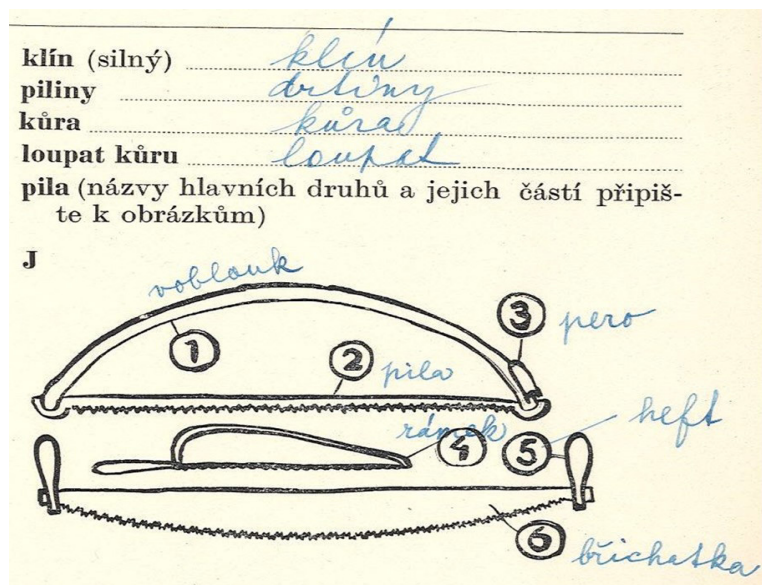
Lístková kartotéka byla v roce 2010 digitalizována. ALJ je dále doplňován o nový materiál, a to nejen z rukopisných i tištěných slovníků, ale i z diplomových a disertačních prací dialektologického zaměření. Nevytváří se však klasické excerpční lístky, ale excerpta jsou ukládána do pracovní databáze v elektronické podobě.

Při tvorbě slovníkových hesel využíváme též nářeční materiál shromážděný pro ČJA³, a to jak publikovaný v jednotlivých svazcích, tak i lexikum v ČJA nezpracované. Tento materiál byl získán v 2. polovině 60. let a na počátku 70. let 20. století, tzn.

³ Práce na ČJA však definitivně nekončí, připravili jsme jeho elektronickou podobu (všechny svazky jsou již přístupné na adrese <https://cja.ujc.cas.cz>) a do budoucna se plánuje propojení Českého jazykového atlasu, Slovníku nářečí českého jazyka a Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, o tom viz zde H. Konečná.

v době, kdy se tradiční nářečí okrajových částí Čech a nářečí na Moravě a ve Slezsku poměrně dobře uchovávala ve stavu z doby před 2. světovou válkou. Tehdejší nejstarší generace, tj. generace narozená na přelomu 19. a 20. století, ještě používala v každodenní komunikaci takřka výhradně nářečí.

Dalším ze zdrojů SNČJ je materiál získaný na základě výzkumu podle *Slovníkového dotazníku pro nářečí českého jazyka* (část I, 26 stran, 1954; část II, 20 stran, 1958). Vyplněné dotazníky jsou archivovány v dialektologickém oddělení ÚJČ v Brně, probíhá jejich excerpcce, důkladná odborná revize a materiál je ukládán do ALJ.

Obrázek 2: Část vyplněné stránky *Slovníkového dotazníku pro nářečí českého jazyka*

Dalším důležitým je *Archiv zvukových záznamů nářečních promluv*, v němž jsou shromážděny nahrávky nářečních promluv, které byly pořizeny během výzkumu pro ČJA i později. Uchovávány byly na magnetofonových páskách a ve spolupráci s Českým rozhlasem byly převedeny do digitální podoby, v současnosti jsou popisovány a zálohovány. Jejich část (72 nahrávek) byla využita v šestém díle ČJA – v Dodatcích. Archiv je průběžně dopl-

ňován o nové zvukové záznamy mluveného jazyka z terénních výzkumů a z diplomových a disertačních prací.

Takřka veškeré práce na SNČJ probíhají v elektronické podobě, pro Slovník byl ve spolupráci s informatiky vyvinut speciální software (navazovali jsme přitom na zkušenosti ze zpracovávání *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*). Díky tomu vzniká podklad pro elektronickou podobu slovníku (pro slovník přístupný na CD nebo na internetu), ale též podklad pro tradiční tištěný⁴ slovník. SNČJ je plánován jako interaktivní, umožní tedy práci s daty uloženými v databázi (např. jejich vyhledávání podle různých kritérií) a propojení s dalšími projekty vznikajícími v ÚJČ, tj. s elektronickou podobou ČJA (<https://cja.ujc.cas.cz>), se *Slovníkem pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (<https://spjms.ujc.cas.cz>) – tato díla vznikají v brněnském dialektologickém oddělení – a se *Slovníkem pomístních jmen v Čechách* (<https://spjc.ujc.cas.cz/>), který je dílem pražského onomastického oddělení ÚJČ.

Jednotlivé heslové odstavce (obrázek 3) editujeme prostřednictvím elektronického formuláře. Ve slovníku jsou obsažena hesla **základní**, jejichž součástí mohou být hesla **přihnízdovaná** a hesla **odkazová**, která uvádíme zkratkou v. t., tj. viz tam.

Heslový odstavec tvoří:

1) *Heslové záhlaví* – tvoří je heslové slovo, lemma, popř. více lemmat (v tomto příkladu se jedná o dvě substantiva lišící se zařazením k různému gramatickému rodu). Ke každému lemmatu je přiřazena morfológická charakteristika (u substantiv je vyjádřena gramatickým rodem), za ní v závorce následuje výčet všech hláskoslovných nářečních variant – nářečních obměn vztahujících se k lemmatu, které jsou doloženy v námi používaných zdrojích).

2) *Význam slova a jeho vymezení* – východiskem je takové vymezení významu dokladu, jaké je uvedeno v našich zdrojích; dále přihlížíme i k významu ve slovnících spisovné češtiny (především ve *Slovníku spisovného jazyka českého* a ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost*), popř. i k definici v ČJA. Význam vymezujeme pomocí synonyma, opisu nebo kombinací obou

---

4 Tiskem vyšel v roce 2016 *Slovník podkrkonošského nářečí*, který jeho autorka Jarмила Bachmannová zpracovala právě s využitím našeho softwaru.

způsobů; doplněn může být kvalifikátory, a to zeměpisnými, jazykovězeměpisnými nebo stylistickými.

3) *Příkladová část* – příklady (větné i/nebo nevětné) jsou zapsány v dialektologické transkripci; ve výsledné podobě hesla je exemplifikace zapsána kurzivou a je k ní přiřazen údaj o lokalizaci: nejčastější je název obce a zkratka okresu (např. Dobrovice MB), dále se lokalizace vymezuje okolím obce (např. Uherskohradištsko) nebo širším regionem (např. Podkrkonoší). Víceslovná pojmenování jsou uvedena značkou **■**; říkadla, části písní, popěvky apod. uvádíme za **▲**. Příklady z okruhu **frazeologie a idiomatiky** se uvádí v samostatném odstavci, který je signalizován značkou **●**.

Dalšími částmi heslového odstavce mohou být:

a) *Přihnízdovaná heslová slova* – následují za značkou **→**. Pokud má takové heslo ještě další význam nabo významy, je za přihnízdovaným lemmatem zkratka **v. t.**, která odkazuje k samostatnému heslu.

b) *Odkazy na slovníková díla* – uvádějí se, pokud obsahují slovo shodné s lemmatem, a patří mezi ně: PSJČ (tj. *Příruční slovník jazyka českého*); SSJČ (tj. *Slovník spisovného jazyka českého*); SPJČ (tj. *Slovník pomístních jmen v Čechách*); SPJMS (tj. *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*), a také ČJA. Jak už jsme si řekli – do budoucna se plánuje interaktivní propojení s touto literaturou.

břich m. (*břich, břich, bruch, břoch, bröch, bruch, bžoch, bžuch*), **břicho** n. (*břicho, břicho, brucho, brucho, břecho*)

I cüz přední část těla mezi hrudníkem a pávní: *ta má bžoch* Dobrovice MB; *to pudeš spát s prázním břichem?* Loužnice JN; [...] **▲** *deset, dvacet, třicet, Kašpar začal křičet, abí bilo ťicho, že ho bolí břicho* Podkrkonoší, *s fazolí bruh boli, s kapusty bruch tůstý* Jablunkov FM – říkadlo [...] **9** **■** druh rostliny a bot. bukvice lékařská (*Betonica officinalis*): *babí bruch* Slavkovsko-Bučovicko; [...] **c** bot. kostival lékařský (*Symphytum officinale*): *babí bruch* Hluk UH

● *má břich jak mňech* Česká Skalce NA (Zlíč), *má břicho jako cejchu* Slaný KL. [...] *mo bruh jak krova před očelýnim* Jablunkov FM – je břichatý, tlustý; *má bruh jag obrácení lavór* Uherskohradištsko – je hubený; [...] *ňeh mu rybzile v břichu narostu* Frenštátsko – zaklení

→ **břicháček II m.** (*bžucháček*) dem k I: *bžucháček* Zlosyň ME dem **bříšek, bříško** v. t. → **bříšisko** n. (*břišisko, brušisko, bröšesko, brušisko*) augm. k I: *skrzevá brušisko si ani boti zapnót nemožu* Slavkovsko-Bučovicko; [...] *brušisko* Velká nad Veličkou HO PSJČ; SSJČ; ČJA I, 50/220.3 (břicho); ČJA 5, 19a (břicho); SPJMS (BŘICH)

Obrázek 3: Heslový odstavec (zkrácená podoba)

SNČJ je slovníkem nediferenčním – zaznamenává nejen dialektismy (tj. lexikum charakteristické pro dialekty), ale i výrazy shodné se spisovným jazykem (jde o slova, která patří do základního slovního fondu, a slova, jež se ve svém základním významu zeměpisně nediferencují, jsou základem odvozenin, víceslovných pojmenování, ustálených obrátů, frazémů a rčení).

Zaznamenané dialektismy dělíme do tří skupin:

a) *specifické dialektismy* (nejsou obsaženy ve spisovném jazyce a nemají spisovný jednoslovný ekvivalent, např. *bulínek* ‚malý polštář pod hlavu‘, *caĝar* ‚placka z tmavé mouky‘);
b) *vlastní lexikální dialektismy* (nejsou obsaženy ve spisovném jazyce a mají jednoslovný spisovný ekvivalent, např. *batina* ‚modřina‘, *bator* ‚břicho‘, *bařula* ‚hlupák‘, *caĝa* ‚koza‘);
c) *sémantické dialektismy* (slova, která mají jiný význam než stejně znějící slovo spisovné: např. *bambulka* nář. ‚pampeliška‘, spis. ‚malý kulovitý předmět‘; *beran* nář. ‚kopretina‘, spis. ‚samec ovce‘; *blikavý* nář. ‚šilhavý‘, spis. ‚přerušovaně svítící‘; *křídlo* nář. ‚poklička‘, spis. ‚létací ústrojí ptáků a hmyzu‘).

Vlivem společenských změn po druhé světové válce, ale i po roce 1989 nářečí jako živé útvary českého národního jazyka mizí; mnohá slova jsou už zapomenuta, některá zůstávají jen v povědomí mluvčích (zejména nejstarší generace) a uchovávají se ta slova, která jsou pro život lidí důležitá a potřebná. Slovník má tedy nemalou hodnotu kulturní, ale především vědeckou – je důležitý nejen pro studia dialektologická, ale i etymologická a slavistická, pro zkoumání běžně mluveného jazyka, zcela jistě bude přínosem pro historiky, etnology aj.

Literatura

Český jazykový atlas, sv. 1. Praha: Academia, 1992 (dotisk 2004); sv. 2, 1997; sv. 3, 1999; sv. 4, 2002; sv. 5, 2005, *Dodatky*, 2011. Dostupné též z: <https://cja.ujc.cas.cz>. [cit. 2018-03-28]

Slovník nářečí českého jazyka [online]. Brno: dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. © 2016-. Dostupné z: <https://sncj.ujc.cas.cz>. [cit. 2018-03-28]

MAĎARSKÁ STOPA V ETYMOLOGICKÉM SLOVNÍKU JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO¹

ILONA JANÝŠKOVÁ

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky,
etymologické oddělení, Brno
ilona.janyškova@ujc.cas.cz

Abstract: The paper deals with the role of Hungarian in the *Etymological Dictionary of the Old Church Slavonic Language*. Most Hungarian lexemes are part of a special section of the entries entitled „Expansion”, which includes an extension of the Church Slavonic words to other languages. The Hungarian words of Church Slavonic origin are divided according to the topic: religion, church (e.g. *malaszt* ‘grace’, *kereszt* ‘cross’), time (e.g. *szombat* ‘Saturday’), plants (e.g. *tiszafű* ‘yew’), house, dwelling (e.g. *korcsma* ‘pub’, *palota*, *palata* ‘palace’), clothing (e.g. *nadrág* ‘trousers’), sexual sphere (e.g. *beléndez* ‘fornicate’), army (e.g. *csata* ‘military division’) and others. It is often problematic to determine whether a Hungarian word is an expansion from Church Slavonic or whether it was taken from the living, most frequently South Slavonic languages.

Keywords: linguistics, etymology, Church Slavonic, Hungarian, etymological dictionary

Při přípravě příspěvku, který se zabývá rolí maďarských lexémů v *Etymologickém slovníku jazyka staroslověnského*, jsem si uvědomila, že osoba profesora Pétera Királye je spjata jak se staroslověštinou, tak s etymologií. V případě staroslověštiny tím myslím například příspěvek prof. Királye v jubilejním sborníku vydaném při příležitosti sedmdesátin paleoslovenisty profesora Josefa Kurze (KIRÁLY 1971). Jisté je i to, že Péter Király byl v kontaktu se zakladatelem brněnského etymologického pracoviště profesorem Václavem Machkem. Svědčí o tom řada separátů, které prof. Machek dostával od prof. Királye i s věnováním,² dále recenze Machkovy knihy o jménech rostlin (KIRÁLY 1957) i korespondence Václava Machka s paleoslovenistkou Zoe

1 Příspěvek vznikl za podpory projektu financovaného Grantovou agenturou České republiky č. 18-027025.

2 Separáty jsou uloženy v etymologickém oddělení Ústavu pro jazyk český v Brně.

Hauptovou, která působila v padesátých letech minulého století v Budapešti v rámci postgraduálního studia.³

Etymologický slovník jazyka staroslověnského (ESJS) je nejrozsáhlejší etymologický slovník nejstaršího slovanského spisovného jazyka; je připravován v etymologickém oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky v Brně (podrobně o ESJS i o metodách používaných při jeho přípravě v. JANYŠKOVÁ 2012 a 2016). První sešit vyšel v roce 1989, zatím poslední 18. sešit (končí heslem *zakontь*) vyšel v roce 2016. Jak již bylo výše řečeno, je to nejrozsáhlejší etymologický slovník staroslověnštiny; primát nejstaršího etymologického slovníku staroslověnštiny má ovšem práce slovinského jazykovědce Frana Miklošiče *Radices linguae Slovenicae veteris dialecti* z roku 1845,⁴ etymology je ceněn i stručný etymologický slovník staroslověnštiny autorů Lindy Sadnikové a Rudolfa Aitzetmüllera z roku 1955, který je součástí knihy *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*⁵ (podrobněji JANYŠKOVÁ 2015).

Převážná většina maďarských lexémů, které se v ESJS vyskytují, je součástí zvláštního oddílu hesel nazvaném „Expanze“, v němž je uvedeno rozšíření církevněslovanského slova do jiných jazyků. Důvod zařazení oddílu „Expanze“ do hesel ESJS dobře objasňují slova Evy Havlové, žákyně prof. Machka, v úvodní části slovníku: „Expanze z církevní slovanštiny do dalších jazyků tvoří poslední, petitový odstavec materiálové části hesla. Jsme si vědomi toho, že tento oddíl vyvolá snad nejméně kritických připomínek, neboť nelze vždy bezpečně rozlišit např. v rumunštině přejetí z církevní slovanštiny od přejetí ze živých

3 V dopise Z. Hauptové ze dne 15. září 1955 V. Machek mezi jiným píše: „Až byste mluvila s p. Királyem, prosím Vás, řekněte mu, že mu v ztratil době pošlu svou knihu o jménech rostlin. Byl bych ji poslal už dávno, ale ztratil jsem jeho adresu. Teprve nedávno jsem ji zase objevil“ (MACHEK 2011: 193).

4 Slovník obsahuje asi 1 200 hesel uspořádaných podle cyrilské abecedy, záhlaví hesel jsou zpravidla uvedena v segmentované podobě, vyčleněn je útvar, který autor pokládal za kořen, připojen je latinský ekvivalent, případně i památka, z níž byl lexikální materiál excerpován. V některých případech jsou uváděny i odpovídající lexémy z jiných slovanských jazyků, případně i předpokládaná příbuzná slova z dalších indoevropských jazyků. Odkazy na odbornou literaturu jsou sporadické.

5 Lexikální materiál z dvaceti památek je rozdělen do 1 180 slovních rodin, hesla jsou stručná, omezují se nejčastěji pouze na nejpravděpodobnější či nejčastější výklad, omezený je i výběr literatury.

slovanských jazyků. Řídíme se (mimo údaje z literatury) prostředím, z něhož slovo vyšlo. To platí i pro přejetí do ruštiny, pokud pro přejetí nemluví sama hlásková podoba. Např. r. černíla 'inkoust' by z hláskoslovných důvodů mohlo být slovo domácí, ale pro přejetí mluví prostředí mnichů – písařů. Uvádíme i sporné případy; někdy ocitujeme literaturu, která přejetí uznává, ale sami ji zpochybníme. Domníváme se, že i přes případnou neúplnost pomůže tento odstaveček podnitit práce o vlivu církevní slovanštiny na další jazyky, a tím ukázat její důležitost jako mezinárodního kulturního jazyka“ (ESJS 1: 3). Oddíl „Expanze“ tedy podává jakýsi přehled slov (jistě ne vyčerpávající), která se rozšířila z církevní slovanštiny do jazyků slovanských (nejčastěji do ruštiny) i do jazyků neslovanských (nejčastěji do rumunštiny, méně často do maďarštiny a do jiných jazyků; k expanzi a jejímu místu v etymologické lexikografii srov. nejnověji BOČEK 2014). Maďarská slova, která jsou pokládána – s různou mírou pravděpodobnosti – za slova církevněslovanského původu, zasahují do různých tematických oblastí. Charakter zpracovávaných staroslověnských lexémů dává tušit, že *největší počet církevněslovanských slov přejatých do maďarštiny se týká náboženství, církve*. Maďarský církevní termín *malaszt* 'milost' je zřejmě z csl. *milostь* 'milosrdenství, slitování, milost', derivátu stsl. adjektiva *milъ* 'hodný slitování' (KNIEZSA 1955: 324, ESJS 8: 476). Za přejetí csl. *krъstijanъ* 'křesťan' se považuje i maď. *kërésztyén, kërészvény, keresztény* tv. (ESJS 6: 378), autoři maďarského etymologického slovníku však předpokládají přejetí ze srbochorvatštiny či slovinštiny (EWUNG 1: 737), z csl. *krъstъ* 'kříž' je pak maď. *kereszt* tv. (v. MTESZ 2: 457n, KISS 1973: 6). V prvním případě jde o přejetí latinského *Christiānus* 'křesťan, křesťanský', v případě druhém řeckého *Χριστός*, původně 'pomazaný', což je kalk hebrejského *māšîā* tv. (ESJS 6: 378-380). Není jasné, zda i maď. *pogány* 'pohan' je z csl. *poganъ* tv., či zda jde o přejetí přímo z latiny, z lat. *pāgānus* 'vesnický, venkovský, selský (člověk)'; sémantický posun 'vesničan' → 'nekřesťan, pohan' se vysvětluje tím, že christianizace venkova proběhla později než christianizace měst (EWUNG 2: 1178, ESJS 11: 672n). Jako přejetí z csl. *stranъnikъ* 'cizinec, poutník' hodnotí KNIEZSA (1955: 568n) maď. *zarándok* tv.; maďarský etymologický slovník (EWUNG 6: 1660n) připisuje rozšíření

slova putujícím slovanským mnichům. Církevněslovanské slovo je průhledné, jeho východiskem je psl. *storna, k významu srov. stsl. *странънѣ* 'cizí' (podrobněji viz ESJS 15: 887). Z výrazů označujících časové jednotky jsou církevněslovanského původu zřejmě i maďarské názvy dvou dnů týdne, soboty, případně i středy. Maďarské *szombat* 'sobota' je z csl. *sobota* 'sobota; týden' s pravdělnou ztrátou koncového -a (KNIEZSA 1955: 508n). Církevněslovanského původu může být podle Hauptové⁶ i maď. *szerda* 'středa'; stsl. *srěda* znamenalo jednak 'střed, prostředek', jednak 'středa'. Posledně jmenovaný význam je sekundární, původní byl 'střed týdne', neboť slovanský týden začínal zřejmě nedělí (v. ESJS 14: 868). Z maďarských názvů dřevin uvádí ESJS dva: *tisza* a *rekettye*. Maďarské *tisa*, doložené v podobě *tiszafa* 'tis' (KNIEZSA 1955: 524), se sice vysvětluje z csl. *tisa* 'nějaký jehličnatý strom, cedr?', nejde ovšem vyloučit přejetí z živých slovanských jazyků (ESJS 16: 965). Naproti tomu maď. *rekettye* 'druh vrby, zejména vrba košíkářská' není z csl. *rakyta* 'vrba jíva', ale je nejspíš přejato ze živých jihoslovanských jazyků (ESJS 13: 776). Z věcněsémantického okruhu *dům, obydlí, zařízení bytu* je v ESJS uvedeno maď. *ko(r)csma* 'krčma, hospoda' jako přejetí z csl. *krъчьма* (KNIEZSA 1955: 280). Slovo se rekonstruuje v podobě psl. *krъчьма, jehož původ není jasný, nejčastěji se uvažuje o dvou výkladech. Podle jednoho z nich je praslovanské slovo příbuzné s psl. *krъчъгъ 'nádobu, džbán' s odkazem na sémantickou paralelu v něm. *Krug* 'džbán' i 'hospoda', podle jiného výkladu se slovo odvozuje od psl. *krъčiti 'klučit pařezy'; původní význam praslovanského slova by pak byl *'dům, zájezdní hostinec na vykloučené půdě', ale jsou i výklady jiné (podrobněji v. ESJS 6: 374 a KRÁLIK 2015: 298n). Z církevní slovanštiny, z csl. *palata* 'palác' se vysvětluje i maď. *palota, palata, paluta* tv. (v. KNIEZSA 1955: 379, ESJS 11: 677), maď. *nyoszolya* 'lehátko, lože', 'nosítka, máry' je z csl. *nosila* pl. 'máry' (MTESZ 2: 1053, EWUNG 2: 1046), derivátu s o-stupněm ablautu od *nesti* 'nést' (ESJS 9: 539). Z názvů *oděvů* je v ESJS (11: 670) zaznamenáno maď. *nadrág* 'kalhoty', jež KNIEZSA (1955: 352n) aj. považují za přejetí z csl. *nadragy* 'krátké kalhoty, femoralia' (MIKLOSICH 1862-1865: 401). Z maďarštiny pak slo-

6 V redakční poznámce k heslu *srěda* v ESJS. KNIEZSA (1955: 500) však uvažuje o chorvatském či slovinském původu maďarského slova.

vo přešlo do polštiny a slovenštiny, do p. arch. *nadrágy* 'kalhoty' (BRÜCKNER 1927: 353) a slk. st. *nadrágy* tv. (HSSJ 2: 381). Z církevní slovanštiny pochází i pojmenování *tváře, obličje*: maď. *ábráz* 'tvář, obraz, forma' je z csl. *obrazъ* 'podoba, vzhled, zjev' (KNIEZSA 1955: 57n); csl. slovo je pokračováním psl. *obrazъ (je to zdloužený *o*-stupeň ablautu od psl. slovesa *obřezati, v. ESJS 9: 565n) s původním významem *'něco vyřezaného', odtud pak 'vyřezaná podoba aj.'. Do maďarštiny expandovala slova z *oblasti psychické, slova pro pojmy citového a morálního hodnocení*, například maď. *panasz* 'stížnost' z csl. *ponosъ* 'potupa, výčitka, hana apod.' (KNIEZSA 1955: 382, MTESZ 3: 80n), patřící do rodiny slovanského *nesti* 'nést' (ESJS 9: 539), dále maď. *szerencse* 'šťěstlí' z csl. *svręsta* 'setkání', 'budoucnost, osud' (KIPARSKY 1954: 20, KNIEZSA 1955: 501), jež uvádí ESJS (9: 566) v hesle *obřesti* 'nalézt, shledat, zjistit, získat, dosáhnout čeho'. Zřejmě i maď. *tompa* 'tupý' je církevněslovanského původu, z csl. *topъ* tv. (srov. KNIEZSA 1955: 528). Z výrazů ze *sexuální sféry* je v ESJS zaznamenáno maď. arch. *beléndes* 'rozmařilý, necudný, smilný', *beléndez* 'smilnit', *bolond* 'bláznivý šašek' (KNIEZSA 1955: 87 a 99, MTESZ 1: 274 a 333) jako možná expanze z církevní slovanštiny, srov. stsl. *blędbъ* 'smilstvo', nomen actionis k stsl. *blęsti* 'tlachat, nemoudře hovořit' a také 'smilnit' a *blędbъ* 'smilstvo, cizoložství', deverbativum s *o*-stupněm ablautu od *blęsti* (ESJS 2: 67). Nelze ovšem ani vyloučit, že maďarská slova byla přejata z nějakého živého slovanského jazyka. Z maďarštiny slovo expandovalo zpětně do slovanských jazyků, konkrétně do sch. *belëndōv* 'lenoch', *bēlendovati* 'zahálet', sln. dial. *belendāti* 'říkat nesmysly' (v. SADNIK-AITZETMÜLLER 1975: 341, EPC 3: 92). Z *vojenské terminologie* by se nabízelo vysvětlit maď. *csata* 'oddíl (vojska)' z csl. *četa* tv.; maďarské *csata* je však přejato ze srbochorvatštiny, ze sch. *četa* (EWUNG 1: 193, ESJS 12: 703), maďarské slovo expandovalo do slovenštiny, do slk. *čata* 'nižší vojenská jednotka' (KRÁLIK 2015: 101). Z *oblasti právní terminologie* se jako církevní slavismus někdy vysvětluje maď. *vádol* 'vinit, obvinít, vznést/vznášet obžalobu' (KNIEZSA 1955: 544n), to však bylo nejspíš přejato z živých slovanských jazyků, bulharštiny nebo slovinštiny (EWUNG 2: 1594n, ESJS 17: 1035 s.v. *vaditi* 'obviňovat, žalovat'); z nějakého jihoslovanského jazyka byl zřejmě přejat výraz

patřící do sémantického okruhu *počasí* – maďarské *vihar* ‘vichřice’ (srov. EWUNG 2: 1635, ESJS 18: 1061).

V ESJS vystupuje maďarština i v roli jazyka-dárce. Uvádíme několik příkladů ze slovenštiny: Z maďarského *rab* ‘zajatec, otrok, sluha, vězeň’ je zřejmě slovenské starší *rab* tv. (ESJS 12: 743, KRÁLIK 2015: 486); maďarské slovo se vysvětluje jako přejetí ze slovanských jazyků (srov. ХЕЛИМСКИЙ 1988: 357), respektive z jihoslovanských jazyků (EWUNG 2: 1223). Slovenské *šarkan* ‘drak’ je z maď. *sárkány* ‘saň, drak’, slova původu turkotatarského (MACHEK 1957: 494, HAUPTOVÁ 1966: 19, EWUNG 2: 1307, KRÁLIK 2015: 575) aj. Často je ovšem velmi obtížné rozhodnout, zda je slovo domácího původu či přejaté z maďarštiny. Jako příklad lze uvést slovinské starší *sokáč* ‘kuchař’, jež někteří pokládají za slovo domácího původu (tak Furlanová in BEZLAJ 1976-2007, 3: 286), jiní připouštějí přejetí z maďarštiny, z maď. *szakács* tv. (BEZLAJ 2003, 1: 297; podrobněji ESJS 14: 855).

Maďarské lexémy doplňují v heslech *Etymologického slovníku jazyka staroslověnského* celkový obraz o analyzovaném staroslověnském či církevněslovanském slově. Například při výkladu církevněslovanského substantiva *bračina* ‘jemná (hedvábná) tkanina’, slova pocházejícího zřejmě z turkotatarského *barčîn*, je v hesle doplněna informace o tom, že z ttat. *barčîn* je patrně i maď. *bársony* ‘samet’, které je zdrojem přejetí do řady živých slovanských jazyků (ESJS 2: 75, HAUPTOVÁ 1958: 161n, EWUNG 1: 85).

Cílem tohoto příspěvku bylo ukázat, v jakých rolích vystupuje maďarština, jazyk neindoevropský, v etymologickém slovníku nejstaršího slovanského spisovného jazyka. Přesto, že jde z pohledu hungaristiky o problematiku dílčí, mohl by zde uvedený lexikální materiál podnítit lingvisty různého zaměření k dalšímu zkoumání.⁷

Literatura

BEZLAJ France, 1976-2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, 1-5. Ljubljana: Mladinska kniga.

⁷ Přehled prací českých lingvistů o maďarštině podal nejnověji JANUŠKA 2013.

- -, 2003: *Zbrani jezikoslovni spisi*, 1-2. Uredila Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BOČEK Vít, 2014: Poznámka k pojmu expanze v etymologické lexikografii. *SOPHIA SLAVICA. Sborník prací věnovaných PhDr. Žofii Šarapatkové k osmdesátým narozeninám*. Brno: Tribun EU, 25-31.
- BRÜCKNER Aleksander, 1927: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Nakład i własność Krakowskiej spółki wydawniczej.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 1-. Red. Eva Havlová, Adolf Erhart, Ilona Janyšková. Praha: Academia 1989-2008, Brno: Tribun EU 2010-.
- EWUNG: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, 1-3. Hrsg. Loránd Benkő. Budapest: Akadémiai Kiadó 1993-1997.
- HAUPTOVÁ Zoe, 1958: *Maďarské lexikální výpůjčky v slovenštině: od nejstarších památek do vystoupení Štúra*. Rukopis kandidátské disertační práce. Praha.
- -, 1966: Die Lautprobleme der ungarischen Lehnwörter im Slowakischen. *Slavica 6. Annales Instituti philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae*, 3-21.
- HSSJ: *Historický slovník slovenského jazyka*, 1-7. Red. Milan Majtán. Bratislava: Veda 1991-2008.
- JANUŠKA Jiří, 2013: Čeští lingvisté o maďarštině (přehled témat). *Časopis pro moderní filologii* 5/1, 55-70.
- JANYŠKOVÁ Ilona, 2012: Из опыта работы над «Этимологическим словарем старославянского языка». *Methods of Etymological Practice (= Studia etymologica Brunensia 14)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 69-82.
- -, 2015: История этимологического исследования старославянского языка. *Etymological Research into Old Church Slavonic*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 171-182.
- -, 2016: Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Eds. František Čajka, Marcel Černý. *Slovník jazyka staroslověnského: historie, osobnosti a perspektivy*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 139-155.

- KIPARSKY Valentin, 1954: Sur la chronologie de quelques altérations phonétiques en slave. *Scando-Slavica* 1, 19-21.
- KIRÁLY Péter, 1957: Václav Machek: Česká a slovenská jména rostlin. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 3. Budapest, 437-441.
- , 1971: Cyrilské litery v staromaďarské runové abecedě? *Studia palaeoslovenica. Sborník studií věnovaných k sedmdesátinám univ. prof. dr. Josefa Kurze, DrSc.* Praha: Academia, 165-167.
- KISS Lajos, 1973: Ungarisch-slawische Wechselbeziehungen in der Sprache. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica* 4. Budapest, 3-12.
- KNIEZSA István, 1955: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KRÁLIK Lubor, 2015: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- MACHEK Václav, 1957: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- , 2011: *Václav Machek: Korespondence I*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- MIKLOSICH Franz, 1862-1865: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller.
- MTESZ: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1-3. Budapest: Akadémiai Kiadó 1967-1976.
- SADNIK Linda - AITZETMÜLLER Rudolf, 1975: *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*, 1. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ЕРС: *Етимолошки речник српског језика*, 1-. Уред. Александар Лома. Београд: САНУ, 2003-.
- ХЕЛИМСКИЙ, Евгений Арнольдович, 1988: Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии. *Славянское языкознание. X Международный съезд славистов. София, сентябрь 1988 г. Доклады советской делегации*. Москва, 347-368.

ŠESTIDÍLNÝ ČESKÝ JAZYKOVÝ ATLAS NA INTERNETU

Hana KONEČNÁ

*Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky,
dialektologické oddělení, Brno
konecna@ujc.cas.cz*

Abstract: In 2017, the last, sixth volume of the Czech Linguistic Atlas (CLA) entitled Supplements was made accessible for the public on the website <http://cja.ujc.cas.cz/>. The wide non-professional as well as professional public has thus at their disposal the complete electronic presentation of the CLA, an extensive geolinguistic work which in six volumes and on nearly 1600 maps presents an all-round and profound view of the Czech dialects, especially of their areal diversification, and captures main tendencies of their development. As a paper book, the CLA was published in 1992–2011. The first three volumes deal with the dialect vocabulary, the fourth volume focuses on the morphology and the fifth one presents selected phenomena of phonology, syntax and word-formation, results of an additional research in cities and towns, its last part shows maps of the bands of isoglosses selected from the complete CLA. This closing volume makes the work as a whole more user-friendly and readable.

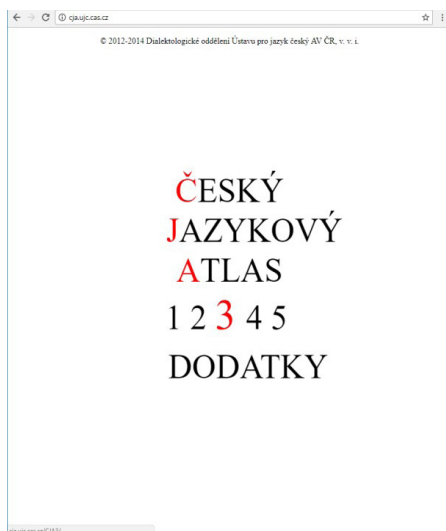
Keywords: dialect, atlas, geolinguistics, maps, electronic

Počátkem roku 2017 byl na internetu zpřístupněn šestý, závěrečný, sumarizující díl *Českého jazykového atlasu* (ČJA), nazvaný *Dodatky*. Předchozích pět dílů bylo postupně zveřejňováno na internetu v letech 2012 (1. a 2. díl), 2014 (3. a 4. díl) a 2016 (5. díl), viz <http://cja.ujc.cas.cz>.

Završilo se tak unikátní jazykovězeměpisné dílo představující první úplný obraz územního rozrůznění českého národního jazyka. V případě elektronických verzí jde o druhé opravené vydání. Knižně jednotlivé svazky vycházely v letech 1992 až 2011.

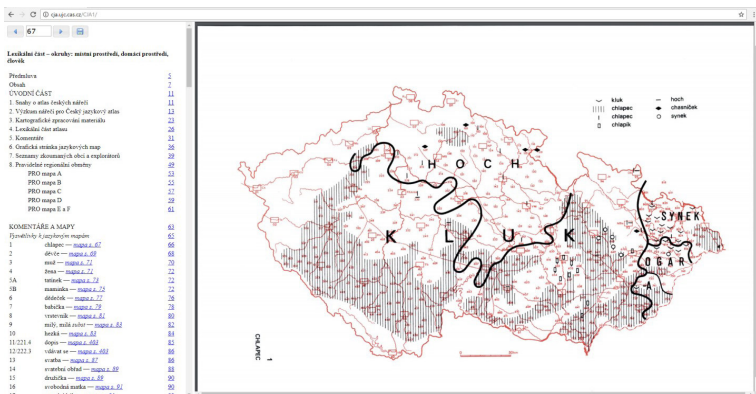
Všech šest svazků ČJA oskenovala pražská firma a převedla do wordu. Text ČJA je však formálně velice komplikovaný. V komentářích k mapám jsou užity různé typy a velikosti písma, speciální znaky, specifické formátování odstavců. Podoba ČJA převedená do wordu, která nám byla dodána zpět z Prahy, byla

nepoužitelná. V průměru bylo na jedné straně šedesát chyb. Formální sladění tohoto textu s vytištěnou verzí ČJA provedl jeden pracovník zaměstnaný v našem dialektologickém oddělení na tento úkol. I jeho práce musela projít naší důkladnou kontrolou. Autorský kolektiv ČJA kromě chyb, které tento pracovník přehlédl a neopravil, dělali i další opravy v textu komentářů a na mapách. Takto opravený text na závěr zkontrolovala kolegyně Libuše Čižmárová. Elektronická podoba by v budoucnu měla být uživatelsky přívětivější, a to v souladu se současnými tendencemi ve zpracovávání on-line slovníků.

Obr. 1 Úvodní strana internetové podoby ČJA; pro otevření jednotlivých svazků je nutné najet kurzorem na číslo svazku, popř. na nápis Dodatky; vybrané číslo / nápis Dodatky se zbarví dočervena a po kliknutí se otevře požadovaný svazek.

Po otevření konkrétního svazku ČJA na internetu se objeví dvě okna; v levém okně je obsah svazku s příslušnými aktivními stránkami a s odkazy/prokliky na jednotlivé mapy a komentáře (viz Obrázek 2).

Obr. 2 Část obsahu 1. dílu ČJA v levém okně, v pravém okně mapa chlapec ze strany 67

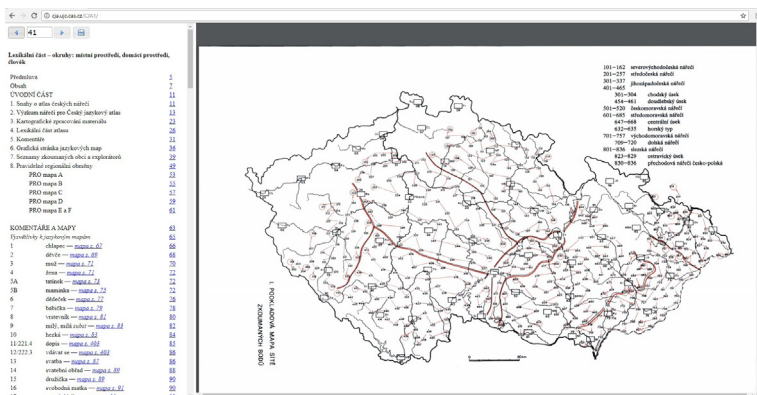
V úvodních kapitolách u každého svazku najdeme poučení o grafické stránce map a výstavbě komentářů, dále jsou zde mapy pravidelných regionálních obměn, seznamy zkoumaných obcí a měst aj. Na mapách se užívá syntetizujícího způsobu zobrazení, který spočívá zejména v zdůraznění areálového členění, a to vhodnou kombinací plošné techniky (izoglos s nápisy a šrafování) a bodové značkové techniky (značek lineárních a figurálních). Vytvoření přehledných map nezatížených přemírou variant značek napomohlo neregistrování pravidelných regionálních hláskoslovných obměn. Jejich zeměpisné rozšíření je pomocí izoglos zobrazeno na šesti mapách. Tyto mapy a seznam pravidelných jevů vokálních a konsonantických slouží čtenářům k rekonstrukci fonetických realizací zaznamenaných nářečních výrazů v jednotlivých lokalitách.

Hlásky podléhající pravidelným regionálním obměnám jsou vyznačeny v 1. oddíle komentáře podtržením (protetické a hiátové hlásky uzavřením do závorek). Např. zápisy *hloupý*, *štěští*, (*v*) *okno* zastupují varianty: *hloupej*, *hlópé*, *hlúpý*, *hlupy*; *šěstí*, *ščestí*; *okno*, *vo**kno*. Komentáře obsahují další samostatné oddíly. Do 2. oddílu se soustřeďuje výklad o významové stránce sledovaného hesla a o výsledcích, k nimž se při kartografickém zpracování materiálu dospělo. Ve 3. oddíle je stručně popsána mapa; usnadňuje se tak čtenáři orientace v mapě, upozorňuje se na závažné

jazykové jevy a jejich souvislosti. Ve 4. oddíle jsou mapované lexémy a jejich varianty opatřeny stručným etymologickým výkladem a jsou zapojeny formou materiálového výpisu ze slovníků do vztahu k minulé i dnešní slovní zásobě češtiny a do souvislosti se západoslovanskými jazyky. Do 5. oddílu byly zařazeny nářeční doklady zachycené terénním výzkumem u českého obyvatelstva ve vybraných obcích v Polsku, Rumunsku a v bývalé Jugoslávii. V 6. oddíle jsou uvedeny odkazy na mapy a komentáře v západoslovanských jazykových atlasech, dále v Slovanském jazykovém atlase a v Evropském jazykovém atlase, ve kterých se řeší shodná problematika. Výjimečně se připojuje ke komentáři také 7. oddíl, v němž se stručně pojednává o sémanticky blízké, ale samostatně kartograficky neřešené položce *Dotazníku*.

ČJA je založen na přímém terénním výzkumu, který uskutečnili v 60. a 70. letech minulého století brněňští a pražští dialektologové ve 420 venkovských obcích (223 v Čechách, 197 na Moravě a ve Slezsku) a v 57 městech (37 měst vnitrozemských a 20 pohraničních). Součástí této sítě je i 5 vesnic ležících v dnešním Polsku, a to dvě ze starého českého osídlení v Kladsku (Słone a Jakubowice) a tři z bývalého opavského Slezska (Branice, Wielkie Pietrowice, Chrzanowice). Všechny tyto lokality tvoří tzv. základní síť (viz Obrázek 3 Podkladová mapa).

Obr. 3 Podkladová mapa sítě zkoumaných bodů

Každá obec reprezentuje v atlase i mluvu svého okolí. Hustota sítě není na celém území stejná. V méně příznakových oblastech je síť řidší (např. ve středu Čech). Rozhodujícími kritérii pro sestavování sítě venkovských obcí byl jejich charakter: jednalo se o menší, ve středověku založené obce se starousedlým zemědělským obyvatelstvem a ležící mimo hlavní komunikace. Jádro městské sítě tvoří města střední velikosti.

Charakteristiky zkoumaných obcí přináší *Dodatky*. Kromě zeměpisné polohy lokalit se zde uvádí první zmínka o obci v historických pramenech, počet obyvatel, jejich zaměstnání, procento občanů zaměstnaných v obci, popř. vyjíždějících za prací, údaje o existenci školy v místě, o farnosti, o dopravní dosažitelnosti obce, ale i informace o zachovalosti dialektu a o počtu informátorů.

Nářečí se též zkoumala ve vybraných vesnicích se starší českou kolonizací v Polsku, bývalé Jugoslávii a v Rumunsku. V Polsku byl výzkum proveden v obci Gęsiniec, v dnešním Chorvatsku v lokalitách Ivanovo Selo, Veliki Zdenci, Doljani a Bjeliševac, v dnešní Bosně a Hercegovině v Nové Vsi, v oblasti srbského Banátu v obcích Kruščica a Veliko Središte a v rumunském Banátu v lokalitách Sfânta Elena, Gârnic, Șumița, Peregu Mare, Clopodia.

Celkem ČJA 1–5 obsahuje 1 558 map a 1 578 komentářů. První tři svazky jsou věnovány lexikální zásobě z významových okruhů „člověk“, „místní a domácí prostředí“ (svazek 1), „zahrad a sad“, „živočišstvo“, „les a rostlinstvo“, „krajina“, „čas a počasí“, „vesnice dříve a nyní“, „zábavy a zvyky“ (svazek 2), „hospodářská usedlost“, „polní práce, zemědělské nářadí a nástroje“, „dobytek a drůbež“ (svazek 3). Čtvrtý svazek je zaměřen na územní diferenciaci morfologických forem všech ohebných slov. Pátý svazek obsahuje několik částí: jádro tvoří kapitola o vybraných jevech hláskoslovných, zpracovány byly též jevy syntaktické a tvoření adverbii, další část představuje výsledky z doplňkového výzkumu ve městech, poslední část přináší mapy svazků izoglos excerptovaných z celého ČJA. Některé tyto svodné mapy izoglosových svazků ohraničují areály v literatuře již popsané, jiné vymezují areály doposud neznámé, jejichž existence se plně projevila až zásluhou ČJA. Závěrečný svazek *Dodatky*

zpřístupňuje ČJA jako celek, zachycuje zejména jeho materiálovou a technickou základnu. K rychlé orientaci v rozsáhlém pětisvazkovém ČJA slouží především kompletní rejstřík nářečních dokladů obsažených ve všech předchozích dílech.

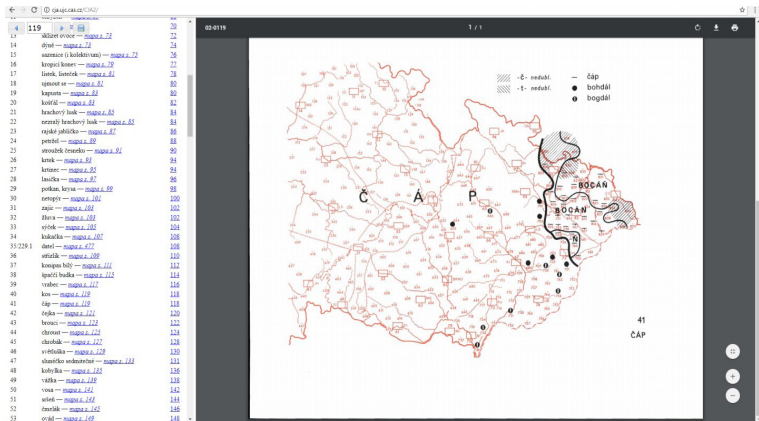
V *Dodacích* je v úplnosti opublikován *Dotazník pro výzkum českých nářečí* (1964–1965). Pro výzkum mluvy ve městech byl dodatečně navíc vypracován zvláštní lexikální dotazník zaměřený na realie spojené s městským životem (zjišťovala se např. pojmenování pro tramvaj, rohový dům, klepadlo); část dotazů byla určena pouze mládeži s cílem zachytit slangové výrazy ze studentského prostředí (sledovala se označení pro žvýkačku, školníka, pro hezkou dívku aj.).

Internetová verze ČJA je interaktivní. Na ČJA odkazují i další díla vznikající v dialektologickém oddělení v Brně, a to *Slovník nářečí českého jazyka* (<http://sncj.ujc.cas.cz>; dosud bylo zveřejněno přes 8300 hesel začínajících písmeny A–C) a *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (<http://spjms.ujc.cas.cz>; dosud bylo zveřejněno 7000 hesel začínajících písmeny A–H).

Například u hesla *bocánek* ze *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* je odkaz na mapu a komentář *čáp*, 41. položky ze 2. dílu ČJA (viz Obrázky 4–6).

The screenshot shows a web browser window with the URL <http://spjms.ujc.cas.cz>. The page title is "BOCÁNEC₃ m.". Below the title, there are two entries: "1+2 I a *Bocánek*: dům, pole Petrovice u Karviné KA (Závada) b *Ná Bocáncu*: pole Petrovice u Karviné KA (Závada), *Ná Bocánek*: cesta Petrovice u Karviné KA (Závada)" and "3 Jednoslovné PJ (obsažené též v předložkových jménech) je odvozeno od nář. apel. *bocur* (< *bocor* < *bocáři*) *čáp*" (etov. *ČJA* 2: 41) sufrem -ec. Pole (s variantními jmény s předložkou i bez ní) bylo pojmenováno podle výskytu čápi („střromažďovali se tam čápi, je to u vody“), bezpředložkové PJ se rozšířilo i na blízký dům. Cesta byla pojmenována podle směru. Km". To the right of the text is a map of Moravia and Silesia with a red dot indicating the location of Petrovice u Karviné. The map has a "Zvětšit" button below it.

Obr. 4 Příklad hesla ze *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*

Obr. 5 Mapa *čap* ze 2. dílu ČJA

13	šlapan — mapa.1.22	24
14	šlapan — mapa.1.22	25
15	šlapan — mapa.1.22	26
16	šlapan — mapa.1.22	27
17	šlapan — mapa.1.22	28
18	šlapan — mapa.1.22	29
19	šlapan — mapa.1.22	30
20	šlapan — mapa.1.22	31
21	šlapan — mapa.1.22	32
22	šlapan — mapa.1.22	33
23	šlapan — mapa.1.22	34
24	šlapan — mapa.1.22	35
25	šlapan — mapa.1.22	36
26	šlapan — mapa.1.22	37
27	šlapan — mapa.1.22	38
28	šlapan — mapa.1.22	39
29	šlapan — mapa.1.22	40
30	šlapan — mapa.1.22	41
31	šlapan — mapa.1.22	42
32	šlapan — mapa.1.22	43
33	šlapan — mapa.1.22	44
34	šlapan — mapa.1.22	45
35	šlapan — mapa.1.22	46
36	šlapan — mapa.1.22	47
37	šlapan — mapa.1.22	48
38	šlapan — mapa.1.22	49
39	šlapan — mapa.1.22	50
40	šlapan — mapa.1.22	51
41	šlapan — mapa.1.22	52
42	šlapan — mapa.1.22	53
43	šlapan — mapa.1.22	54
44	šlapan — mapa.1.22	55
45	šlapan — mapa.1.22	56
46	šlapan — mapa.1.22	57
47	šlapan — mapa.1.22	58
48	šlapan — mapa.1.22	59
49	šlapan — mapa.1.22	60
50	šlapan — mapa.1.22	61
51	šlapan — mapa.1.22	62
52	šlapan — mapa.1.22	63

1 M *čap*
 bohád (ca 755, 825, 830, 834, 836) — bohám (c'w, -čan)
 bohád (ca 807) — bohád 807, 808, 820 — bohád 834 (ca 818)
 bohádí (ca 655) — bohádí (ca 466, 735, 756)

2 Zkoumala se náležitá pojmenování pro *čap*, velkého brodečského průtku s vysokými nohami a s dlouhým červeným ozdobným, zjed. náč. *Cionno*.
 Zaměřením levičáckího nřečtí (většinou výraz *čap* proti okrajovým nářevím *bohádá* a *bohádín*, jež jsou charakteristické zpravidla pro nejnižší generaci nebo hjiž u jej v paměti nářečnických) jsou dohledy diferenc. morfologické (*bohcie* v *bohádí*) a rozdíly hláskových (např. *bohádá* v *bohádí*, *bohád* v *bohádín*).
 Lexický *šlapan* a *šlapan*, které uvádějí ještě Jungmann a Kott, našim výzkumem už zachyceny nebyly, stejně jako starší nář. literárního registrovaná varianta *bohádán*.

3 Z ústně celého skumového území je doloženo označení *čap*, jež se na východě vstří na archaická pojmenování *bohádá* a *bohádín*. Výraz *bohádá* a přísluš. varianta *bohádí*, které navazují na slova. území, se objevuje rozptýleně ve sm. oblasti a konkrétně v bodích 655 a 666. Lexem *bohádín* rozšířen také Štěrka a příleži. Václavkem.

Obr. 6 ČJA – část komentáře k mapě *čap*

Ve *Slovníku nářečí českého jazyka* se uvádějí též odkazy na ČJA, ale zatím ještě nejsou aktivní (viz Obrázek 7).

Obr. 7 Příklad hesla ze *Slovníku nářečí českého jazyka*

V současné době se řeší zpřístupnění zvukových nahrávek ze dvou CD, která vyšla jako příloha tištěné verze šestého svazku ČJA, tj. *Dodatků*. Jedná se o reprezentativní výběr z audiozáznamů souvislých vyprávění, které byly pořizovány při nářečním výzkumu pro ČJA téměř v každé vesnici (tzn. ve více než 400 lokalitách). Jedná se o 36 vyprávění z Čech a 34 z Moravy a Slezska, v nichž rodilí mluvčí vzpomínají na dřívější život na vsi, na nejruznější lidové zvyky atd. V *Dodacích* jsou k dispozici přepisy těchto ukázek ve zjednodušené, tzv. fonetické transkripci a stručná charakteristika nářečních jevů obsažených v ukázkách.

Elektronická verze ČJA zpřístupňuje českou nářeční problematiku široké veřejnosti. Podnětné postřehy zde naleznou nejen jazykovědci a odborníci z jiných vědních oborů, zejména historie, etnologie a sociologie, ale všichni, kteří se blíže zajímají o český jazyk.

Literatura

- BALHAR Jan, JANČÁK Pavel (Eds.), 1992, 1997: *Český jazykový atlas 1*, 2. Praha: Academia.
- BALHAR Jan (Ed.), 1999, 2002, 2005: *Český jazykový atlas 3, 4, 5*. Praha: Academia.
- –, 2011: *Český jazykový atlas. Dodatky*. Praha: Academia.

- IREINOVÁ Martina, KONEČNÁ Hana, 2012: Práce českých dialektologů včera, dnes a zítra. *Bohemistika* 3/225–231.
- Český jazykový atlas [online]. Brno: dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. © 2012– [cit. 26. 3. 2018]. Dostupné z: <http://cja.ujc.cas.cz>
- Slovník nářečí českého jazyka [online]. Brno: dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. © 2016– [cit. 26. 3. 2018]. Dostupné z: <http://sncj.ujc.cas.cz>
- Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku [online]. Brno: dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. © 2014– [cit. 26. 3. 2018]. Dostupné z: <http://spjms.ujc.cas.cz>

UPOREDNA ANALIZA STRUKTURE ODREDNICA MAĐARSKO-SRPSKIH DVOJEZIČNIH REČNIKA

URKOM ALEKSANDER

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Szláv és Balti Filológiai Intézet, Szláv Filológiai Tanszék
urkom.aleksander@gmail.com*

Abstract: Hungarian-Serbian lexicography in its historical development that has been in existence since the end of the 19th century can boast with many lexicographic works, either smaller and experimental or larger and more significant. Amid the historical and political circumstances that befall the touching region of the Hungarian and Serbian populations, the work on the great Hungarian-Serbian dictionary was absent, or at least it was interrupted at the very beginning. In 2017, as the response to mention situation, at the department of Slavic philology at the Faculty of Humanities of Eötvös Loránd University in Budapest a project was started to compile a large Hungarian-Serbian dictionary. In this paper, the concept of the dictionary structure of the new dictionary will be presented through the prism of the historical development of the structure of the vocabulary items, which will be examined through examples of the most important Hungarian-Serbian general dictionaries.

Keywords: Hungarian-Serbian dictionary, vocabulary, history of lexicography, general dictionaries

UVOD

Mađarsko-srpska leksikografija u svom istorijskom razvoju koji traje još od kraja 19. veka može da se pohvali velikim brojem leksikografskih radova, manjih i eksperimentalnih, odnosno većih i značajnijih. Samo opštih dvojezičnih rečnika mađarsko-srpske leksikografije ima oko dvadesetak, a na to dolaze i brojni stručni pa i rečnici specijalne namene, kao na primer školski rečnici (TÜ-SKEI 2013:155). Kada govorimo o većim i značajnijim rečnicima mađarsko-srpske leksikografije obavezno moramo da navedemo sledeće rečnike: *Mađarsko-srpski rečnik* Blagoja Brančića i Đerđa Dere, koji je izdat u Novom Sadu 1889. godine, *Mađarsko-srpski rečnik* Veselina Đisalovića, koji je izdat u Novom Sadu 1914.

godine, *Mađarsko-srpskohrvatski rečnik* Lasla Hadrovića, koji je izdat u Budimpešti 1958. godine i *Mađarsko-srpskohrvatski rečnik* Emila Palića, koji je izdat u Budimpešti 1968. godine.

Navedeni rečnici su zbog nekih od svojih karakteristika postali ujedno i najzanimljiviji izvori za leksikografe i leksikologe. Svaki od ova četiri rečnika interesantan je za istraživanje iz nekog posebnog razloga. Slobodno možemo da kažemo da svaki od ova četiri rečnika ujedno predstavlja i prekretnicu u razvoju mađarsko-srpske leksikografije (URKOM 2017: 177). Kao najraniji rečnik iz ove grupe, rečnik Brančića i Dere, predstavlja prvi značajan mađarsko-srpski rečnik koji je i sa današnje tačke gledišta po mnogo čemu fascinantna, kvalitetna i detaljna. Detaljnost obrađivanja rečničke odrednice i danas začuđuje istraživače i nudi odlične izvore za traženje kontaktnih tačaka sa današnjim rečnicima. Sledeći rečnik u ovom nizu je Đisalovićev rečnik, koji je važan za istraživače jer će upravo ovaj rečnik predstavljati najčešću bazu za kasnije sastavljače mađarsko-srpskih rečnika. Verovatno šira dostupnost ovom rečniku, odnosno njegova omiljenost kod korisnika, učiniće da se na ovaj rečnik poziva najveći broj kasnijih dvojezičnih rečnika. Stoga, ovaj rečnik treba posmatrati kao svojevrsnu osnovu za sastavljanje kasnijih rečnika mađarsko-srpske leksikografije. Treći rečnik sa kojim ćemo se baviti u ovom radu je Hadrovićev rečnik, koji predstavlja prvi rečnik iz takozvane druge faze srpsko-mađarske leksikografije (URKOM 2016: 252). Drugu fazu srpsko-mađarske leksikografije – za razliku od prve, kada će sastavljanju i uređivanju rečnika pristupiti prvenstveno entuzijasti i poznavaoци neke od užih stručnih oblasti – karakteriše potreba da leksikografskim zadacima pristupaju prvenstveno vrsni lingvisti i leksikografi. Druga faza, stoga, odiše osmišljenošću, formom, ozbiljno izgrađenom strukturom. Poslednji rečnik u nizu sa kojim ćemo se u ovom radu baviti u prikazu istorijskog razvoja rečničke odrednice jeste Palićev rečnik, koji je ujedno i poslednji obimniji mađarsko-srpski rečnik. Obzirom da je i ovaj rečnik nastao pre tačno 50 godina, on je danas delom zastareo, ipak i dalje je najčešće korišćen, najkvalitetniji i najomiljeniji rečnik srpsko-mađarske leksikografije. Analizom leksičkog blaga koje poseduje ovaj rečnik možemo da uočimo da ovaj rečnik nema pravu konkurenciju u svojoj

kategoriji, najveći broj stručnih i specijalizovanih izraza je isto upravo u ovom rečniku naveden.

Pored Zoltana Kovača tipologijom srpsko-mađarske leksikografije se bave još i Ištvan Njomarkai, Đendi Refle, David Šereš i Vilma Tiškei (KOVÁCS 1963, KOVÁCS 1967, NYOMÁRKAY 2004, REFFLE 1985, SÖRÖS 1972, TŰSKEI 2013)

Cilj ovog rada je da se predstavi razvoj rečničke odrednice koji je tekao od početaka srpsko-mađarske leksikografije pa sve do danas kada je u toku izrada velikog Mađarsko-srpskog rečnika. U ovom radu razvoj rečničke odrednice predstavice se kroz primere gore navedenih rečnika srpsko-mađarske leksikografije, nakon čega će se predstaviti i struktura velikog mađarsko-srpskog rečnika koji je u izradi. Cilj je da kroz predstavljanje strukture odrednica gore navedenih rečnika potvrdimo potrebu za strukturom rečničke odrednice koja je predložena za veliki mađarsko-srpski rečnik.

ANALIZA ISTORIJSKOG RAZVOJA REČNIČKE ODREDNICE

U sledećem delu teksta navešće se najtipičnije karakteristike strukture rečničke odrednice u četiri ispitivana rečnika. U cilju boljeg raspoznavanja rečnika, korišćiće se skraćenice za obeležavanje svakog pojedinačnog rečnika (B-D = Brančić-Dera, Đ = Đisalović, H = Hadrović, P = Palić).

B-D

U slučaju rečnika Brančića i Dere možemo da vidimo da je još od samih početaka srpsko-mađarske leksikografije kod rečnika mađarsko-srpskog smera navođena gramatička aparatura natuknica. Kod ovog rečnika je uočen jedinstven koncept – koji se u ostalim ovde ispitivanim rečnicima ne uočava – kada se navođe gramatički nastavci koji se odnose na rekciju glagola, slično kao kada bi u obrnutom pravcu kod srpskog bili navedeni predlozi iza kojih dolazi određeni padež.

Đ

Kod Đisalovićevog rečnika uočavamo sasvim drugu sliku rečničke odrednice. Na prvi pogled odrednice ovog rečnika odišu jednostavnošću i uređenošću, međutim, vrlo lako se uočava i ne-

dostatak u detaljnosti obrade pojedinih vrsti reči, nedostatak ilustracija, izbegavanje detaljnije obrade rečničke odrednice.

H

Hadrović u uputstvu svog rečnika navodi da daje malu pomoć korisnicima u vezi gramatičkih oblika srpskohrvatske baze reči. Ovo će dakle biti prvi od ovde ispitivanih rečnika koji će pokušati da unese delimično i gramatičku aparaturu srpskog leksičkog materijala. Tako na primer, kod prisvojnog oblika, ukoliko se uočava glasovna promena „*nepostojano a''*“, ona se tada i obeležava, ili ako data reč postoji samo u množini, tada se i označava kao takva, itd.

P

Palićev rečnik predstavlja najbolji i najomiljeniji mađarsko-srpski rečnik. Ovaj rečnik karakterišu sve one pozitivne osobine prethodnih rečnika, i rečnika koje u ovom radu ispitujemo. Ovaj rečnik daje najdetaljniju obradu rečničke odrednice, nudi najveći broj ekvivalenata, primera i ilustracije. Najobilniji je frazeologizmima i stručnim terminima najrazličitijih oblasti primene. Emil Palić ujedno pruža i najveću pomoć korisnicima kako mađarskog, tako i srpskohrvatskog leksičkog materijala. U uputstvu rečnika navodi da se glagoli, koji su ujedno i odrednice, navode u neprelaznom obliku, u izjavnom načinu u trećem licu jednine prezenta, dok se u zagradi daje perfekat istog načina i oblika i treće lice jednine zapovednog načina, a u slučaju produžene osnove i infinitiv, na primer: *mos* [~ott, ~son], *kér* [~t, ~jen], *tekint* [~ett, ~sen, ~eni]. Nadalje navodi da se kod imenica iza odrednice daje u zagradi prisvojni nastavak trećeg lica, akuzativ, kao i nominativ množine, kao na primer: *könyv* [~e, ~et, ~ek], *kalap* [~ja, ~ot, ~ok]. Kod prideva se daje od prideva tvoreni prilog, ali ako se u akuzativu i komparativu oblik reči menja, i ta promena se naznačuje, kao na primer: *történelmi* [~leg], *nagy* [~ot; ~on; ~bb]. Na kraju Palić navodi i to da što se tiče gramatičke aparature srpskohrvatskog sadržaja, u kockastoj zagradi se navode atipični oblici deklinacije i konjugacije, kod imenica prisvojni oblik, kod prideva ženski rod, a kod glagola prvo lice jednine. Kod imenica se rod ne obeležava, izuzev kod imenica sa završetkom na

-a i imenica sa dva roda. Kod glagola se u većini slučajeva navode oblici svršenog i nesvršenog vida.

Važno je napomenuti da je u ovom rečniku korisnicima u ruke dato i vrlo detaljno gramatičko uputstvo, koje može da im pomogne u raznim pitanjima u vezi sa promenom glasova, deklinacijom i drugim.

B-D, obeležavanje glagola

Kao jednu od karakteristika ovog rečnika možemo da navedemo obeležavanje varijanti značenja koje se kod glagola obeležavaju velikim slovima abecede, a kod imenica tipičnim arapskim rednim brojevima.

U konkretnim primerima kod glagola *bámul* ili *bánik*, primećujemo da se pored gore navedenih elemenata odrednice navode i oznaka za glagolsko stanje, u oba slučaja oznaka za medijalni glagol - *k*. [*középigé*], ekvivalent u nesvršenom obliku, nakon čega sledi rekcija i po potrebi ilustracija i frazeologizmi.

Bámúl, A. k. (ra, re) бленути, зјати, забленути се у што; (on, en) дивити се, чудити се; — (ra, re) mint a borjú az új karuga, загледао се као теле у шарена врата; В. cs. дивити се, чудити се (чему).

D, obeležavanje glagola

Kod navođenja glagola, uz glagole stoji nastavak za prošlo vreme u 3. licu jednine, varijanta značenja se obeležava arapskim rednim brojevima, navodi se rekcija mađarskog leksičkog materijala, nakon čega se nudi odgovarajući ekvivalent.

bámul (t) 1) (vmin) бленути, зјати; 2.) (vmit) дивити се.

H, obeležavanje glagola

Što se tiče predstavljanja glagola, nakon rekcije mađarske reči sledi ekvivalent, zatim rekcija srpskohrvatskog ekvivalenta, a nakon čega se navodi ilustracija (mađarski deo ilustracije je označen podebljanim slovima). Primećuje se i ujednačenost prilikom obeležavanja varijanti značenja, koje se kod svih vrsti reči obeležavaju podebljanim arapskim rednim brojevima.

bánik 1. *vkivel* postupati s kim; **tud bánni az embe-rekkel** on ume da postupa s ljudima; 2. *vmivel* rukovati čim; **tud bánni vmi-vel** umeti *v* znati rukovati *v* baratati čim

P, obeležavanje glagola

Kod glagola navodi se gramatička aparatura, varijanta značenja (uz pomoć arapskih rednih brojeva), ekvivalent sa oznakama svršenog i nesvršenog oblika, izreke, frazeologizmi, rekcija mađarskog leksičkog materijala, objašnjenje, rekcija srpskohrvatskog leksičkog materijala.

bámul [~t, ~jon] 1. blenuti [-nem]; *szól ~ mint borjú az új kapura zagle-
dao se v* blene kao tele u šarena vrata,
bleji kao june; 2. *vkít, vmit* <csodál>
diviti se komu, čemu

B-D, homonimi

Kod navođenja homonima uočava se da ih autor ne obeležava nikakvim oznakama, nema niti numerisanja, niti navođenja indeksnog broja.

Bán, fn. бан.

Bán, es. жалити, пожалити, кајати се, вајкати се; — om, жао ме је, кајем се; nem — om, не браним, не марим, не хајем; — om is én! браним ја, марим ја! mit — om én! марим ја! — ja a tettét, каје се што је учинио.

D, homonimi

Što se tiče obeležavanja homonima, ovde već možemo da uočimo nameru uređivača prema kojoj ovakve oblike svrstava u zasebne odrednice i obeležava ih uz pomoć rimskih brojeva.

I. bán (ok, t, ja) бан.

II. bán (t) жалити, кајати се; nem — om не марим; — om is én! марим ја!

H, homonimi

Kod homonima se počinje sa upotrebom indeksnog broja, koji će tip obeležavanja homonima ostati u upotrebi i do današnjeg dana. Pored ove karakteristike Hadrovićevog rečnika, treba napomenuti da se u ovom rečniku uočava i upotreba objašnjenja, koji će se model zadržati – slično prethodnom – sve do današnjih dana.

bán¹ fn (közjogi méltóság) ban ;
a horvát ~ hrvatski ban
bán² ige žaliti; nem ~om!
ne marim ; ~om is én! marim

P, homonimi

Kod homonima se primenjuju već uobičajeni indeksni brojevi, a često i oznake stručne oblasti.

bán¹ fn [~ja, ~t, ~ok] *tört* <közjog. méltóság> ban; *a horvát* ~ hrvatski ban; *a ~ fia* banović
bán² ige [~t, ~jon] žaliti; *nem ~om!* ne marim; *~om is én!* marim ja! *baš me briga!* *baš mi stalo!*

B-D, obrada priloga

Kod priloga se najčešće daje oznaka za vrstu reči, nakon koje sledi ekvivalent.

Bárha, ksz. и ако, I. Ноћа.
Bárhol, ih. ма где, било где.
Bárhonnan, ih. ма од куда.
Bari, Barika, fn. јање, јагњешце.

D, obrada priloga

Kod priloga uređivač odlučuje da ponudi prostije informacije korisnicima, pa tako za razliku od ranijeg rečnika Brančića i Dere, Đisalović ne nudi oznaku za vrstu reči, već samo navodi jedan ili više ekvivalenata.

bárha иако, I. habár.
bárhol ма где, било где.
bárhonnan ма одакле.
bárhova камо било.
bari јагњешце.

H, obrada priloga

Uslovljeno najverovatnije manjim obimom rečnika, ni Hadrović

ne navodi sve vrste reči, pa tako na primer i kod priloga navodi samo ekvivalent ili grupu ekvivalenata.

bárhogy(an) ma kako, kako mu drago; ~ **is próbálta** ma kako je i pokušao
bárhól ma gde, gde mu drago
barikád barikada

P, obrada priloga

Kod Palića uočava se detaljnija obrada priloga, bez navođenja vrste reči.

bárhogy, bárhogyán ma kako, kako mu drago, bud kako, bilo kako; ~ **is próbálta** ma kako je i pokušao
bárhól ma gde, gde mu drago
bárhonnan, bárhonnét ma odakle, odakle bilo
bárhova, bárhová kamo god, kamo mu drago

B-D, imenice

Kod imenica navodi se oznaka za vrstu reči, ilustracija i frazeologizmi. Potrebno je naglasiti da u ovom rečniku nije navedena gramatička aparatura u srpskom materijalu rečnika ni kod jedne vrste reči.

Barát, fn. 1.) пријатељ, пријан, друг, пријак; nem vagyok — ja a húsnak, не марим за месо; (pb.) ritka madár a jó —, прави пријатељ је редак као бела врана; nem mind — od, ki reád mosolyog, није сваки пријатељ, ко се осмејкује; ki mindenek — ja, min-

Đ, imenice

Kod imenica se navodi gramatička aparatura i to oblik za akuzativ i prisvojni oblik. Nakon toga se navodi ekvivalent, a u velikom broju slučajeva izostaje ilustracija.

Kao i kod rečnika Brančića i Dere, ni Đisalović ne navodi gramatičku aparaturu u srpskom materijalu, a kao jedan od karakterističnih nedostataka možemo navesti vrlo oskudnu ilustraciju. Zanimljivo je napomenuti, da je upravo ovaj rečnik predstavljao najčešću osnovu i podlogu za razvoj i sastavljanje kasnijih mađarsko-srpskih rečnika, iako je izrazito vidljiva i opipljiva uprošćenost strukture i sadržaja rečničke odrednice u odnosu na raniji rečnik Brančića i Dere.

**barát (ot, ja) 1.) пријатељ, друг;
2.) калуђер.**

H, imenice

Kod imenica možemo da uočimo navođenje ekvivalenata po broju njihove primene, odnosno učestalosti, navode se atipični oblici uzrokovani glasovnom promenom „nepostojano a“, navodi se oznaka za oblast primene datog ekvivalenta, kao i objašnjenja pojedinih značenja.

**barát 1. prijatelj, drug ; 2. átv
vminek a ~ja prijatelj čega;
3. (szerzetes, görögkeleti) kalu-
đer, monah ; (katolikus)
fratar (-tra), redovnik**

P, imenice

Palić je najdalje otišao u obradi rečničke odrednice. U skoro svim tipovima informacija koje nudi rečnička odrednica, ovaj rečnik daje najdetaljniju obradu. Rešenja koja se primenjuju u ovom rečniku su najmodernija i većinom i danas u upotrebi. Ilustra-

cija se vrši po nijansama značenja. Poseban akcenat se stavlja na oznake stručne terminologije, na objašnjenja i obeležavanje atipičnih oblika.

barát¹ [~ja, ~ot, ~ok] 1. prijatelj, drug, drugar; *ő is ~aim közè tartozik* i on spada u broj mojih prijatelja; 2. (*átv.:*) *vminek a ~ja* prijatelj, ljubitelj čega
barát² [~ot, ~ok] <katolikus szerzetes> brat, fratar [-tra]; <görögkeleti> kaluder, monah

VELIKI MAĐARSKO-SRPSKI REČNIK

Nakon skoro punih 50 godina od nastanka poslednjeg obimnijeg mađarsko-srpskog rečnika, 2017. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta ELTE u Budimpešti je otpočeo rečnički projekat koji za cilj ima sastavljanje velikog mađarsko-srpskog rečnika. Projekat je započet kao rezultat zajedničke odluke srpske i mađarske Vlade da se izdvoje finansijska sredstva za sastavljanje mađarsko-srpskog i srpsko-mađarskog velikog rečnika. U Budimpešti je tako otpočet rad na mađarsko-srpskom rečniku, a u skoroj budućnosti se očekuje početak rada na velikom srpsko-mađarskom rečniku. U navedenom projektu sarađuju Univerzitet ELTE i izdavačka kuća „Akadémiai Kiadó“ koja predstavlja jednog od najiskusnijih izdavača na polju leksikografije.

Osnovna koncepcija projekta je da se sastavi takav proizvod koji bi ispunjavao sve zahteve modernog doba, koji bi bio dostupan širokoj publici i korisnicima, koji bi bio prilagođen primeni na najmodernijim tehničkim uređajima, uz najveću moguću brzinu. Rečnik bi trebao da ispunjava sve zahteve krajnjeg korisnika, jer je „korisnicima potreban pouzdan izvor do čije građe mogu brzo da stignu, koji sadrži aktuelne informacije koje su dostupne u takvom obliku koji je za korisnika jasan i nedvosmišlen“ (FÓRIS 2006: 36). Rečnik bi trebao da odiše kvalitetom i jasno definisanom strukturom. Upravo iz tog razloga, još u samoj pripremnoj fazi, urednicima rečnika, odnosno strateškim partne-

rima, bilo je jasno da će sledeći veliki mađarsko-srpski rečnik biti zapravo elektronski, onlajn rečnik, dostupan preko interneta, a koji će biti zatvorenog karaktera, znači bez mogućnosti spoljne modifikacije od strane korisnika.

Kao jedan od prvih zadataka urednika rečnika pojavila se potreba za definisanjem jasne strukture rečničke odrednice. Važno je navesti da su urednicima – među ostalom – u ovom zadatku kao pomoć služili i raniji mađarsko-srpski dvojezični rečnici, pa i rečnici o kojima je bilo reči u ranijem delu teksta.

Nakon detaljne analize rečničke odrednice mađarsko-srpskih dvojezičnih rečnika, nadalje nakon analize modernih dvojezičnih rečnika današnjice, utvrđena je struktura rečničke odrednice velikog mađarsko-srpskog rečnika.

Elementi rečničke odrednice: A) u domenu naslovne reči (levog bloka rečnika) navedeni su 1) natuknica, 2) oznaka za vrstu reči, 3) gramatička aparatura, 4) oznaka oblasti primene, 5) rekci-ja (ako je potrebna), B) u domenu tumačenja (desni blok rečnika) navedeni su 1) ekvivalent (različiti nivoi), 2) rekci-ja, 3) gramatič-ka aparatura, 4) objašnjenje, 5) ilustracija, 6) frazeologizmi.

U domenu tumačenja rečničke odrednice, navođenje ekviva-lenata se vrši u više značenjskih nivoa. (a) Najniži nivo je *nivo ekvivalenata*. Ekvivalenti se navode jedan za drugim prema nji-hovoj frekventnosti (učestalosti). Kod svih ekvivalenata koji su sačinjeni iz jedne promenljive reči navodi se gramatička aparatura, rekci-ja i objašnjenje (ukoliko su potrebni), nakon čega sledi ilustracija primene svakog pojedinačnog ekvivalenta. Na kraju rečničke odrednice, ukoliko postoje, navode se i frazeologizmi.

(b) Sledeći nivo značenja je *nijansa u značenju* koja se označava podebljanim malim slovima i poluzagradom. (c) Treći nivo je *va-rijanta značenja* koja se označava podebljanim arapskim rednim brojevima. U sledećem primeru možemo videti primer *nijanse i varijante značenja*:

pl. **edzett 1.** [ember] **a)** [fizikailag] ... **b)** [sokat látott] ... **2.** [fém] ...

Pravi homonimi se u najvećem broju obrađuju u posebnim odrednicama, međutim, kada se vrši klasifikacija imenskih reči, koristi se (d) najviši nivo značenja, *klasa značenja*. Ovaj nivo se

označava podebljanim rimskim brojevima, kao u sledećem primeru:

pl. **arany I.** *fn* ... **II.** *mn* ...

Zanimljivo je navesti da na sličan način rečničku odrednicu obrađuje i najnoviji hrvatsko-mađarski rečnik (DUDÁS 2017).

Prilikom planiranja mađarsko-srpskog velikog rečnika, obzirom da je reč o elektronskom rečniku, uveden je niz novina koje do tada nisu bile korišćene kod dvojezičnih rečnika. Jedna od važnijih novina biće i navođenje gramatičke aparature srpskih ekvivalenata. Važno je navesti da je u ranijim rečnicima gramatička aparatura navođena samo za mađarske natuknice, a da su rečnici počevši od Hadrovićevog rečnika počeli da navode samo najpotrebnije i atipične gramatičke oblike srpskih ekvivalenata. Ovo je prvenstveno učinjeno iz razloga što su to bili klasični štampani rečnici, ograničenog obima, međutim i iz razloga što je opšteprihvaćeno mišljenje leksikografa bilo da rečnik ne treba da nudi gramatičke informacije i da za te potrebe postoje gramatički i pravopisni priručnici.

Međutim, elektronski rečnik je puno toga promenio u praksi. Obimnost rečnika, kao odlučujući faktor, nestala je. Uz pomoć raznih tehnoloških rešenja omogućena je segmentacija informacija, bilo za vreme trajanja projekta, bilo nakon konačnog završetka projekta. Konkretni primer za ovo je mogućnost prikazivanja ili skrivanja gramatičke aparature ili jednog njenog dela i nakon konačnog završetka izrade velikog mađarsko-srpskog rečnika, na jednostavan i brz način.

U sledećim rečenicama navode se tipični primeri gramatičke aparature velikog mađarsko-srpskog rečnika:

Kod imenica navodi se: ekvivalent, rod, potrebni oblici deklinacije:

ekvivalent rod (*m*, *ž*, *s*), <potrebni oblici deklinacije>

Primer: [ember] čovek *h* <G -ka, N t sz ljudi>

Kod prideva navodi se: ekvivalent muškog, ženskog i srednjeg roda, potrebni oblici deklinacije, određeni oblik i oblik komparacije:

Ekvivalent muškog roda (ekvivalent ženskog i srednjeg roda)
<oblici deklinacije: određeni oblik i oblik komparacije>
Primer: [babonás] sujeveran (-rna *n*, -rno *s*) <ht. -rni, kpf. -rniji>

Kod zamenica navodi se: ekvivalent muškog, ženskog i srednjeg
roda, potrebni oblici deklinacije

Ekvivalent muškog roda (ekvivalent ženskog i srednjeg roda)
<oblici deklinacije>
Primer: [az] taj (ta *n*, to *s*) <G toga, D tome, I tim, N t sz ti (te, ta)>

Kod brojeva navodi se: ekvivalent i oznaka za osnovni ili redni
broj

ekvivalent <oznaka za osnovni broj ili redni broj>
Primer: [egy] jedan <tőszám>

Kod glagola navodi se: ekvivalent u obliku svršenog i nesvrše-
nog vida, prvo lice prezenta muškog roda, prvo lice perfekta
muškog roda, prvo lice futura I muškog roda.

ekvivalent (oblik svršenog vida), ekvivalent (oblik nesvršenog
vida) <prvo lice prezenta muškog roda; prvo lice perfekta muš-
kog roda; prvo lice futura I muškog roda>
Primer: [bagóz | ik] pušiti <jeid. -šim, múid. -šio sam, jöid. -šiću>

U sledećem primeru prikazuje se konačna verzija rečničke
odrednice glagola *bámul* koji je obrađivan i kod ranijih rečnika
u ovom tekstu:

bámul *tn i* <~t, ~jon, ~na> *ts i* <~t, ~jon, ~na>

1. [mereven néz] buljiti *u koga/u šta* <jeid. -ljim, múid. -ljio sam, jöid. -ljiću>, zuriti *u koga/u šta* <jeid. -rim, múid. -rio sam, jöid. -riću>, piljiti *u koga/u šta* <jeid. -ljim, múid. -ljio sam, jöid. -ljiću>, blenuti *u koga/u šta* <jeid. -nem, múid. -nuo sam, jöid. -nuću>
~, *mint borjú az új kapura* bulji kao tele u šarena vrata

2. [*elképedve csodálkozik*] čuditi se ‹jeid. -dim se, múid. -dio sam se, jöid. -diću se›; [*csodál*] diviti se *kome/čemu* ‹jeid. -vim se, múid. -vio sam se, jöid. -viću se›
mit ~tok? šta buljite?

Kao što se može uočiti iz ovog rada, pristupiti uređivanju i sastavljanju jednog dvojezičnog rečnika predstavlja vrlo kompleksan i zahtevan zadatak. Tokom duge istorije mađarsko-srpske leksikografije, mogli smo da uočimo da je kvalitet rečnika u velikoj meri zavisio od osnovne koncepcije i cilja rečnika, od nivoa organizacije rečničkog materijala i od same strukture rečničke odrednice. Leksikografi i urednici rečnika koji su ovom zadatku pristupili ozbiljno i analitično, pokazivali su bolje rezultate. Slobodno možemo da kažemo da „dušu rečnika“ zapravo daje struktura rečničke odrednice.

Literatura

Rečnici

- BRANČIĆ Blagoje-DERA Đerđ: Mađarsko-srpski rečnik, Pajevits Arzén, Novi Sad, 1889.
- ĐISALOVIĆ Veselin: Mađarsko-srpski rečnik, Natošević, Novi Sad, 1914.
- HADROVIĆ Laslo: Mađarsko-srpskohrvatski rečnik, Akadémiai Kiadó, Budimpešta, 1958.
- PALIĆ Emil: Mađarsko-srpskohrvatski rečnik, Akadémiai Kiadó, Budimpešta, 1968.

Stručna literatura

- DUDÁS Előd, 2017: Prodán Ágnes-Barics Ernő: Horvát-magyar szótár (2016). In: *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárai*. Szerk. Fábíán Zsuzsanna. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2017. 183-187.

- FÓRIS Ágota, 2006: Hitelesség, pontosság, aktualitás: a szaklexika szótári rögzítésének néhány kérdése. In Magay Tamás (szerk.) *Szótárak és használóik*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 35–56.
- KOVÁCS Zoltán, 1963: A hazai szláv nyelvű lexikográfia (1945-től 1962 májusáig). *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961–1962*. Budapest, 1963. 371–383.
- –, 1967: Szláv nyelvű szótárírás Magyarországon a kezdettől 1945-ig. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966*. Budapest, 1967. 482–490.
- NYOMÁRKAY István, 2004: A horvát és a szerb szótáriróadalom. In: NYOMÁRKAY István, VIG István (szerk.): *Kis szláv lexikográfia*. Budapest: ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet, 2004. 50–109.
- REFFLE Gyöngyi, 1985: A magyar–szerbhórvát szótárak történeti és lexikográfiai vizsgálata. *Hungarológiai Közlemények 1985/1*: 101–127.
- SÖRÖS Dávid, 1972: A szerbhórvát–magyar lexikográfia történetéből. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 13 (1972)*: 109–120.
- TÜSKEI Vilma, 2013: Tipologija srpsko-madžarskih i mađarsko-srpskih rečnika. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku 2013/1*: 153–163. http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_56-1.pdf. (datum pregleđa: 15. 03. 2018.)
- URKOM Aleksander, 2016: Prva faza u razvoju srpsko-madžarske leksikografije. *Omnis amor incipit ab aspectu. Köszöntő könyv Jászay László 65. születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, 249–255.
- –, 2017: *Jezička kompetencija i savremeno društvo*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék.

MÓDSZERTAN, DIDAKTIKA

INTER-LANGUAGE AND TRANS-LANGUAGE INTERFERENCES IN ROMANIAN STUDENTS OF SLOVAK STUDIES

MARILENA FELICIA LUȚĂ

*University of Bucharest, Faculty of Foreign Languages and Literatures, Department of Russian and Slavic Philology
felicia_luta@lils.unibuc.ro*

Abstract: Keďže ovládanie materinského jazyka je založené na čisto imitatívnom inštinkte a analogickom správaní, predpokladáme, že L1 sa stáva súčasťou vnútorného ontologického bytia, čo vedie študentov učiacich sa L2 k nevyhnutnému prenášanju svojho epistemologického dedičstva do novonadobudnutých cudzojazyčných kompetencií, a to buď formou tranzitórnych pravidiel sprostredkujúcich osvojovanie si cudzieho jazyka L2, buď formou jazykových interferencií. Na základe množstva ortografických, gramatických a lexikálnych interferencií, ktoré sme identifikovali u rumunských študentov 3. ročníka Univerzity v Bukurešti, odbor: slovenčina – 2. cudzí jazyk, zdedukovali sme, že čím väčšie sú rozdiely medzi L1 a L2, tým výraznejšie sú jazykové interferencie.

Kľúčové slová: slovenčina ako cudzí jazyk, jazykové interferencie, didaktika

1. Introduction

In a world that has been dominated by signs since the assertion of monotheism, Scholastics, Cartesianism, and Positivism (Durand 1999: 25-42), language as a system of signs and relations between signs becomes the main communication tool, hence the importance of foreign language teaching with a special stress on students' real communication needs as related to the labour market's. Since Romanian and Slovak are genetically and typologically different, from the very beginning, we anticipate a wide range of language interferences in Slovak speaking Romanian students, which is due to the major differences between the two

languages. In our educational system, the errors generated by mother tongue interferences with L2 are optimally used to devise new teaching strategies rather than develop an inhibitory reaction with the Romanian students. This is why the aim of our article is to point at the negative transfer as traced back to Romanian in the attempt to centralize and systemize all these errors in a purely didactic intention. Our approach also takes into consideration socio-linguistic and psycho-linguistic aspects such as: the distinct features of Slovak and Romanian as genetically and typologically different languages (common/ different characteristics regarding specific linguistic phenomena, the presence/ absence of grammatical or lexico-grammatical categories, the impact of interlingual interferences), students' ethno-cultural identity (similarities/ differences between Romanian and Slovak cultures, transcultural barriers, the possibility to establish a connection with the Slovak culture), the place, level and type of educational institution, the nature and orientation of language training (philological studies), the psycho-social characteristic of the Romanian students, the personality of the teacher(s) (specialized philological training, intercultural and multidisciplinary approach, adequate presentation of the Slovak language to the Romanian students) (Pekarovičová 2000: 158).

2. Methodological premises

Juraj Dolník considers that L1 is characterized by the "unscientific grammatical availability", meaning that the good command of the mother tongue's grammatical rules in the practical modality, i.e. in a normal socialization process, does not require any descriptive grammar knowledge at all: "*Dosiahnuť stav, že tento mechanizmus optimálne funguje aj pri používaní cudzieho jazyka, je, pravda, ideálnym cieľovým obrazom výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka.*" (Dolník 2016: 21), in translation: "To reach the state where this mechanism optimally works in the use of a foreign language is, of course, the ideal target image of teaching Slovak as a foreign language." Since the command of the mother tongue is built on the purely imitative instinct and analogous behavior, we assume that L1 becomes part of the intrinsic ontological being, which leads L2 learners to inevitably undertake, accept and

assume their epistemological inheritance when learning a foreign language. Based on their knowledge of their mother tongue, during the learning process, L2 learners grow to develop their own interim rules (Selinker 1972: 209-241) depending on L1 command level, thanks to which they can also estimate which items of knowledge are transferable from L1 to L2 (Ellis 1997: 51).

Most of the linguists dealing with language interferences focus on the qualitative criterion involving genetically and typologically different languages. In our opinion, it is vital to take into consideration the quantitative criterion, as well, since more than two languages may be involved in the learning strategy. For instance, a student mastering more foreign languages, not just his or her mother tongue is exposed to much more language interference related to L1, L2, L3 etc. In other words, paraphrasing the worldwide wellknown phrase "As many languages you know, as many times you are a human being", we could also say: "As many languages you know, as many times language interferences you are exposed at will be more picturesque". Between the qualitative and the quantitative criterion there is a reverse proportionality relationship: the greater the differences between L1 and L2, the more negative the effects of interference are likely to be, and the more languages the learner masters, the more picturesque the language interferences will be. By "picturesque" we hereby understand the apparent difficulty in finding any logical explanation motivating the negative transfer, which makes the language interference look quite unintelligible and "exotic". For the Romanian students of Slovak studies, both criteria apply as they master more genetically and typologically different languages besides their mother tongue, Romanian, which is a Latin origin, preponderantly synthetic language.

In our paper, we shall use the term "interlanguage interference" when referring to the qualitative criterion involving just L1 and L2, and we dare coin a new term, that of "translanguage interference" when applying the quantitative criterion involving more than two languages besides L1 and an obvious language transfer via L2 or L3 or even L4 to Slovak as a foreign language. Based on our teaching experience with the Romanian students of Slovak Studies in the University of Bucharest, we identified

a series of orthographic, grammatical and lexical interferences that definitely lead to the already anticipated conclusions.

3. *Orthographic interference, such as: lack of quantity: *Maria cf. Mária, *novy cf. nový, *každy cf. každý, *čítam cf. čítam, *čítať cf. čítať, lack of the so-called mäkčeň: *ked cf. keď, *priatela cf. priateľa, *priatelka cf. priateľka, porušenie rytmického zákona: *krásny cf. krásny, *hospodárský cf. hospodársky.*

4. *Grammatical interference at the morphological level, such as:*

- defectious declension of the Slovak nouns

Due to the fact that in Romanian the so-called “personal gender” animate masculine and feminine nouns share the same form both in Nominative and Accusative singular, the latter being always used with a preposition, the Romanian students systematically applied this basic rule when declining similar nouns in Slovak, e.g.: *Îl cunosc pe Ștefan. *Poznám Štefan. (I know Stephan.); O cunoști pe Maria? *Vieš Mária? (Do you know Mary?)*

Yet, some of the students made their option for the Dative-Locative form of the masculine animate noun as they mistook it with the Genitive-Accusative form, while the feminine noun was correctly declined most probably due to their interim rule according to which the Slovak feminine Accusative singular form is most often associated with the grammatical ending *-u*, e.g.: *Îl cunosc pe Ștefan. *Poznám Štefanovi. (I know Stephan.); O cunoști pe Maria? *Poznáš Máriu? (Do you know Mary?)*

What is interesting about this second group of students is the fact that they have also been studying Russian as a foreign language in parallel with Slovak, which definitely leads to a greater grammatical availability when it comes to reshaping their linguistic background as supported by a genetically similar L3 as in this specific case. This is why, for this particular group of students, we believe Russian as L2 has a positive effect on their knowledge of L3, actually strengthening their specifically Slavic grammatical gender intuition and use. In this case, we talk about translanguaging interference via Russian. The third group of students provided these alternatives, which proves how stressed and focused students are while consciously trying to pick up the

right form of the Slovak noun paradigm. They focused so much on the animate-inanimate subcategory specific of the Slovak masculine nouns and on the declension itself, that they simply finalized their cognitive process in the second example, where they should have applied feminine noun endings: *Ľ cunosc pe Ștefan*. *Poznám Ștefanovi. (I know Stephan.); *O cunoști pe Maria?* *Poznáš Ștefana? (Do you know Mary?)

- Gender error

Due to gender interference, the Romanian students systematically commit errors when it comes to Slovak nouns' gender. Since *whiskey* and *garaj* are neuter nouns in their mother tongue, most of the Romanian students declined them as if they had been masculine nouns and only a quarter of them used them in the feminine form, e.g.: *Acest whiskey îmi place*. *Păci sa mi/ Mám rád tento whiskey. (I like this whiskey.); *Garajul e nou*. *Garáž je nový. (The garage is new.). In the first sentence, we suspect that a partial interlingual gender interference took place; in Romanian, in order to identify the a noun's gender, one should first "count it" using numerical determinants such as *un whiskey*, *două whiskey-uri* (one whiskey, two whiskeys), and *un* stands for masculine while *două* stands for feminine. The Romanian students must have counted it only in singular, ignoring its plural form, and they therefore wrongly associated the noun *whiskey* with the masculine, not even with the neuter as it is in Romanian. In the second sentence, students overgeneralized the basic rule according to which most of the Slovak nouns ending in a consonant tend to be masculine (Mistrík 1991: 10) and they therefore mechanically associated the noun *garáž* with the masculine: *Garajul e nou*. *Garáž je nová*. (The garage is new.)

- Number error

In case of the Slovak *pluralia tantum* nouns such as *ústa* (mouth), *vlasý* (hair), *Vianoce* (Christmas) which do not have the same morphological status in Romanian, most of the Romanian students made their option for the wrong grammatical agreement with the singular, instead of the plural form just as in their mother tongue, e.g.: *Gura e deschisă*. *Ústa je otvorená. (The mouth is open.); *Părul e lung și frumos*. *Vlasý je dlhé a pekné. (The hair is long and beautiful.); *Când e Crăciunul?* *Kedy je Vianoce? (When

will Christmas be?) In the second example, students used the correct forms of the adjectives as a mechanical reflection of the much more used syntagms *Mám dlhé a pekné vlasy*. Yet, the verb in singular form just reinforces the idea of negative transfer from their native language even if some structures seem to have already been assimilated in their correct form (*dlhé a pekné vlasy*, not **dlhý a pekný vlas*). As for the third example, it is only students who have also been studying Russian that used the noun *Vianoce* in plural, which represents another instance of positive transfer under the obvious influence of Russian as L2. Of course, this is another instance of translanguaging interference.

- Errors in the use of Slovak possession adjectives

Since in Romanian there are only possessive pronouns, but not possession adjectives like in Slovak, the possession relationship is rendered by the construction possessed object + Genitive form of the possessor. In our case study, we identified both instances of interlanguage and instances of translanguaging interference. In the first case, the Romanian students adopted several interlanguage interference strategies:

1. Some of them provided the literal translation instead of using Slovak possession adjectives, e.g.: *Aceasta e prietena unui prieten*.

Toto je priateľka priateľa. (This is a friend's girlfriend.)

Acesta e copilul mătușii. *Toto je dieťa tety*. (This is aunt's baby.)

2. Other students were trapped in overgeneralization as they converted the nouns into possession adjectives, but added endings specific of qualitative adjectives, e.g.:

Aceasta e prietena unui prieten. *Toto je priateľová priateľka*. (This is a friend's girlfriend.)

Acesta e copilul mătușii. *Toto je tetině dieťa*. (This is aunt's baby.)

In the second case, students were influenced by their knowledge of English and relied partially upon the English Genitive logic, partially upon the English words' morphological conversion potential instead of using Slovak possession adjectives. Thus, the translanguaging interference led to elusion, i.e. circumventing the grammatical relation to word order in order to express the Genitive case meaning: *Aceasta e prietena unui prieten*. *Toto je priateľ priateľka*. (This is a friend's girlfriend.); *Acesta e copilul mătușii*. *Toto je teta dieťa*. (This is aunt's baby.)

- Improper use of the morphological forms of the Slovak numerals

Since in Romanian the animate – inanimate subcategory does not exist and is not therefore reflected in the nominal paradigm as it is in Slovak, half of the Romanian students were not even aware of the difference between *dvaja*, *dva* and *dve*, e.g.: *Doi băieți au doi dinți*. *Dve chlapci majú dve zuby. (Two boys have two teeth.). Yet, half of the Romanian students associated the numeral *dvaja* with the animate noun *chlapec*, but made no distinction between the numeral *dva*, specific of the masculine inanimate nouns, and the numeral *dve*, specific of the feminine and neuter nouns, e.g.: *Doi băieți au doi dinți*. *Dvaja chlapci majú dve zuby. (Two boys have two teeth.)

- Errors in the use of Slovak pronouns

1. *Copilul rămase singur în cameră*. *Dieťa ostal sám v izbe.
2. *Copilul rămase singur în cameră*. *Dieťa ostalo samé v izbe.
3. *Copilul rămase singur în cameră*. *Dieťa ostal samo v izbe.
4. *Copilul rămase singur în cameră*. *Dieťa ostal samý v izbe.

In Romanian, *copil* is a masculine noun while in Slovak it is neuter, hence the language interference of the mother tongue as reflected in the examples above. In the first case, the interference affects both the past tense form of the verb and the noun phrase of the predicate nominative, both being masculine instead of neuter. In the second case, students correctly identified the grammatical gender of the noun *dieťa*, but they mistook the restrictive pronoun *sám*, *-a*, *-o* with *samý*, *-á*, *-é*. The former formally reminds of the personal pronoun *on*, *ona*, *ono* while the latter formally reminds of the adjectival paradigmatic model *pekný*, *-á*, *-é*. The third example is a hybrid combining the correct neuter form of the pronoun, *samo*, with the incorrect gender tense form of the verb, which demonstrates how incongruent and inconsistent students' perception of the newly acquired grammatical knowledge is. This is because their Slovak language background is still poor in the 3rd year of study and they simply tend to transfer knowledge from their mother tongue into the target language, which is also the case of the last sentence, where students used masculine form of both the past tense form of the verb and the noun phrase of the predicate nominative. Moreover, they also

used the restrictive pronoun *samý, -á, -é* instead of *sám, -a, -o* partly because of the similarity in form, partly because of their incapacity to distinguish the difference in meaning between the two types of pronouns.

- The elusion of the auxiliary verb *byť* (to be) from the past tense verbal forms and its attachment to the *-l* participle ending according to the model of the agglutinative languages (as an obvious interlanguage interference with Hungarian in case of our Hungarian ethnicity student): *Práve *si kúpilam* zaujímavú knihu o Bohovi. *cf.* Práve *som si kúpila* zaujímavú knihu o Bohu.
- The use of incoative verbs instead of prefixed perfective verbs due to mother tongue interference with Slovak: *Budem končiť čítať knihu o Drakulovi. *cf.* *Dočítam* knihu o Drakulovi.; *Skončím čítať knihu o Drakulovi. *cf.* *Dočítam* knihu o Drakulovi.
- Defectuous conjugation of verbs: **realizovám cf.* realizujem; **neexistovám cf.* neexistujem; **Čo sa dia vedľa neho? cf.* *Čo sa deje vedľa neho.*; **rozhodovám sa cf.* rozhodujem sa; **Dni plynia. cf.* *Dni plynú.*
- Generalized use of the mechanism by which past tense forms are created based on the infinitive radical of the simplest model *pracovať* (to work): **stretnuli sme sa cf.* *stretli sme sa* (*stretnúť cf.* *pracovať*); **mysliela som cf.* *myslela som* (*myslieť cf.* *pracovať*).
- Deficitary rection of verbs due to the Romanian language interference: **Nepodarilo sa mi ich rozumieť. cf.* *Nepodarilo sa mi im rozumieť.*; **Gratulujem ťa k narodeninám. cf.* *Gratulujem ti k narodeninám.*; **Daj mi tvoje číslo, zavolám ťa zajtra ráno. cf.* *Daj mi tvoje číslo, zavolám ti zajtra ráno.*

5. Grammatical interference at the syntactic level

- Grammatically incorrect agreement of the subject with the verbal predicate

1. *Muļi oameni mǎnâncǎ pâine.* *Veľa ľudia jedia chlieb.

2. *Muļi oameni mǎnâncǎ pâine.* *Veľa ľudí jedia chlieb.

Most of the Romanian students provided the literal translation from Romanian into Slovak. In Romanian, the grammatical rule

involves the agreement in person and number between the verbal predicate and the subject. In the first sentence, the error is the very result of negative transfer of L1 rules to L2 system. Students unconsciously applied the grammatical rule specific of the Romanian language to the Slovak sentence. In the second example, students were only partially aware of the fact that there is a functional difference between nouns and the indefinite numeral *veľa*. They used the Genitive form of the noun as imposed by the numeral *veľa*, but they were not consistent in their approach as they forgot that in case of numerals bigger than 4 and quantitative phrases such as *veľa*, *málo*, *mnoho*, *viac*, *menej*, *najviac*, *najmenej*, *pár* they should have observed the Slovak rule concerning predicate's use in the 3rd person, singular, neuter form.

6. Lexical interference

- Misuse of partially synonymic verbs and phrases: *Každý rok *svätím* svoje narodeniny v rodine. cf. Každý rok *oslavujem* svoje narodeniny v rodine.; *Páči sa mi pracovať v záhrade. cf. *Rada* pracujem v záhrade.

While in Romanian the verb “a plăcea” (to like, to love, to care for, to have appeal, to please) covers a wide range of meanings, in Slovak there are specific verbs for each of these meanings: *milovať*, *páčiť sa*, *byť chutný*, *potešiť*, *mať rád*. Thus, most of the Romanian students preferred the construction *páčiť sa* + pronoun in Dative form instead of the verb *chutiť* while a small group of students used the construction *mať rád* + noun in Accusative form in relation to tastes, e.g.: *Acest whiskey îmi place*. *Páči sa mi tento whiskey. (I like this whiskey.) cf. *Acest whiskey îmi place*. *Mám rád tento whiskey. (I like this whiskey.)

- Partial overlap in meanings of words that look similar in L1 and L2

Words like *necesér* „trusă cosmetică, necesar” and štúdia „studiu (lucrare)” are most often partially translated as students tend to associate the lexeme or the lexeme's root with one single meaning overlapping with the meaning of the Romanian word they resemble. For instance, in Romanian the noun *necesar* refers to something that is really necessary while in Slovak *necesér* also refers to a suitcase, a toilet briefcase, a case for toiletries. Yet, in

some cases, although the Romanian lexeme has more meanings than the Slovak similar one, students tend to associate the latter with one single meaning. This is the case of the Romanian noun *studiu* referring to: 1. the action of studying, a sustained intellectual work to acquire sound knowledge in a given field; 2. research, leading to scientific knowledge; 3. a partial or preliminary drawing by which the painter, the sculptor etc. composes and executes a final work; 4. a musical composition of virtuosity character, intended especially for the improvement of instrumental techniques. In Slovak, the lexeme *štúdia* covers only the first three meanings, and yet the Romanian students only translate it in its first meaning, which matches with the basic meaning of the Romanian similar word.

- Defectious translation of the so-called *false friends*

The Romanian students perceive Slovak lexemes such as *naturel* „natură, fire”, *graduál* „carte de cântece pentru liturghie”, and they therefore provide an erroneous translation, e.g.: *naturel* „natural” (natural), *graduál* „gradual” (gradual). The most pitoresque example of false friend is the Slovak lexeme *frajer* meaning *lover* and resembling the Romanian word *fraier*, which refers to a really stupid man who does not know how to handle a situation or to take advantage in certain circumstances. In this particular case, students keep the word in mind and use it whenever they have a chance to, this is why we consider it to be an instance of positive language transfer.

7. Conclusions

1. While applying the qualitative criterion involving two genetically and typologically different languages L1 and L2, we have concluded that the greater the differences between the two languages, the pithier the mother tongue interferences with L2 are likely to be. Since Romanian and Slovak are genetically and typologically different, the negative effects of language interference are detectable at each and every language level. In this case, we speak of interlanguage interferences.

2. While applying the quantitative criterion involving more than two foreign languages besides L1, we have concluded that the foreign languages students master, as well, may generate nega-

tive or positive effects on their Slovak. In this case, we speak of translanguage interferences via English, French or Russian.

3. In general, the Romanian students find it difficult to communicate in Slovak either in oral, or in written form, although they do their best to learn Slovak grammar in a communicative approach. Their attempt to communicate or to write in Slovak ends in numerous types of errors as the very effect of the negative transfer, which inevitably leads to the diminution of motivation and the deepening of blockages in speech, in a kind of resignation in front of a volatile language.

Bibliography

- DOLNÍK Juraj, 2016: Slovenčina ako materinský vs. cudzí jazyk. *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach* (Ed. J. Pekarovičová, Z. Hargašová). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 21.
- DURAND Gilbert, 1999: *Aventurile imaginii. Imaginatia simbolica. Imaginarul*. Bucuresti: Nemira.
- ELLIS Rod, 1997: *Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- LOTT David, 1983: Analyzing and counteracting interference errors, *ELT Journal*, vol. 37/ 256.
- MISTRÍK Jozef, 1991: *Basic Slovak*. Bratislava: SPN, 10.
- PEKAROVIČOVÁ Jana, 2000: Slovenčina ako cudzí jazyk v lingvodidaktickom kontexte. *Studia Academica Slovaca*. Bratislava: Stimulus, 158.

SLOVENČINA V MAĎARSKU. PROBLÉMY POUŽÍVANIA NUMERATÍVNEHO GENITÍVU A GRAMATICKEJ KATEGÓRIE MENNÉHO RODU

STANISLAVA SPÁČILOVÁ

*Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta,
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií,
Katedra slovenského jazyka
stanislava.zajacova@gmail.com*

Abstrakt: The objective of the paper is to introduce frequent mistakes occurring in verbal and written discourses of Slovaks living in Hungary and students of Slovak studies who are learning Slovak as a foreign language in Hungarian-speaking environment. The research group consisted of 29 communicants aged 19 - 64 with a B1 and higher level of proficiency in Slovak. In particular, we are focusing on two types of mistakes, namely incorrect use of the numerative genitive and the grammatical category of nominal gender. The paper lists particular cases from linguistic practice that we noticed during our stay as a lecturer at the University of Szeged in Hungary between September 2013 and August 2017.

Keywords: Slovak as a foreign language, Slovaks in Hungary, students of Slovak studies in Hungary, numerative genitive, grammatical category of nominal gender

Príspevok je súčasťou širšie zameraného výskumu, v ktorom sledujeme frekventované chyby objavujúce sa v ústnych a písomných komunikátoch Slovákov žijúcich v Maďarsku a študentov slovakistiky osvojujúcich si slovenčinu ako cudzí jazyk v maďarskom prostredí. Chybu chápeme ako odchýlku od noriem cieľového jazyka, v našom prípade spisovnej slovenčiny. „Projevem chyby je nepripustná odchylka od stanovení výsledku (cíle), která je doprovázena špatným užitím prostředků na cestě k němu.“ (HENDRICH 1998: 366). Materiálovým východiskom sa pre nás stal chybový korpus tvorený v priebehu nášho 4-ročného lektorského pôsobenia na Segedínskej univerzite (od septembra 2013 do augusta 2017) na základe analýzy prejavov 29 komunikantov vo veku 19 - 64 rokov, ktorých úroveň ovládania slovenčiny je

B1 – C2. Väčšina z nich si osvojila slovenčinu v školskom, nie rodinnom prostredí. Opierame sa o excerpcie príkladov jednak z písomnej komunikácie (e-mailly, chat, SMS-ková komunikácia, odborné texty, seminárne práce študentov a pod.), jednak z bežnej ústnej komunikácie realizovanej v súkromnom aj oficiálnom prostredí. Okrem vlastných poznámok a zápiskov sme na základe súhlasu študentov slovakistiky na Segedínskej univerzite, ako aj účastníkov kurzov slovenčiny ako cudzieho jazyka realizovaných v rámci Spolku segedínskych Slovákov vyhotovovali v priebehu vyučovacích hodín audio- a videozáznamy. Pri analýze chybového korpusu si všimame iba tie chyby, ktorých výskyt sme zaznamenali minimálne u troch rôznych komunikantov.

Nadväzujeme na svoj príspevok s názvom *K niektorým problémom osvojovania si slovenčiny v Maďarsku* (SPÁČILOVÁ 2016: 194 – 201), v ktorom sme predstavili nasledujúce problémy: (1) používanie nekorektnej väzby (napr. *cestovať s niečím, báť sa/obávať sa od niečoho/niekoľo, ďakovať/poďakovať (sa) niekomu niečo, poslať pre niekoho niečo* atď.), (2) uplatňovanie zdvojených spojok (napr. *že aký, že ktorý, že kedy, že kde, že ako*), (3) absencia konjunkcie *že* po kognitívnych verbách *myslieť* a *dúfať* (*Myslím, nie si v zozname spolku.; Dúfam, budeš mať veľa čitateľov.* atď.), (4) absencia konektorov, ktoré sa v slovenčine vyjadrujú personálnymi a deiktickými pronominami a fungujú ako typické prostriedky anaforického alebo kataforického nadväzovania v texte (napr. *Prečítala som Katkin preklad, pred chvíľkou som jej poslala späť.* – absentujúce pronomén *ho*; *Som myslela, že si zabudla pripojiť preklad, ale teraz mi je už jasné.* – absentujúce pronomén *to*), (5) lexikálne chyby a kalky z maďarčiny (napr. nadužívanie výrazu *izba* – *Ukážem vám izbu pani riaditeľky, namiesto kanceláriu*; používanie lexémy *stroj* vo význame *počítač* – *Dnes pôjdeme k otcovi, pri stroji budem večer.*; preferencia výrazu *charakter* namiesto slovenského *znak* – *Text by mal obsahovať maximálne 500 charakterov.*; kalky maďarských fráz typu *Dobrú prácu ti/vám želim!*; *Bud' šikovný/šikovná!* a pod.).

Vzhľadom na obmedzený rozsah príspevku venujeme v nasledujúcej časti textu detailnejšiu pozornosť dvom typom chýb, a to nekorektnému používaniu numeratívneho genitívu a gramatickej kategórie menného rodu. Prezентujeme konkrétne

príklady z jazykovej praxe, do ktorých sme v snahe zachovať ich autentickosť nijakým spôsobom nezasahovali, sú uvedené v originálnej podobe. V príspevku nesledujeme ortoepické a ortofonické chyby, preto pri zázname ukážok z ústneho prejavu nepoužívame fonetickú transkripciu.

Jednou z najfrekvencovanejších chýb objavujúcich sa nielen v prejavoch sledovaných komunikantov pochádzajúcich z Maďarska, ale aj ďalších študentov slovenčiny ako cudzieho jazyka je nekorektné syntaktické používanie numeratívneho genitívu, ktorý sa v spisovnej slovenčine vyskytuje ako dôsledok historického vývoja, teda bez sémantickej motivácie. Ako konštatujú GREPL, KARLÍK (1998: 229 – 230, 244) a IVANOVÁ (2016: 66, 85), jeho použitie je podmienené prítomnosťou kvantitatívneho výrazu, a to základných numerálií od *päť* vyššie alebo neurčitých numerálií typu *veľa – viac – najviac, málo – menej – najmenej, mnoho, dosť, zopár/pár, trocha/trochu* a pod., príp. neurčitého číslovkového pronomina *niekoľko*. Numeratívny genitív sa uplatňuje vo vetách, v ktorých: (1) numerále vyjadruje kvantitatívny prívlastok pri mene vo funkcii podmetu (napr. *Sedem stredoškôľakov bolo hospitalizovaných s vysokými teplotami, hnačkami a vracaním.; Prečo žije na Slovensku málo cudzincov?; Nás päť odišlo hneď po prestávke.*)¹; (2) numerále vyjadruje kvantitatívny doplnok/komplement (napr. *Stredoškôľakov bolo hospitalizovaných sedem.; Cudzincov žije na Slovensku málo.; Päť nás odišlo hneď po prestávke.*) (porov. IVANOVÁ 2016: 121); (3) numerále tvorí súčasť kvantitatívneho prísudku (*Je nás málo.; Nevyriešených otázok bolo veľa.* atď.). Rovnako sa realizuje ako (4) genitív počítaného predmetu (tzv. numeratív, resp. numeratívny predmetový genitív) (napr. *Dostal som niekoľko otázok.; V diktáte som urobil šesť chýb.*)²

1 Podľa KAČALU (2002: 65 – 73) ide v týchto prípadoch o zložený gramatický podmet tvorený spojením kvantitatívneho výrazu (najčastejšie základnej číslovky) v tvare nominatívu a substantíva v tvare genitívu, čo označuje ako tzv. syntagmatickú kvantitatívnu modifikáciu podmetu. „Genitív podstatného mena nemá za úlohu rámcovo signalizovať kvantitu, lež je dôsledkom väzby kvantitatívneho výrazu, s ktorým tvorí spoločný vetný člen.“ V prípade syntagmatickej kvantitatívnej modifikácie podmetu nie je možné vyjadriť zhodu medzi podmetom a prísudkom, keďže „tvar prísudkového slovesa je stabilný a z hľadiska prispôsobenia sa gramatickým kategóriám vyjadreným v podmete nemenný a neutrálny“.

2 Numeratívny genitív sa tiež uplatňuje po opytovacom číslovkovom zámene

Syntaktické zákonitosti používania numeratívneho genitívu sú pre študentov slovenčiny ako cudzieho jazyka pomerne náročné, pretože si treba zapamätať viacero pravidiel súčasne. Meno (substantívum alebo pronomén) vzťahujúce sa na príslušný kvantitatívny výraz vyjadrený základnými numeráliami *päť* a vyššie alebo neurčitými numeráliami musí mať tvar genitívu plurálu (v prípade počítateľných mien – napr. *veľa študentov*), resp. genitívu singuláru (ak ide o nepočítateľné, napr. látkové mená – *veľa vody*). Prísudkové verbum je v 3. osobe singuláru a (v präterite) stredného rodu (napr. *Sedem študentov dnes do školy neprišlo.*; *Veľa vody už pretieklo.*).³

Pri analýze ústnych a písomných prejavov komunikantov z Maďarska sa často stretávame s preferenciou nominatívu (resp. akuzatívu v prípade počítaného predmetu) namiesto genitívu (*Teraz sú viac slobodné matky ako v minulosti.*; (*My*) *Boli sme dvadsať, keď som začal študovať biológiu v prvom ročníku.*; *Dávno bol veľa sneh.*; *Dostal som niekoľko otázok.*; *Budem tam mať niekoľko chyby.* atď.).⁴ V niektorých prípadoch (najmä pri používaní pronomín) môže na základe nekorektného syntaktického používania numeratívneho genitívu dôjsť až k nedorozumeniu – napr. *To je problém, že sme veľa, a učiteľia sa nemôžu venovať každému individuálne.* (namiesto správneho ... *že nás je veľa.*), *My je málo.* (namiesto *Je nás málo.*). V súvislosti s používaním numerálií je potrebné poznamenať, že v maďarčine sa mená spájajúce sa s numeráliami *dva, tri, štyri*, ale aj *päť* a vyššie uvádzajú jednotne v nominatíve singuláru (napr. *dva stoly – két asztal*, nie *két asztalok*; *päť detí – öt gyerek*, nie *öt gyerekek*). Podobným spôsobom sa používajú aj neurčité numeráliá (napr. *Prišlo veľa študentov.* – *Sok diák jött el./Eljött sok diák.*, nie *sok diákok*).

Ďalším problémom pri používaní numeratívneho genitívu je výber správnej formy verba, resp. celého slovesno-menného prísudku. V získanom výskumnom materiáli sa najčastejšie ob-
kolko (napr. *Kolko študentov dnes neprišlo do školy?*; *Kolko vody ti mám naliať?*).

3 Týka sa to len prvých troch spôsobov používania numeratívneho genitívu, nie genitívu počítaného predmetu uplatňujúceho sa vo vetách typu *Dostal som niekoľko otázok.*; *V diktáte som urobil šesť chýb.*

4 O frekventovanej zámene genitívu nominatívom sa zmieňuje aj KOTKOVÁ (2017: 101) na základe analýzy komunikátov cudzincov osvojujúcich si češtinu ako cudzí jazyk. „... zjednodušujúci nominatív se objavuje převážně v genitivu kvantitativním v případě plurálových forem“. Uvádza tieto príklady z jazykovej praxe: *hodně informace, hodně otázky, hodně sochy; Viděl jsem tam hodně jahody.*

javujú formy 3. osoby plurálu, a to bez ohľadu na to, či je meno použité v genitíve alebo v nominatíve (*Veľa produktov sú kaloricke.*; *V strednom Slovensku nežijú veľa Maďari.*; *Na kultúrne akcie nechodia veľa študenti.*; *Niekoľko ľudí sa pozerali z okna.*; *Viem, že žijú veľa druhov tučniakov.*; *Na mojom stole sú veľa papiery.*; *Aj tie tlačené slovníky nie sú dobré. Nie sú tam veľa slov.*)⁵, príp. je správne použitá 3. osoba singuláru, tá sa však vzťahuje na iný gramatický rod ako neutrum (napr. *Nie veľa študentov má rada fonetiku a fonológiu z angličtiny.*; *Dávno bol veľa sneh.*).

Ak si študenti osvoja isté gramatické pravidlo, začnú ho niekedy používať mechanicky, dokonca aj v prípadoch, v ktorých neplatí. V jazykovej praxi sme sa neraz stretli s formuláciami typu *Predtým sme boli traja v skupine, teraz je nás dve.* (namiesto správneho ... *teraz sme dve*). Študentka v snahe o dôsledné dodržiavanie syntaktických pravidiel používania numeratívneho genitívu zrejme zabudla, že kvantitatívny výraz v príslušnej formulácii nie je vyjadrený numeráliami *päť* a vyššie, a preto nie je možné použiť genitív zámena **my** a verbum *byť* v 3. osobe singuláru (*je nás dve*).

V súvislosti s numeratívnym genitívom sa treba pristaviť aj pri problematickom uplatňovaní vlastnosti počítateľnosti/nepočítateľnosti substantív. V analyzovaných komunikátoch sme zaznamenali takéto príklady: *Nemám veľa časov.*; *Dnes mám málo energií.* Chyby tohto druhu vznikajú zrejme vplyvom obmedzenej znalosti hovoriaceho, ktorý na základe istých osvojených gramatických pravidiel automaticky používa v spojení s kvantitatívnym výrazom genitív plurálu. Tendenciu komunikantov voliť príznakovú plurálovú formu pri substantívach, ktoré sa zaraďujú medzi singuláriá tantum, sme však zaznamenali aj v iných situáciách, nielen v spojitosti s kvantitatívnymi výrazmi (napr. *Nevedel, ako zabiť hydiny.*; *Musím kúpiť nejaké zeleniny.*; *Videla som zaujímavé video o mliekach.*; *Žijú tam lesné hmyzy, ktoré ohrozujú ľudí.*).

---

⁵ V súčasnosti vyučujeme na Prešovskej univerzite v Prešove slovenčinu ako cudzí jazyk ukrajinských študentov, u ktorých sme takisto zaznamenali preferenciu 3. osoby plurálu pri verbách spájajúcich sa s numeratívnym genitívom (napr. *V kuchynke veľa ľudí niečo varia.*; *Tam žijú veľa Slováci.*; *Tam sú veľa parkov a plážov.*; *V športovom areáli trénovali niekoľko športovcov.*).

Ďalšou témou, ktorej v príspevku venujeme pozornosť, je používanie gramatickej kategórie menného rodu. V priebehu lektorského pôsobenia v Maďarsku sme sa stretávali s prípadmi, keď študenti so slabšou znalosťou svetových jazykov preukazovali problémy pri percepcii slovenských textov obsahujúcich internacionalizmy, ktoré sú vďaka latinskému, príp. gréckemu pôvodu zrozumiteľné pre mnohých cudzincov s indoeurópskym materinským jazykom. Ide napr. o tieto lexémy: *ambasáda* (maď. *nagykövetség*), *argument* (maď. *érv*), *architektúra* (maď. *építészet*), *certifikát* (maď. *bizonyítvány*), *detail* (maď. *részlet*), *fakulta* (maď. *kar*), *kvalitný* (maď. *minőségi*), *signál* (maď. *jelzés*). K internacionalizmom latinského pôvodu majúcim v maďarčine domáce ekvivalenty možno zaradiť aj výrazy *medicína* (maď. *orvostudomány*) či *polícia* (maď. *rendőrség*), tie sú však vzhľadom na bohaté používanie zrozumiteľné aj pre komunikantov z Maďarska. „Internationalizmy latinského pôvodu sa vyskytujú v slovenčine aj v maďarčine, no ich frekvencia nie je rovnaká, mnohé sú v maďarčine zastarané a v slovenčine rozšírené, preto prenikajú aj do maďarčiny Maďarov na Slovensku a pôsobia archaicky, keď ich hovoriaci používajú v Maďarsku, napr. *invalid* – *invalidus*, *špekulant* – *spekuláns*, *fakulta* – *fakultás*.“ (TÓTH 2016: 252 – 253).

Niektoré internacionalizmy, ktoré sú, naopak, ustálené a v súčasnosti frekventované v oboch jazykoch, spôsobujú sledovaným komunikantom problémy z hľadiska uplatňovania gramatickej kategórie menného rodu. Pripomíname, že pre maďarčinu je príznačná absolútna neprítomnosť gramatickej kategórie rodu substantív. Jej existencia v slovenčine a neexistencia v maďarčine vyplýva jednak z odlišného pôvodu oboch jazykov (kategória rodu je charakteristická pre značnú časť indoeurópskych jazykov, kým v ugrofínskych jazykoch chýba), jednak z odlišnej typologickej charakteristiky (kategória rodu je príznačnou črtou flektívnych jazykov, absentuje v aglutinačných jazykoch) (porov. MISADOVÁ 2011: 64 – 65). V ústnych a písomných prejavoch Slovákov žijúcich v Maďarsku, ako aj študentov slovenčiny ako cudzieho jazyka sme zaznamenali prípady, keď hovoriaci na základe formy (presnejšie zakončenia) príslušného internacionalizmu uplatňovaného v maďarčine zvolili nesprávny rod v slovenčine, a teda aj chybnú deklináciu. Na základe analýzy

získaného chybového korpusu možno uviesť viacero príkladov prechodu od feminín k maskulínam (napr. *banka* – maď. *bank*; *celebrita* – maď. *celebritás, celeb*; *garáž* – maď. *garázs*; *reforma* – maď. *reform*; *reklama* – maď. *reklám*; *sezóna* – maď. *szezon*; *šablóna* – maď. *sablon*; *toaleta* – maď. *toalett*), resp. od maskulín k feminínam (*automat* (stroj) – maď. *automata*; *diplom* – maď. *diploma*). Uvádzame niekoľko exemplifikácií zo získaného chybového korpusu: *De-kan odovzdáva diplomu pre Zuzanu* (opis fotografie v učebnici.); *Chcem mať svoj vlastný garáž.*; *OTP bol kedysi jediný občiansky bank.*; *Prijali ju do banku.*; *Moment, idem na toalet.*; *Do šablónu treba mi pridať jednu vetu.*; *Úlohy mám prepísané do šablónov.*; *To je taký maďarský celeb.*; *Mám alergiu, teraz začal sezón.*

Problém identifikácie rodu substantív sa, samozrejme, neprejavuje len pri internacionalizmoch, ale aj domácich slovách. Gramatická kategória menného rodu je jedným z najdôležitejších kontrastívnych jazykových javov medzi slovenčinou a maďarčinou. Formou na vyjadrenie gramatickej kategórie rodu v slovenčine je gramatická morfa (koncovka). Signalizuje sa rodovo typickou relačnou morfou N sing. (maskulína – nulová morfa, feminína *-a*, neutrá *-o, -e, -ie*) alebo morfou iného pádu (D sing., L sing. *-ovi* pri maskulínach). Za rodovo atypické možno v slovenčine považovať morfy maskulín *-a, -o*, neutier *-a*, ako aj nulovú morfu feminín. „Silné rodové povedomie slovenčiny ako rodového jazyka podporuje morfosyntaktická kategória zhody“ (SOKOLOVÁ 2007: 23 – 24). Pre študentov slovenčiny ako cudzieho jazyka pochádzajúcich z Maďarska je obzvlášť náročné osvojiť si gramatický rod atypicky zakončených feminín, ktorým hovoriaci na základe nulovej prípony zväčša mechanicky priradujú mužský rod. Dôkazom toho sú aj príklady zo získaného chybového korpusu: *na štátnom úrovni*; *taký pomoc*; *menší pravdepodobnosť*; *vo východnom časti Maďarska*; *veľký záťaž*; *národný pieseň*; *nejaký prestíž*; *najväčší nenávisť*; *Čakám tvoj odpoveď*.; *To je jeden vec.*; *Nemám taký schopnosť*. a pod. Komplikácie vznikajú najmä vo vyučovacom procese, keď „... sa učiteľ nemôže opierať o prirodzený rod a ani neexistuje žiadne logické vysvetlenie, prečo je ten odev, ale tá obuv; ten stupeň, ale tá úroveň; ten výstroj, ale tá výzbroj atď.“ (ALABÁNOVÁ 2005: 95). Podobná situácia nastáva v jazykovej praxi aj pri atypicky zakončených substantívach

mužského a stredného rodu (napr. *Mama, ty si taká hrdina!*; *Prosím si kurču s ryžou.*; *Tam je jeden taký turistický centrum.*). Podľa PEKAROVIČOVEJ (2004: 68) je v rámci výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka „potrebné pri sémantizácii substantív uvádzať menný rod a tvar genitívu sg., ktorý pôsobí ako identifikátor kategórie rodu (...). Na overenie rodovej príslušnosti osvojovaných substantív sú cudzincom potrebné polyfunkčné príručky, výkladové a prekladové slovníky, ktoré uvádzajú požadované gramatické kvalifikátory slovenčiny.“

V príspevku sme sa pokúsili aspoň čiastočne odhaliť ďalšie osobitosti slovenčiny v Maďarsku a na základe prezentácie konkrétnych chýb z jazykovej praxe zdôrazniť potrebu venovať príslušným jazykovým javom zvýšenú pozornosť vo vyučovacom procese. Analýza chýb študenta je podľa CORDERA (1986, in: KOTKOVÁ 2017: 11) dôležitým prostriedkom poznávania komplikovaného procesu osvojovania si cudzieho jazyka, pretože môže prispieť k zlepšeniu metodiky výučby cudzích jazykov. Naším cieľom je postupne analyzovať získaný chybový korpus a prezentovať jednotlivé špecifiká osvojovania si slovenčiny v maďarskom prostredí, ktoré by sa mohli stať východiskom pri tvorbe príručky obsahujúcej zoznam najfrekvencovanejších výslovnostných, pravopisných, morfológických, syntaktických, lexikálnych či štylizovaných chýb v slovenčine.⁶ Takýto didaktický materiál by bol užitočnou pomôckou pre maďarských študentov osvojujúcich si slovenčinu ako cudzí jazyk za hranicami Slovenska, pre Maďarov na Slovensku, Slovákov v Maďarsku, pre ktorých je slovenčina „pracovným nástrojom“, a v neposlednom rade aj pre samotných učiteľov a lektorov slovenčiny hosťujúcich v školách a na univerzitách v Maďarsku.

Literatúra

ALABÁNOVÁ Mária, 2005: *Slovenský jazyk a literatúra v menšinových školách*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.

---

⁶ Inšpiráciou je pre nás publikácia *Nejčastější chyby v angličtině a jak se jich zbavit* od POSLUŠNEJ (2010).

- CORDER Stephen Pit, 1986: *Error analysis and Interlanguage*. Oxford. Zdroj: KOTKOVÁ Radomila, 2017: *Čeština nerodilých mluvčích s mateřským jazykem neslovanským*. Praha: Karolinum.
- GREPL Miroslav – KARLÍK Petr, 1998: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HENDRICH Josef a kol., 1988: *Didaktika cizích jazyků*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- IVANOVÁ Martina, 2016: *Syntax slovenského jazyka*. Druhé, upravené a doplnené vydanie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- KAČALA Ján, 2002: Genitívna kvantitatívna modifikácia gramatického podmetu. Príspevok k teórii vetných členov, osobitne podmetu. *Slovenská reč*, 67/65–73.
- KOTKOVÁ Radomila, 2017: *Čeština nerodilých mluvčích s mateřským jazykem neslovanským*. Praha: Karolinum.
- MISADOVÁ Katarína, 2011: *Kapitoly z morfológie maďarského jazyka. Kontrastívny opis niektorých morfológických javov maďarského jazyka*. Vysokoškolské skriptá pre poslucháčov maďarčiny ako cudzieho jazyka. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- PEKAROVIČOVÁ Jana, 2004: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava: Stimul.
- POSLUŠNÁ Lucie, 2010: *Nejčastější chyby v angličtině a jak se jich zbavit*. Brno: Computer Press.
- SOKOLOVÁ Miloslava, 2007: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- SPÁČILOVÁ Stanislava, 2016: K niektorým problémom osvojovania si slovenčiny v Maďarsku. *Jazyky krajín V4 v súčasnej Európe. Jazyk ako prostriedok na vyjadrenie a formovanie identity*. Banská Bystrica: Belianum, 194–201.
- TÓTH Sándor János, 2016: Internacionalizácia v slovenčine a maďarčine. *Jazyky krajín V4 v súčasnej Európe. Jazyk ako prostriedok na vyjadrenie a formovanie identity*. Banská Bystrica: Belianum, 250–258.

SOCIOLINGVISTICKÝ VÝSKUM V DVOJJAZYČNOM UNIVERZITNOM PROSTREDÍ

TÜNDE TUŠKOVÁ

Katedra Slovenského jazyka a literatúry Segedínskej univerzity

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

tuskatunde@yahoo.co.uk

Abstract: In my lecture I would like to present the results of the research done among the students of Slovak studies in Hungary. The research was done by empiric questionnaire method but other sociolinguistic methods such as observation, thematic or guided interviews had a role in it. The questionnaire was examined on a thirty-person-sample. In the period of the data collection i.e. between 2007 and 2009 thirty people were suitable for the criteria I laid down. The students were Hungarian citizens, ethnic Slovaks or they had Slovak roots. First of all outlines the ethnic identity consciousness of the students. It is difficult to form without this knowledge an objective image on going in the environment of the minority cultural and lingual processes.

Keywords: student, bilingual, mother tongue, second language, foreign language

V centre záujmu nášho vedeckého výskumu bolo používanie slovenského jazyka v societe poslucháčov slovakistiky v Maďarsku. Tento sociolingvistický výskum v dvojjazyčnom univerzitnom prostredí v Maďarsku bol, prirodzene, úzko spätý aj s každodennou komunikáciou, teda akosi „... špecifickou realizáciou v enklávnom jazykovom spoločenstve v rámci tých istých jazykových funkcií, pričom vzniká možnosť utvárania kulturém, ktoré progresívne obohacujú celok“ (ŠENKÁR 2016: 12). Dotazníkový výskum sa uskutočnil v rokoch 2007 – 2009. Okrem vyplnenia dotazníkov, ktorý bol hlavnou metódou nášho výskumu, sme písomne zaznamenávali svoje postrehy. Otázky boli respondentom kladené najčastejšie síce nepriamo, ale spôsob pozorovania bol presne určený. Pri zostavovaní dotazníka sme vychádzali z otázok pripravených na výskum, ktorý sa uskutočnil v Slovenskom Komlóši (TÓTH, TUŠKOVÁ, UHRI-

NOVÁ, ŽILÁKOVÁ, 2005). Daný dotazník, ktorý pozostáva zo 146 otázok, sme prepracovali a aktualizovali. Otázky boli sformulované v slovenčine. Pri koncipovaní práce sme na základe vlastných skúseností vychádzali z hypotézy, že u najmladšej generácie je maďarčina dominantným jazykom, kým slovenský jazyk plní v jej živote etnosignifikatívnu úlohu. V našom empirickom výskume sme boli zvedaví na etnické parametre a názory študentov, týkajúce sa procesu výmeny jazyka (oslabenie dominantného postavenia slovenčiny ako minoritného jazyka), ako aj intenzity spomínanej výmeny používania slovenského a maďarského jazyka. Chceli sme zistiť, aký majú mladí ľudia postoj, vzťah k menšinovému jazyku svojich predkov. Skúmali sme, do akej miery ovládajú slovenčinu a jej varietu, ktorý zo spomínaných jazykov používajú v rozličných komunikačných sférach a komunikačných situáciách. Zaujímalo nás tiež, do akej miery majú predsudky a stereotypy vplyv na používanie menšinového jazyka u poslucháčov. Výsledky výskumu, ktoré sú publikované v monografii s názvom *Slovenský jazyk v bilingválnom univerzitnom prostredí* (TUŠKOVÁ 2016), predstavujú syntézu situácie slovenského jazyka v kruhu poslucháčov slovenských katedier v Maďarsku. V príspevku prezentujeme výsledky spomínaného výskumu, ktoré sa týkajú problematiky fenoménu materinský jazyk a etnická identita.

Cieľovou skupinou nášho výskumu boli poslucháči slovakistiky v Maďarsku. Do výskumu sa zapojili všetky katedry, na ktorých študuje mládež vyhovujúca našim podmienkam uvedeným nižšie:

Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Gyulu Juhásza Segedínskej univerzity, Pedagogická fakulta pre učiteľky materských škôl Vysokiej školy Samuela Tessedíka v Sarvaši, Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Jánoša Vitéza v Ostrihome, Katedra slovakistiky na Univerzite Eötvösa Loránda v Budapešti.¹

---

1 Názvy katedier uvádzame aj v oficiálnej podobe v maďarskom jazyku: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszék, Gál Ferenc Főiskola Pedagógiai Kar Nemzetiségi és Idegen Nyelvi Tanszék, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Vitéz János Óvó-és Tanítóképző Tanszék, ELTE Bölcsészettudományi Kar Szláv és Balti Filológiai Intézet Szláv Filológiai Tanszék.

Poslucháči boli vo veku od 19 do 29 rokov. Podmienkou skúmanej vzorky bolo, aby študenti mali maďarské štátne občianstvo a aby pochádzali z menšinového prostredia, resp. v ňom vyrastali. V čase výskumu uvedenej podmienke vyhovovalo 30 respondentov. Je to reprezentatívna vzorka. Vo výskumnej vzorke sú prevažne ženy patriace k mladej generácii Slovákov žijúcich v Maďarsku, ktoré študujú slovenčinu ako samostatný odbor. Polovica respondentov pred vysokoškolským štúdiom osem alebo dvanásť rokov študovala v národnostných školách v Maďarsku. Polovica študentov sa po slovensky naučila v škole alebo v materskej škole a všetci respondenti okrem jedného si osvojil maďarský jazyk doma, v rodinnom prostredí. Z hľadiska vierovyznania je pomer študentov vyrovnaný.

Vzhľadom na skúmanie etnického parametra by sme upriamili pozornosť na identifikáciu materinského jazyka. Na otázku *Aký je Váš materinský jazyk?* všetci respondenti okrem dvoch (94 %) odpovedali, že za svoj materinský jazyk považujú maďarčinu, jeden respondent (3 %) naznačil, že má dva materinské jazyky, slovenčinu aj maďarčinu, a jeden (3 %), že jeho materinský jazyk je slovenčina. Neprekvapilo nás, že z pôvodne dominantnej slovenčiny ako materinského jazyka sa stala dominantnou maďarčina, ba dokonca v súčasnosti vystupuje v úlohe materinského jazyka, ale nemysleli sme si, že to bude také vysoké percento.

Pri skúmaní problematiky materinského jazyka sa stretávame s mnohými teoretickými prístupmi a definíciami (BARTHA 1999: 151–154; KISS 1995: 152–153; DIVIČANOVÁ 1993: 232–256; UHRINOVÁ 2004: 20–21; LANSTYÁK 2000; SKUTNABKANGAS 2000). *Výkladový slovník maďarského jazyka* nám ponúka nasledujúcu definíciu: Materinský jazyk je ten jazyk, ktorý sa človek naučil vo svojom detstve (je to jeho prvý jazyk, naučený hlavne od matky). Jazyk, ktorý pravdepodobne používa najčastejšie a najradšej.² V *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (2015) sa definuje ako jazyk, „ktorý si jednotlivec osvojí od matky a ku ktorému má najbližší vzťah, prvý jazyk, materčina“. *Krátky slovník slovenského jazyka* (2003) uvádza nasledujúcu definíciu: „materinská reč, materinský jazyk – naučená(-ý) od rodičov, mater(in)

---

2 Definícia v pôvodnom znení: „Az a nyelv, amelyet az ember gyermekkorában (elsőként, főként az anyjától) tanult meg, s amelyen rendszerint legjobban és legszívesebben beszél“ (Magyar értelmező kéziszótár 1985).

čina“. M. Homišinová vo svojej monografii ponúka definíciu z *Veľkého sociologického slovníka* (1996), ktorá je trošku obširnejšia, podrobnejšia, ako boli predošlé vymedzenia – „jazyk, ktorým sa človek ako prvým naučil hovoriť, v ktorom obyčajne (prevažne) myslí a najradšej ho užíva vo svojej rodine a vo svojom súkromí, pretože je mu najbližší“ (HOMIŠINOVÁ 2013: 16). *Terminologický slovník* (ŠTEFÁNIK 2003) tento pojem definuje ako „1. jazyk, ktorý si jednotlivec osvojí od svojej matky; 2. prvý jazyk, ktorý si jednotlivec osvojí; 3. jazyk, ku ktorému má jednotlivec najbližší vzťah, s ktorým sa stotožňuje; 4. jazyk, ktorý bilingvista najčastejšie používa; 5. jazyk, v ktorom je bilingvista dominantný, ktorý najlepšie ovláda“.

Rozmanitosť a rôznorodosť fenoménu materinský jazyk zreteľne vystihla Tove Skutnabb-Kangas v podobe tabuľky zhŕňajúcej definície spomínaného pojmu, ktoré doplnila aj vymenovaním vedných disciplín, v ktorých sa určitá definícia používa (SKUTNABB-KANGAS 2000: 32).

Kritérium	Definícia	Oblasť
<i>pôvod</i>	jazyk, ktorý sa človek naučil ako prvý (ktorým nadviazal prvé dlhodobé jazykové kontakty)	sociológia
<i>ovládanie</i> (znanosť, kompetencia)	jazyk, ktorý človek ovláda najlepšie	lingvistika
<i>používanie</i> (funkcia)	jazyk, ktorý človek používa najviac	sociolingvistika
<i>identifikácia</i> a) <i>vlastná</i> (vnútorná identifikácia)	jazyk, s ktorým sa človek sám identifikuje	sociálna psychológia, psychológia jedinca
b) <i>iných</i> (vonkajšia identifikácia)	jazyk, na základe ktorého považujú človeka za rodeného používateľa iní	sociálna psychológia, sociológia

Tabuľka č. 1 *Definície materinského jazyka podľa Tove Skutnabb-Kangas³*

3 Z tabuľky sú vynechané tzv. „ľudové“ definície.

Z definícií autorky vyplýva, že určenie a definovanie materinského jazyka nie je jednoznačné, je to komplexná a zložitá vec.

Na základe vlastného príkladu vysvetľuje, že podľa rôznych definícií a kritérií ten istý človek môže mať rôzny materinský jazyk v priebehu svojho života (SKUTNABB-KANGAS 2000: 32 – 34). V našom výskume bude pri skúmaní problematiky materinského jazyka rozhodujúci jazyk, s ktorým sa respondent sám identifikuje, ktorý sám považuje za svoj materinský jazyk. Je to jeho vlastná, vnútorná identifikácia, ktorá sa, samozrejme, môže počas života meniť, modifikovať.

V prípade respondentov zapojených do nášho výskumu ťažko určiť postavenie slovenčiny, keďže všetci z nich okrem dvoch študentov (94%) za svoj materinský jazyk považujú maďarčinu. Vzniká otázka, aké postavenie má slovenčina v prípade našej výskumnej vzorky. Je to pre poslucháčov slovenského pôvodu študujúcich na slovenských katedrách v Maďarsku cudzí alebo druhý jazyk?

Pokiaľ ide o „*cudzí jazyk*, znamená to, že sa (človek – dopln. autorka) učí jazyk, ktorý sám študujúci alebo iní nepoužívajú ako prostriedok každodennej komunikácie v najbližšom okolí a ktorý nemá nijakú dôležitú funkciu v rámci príslušnej krajiny. Ale ak sa niekto učí *druhý jazyk*, znamená to, že sa učí taký jazyk, ktorý sa používa v každodennom prostredí študujúceho. (...) V každom prípade máme šancu (alebo sa tomu nemôžeme vyhnúť) počuť ho, len čo prekročíme prah domova.“ (SKUTNABB-KANGAS 2000: 112 – 113). Autorka pri uvádzaní definícií ponúka príklady zo severných krajín, keďže sama pochádza z Fínska.⁴ Vo Fínsku by pre Fínov boli cudzími jazykmi napr. nemčina, francúzština, ruština, španielčina atď., kým pre všetky menšiny v Dánsku je dánčina druhým jazykom, nie cudzím jazykom. Pre všetky menšiny v Nórsku je nórčina druhý jazyk atď. (SKUTNABB-KANGAS 2000: 113).

Prijímame aj ďalšie konštatovanie autorky (SKUTNABB-KANGAS 2000), že škola sa v prípade druhého (menšinového) jazyka detí môže opierať o tú skutočnosť, že deti môžu počuť

---

⁴ Tove Skutnabb-Kangas sa narodila vo Fínsku. Pochádza z rodiny, v ktorej sa hovorilo tak po švédsky, ako aj po fínsky. V súčasnosti býva v Dánsku a manžela má Angličana.

druhý jazyk aj mimo školy a svojho domova, teda v spoločnosti, kým v prípade cudzieho jazyka najčastejšie sama berie zodpovednosť za vývin jazyka, pretože dieťa cudzí jazyk ani doma, ani v spoločnosti nemusí používať a väčšinou ho ani nepoužíva.

Podľa vyššie uvedených definícií by sa malo postavenie slovenčiny u našich mladých poslucháčov chápať ako cudzí jazyk. Okrem vyučovacích hodín sú totiž študenti zriedkavo v kontakte so slovenským jazykom. Slovenčina, resp. jej varieta sa málokeď používa v prirodzených a každodenných situáciách v kruhu mladých respondentov. Dôkazom ambivalentného postavenia slovenčiny je aj fakt, že používanie slovenského jazyka v rodinnom kruhu už nie je bežné a škola je najsilnejším a základným pulzačným vektorom⁵ enklávnej slovenčiny v Maďarsku, avšak vďaka istému sociálnopsychologickému faktoru alebo vnútornej motivácii jedinca, prípadne jeho rodiny má jazyk etnoidentifikačnú funkciu (porov. GYÖRGY 2017: 25). Práve vďaka tomu sa líši od skutočne cudzích jazykov, ako sú angličtina, nemčina alebo francúzština. Napriek tomu, že v prípade slovenského jazyka v Maďarsku nie je „šanca počuť ho, len čo prekročíme prah domova“ (SKUTNABB-KANGAS 2000: 113), neplní iba rolu cudzieho jazyka. Našou úlohou by malo byť, aby sme vytvorili možnosti a komunikačné príležitosti, vďaka ktorým by slovenská mládež v Maďarsku a ďalšia generácia mala možnosť používať kultivovanú hovorenú a písanú podobu slovenčiny, aby neostávala uzavretá medzi školskými stenami.

Odpovede týkajúce sa identity boli nasledovné: sedemnásti študenti (57 %) uviedli, že majú maďarskú národnosť, šiesti slovenskú (20 %) a sedem študentov (23 %) tvrdí, že dvojité národnosť – slovenskú i maďarskú. To znamená, že z celkového počtu respondentov sa 57 % pokladá za Maďarov, ale aj u nich sa objavuje nová kvalita identity, pocit dvojitej väzby. Otázka týkajúca sa identity – *Vy sa teda pokladáte za Slováka?* – ktorá je položená trochu direktnejšie, je zisťovacia a ukazuje o niečo lepšie výsledky v prospech dvojitého národného povedomia ako

⁵ Tento pojem zaviedol a používa M. Dudok vo svojej štúdií (DUDOK 2004: 32 – 42), v ktorej poukazuje na to, že aj klasické vektory enklávnej slovenčiny ako rodina, škola, cirkev, kultúrna organizovanosť sú svojim charakterom pulzačné vektory. Spomínané vektory nehodnotí ako nemenné kategórie, ale ako také, ktoré sa v rôznom čase a priestore aktivizujú alebo sa dočasne hibernujú.

predošlá, ktorá znela nasledovne *Aká je vaša národnosť?* Dvojitú väzbu uviedli dvanásť (40 %), dvaja sa pokladajú za Slováka (7 %) a šesťnásť za Maďarov (53 %).

Na otázku *Na základe čoho sa pokladáte za Slováka?* tí, ktorí predtým odpovedali, že sa pokladajú za Maďarov, buď neodpovedali (čo potvrdzuje, že sú o tom pevne presvedčení), alebo si vybrali odpoveď „*lebo hovorím po slovensky*...“ Šiesti študenti (6 %) odpovedali, že za Slováka sa pokladajú kvôli rodičom, resp. starým rodičom. Ostatní, ktorí uviedli dvojitú identitu (40 %), všetci bez výnimky odpovedali: *lebo patríam do tohto kolektívu*. Zhodné odpovede študentov na vyššie zmienené otázky nás presvedčili o tom, že ide o vekovo zreých respondentov. Možno konštatovať, že určenie identity v skúmanej vekovej kategórii, čiže v radoch vysokoškolákov, nemôžeme pripisovať pôvodu, ani impulzom z rodiny (okrem tých spomínaných 20 % prípadov), ktoré patrili predtým k najdôležitejším činiteľom. A nehrá v tom úlohu ani znalosť jazyka (10 %). Objavuje sa tu nový faktor, a to kolektív, spoločnosť.

Význam kolektívu pripisujeme jednak národnostným slovenským školám, kde sa nielen počas vyučovacích hodín mohli oboznámiť či so slovenskou, či s dolnozemskou kultúrou, históriou, literatúrou, ale sami boli zároveň súčasťou tohto kolektívu. Preto ako jedinec sa stotožňuje s členmi skupiny. Druhým dôležitým faktorom môže byť aj aktivita súčasného menšinového kolektívu. Z rozhovorov so študentmi vyplynula aj ich motivovanosť. So slovenským jazykom majú zámery, ciele v tom zmysle, že jeho ovládanie im pomôže nájsť prácu, ponúka im nové pracovné príležitosti. Výsledky výskumu u vysokoškolákov sú veľmi odlišné od výsledkov výskumu u komlóšských Slovákov, kde sa výskum realizoval v troch vekových kategóriách, ako sme to už na začiatku uviedli. Tam na otázku *Na základe čoho sa pokladáte za Slováka?* väčšina odpovedala nasledovne: *lebo to mi je materinským jazykom* (37,7 % - 23 respondentov). Ďalším argumentom boli rodičia (29,5% - 18 respondentov), až potom spolok (24,6 % - 17 respondentov) a *hovorím týmto jazykom* odpovedalo 5 respondentov (8,2 %) (TÓTH, TUŠKA, UHRIN, ZSILÁK 2005).

Je potrebné zdôrazniť, že analýza empirických údajov od začiatku poukazuje na veľký rozdiel medzi generáciami. Jednak

ovládanie menšinového jazyka je u staršej generácii prirodzené, veď sa používa v danej národnostnej lokalite, kým mladšia generácia ho považuje za dôležité pre vlastný ošoh, pre vlastné uplatnenie sa.

Výsledky výskumu signalizujú vysokú identifikáciu s maďarskou majoritou a k Maďarsku ako štátnemu útvaru. Vplyv maďarského jazyka je príliš veľký. Okrem vyučovacích hodín slovenčiny študenti nie sú v kontakte so slovenským jazykom. Jazykový kontakt so živým slovenským jazykom a prostredím im chýba.

V príspevku sme sa pokúsili obohatiť poznatky z oblasti skúmania etnických procesov v radoch mladej generácie slovenskej menšiny. Údaje v plnej miere potvrdzujú tendencie regresie národnostnej príslušnosti. Nerozoberali sme zvlášť údaje hore uvedených katedier, lebo čo sa týka stavu etnických procesov, tendencia je všade rovnaká.

Literatúra

- BARTHA Csilla, 1999: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 151–154.
- DIVIČANOVÁ Anna, 1999: *Jazyk, kultúra, spoločenstvo*. Békešská Čaba – Budapešť: VÚSM, 232–256.
- DUDOK Miroslav, 2004: Pulzačné vektory enklávnej slovenčiny. *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Red. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM, 32–42.
- GYÖRGY Ladislav, 2017: *Slovenčina a slovensko-maďarská dvojjazyčnosť*. Banská Bystrica: Belianum, 210 s.
- KISS, Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzetiségi Tankönyvkiadó. 1995, s. 152.
- HOMIŠINOVÁ Mária, UHRINOVÁ Alžbeta, ONDREJOVIČ Slavomír, 2013: *Poslanci slovenských národnostných samospráv v Maďarsku v reflexii sociolingvistikého výskumu*. Békešská Čaba: VÚ CSSM, 165 s.
- LANSTYÁK István, 2000: *A magyar nyelv Szlovákiában. A magyar nyelv a Kárpát –medencében a 20. század végén*. 3. Sorozatszerkesztő Kontra Miklós. Budapest – Pozsony: Osiris, 368.

- SKUTNABB-KANGAS Tove, 2000: *Menšina, jazyk a rasizmus*. Bratislava: Kalligram, 32.
- ŠENKÁR Patrik, 2016: *Súradnice básnickej polyfónie Slovákov v Rumunsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- ŠTEFÁNIK Jozef, PALCÚTOVÁ Michaela, LANSTYÁK István, 2003: Terminologický slovník. *Antológia bilingvizmu*. Ed. Jozef Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press, 291, 293.
- TÓTH Alexander, TUŠKOVÁ Tünde, UHRINOVÁ Alžbeta, ŽILÁKOVÁ Mária, 2005: Jazyková situácia v Slovenskom Komlóši. *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. Eds. A. Uhrinová - M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM, 240-324.

ÖSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET

HUNGARIZMY V UKRAJINSKÝCH RUSÍNSKYCH NÁREČIACH VÝCHODNÉHO SLOVENSKA

Mária ČIŽMÁROVÁ

*Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta,
Inštitút ukrajinistiky a stredoeurópskych štúdií,
Katedra ukrajinistiky
maria.cizmarova@unipo.sk*

Abstract: The author of this paper analyses the hungarisms which are used in the Ukrainian Ruthenian dialects and recorded by Vasil Latta's and other researches. There are borrowings within the thematic area the man, everyday life items, food and drinks, flora and fauna and the like.

Keywords: Ukrainian Ruthenian dialects, Eastern Slovakia, hungarisms, borrowing

Ukrajinské rusínske nárečia východného Slovenska patria do severokarpatskej nárečovej skupiny západoukrajinského dialektu. Ich svojrázny vývoj, značná rôznorodosť a diferenciácia boli podmienené okrajovou zemepisnou polohou oproti základnému jazykovému územiu ukrajinského národa, odlišným chronologickým vznikom a vývinom, mnohoročným susedstvom nositeľov tohto nárečia so slovenským, poľským, maďarským, rumunským a nemeckým obyvateľstvom a fyzikálno-geografickým charakterom územia (porov. aj Encyklopédia jazykovedy). Uvedené okolnosti podmienili zachovanie archaických osobitostí ukrajinských nárečí na Slovensku a vytvorili priaznivé podmienky pre inojazyčné vplyvy, najmä v slovnej zásobe. O výskum ukrajinského nárečia na východnom Slovensku sa zaslúžili mnohí jazykovedci, z ktorých spomenieme aspoň niekto-

rých. Koncom 19. stor. to bol nórsky slavista O. Broch, ktorý podal charakteristiku ukrajinského nárečia obce Ubl'a v okrese Sni-na v publikácii *Uhrorusskoe narečie sela Ubl'i* (1899; [Угруппусское наречие села Убли]). Po ňom I. Verchratskyj podrobil výskumu zvukovú, morfológickú a syntaktickú rovinu miestneho nárečia v práci *Znadoby do piznaňňa uhorsko-ruskych hovoriv* (1899, 1901; [Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів]). Fonetickú a morfológickú charakteristiku nárečia siedmich lokalít na Spiši a v okrese Svidník a Medzilaborce podáva V. Hnaťuk vo svojej práci *Rusyny Prjašivskoji eparchiji i jich hovory* (1900). Neskôr ukrajinské rusínske nárečia skúmajú G. Gerovskyj, I. Zilynskyj, ale najmä I. Paňkevyc v monografii *Ukrajinski hovory Pidkarpatskohojsi Rusi i sumižnych oblastej* (1938, [Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей]).

V druhej polovici 20. stor. sa o výskum ukrajinského nárečia na východnom Slovensku zaslúžili V. Latta, Z. Hanudeľová, M. Štec, M. Muličák, M. Dujčák, J. Vaňko, R. Šišková, A. Kundráťová, L. Millá, M. Čižárová a iní. Na Zakarpatskej Ukrajine sa výskumu ukrajinských a maďarských nárečí venoval najmä P. Lyzanec z Užhorodskej národnej univerzity. Pozornosť venoval aj maďarským výpožičkám v ukrajinských zakarpatských nárečiach a vydal z tejto problematiky niekoľko vedeckých prác a Atlas lexikálnych hungarizmov a ich ekvivalentov v ukrajinských nárečiach Zakarpatskej oblasti USSR [Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР]. Po predčasnej smrti vynikajúceho znalca miestnych ukrajinských nárečí na Slovensku V. Lattu boli jeho vedecké štúdie vydané v *Naukovych zapyskach* (dvojčís- lie 8. – 9.; 1979 – 1981) a v roku 1991 zásluhou Z. Hanudeľovej, I. Ripku a M. Sopoligu vychádza jeho *Atlas ukrajinskych hovoriv Schidnoji Slovaččyny*. Nárečový materiál pre tento atlas autorom zozbieraný v 270 obciach v priebehu rokov 1951 – 1965 stal v rukopise niekoľko desaťročí. Z. Hanudeľová je autorkou dvoch monografií a *Lingvistického atlasu ukrajinských nárečí východného Slovenska* v štyroch zväzkoch.

Medzi nárečovými lexémami nachádzame celý rad výpožičiek z cudzích jazykov: slovakizmy, polonizmy, germanizmy, turcizmy a i. Bohaté zastúpenie majú medzi nimi hungarizmy

foneticky a gramaticky prispôsobené zákonitostiam ukrajinských rusínskych nárečí z tematických oblastí jedál a nápojov, rastlinstva a živočíšnej ríše a i.

Hungarizmy prenikli do ukrajinského rusínskeho nárečia prostredníctvom bezprostredných kontaktov rusínskeho obyvateľstva s Maďarmi a prostredníctvom slovenského jazyka a jeho nárečí. Podľa J. Doruľu majú slovensko-maďarské kontakty svoje osobitosti a špecifiká. Odvolávajú sa na B. Varsíka píše, že už od rozhrania 12. a 13. stor. v uhorských kráľovských či vydaných cirkevnými inštitúciami listinách sa prejavuje snaha používať maďarské formy miestnych názvov, ktoré dostávajú aj také dediny, v ktorých spočiatku ani nebolo maďarské obyvateľstvo. Toto pomadžarčovanie slovenských názvov v latinských listinách vydávaných kráľovskou kanceláriou svedčí o vládnucej vrstve maďarskej. Postupne vznikla akási norma prikazujúca v úradných latinských dokumentoch používať oficiálnu maďarskú podobu miestneho názvu, ktoré ale nesvedčia o etnicky maďarskom osídlení, ale o uhorskej kancelárskej praxi. V tejto línii prebieha aj hungarizácia slovenskej šľachty, ktorá začala napodobňovať životný štýl etnicky maďarskej šľachty, napodobňovať jazyk cez výpožičky a vplietaním maďarských slov do slovenčiny (DORUĽA 2000: 128–129).

Bohaté výpožičky z maďarčiny sú prejavom vzájomných kontaktov obyvateľstva na rozličných úrovniach, čo sa prejavilo aj na jazykovej rovine. Výskum lexikálnych výpožičiek prispieva k výskumu národných dejín, etnografie a kultúry.

Ukrajinské rusínske nárečia východného Slovenska sú celé stáročia v kontakte so susednými slovanskými a neslovanskými jazykmi a ich nárečiami. Vyvolávajú značný záujem o jazykovedný výskum domácich i zahraničných slavistov, preto ich dôkladný výskum je dôležitou úlohou slovanskej jazykovedy. Týka sa to aj bohatých výpožičiek z iných jazykov vrátane hungarizmov, na ktoré sa v tomto príspevku sústredíme.

Z. Hanudel'ová vo svojej monografii *Ľudové jedlá a nápoje* [Народні страви і напої] analýzou Ľudových jedál a nápojov v ukrajinských rusínskych nárečiach východného Slovenska vyčleňuje tieto hungarizmy: *gomboci*, *gugel'*, *kenderičny krupy*, *lamgoš*, *leveš*, *pagáč*, *palačinka*, *ratota*, *falat*, *fanka*, *čerega* a i. (ГАНУДЕЛЬ 1987:143).

L. Millá rozborom pomenovaní zvierat v ukrajinských rusín-
skych nárečiach východného Slovenska vyčleňuje tieto hunga-
rizmy: *guľa* „stádo“, *kefa* „štetka“, čingou „zvon“, *fout* „nevel-
ké stádo dobytká“, *fagaš* „stopa po údere“, *bogar*, *bugar*, *bungar*
„chrobák“, *válou* „koryto pre dobytok“ (MILLÁ 2011–2012: 121).

Hungarizmy v ukrajinských nárečiach východného Sloven-
ska skúmal aj P. Király v štúdiu *Maďarské a nemecké slová vo výcho-
doslovenských a ukrajinských nárečiach východného Slovenska*. Urobil
prehľad maďarizmov zapísaných V. Lattom v jeho atlase s uve-
dením čísla mapy (KIRÁLY 2009: 71).

Na pomenovanie gombíka „okrúhly predmet na zapínanie“
sa v ukrajinských rusínskych nárečiach používa lexéma *gombička*
(ЛЯТТА 1991: 350), tiež *gômbýčka*, *gómbiška*, *gómbik*, *gomyk* a i.
(ib.), *gombik* (ŠIŠKOVÁ 2009: 52), slov. *gombík* id., *gombika* id.,
gombitka id. (SSN, I: 501), ukr. *гомба* id., *гомбиця*, *гомбичка*,
srb. a chorv. *гомва* id., slovin. *gomb* z maď. *gomb* id. pravdepod-
obne utvorené zvukomalebným spôsobom (ESUJ, 1: 557).

Lexémou *falat* (ГАНУДЕЛЬ 1987: 25) sa v skúmanom náre-
čí pomenúva kúsok niečoho (*falat poľa*, *falat polotna*, *falat dočky*,
falat xľiba). Toto pomenovanie (фалат „kúsok“) zaznamenal vo
svojom výkladovom slovníku už B. Hrinčenko. Bežne sa lexé-
ma používa aj v susedných slovenských nárečiach a spisovnom
jazyku. Porov. *falat* „kus“, *falatok* „kúsok“ (SSN, I: 437). Túto
lexému zapísal aj Latta v týchto variantoch: *fálatok*, *fálatok xľiba*,
falátok, *faľatok*, *fálatča* (1991: 544), Z. HANUDELOVÁ (1987: 25),
ukr. фалат, фалата, фалаток; poľ. *falat* id., srb. *falat* id., slovin.
falat id. – výpožička z maď. *falat* „kus“ (ESUJ, 6: 68).

Nárečové podoby kukurice siatej (*Zea mays* L.) typu *čenge-
črica*, *kendečrica*, *kindečryca*, *tenčgerica* (ČIŽMÁROVÁ 2017: 106),
ukr. tiež *тенгариця*, *тенгериця*, poľ. *tegierzyca*, slov. *tengerica*,
kenderica sú prevzaté z maďarčiny, kde *tengeri* „kukurica“ < *ten-
geri búza* id. „zámorská pšenica“ (ib.). Latta zapísal tieto varianty
lexémy: *tenderica*, *čengerica*, *tengerica*, *kenderica*, *kenderi*, *kinderyca*,
genderica (ЛЯТТА 1991: 546).

Niektoré podoby názvov na pomenovanie papriky ročnej
(*Capsicum annuum* L.) typu *papriga*, *papryga*, *paprika*, *papryka*,
popriga, *popryga*, *červena paprika*, *šćipača papryka*, *papryga šćipa-
va*, *sladka papryka*, *solodka papryka*, *šćiplava paprika*, *zelena paprika*

(ČIŽMÁROVÁ 2017: 108 – 109) boli prostredníctvom nemčiny prevzaté zo srbského a chorvátskeho jazyka, v ktorých *paprika* < *papar* „čierne korenie“ pre jej pálivú ostrú chuť. Porovnaj tiež ďalšie ukrajinské paralely tohto názvu *nanpuza*, *нанпука*, ale aj slov. *paprika*, *paprika slatká*, *paprika ščipláva* a i., čes. *paprika* bola podľa Machka prostredníctvom slovenčiny prevzatá z maďarčiny (ib.).

Názov pre kaleráb (*Brassica L.*) je v ukrajinských nárečiach známy v týchto podobách: *kalarab*, *kalerab*, *kaleraby*, *karalab*, *kara-rab*, *karavab*, *karelab*, *karpel*, *karpil* (ČIŽMÁROVÁ 2017: 110 – 111). Mnohé z nich poznajú aj v iných slovanských jazykoch a ich nárečiach (porov. slov. *kalaráb*, *kareláb*;;, čes. *kalerab*, *karelab*, rus. *kaleraba*; ukr. *koľrabi*, bielorus. *kaľrabi*, bulh. *kolraba*, srb. a chorv. *keleraba*, slovin. *koleraba*; , bačv. *kaleraba*, *karelab*). Podľa V. Machka uvedené pomenovania súvisia s maď. *kalarab* id. < z nem. *Kohlrabi* id. (ib.).

Lexéma *hurka* „jaternica“ (ГАНУДЕЛЬ 1987: 127), slov. *hurka* „zakáľáčkový výrobok, jaternica“ (SSN, I, s. 642), výpožička z maďarčiny. Maď. *hurka* „veľká klobása“, odvodené od substantíva *hur* „črevo, vnútornosti“ – neznámeho pôvodu (ESUJ, 1: 623; KRÁLIK 2015: 213).

Geršli „krúpy“ (ŠIŠKOVÁ 2009: 52), maď. *gersli* „jačmenné krúpy“ (ib.), slov. *geršľa* i *geršňa* „jačmenné i pšeničné zrno používané ako kuchynská surovina alebo jedlo z nej“ (SSN, I: 490).

Leveš „hustá zemiaková polievka“ (ГАНУДЕЛЬ 1987: 103; ŠIŠKOVÁ 2009: 92), výpožička z maďarského *leves* id., späté s *lé* (šťava, tekutina), príbuzné s fínskym *liemi* id. (ESUJ, 3: 207).

Fanka „vyprázané krehké pečivo“ (LA 1, mapa č. 16; ГАНУДЕЛЬ 1987, s. 37), zakarp. *фанка* id., východoslov. *fanky*, slov. *fánka* (ib.; SSN, I: 438), srb. a chorv. *fan(j)ek* id., z maď. *fánk* < nem. *pankox* zodpovedajúce nem. *Pfannkuchen* utvoreného z *Pfanne* „panvica“ a *Kuchen* „koláč, pečivo“ (ESUJ, 6: 72; KRÁLIK 2015: 158).

Langoš „osúch z kysnutého cesta“ (ГАНУДЕЛЬ 1987: 43), slov. *langoš* „posúch z kysnutého i nekysnutého cesta (SSN, II: 27), v poľ. goralských nárečiach *langoš* z maď. *lángos* „posúch“ (HANUDELOVÁ, ib.), *lángoš* zapísal aj Latta (s. 486). Podľa Králik *langoš* „podplamenník“ z maď. *láng* „plameň“ (KRÁLIK 2015: 317).

Čerega „fánka“ (ГАНУДЕЛЬ 1987: 38) z maď. *csöröge*, dialektné *cröüröge* (ib.), slov. *čerega* „ozdobne vykrajované vyprážané pečivo zo sladkého cesta, fánka“ (SSN, I, s. 247).

Šoudra „udená šunka“ (LA 1, mapa č. 66; ЛАТТА 1991: 536), tiež šouđra, šouđr'a, šouđra a i. (ib.), zakarp. шовдра id., slov. šariš. a zempl. šoudra id., gem. šoudra id. (ГАНУДЕЛЬ 1987: 120), v poľ. *szołdra* „šunka“ prostredníctvom maď. (*sodar, soldar, soldier*) z nemčiny, v ktorej *Schulter* „plece“ (ESUJ, 6, s. 450).

Lexéma *gazda* „hospodár, slov. *gazda* „vlastník i roľník“ (SSN, I: 484), sa vyskytuje v poľ. *gazda* „boháč“, čes. nárečové *gazda*, bulh. dialektné a macedónske *gazda*, srbské a chorvátske *hazda* „boháč“, slovin. *gázda* „hospodár“ z maď. *gazda* „hospodár“, ktoré pochádza zo slovanských jazykov (slov. *gospoda*) (ESUJ, 1, s. 450-451), slovan. *gospoda* „panstvo“ (KRÁLIK 2015: 178).

Biruy „dedinský starosta“ (ЛАТТА 1991: mapa č. 321), tiež *bérôu, bérôu, bírôuv* a i. (ib.), *biruv* id. (Šišková, s. 23) bul. бирóф, srb. a chorv. биров „starostov. pomocník“, výpožička z maďarčiny, v ktorej *bíró* „sudca, starosta“ je odvodené od slova *bír* „vládnuť, môcť“ (ESUJ, 1, s. 184-185).

Legiň „mládenec“, slov. *legiň* i *legeň* „mládenec, šuhaj“ (SSN, II: 43) poznajú v poľ. *legiń*, sú výpožičkou z maďarčiny, v ktorej *legény* „chlapec, mladík“ etymologicky nepriezračné (ESUJ, 3: 209).

Segiň „chudák, úbožiak“ (ŠIŠKOVÁ 2009: 145), maď. *szégeny* id. (ib.), ukr. сегiнь „bedár“, výpožička z maď. *szegény* „chudobný, chudák“ etymologicky nejasné (ESUJ, 5: 202).

Beřar „uličník“ (ŠIŠKOVÁ 2009: 22), poľ. *baciárz*, čes. dial. a slov. *beřár*, bulh. бекярин, бекяр, maced. бекар v ukrajinčine a v západoslovanských jazykoch zapožičané prostredníctvom maďarského *betyár* z bulharčiny alebo srbského jazyka, v ktorých slovo pochádza z tur. *bekár* „nečinný“ (ESUJ, 1, s. 178). Podľa Králika maď. *betyár* je prevzatie srb., chorv. *becar* „starý mládenec, veselý človek“. Východiskom je tur. *bekar* „tulák, starý mládenec“ pers. pôvodu (KRÁLIK 2015: 68).

Juhas „pastier“ (ŠIŠKOVÁ 2009: 69), maď. *juhasz* „pastier“ (ib.), slov. *juhás* id., poľ. *juhas* id., ukr. юрац „pastier oviec“, юра „ovca“ (ESUJ, 6: 519). Maď. *juhász* pochádza z etymologicky nejasného *juh* „ovca“ (ib.).

Kondaš „pastier ošípaných“ (ŠIŠKOVÁ 2009: 79), maď. *kondás* „pastier“ (ib.), slov. *gondáš* id., *kondáš* id. (SSN, I: 502). Maď. *konda* „stado sviň“, *kondas* „sviniar, pastier sviň“ – nejasné (ESUJ, 2, s. 549).

Varoš „mesto“ (ŠIŠKOVÁ 2009: 173), poľ. *warosz*, slov. *va-roš*, bulh. *вѣрош* „centum mesta“, srbské a chorvátske *вѣрош*. Výpožička z maďarčiny, v ktorej *város* „mesto“ je odvodené od *vár* „pevnosť“ zo staroperského *var* „stena, budova“, tiež *vara* „opevnenie, obrana“ (ESUJ, 1: 333).

Lexémy *bizuvati sa/bizovati sa* „trúfať si, spoliehať sa na niekoho, niečo“ (ŠIŠKOVÁ 2009: 23), v slov. *bizovať i bizovať sa* „dúfať, spoliehať sa“ (SSN, I: 123), v ukr. *бизувати* „potvrdzovať“, sú výpožičkou z maď. *bizni* „dôverovať, spoliehať sa“ pravdepodobne príbuzné s urmudským *baz-* „nádejať sa, spoliehať sa“ pochádzajúce zo starej uhrofinštiny (ESUJ, 1: 194).

Biruvaty „vládať, môcť“ (ŠIŠKOVÁ 2009: 23), slov. *birovať* „vládať“ (SSN, I, s. 121), je výpožičkou z maď. *bír* id., pôvod nezistený (ESUJ, 1: 201).

Lexému *banuvati* „túžiť, smútiť“ (ŠIŠKOVÁ 2009: 20), slov. *banovať* „pocitovať žiaľ, ľútosť“ (SSN, I, s. 94) poznajú aj v iných jazykoch. Porov. poľ. *banować*, čes. *banovati*, bulh. *banuвам*. Ide o výpožičku z maďarčiny (ESUJ, 3, s. 135). Maďarské *bán* „ľutovať, kajať sa“, *bánat* „smútok, túžba“ je etymologicky nepriezračné (ib.). Podľa Králika *bán* je pravdepodobne prevzaté z turk. jazykov (KRÁLIK 2015: 62).

Keľtovati „utrácať“ (ŠIŠKOVÁ 2009: 73), maď. *költekezik* „utrácať“ (ib.), slov. *keltovať* „ľahkomyselne utrácať“ (SSN, I: 764). Maď. *költeni* „utrácať“, odtiaľ *költség* „útraty“ (ESUJ, 2: 421).

Valošньий „schopný, súci“, z maď. *való* „hodný“ odvodeného z *val-* „hodiť sa, rodom z“ (ESUJ, 1: 326).

Lexéma *garadiči* „schody“ (ЛІАТТА 1991: 475), tiež *garadyčy*, *karadiči*, *garadiši* (ib.), *garadyči* id. (ŠIŠKOVÁ 2009: 51), slov. *garadič*, *garadiči* „schod, schody, schodište“ (SSN, I: 479) pochádza z maď. *garádics* id. (< lat. *gradus* id. (ESUJ, 1: 470).

Gerenda „stropný trám“ (ŠIŠKOVÁ 2009: 52), maď. *gerenda* „trám“ (ib.), slov. *gerenda* nosná hrada stropu v izbe (SSN, I: 490). Maď. *gerenda* pochádza z niektorého slovanského jazyka (ESUJ, 1: 499). Por. psl. *gręda*, ukr. *грѣда* „trám“ (ib.).

Balta „sekera“ (ЛІАТТА 1991: 478), slov. *balta* „druh sekery“ (SSN, I: 91), ukr. і балд́а „veľké kladivo“, rus. балта́ „sekera“, bielor. ба́лта „sekera“, st. poľ. *batta* „bojová sekera“, *bełta*, bulh. балтия „sekera“, mol. балта, балтија, srb. a chorv. балта, slovin. *bávta*, *bálta* výpožička z turečtiny, v mnohých prípadoch prostredníctvom maďarského *balta* „sekera“ (ESUJ, 1: 126).

Horduv „nádobá s dvoma kruhovými dnami“ (ŠIŠKOVÁ 2009: 57), maď. *hordó* „sud“ (ib.), slov. *hordov* „sud, bočka“ (SSN, I: 606).

Marha „dobytok“ (ЛІАТТА 2001: 481; ŠIŠKOVÁ 2009: 97), slov. *marha* „hovädzí dobytok (SSN, II: 123), výpožička z maďarčiny, v ktorej *marha* id. (ESUJ, 3: 390). Lexéma sa vyskytuje aj v iných jazykoch: bulh. мъка „dobytok“, srb. a chorv. dial. марга, марва, марха, poľ. dial. *marzyna* (MILLÁ 2011 – 2012: 16).

Kantar „uzda“ (ЛІАТТА 1991: 481), v slov. *kantár* „časť postroja na hlave koňa“ (SSN, I, s. 774), v ukr. кантарка, кантарок, biel. кантар, poľ. *kantar*, čes. *kantár*, slov. *kantár*, hornoluž. *kandara*, srb. a chorv. кантар z maď. *kantár* pochádzajúce z turkických jazykov (ESUJ, 2: 366; KRÁLIK 2015: 253).

Čingou, *činguv* „zvon na krku dobytká“ (MILLÁ 2011 – 2012: 46) zapísané v sninskom nárečí je výpožičkou z maď. dial. *csengetyu* „zvonček“, maď. spisovné *csengő* (ib.). V slovenských nárečiach *čingón* id., *čengév* id., *čingov* id. (SSN, I, s. 245), ukr. ченгів „zvonec“, výpožička z maď. *csengő* „zvonec“ späť so slovesom *sceng* „zvoní“ zvukomalebného pôvodu (ESUJ, 6: 295).

Valoň, *valíň* „žľab na kŕmenie dobytká“ (MILLÁ 2011 – 2012: 53 – 54), slov. *válov*, srb. a chorv. *válov*; z maď. *vályú* pochádzajúce z turkických jazykov (ib.). Latta v skúmanom nárečí zapísal aj *valóvik*, *váliu*, *váluuča*, *valóvec*, *valívec*, *valíučik* a i. (ЛІАТТА 1991: 488). Ukr. валів id., валиво id., валув id., slov. *válov*, srb. a chorv. валов z maď. *vályú* (ESUJ, 1: 321), slov. *válov* „žľab na kŕmenie ošípaných, dobytká a pod.“ maď. pôvodu, pôvodom z turk. jazykov (KRÁLIK 2015: 648).

Fagaš „stopa po údere“ (MILLÁ 2011 – 2012: 41) pravdepodobne z maď. *fohász* „ston, stonanie“ (ib.), slov. *fágať* „silno sikať; prudko plieskať bičom“ (SSN, I: 434).

Lampaš „prenosná lampa, svietidlo“ (ЛІАТТА 1991: 493), tiež *Yampaš*, *yaumpas* (ib.), slov. *lampáš* id. (SSN, II, s. 25) z maď. *lám-pás* < lat. *lampas* „lampa“ (ESUJ, 3: 189; KRÁLIK 2015: 317).

Záver

V ukrajinských rusínskych nárečiach východného Slovenska sa vyskytujú početné hungarizmy, o čom svedčí naša analýza nárečových lexém zapísaných V. Lattom a ostatnými bádateľmi. Predstavili sme hungarizmy z botanickej a zoologickej tematickej oblasti, z oblasti pomenovania jedál a pomenovania profesií.

Literatúra

- ČIŽMÁROVÁ Mária, 2017: *Nominačné modely v botanickom názvosloví*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- DORULA Ján, 2000: Výpožičky z maďarčiny v slovenčine. *Slavica Slovaca*, 35, č. 2, 128–131.
- ФАСМЕР Макс, 1950–1958: *Этимологический словарь русского языка*. Dostupné na: <http://ukraineclub.net/etimologicheskij-slovar-russkogo-yazyka-mfasmera>
- ГАНУДЕЛЬ Зузана, 1980: Посуд і кухонне начиння в говорах українців Східної Словаччини. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Братіслава – Свидник: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури у Пряшеві, с. 303–444.
- –, 1981: *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини*. I. Братіслава – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури.
- –, 1987: *Народні справи і напої*. Братіслава – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури.
- ГРИНЧЕНКО Борис, 1907–1909: *Словарь української мови*. Dostupné na: <http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/61998-falat.html>

- KIRÁLY Péter, 2009: Maďarské a nemecké slová vo východoslovenských a ukrajinských nárečiach východného Slovenska. *Studia Russica* XXIII (Budapest, 2009), 55-80. Dostupné na: <https://www.google.sk/search?q=Ma%C4%8Farsk%C3%A9+a+slovensk%C3%A9+slov%C3%A1+vo+v%C3%BDchodoslovensk%C3%BDch+a&oq=Ma%C4%8Farsk%C3%A9+a+slovensk%C3%A9+slov%C3%A1+vo+v%C3%BDchodoslovensk%C3%BDch+a&aqs=chrome..69i57.34031j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
- KRÁLIK Ľubomír, 2015: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- ЛАТТА Василь, 1991: Атлас українських говорів Східної Словаччини. Братіслава - Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури.
- ЛИЗАНЕЦЬ Петро, 1976: Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород
- MILLÁ Ľubomíra, 2011-2012: *Zoologická lexika v nárečiach Ukrajincov-Rusínov východného Slovenska*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- MISTRÍK Jozef a kol., 1993: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor.
- ŠIŠKOVÁ Růžena, 2009: *Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východného Slovenska. Diferenční slovník*. Praha: Slovanský ústav AVČR, Euroslavica.

Skratky

- ESUM – Етимологічний словник української мови. У шести томах. Dostupné na: <http://ukraineclub.net/etymologichnyii-slovyk-ukrainiskoi-movy>
- SSN I., II. – *Slovník slovenských nářečí I., II.* Red. I. Ripka. Bratislava: VEDA 1994 – 2006.
- LA 1 - Ганудель, З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини

bačv. - bačvanský
bielor. - bieloruský
čes. - český
dial. - dialektný
chorv. - chorvátsky
gem. - gemerský
id. - to isté
maced. - macedónsky
mol. - moldavský
maď. - maďarský
pers. - perzský
poľ. - poľský
psl. - praslovanský
rus. - ruský
slov. - slovenský
slovin. - slovinský
spis. - spisovný
srb. - srbský
šariš - šarišský
tur. - turecký
turk. - turkistický
ukr. - ukrajinský
východoslov. - východoslovenský
zakarp. - zakarpatský
zempl. - zemplínsky

AŽ TOLIK, AŽ TAKOVÝ, AŽ TAKHLE – K JEDNÉ SLOVENSKÉ INTERFERENCI V ČEŠTINĚ¹

LUCIE JÍLKOVÁ

Ústav pro jazyk český AV ČR,
oddělení stylistiky a sociolingvistiky
jilkova@ujc.cas.cz

Abstract: The article answers the following research question: In what meanings do the Czech expressions *až tolik*, *až takový*, *až takhle* appear in spoken language? The subject of the analysis are the records of the Czech expressions *až tolik*, *až takový*, *až takhle* in the corpora of the spoken Czech language DIALOG, ORAL, and ORTOFON. The analysis has shown, that (1) the most prevalent usage of the expressions *až tolik*, *až takový*, *až takhle* is a measure expression; (2) the expressions *až tolik*, *až takhle* can express surprise/amazement, they can be used as an independent dialogue turn.

Keywords: Czech expressions *až tolik*, *až takový*, *až takhle*; DIALOG, ORAL, ORTOFON corpora; spoken language; measure expression; expression of surprise/amazement.

1. Výzkumná otázka, dosavadní práce

Článek odpovídá na následující výzkumnou otázku: Jaké funkce a významy mají v současných českých mluvených textech slovní spojení *až tolik*, *až takový*, *až takhle*? Text navazuje na články věnované užitím slovního spojení *až tak* v korpusech mluvené češtiny (HOFFMANNOVÁ – JÍLKOVÁ 2017, JÍLKOVÁ 2018). V těchto dvou článcích se mimo jiné konstatuje, že slovní spojení *až tak*, je-li samostatnou dialogickou replikou, může být charakterizováno jako tzv. podivová otázka. Slovní spojení *až tak* coby vyjádření (vysoké) míry bylo reflektováno již ve studiích N. Svozilové (SVOZILOVÁ 1999), J. Hlavsové (HLAVSOVÁ 2001) a R. Adama (ADAM 2005). Tito autoři, stejně jako M. Nábělková (NÁBĚLKOVÁ 2016: 1650–1656), hodnotí slovní spojení *až tak* jako přejímku

---

¹ Článek byl napsán s podporou projektu *Syntax mluvené češtiny*, 15.01116S, GA ČR.

ze slovenštiny.² M. Nábělková vyjmenovává měrové výrazy *až tak*, *až takový*, *až tolik*, které hodnotí jako slovakismy v češtině. R. Adam se ve svém textu neomezuje jen na užití slovního spojení *až tak* jako vyjádření vysoké míry, zmiňuje například také jeho užití časové. A konečně se v monografii J. Svobodové, I. Adámkové a I. Bogoczové, jež mapuje rozsáhlý výzkum spisovnosti v současné češtině, objevila testovací věta *Není to až tak důležité* (SVOBODOVÁ – ADÁMKOVÁ – BOGOCZOVÁ 2012: 140, 145). Z výzkumu vyplývá, že většina respondentů tuto větu nehodnotila jako problematickou.

2. Materiál, metoda

Doklady slovních spojení *až tolik*, *až takový*, *až takhle* byly získány jejich zadáním do vyhledávačů korpusů DIALOG, ORAL a ORTOFON. Korpus DIALOG obsahuje nahrávky a přepisy televizních diskusních pořadů, korpusy ORAL a ORTOFON obsahují nahrávky neformální komunikace³. Celkový počet dokladů shrnuje následující tabulka. Z údajů v ní uvedených vyplývá, že celkový počet dokladů není příliš vysoký (na rozdíl od slovního spojení *až tak*, které, jak vyplývá např. z článku R. Adama (ADAM 2005) nebo z článku L. Jílkové (JÍLKOVÁ 2018), má naopak množství dokladů velké.

slovní spojení	DIALOG	ORTOFON	ORAL
<i>až tolik</i>	2	5	16
<i>až takový</i>	2	8	25
<i>až takhle</i>	3	6	66

Tabulka: Počty dokladů v korpusech mluvené češtiny

² Jak mě upozornila kolegyně Mgr. Hana Goláňová, Ph.D., slovní spojení *až tak*, *až takový* atd. by si zasloužila pozornost také z regionálního hlediska. Z tohoto hlediska se podle jejího názoru o jednoznačný slovakismus jednat nemusí (osobní konzultace).

³ Korpusy jsou dostupné na těchto internetových stránkách:

<http://ujc.dialogy.cz/>,

<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:oral>,

<http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:ortofon>.

3. Analýza

3.1 Až tolik

V korpusu DIALOG se nacházejí dva doklady slovního spojení *až tolik*, v obou příkladech, (1), (2), se objevuje vyjádření záporu, v obou příkladech jde o vyjádření vysoké míry. V příkladu (1) slovnímu spojení předchází slovo *zase*, které vyjádření vysoké míry výrazněji zesiluje.

Toto víceré vyjádření vysoké míry je reflektováno již u N. Svozilové (SVOZILOVÁ 1999), jež taková vyjádření nazývá „kříženci“; rovněž L. Jílková (JÍLKOVÁ 2018) se rozmanitým variantám těchto „kříženců“ podrobně věnuje; u spojení *až tak* byly v mluvených korpusech češtiny zaznamenány namátkou varianty: *zas/e až tak*, *až tak moc*, *zas/e až tak moc*. Je zjevné, že toto víceré vyjádření míry mluvčí v rozhovorech běžně užívají.

Užitím slova *ani* v příkladu (2) před slovním spojením *až tolik* vzniká ve výsledku vyjádření míry spíše nízké.

(1)

no co se týká rakušanů tak já bych neřekl že je zase až tolik kritizujeme.
(DIALOG)⁴

(2)

A: *vy ste si hrál někdy třeba na na lupiče: a na jak sme to říkali na lupy a na (srály) nebo jak se to*

B: *=em*

A: *=v době mého dětství [nikdy]*

B: *[ani] až tolik ne:*

A: *=ne [ne ne:]*

B: *[my sme byli] spíš ty indiáni*

A: *jo indiáni (DIALOG)*

Také korpusy ORAL a ORTOFON nabízejí doklady, v nichž je slovní spojení *až tolik* vyjádřením vysoké míry, v replikách se vyskytuje sloveso v záporném tvaru, viz příklady (3) a (4). Příklad

---

⁴ Přepisovací značky jsou vyloženy v Příloze. Pokud je v příkladu jen jeden mluvčí, není na začátku nijak označen. Pokud jsou mluvčí dva nebo tři, jsou označováni A, B, C. Informace o mluvčích lze případně dohledat v jednotlivých korpusech po zadání řetězce slov z příkladu.

(4) navíc opět ukazuje slovní spojení *zas až tolik*, tedy vícere vyjádření vysoké míry.

(3)

ono . prý @ . až tolik . až tolik cizinců nechodí do Vaňkovky (ORTOFON)

(4)

no já zas až tolik banánů nepotřebuju (ORAL)

Korpus ORAL dále nabízí příklady, kdy se slovní spojení *až tolik* stává tzv. nepravou otázkou podivovou (viz k tomu viz GREPL – KARLÍK, 1998, 243–246 a také dříve zmíněné články HOFFMANNOVÁ – JÍLKOVÁ 2017, JÍLKOVÁ 2018). Vyjádření údivu, překvapení, příp. i odporu, nesouhlasu, překvapení nad vysokou mírou něčeho má ve sledu replik své závazné postavení, je reaktivní replikou. To ukazují příklady (5) a (6), v nichž mluvčí B vyjadřuje překvapení nad vysokou mírou skutečnosti, kterou předtím uvedl mluvčí A. V příkladu (5) a podivovou otázku reaguje/odpovídá další mluvčí C. V příkladu (6) zaznívá podivová jako reakce na slova mluvčího B, která jsou s předchozími slovy v překryvu, přesto – především s ohledem na zvukovou nahrávku – je zjevné, že mluvčí A reaguje slovy *no až tolik* právě na slova mluvčího B (*za sto padesát tisíc*).

(5)

A: *čtyřicet tisíc mrtvých*

B: *až tolik ?*

C: *jo teďka sem něco takovýho četla ve zprávách . že ?* (ORAL)

(6)

A: *no já vím ale [to už bude]*

B: *[za sto padesát tisíc]*

A: *.. no až tolik ? . nebude .. to by nemuselo být tolik* (ORAL)

V příkladu (7) nejprve mluvčí B vyjadřuje souhlas s tím, co říká mluvčí A, až pak se mluvčí C podivuje nad obsahem repliky mluvčího A. V tomto smyslu se tedy příklad vymyká z pravidla, že druhé pořadí podivové otázky, reaktivní repliky, je závazné: podivová otázka zazní v tomto příkladu v sekvenci replik až

jako třetí. Je ovšem zřejmé, že mluvčí C reaguje na první repliku mluvčího A.

(7)

A: *sem slyšel že prej budeš učit čtyřcet hodin ,*

B: *no to jo*

C: *to fakt až **tolik** jo ? to je teda hodně poměrně* (ORAL)

Souhrnně můžeme říci, že slovní spojení *až tolik* mluvčí užívají jako měrového výrazu a jako otázky podivové, resp. části takové otázky. V případě vyjádření míry se v blízkosti zkoumaného slovního spojení zpravidla objevuje sloveso v záporném tvaru.

3. 2 Až *takový*

V korpusu DIALOG nacházíme ke slovnímu spojení *až takový* opět pouze dva doklady, jedná se o vyjádření vysoké míry, v dialogických replikách se objevuje sloveso v záporném tvaru (*nevznikaj, není*), viz příklady (8) a (9).

(8)

*a jako bohužel jako nevznikaj až **takový** ee originály* (DIALOG)

(9)

*u nás eh ten odstup až **takový** není* (DIALOG)

Rovněž v korpusech ORAL a ORTOFON se objevují doklady, v nichž je slovní spojení *až takový* vyjádřením vysoké míry, mluvčí jím vyjadřují zpravidla vysokou míru následujícího podstatného jména, jako je tomu v příkladech (10) a (11). V příkladu (11) navíc opět vidíme, že vysoká míra je vyjádřena také slovem *zas*, opět je to příklad vícero vyjádření vysoké míry.

(10)

*na tom nemá až **takový** marže* (ORTOFON)

(11)

*já už si s tím zas až **takovou** hlavu nedělám jako kdysi třeba no* (ORTOFON)

Jindy slovní spojení *až takový* vyjadřuje vysokou míru následujícího přídavného jména (*hrozný*), jak je tomu v příkladu (12).

(12)

A: [no z cihly když to . když to neto]

B: [víš z toho panelu .. to není **až takový**] hrozný

A: no já jsem vzala (ORTOFON)

Příklad (13) ukazuje, že slovní spojení *až takový*, které je vyjádřením vysoké míry, se může objevit i v replice se slovesným tvarem kladným (*jezdila*).

(13)

A: ta byla z Podbořan .. a вона tam bydlela ve věžáku .. [to byla t*]

B: [to až takovou dálku] jezdila do Kadaně ?

A: no na zábavy (ORTOFON)

Obecně lze říci, že slovní spojení *až takový* se nejčastěji vyskytuje před podstatným jménem, jehož (zpravidla vysokou, neobvyklou) míru vyjadřuje. Méně často se objevuje před přídavným jménem.

3. 3 Až *takhle*

V korpusu DIALOG nacházíme tři doklady slovního spojení *až takhle*. V příkladu (14) jím mluvčí vyjadřuje vysokou míru, v dialogické replice se vyskytuje sloveso v záporném tvaru (*nebyla*).

(14)

já bych až takhle snad arogantní nebyla jo v těch těch soudech. (DIALOG)

V příkladě (15) je slovní spojení *až takhle* delší součástí repliky mluvčího A. Ten nejprve pokládá otázku, na kterou mluvčí B odpovídá souhlasně. Součástí reakce na tuto souhlasnou odpověď je právě *až takhle*, které je zde zřejmě vyjádřením překvapení, údivu. Slova *až takhle* jsou vyslovena s vyšší dynamikou (hlasitěji) než slova předcházející a následující. Na slově *vyrazíte*

mluvčí A mírně stoupne hlasem, jeho repliku lze tedy chápat jako další otázku. Odpověď mluvčího na ni přepis nezachycuje, videozáznam však ukazuje, že mluvčí B přikyvuje, tedy reaguje na ni souhlasně.

(15)

A: a eště (.) vezmete pani někdy,

B: no, samozřejmě.

A: jo: čili **až takhle** si vyrazíte,

((smích publika)) (DIALOG)

V příkladě (16) reaguje mluvčí B na předchozí slova mluvčí A, pravděpodobně především na nezvyklé slovo *diletantština*. Slova *až takhle* mluvčí pronesl s klesavou intonací. Lze je opět interpretovat jako vyjádření překvapení, údivu. Sledujeme-li intonační průběh řeči A, slyšíme, že replikou mluvčího B (*až takhle*) nebyl nijak narušen. Na základě poslechu i videozáznamu lze říci, že vyjádření překvapení, údivu tedy mluvčí A nechal bez povšimnutí.

(16)

A: já bych já bych řekla <diletantština možná,>

B: =**až takhle**,

A: než intelektuálština. (DIALOG)

V korpusech ORAL a ORTOFON se dohromady objevuje několik desítek dokladů obsahujících slovní spojení *až takhle*. Častým užitím bylo vyjádření míry současně s vyjádřením překvapením, údivu. Taková užití ilustrují příklady (17) a (18).

V příkladu (17) se mluvčí B podivuje nad tím, že někdo nezná nářeční výraz *lokáči*. Delší kontext by ukázal, že tématem rozho-
voru byla právě nářeční slova, která jistá osoba nezná. Příklad je jednak vyjádřením míry: mluvčí B se podivuje nad mírou neznalosti někoho, jednak je vyjádřením překvapení, údivu: mluvčí B se podivuje, že někdo daný nářeční výraz nezná. Objevuje se zde sloveso v záporném tvaru (*nevěděl*). Podobně v příkladu (18) se mluvčí B podivuje nad mírou podrobnosti. *Až takhle* je tedy jak vyjádřením míry, tak vyjádřením údivu; sloveso je tentokrát ve tvaru kladném (*prostudoval*).

(17)

A: *nebo sme ho včera nachytali s lokáčema*

B: *až takhle si nevěděl ? (ORAL)*

(18)

A: *prostě takový ty kérka na krku jako na rukou prostě takový to prostě tady třeba medvídek . ze srdíčkem a na tom napsáno Anička prostě*

B: *až takle si ho prostudoval jo? (ORAL)*

V některých příkladech je slovní *až takhle* spojení samostatnou replikou, resp. se v jeho sousedství mohou vyskytovat ještě další slova, je ovšem zjevné, že *až takhle* je zde vyjádřením údivu, překvapení. V příkladu (19) se objevuje nejprve slovo *aha* (vyjádření pochopení), které je intonačně odděleno od spojení *až takle*, které je právě vyjádřením údivu, překvapení.

(19)

A: *Helča jede něco jako praktikantka že jo ,*

B: *aha , až takhle ?*

A: *no no no (ORAL)*

V příkladu (20) se kromě slovního spojení *až takhle* objevuje ještě slovo *jo*, které je zde součástí vyjádření překvapení, údivu.

(20)

A: *takže . no to bude takle . a na podzim sem jim slíbil Viewegha no ..*

B: *až takle jo ?*

A: *se pokusím hmm (ORAL)*

V příkladu (21) je *až takhle* jediným obsahem repliky zaznívající v překryvu. Opět jde o vyjádření překvapení, údivu.

(22)

A: *řekla sem jí ahoj ona na mě dobrý den*

B: *(se smíchem) fakt?*

A: *[no]*

B: *[až takle ?] (ORAL)*

Slovní spojení *až takhle* mluvčí dále užívají jako vyjádření míry. Tak je tomu v příkladu (23), v němž je sloveso ve tvaru kladném.

(23)

že bys byl *až **takle*** v *tý mongolštině už zběhlej* (ORAL)

V příkladu (24) se nevyskytuje sloveso žádné, opět se jedná o vyjádření míry.

(24)

*ty krásno .. no až **takle** nádherně* (ORAL)

V příkladu (25) se za slovním spojením *až takhle* v replice mluvčího C žádný další výraz neobjevuje, ovšem na základě kontextu ukázky se lze domnívat, že se jedná o eliptické vyjádření ve smyslu *až takhle pozdě*, tedy jde opět o vyjádření míry.

(25)

A: *teďka zrovna někdy jí jede . jede autobus . vyjíždí .*

B: *až teďka*

C: *a to je **takle** přijíždět domů **až **takle**** .*

A: *no . přijede až tak někdy v deset v jedenáct no .* (ORAL)

Korpusové doklady dále ukazují, že běžné je spojení s nějakým časovým údajem, s odkazem na jistou část dne. Také tyto případy lze přiřadit k vyjádřením míry, mluvčí prostřednictvím *až takhle* mohou vyjadřovat, že jistá skutečnost nastává (nastane, nastala) příliš pozdě. Takové užití ilustrují příklady (26) a (27):

(26)

*takže tam budu chodit **až **takle**** vodpoledne* (ORAL)

(27)

A: *a kdy to nakonec bude ta oslava ? ..*

B: *@ já se podívám . já se podívám já sem říkala *dvacátýho devátýho* .*

A: ***až **takle**** na konci ? ..* (ORAL)

K užívání slovního spojení *až takhle* lze souhrnně říci, že mluvčí je užívají jednak jako vyjádření údivu, překvapení, jednak jako

vyjádření míry. V některých případech se hranice mezi těmito užitími stírají: mluvčí vyjadřují svůj údiv nad nezvyklou mírou něčeho.

4. Závěry, možnosti dalšího zkoumání

Príspevek navazuje na dřívější práce zmíněné v úvodu, které se věnovaly převážně slovnímu spojení *až tak*. Postupně byly analyzovány korpusové doklady z běžných mluvených rozhovorů obsahující slovní spojení *až tolik*, *až takový*, *až takhle*. Všechna tři spojení mluvčí v běžných rozhovorech bez problémů užívají jako vyjádření (vysoké) míry. U spojení *až tolik* a *až takhle* byly (stejně jako u *až tak* ve dřívějších článcích) se ukázalo, že mluvčí je užívají také jako vyjádření překvapení, údivu. V tomto významu mohou být tato slovní spojení jediným obsahem dialogické repliky, typem podivové otázky. Mluvčí je užívají bezproblémově, nestalo se, že by jejich užitím vzniklo nějaké nepochopení, nedorozumění. U slovního spojení *až takový* případ, že by bylo jediným obsahem repliky, nenastal.

Další výzkum těchto slovních spojení by se mohl zaměřit na podrobnou analýzu zvukovou. V dřívějších pracích věnovaných slovnímu spojení *až tak*, bylo-li samostatnou replikou a užito jako vyjádření údivu, překvapení, se ukazovala jeho specifická stoupavá intonace. Je pravděpodobné, že i u slovních spojení *až tolik*, *až takový*, *až takhle* bude možné vysledovat jistou korelaci mezi intonačním ztvárněním a významem.

Literatura

- ADAM Robert, 2005: Obhajoba měrových významů *až tak*. *Naše řeč* 88/4, 221–223.
- GREPL Miroslav – KARLÍK Petr, 1998: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HLAVSOVÁ Jaroslava, 2001: *Čeština bez chyb*, Víkend, b. m.

- HOFFMANNOVÁ Jana - JÍLKOVÁ Lucie 2017: Z Výzkumu mluvené syntaxe: drobtý, které by neměly spadnout pod stůl, *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*, Orgoňová, O. - Bohunická, A. - Múcsková G. - Muziková K. - Popovičová Sedláková Z. (Ed.), Univerzita Komenského v Bratislave, 288–303.
- JÍLKOVÁ Lucie, 2018: Slovní spojení *až tak* v současné mluvené češtině. *Korpus – Gramatika – Axiologie* 17, 23–40.
- NÁBĚLKOVÁ Mira, 2016: Slovakismy v češtině, in: *Nový encyklopedický slovník češtiny*, Karlík, P. - Nekula, M. - Pleskalová, J. (vyd.), nakladatelství Lidové noviny, dostupné elektronicky: <https://www.czechency.org/slovník> (cit. 01-06-2017)
- Slovník spisovného jazyka českého, 1960–1971*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- SVOBODOVÁ Jana - ADÁMKOVÁ Ilona - BOGOCZOVÁ Irena, 2012: *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- SVOZILOVÁ Naďa, 1999: *Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*, H&H, Jinočany.

Příloha

Značky užívané v prepisech

V příkladech z korpusu DIALOG jsou užívány tyto značky:

značka	vysvětlení značky
.	Tečka značí klesnutí hlasem.
[ ]	Hranaté závorky značí současně pronesené úseky.
=	Rovnítko značí těsné navázání na předchozího mluvčího.
(mnohem)	Slovo v kulatých závorkách není dobře srozumitelné.
((smích))	Ve dvojitéch kulatých závorkách je komentář prepisovatele.
<diletantština>	Ve špičatých závorkách je úsek pronesený se smíchem.

V příkladech z korpusů ORAL a ORTOFON jsou užívány tyto značky:

.	Tečka značí krátkou pauzu.
..	Dvě tečky značí delší pauzu.
@	„Zavináč“ značí hezitační zvuk.
?	Otazník označuje otázku.
men*	Hvězdička značí nedokončené slovo.
[ ]	Hranaté závorky značí současně pronesené úseky.
(se smíchem)	V kulatých závorkách je komentář přepisovatele.

Z MEDZIJAZYKOVÝCH KONTAKTOV V SPISOVNEJ SLOVENČINE VO VOJVODINSKOM PROSTREDÍ MEDZI DVOMA SVETOVÝMI VOJNAMÍ¹

SAMUEL KORUNIAK

*Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta,
Katedra slovenského jazyka a literatúry FF UKF v Nitre
saminokoruniak@gmail.com*

Abstract: In this contribution, we interpret the presence of foreign languages in terms of contact and territory in the written sources of the Slovak enclave in Vojvodina before the first world war and especially between the two world wars. Attention is drawn to the standard form of the language, which has evolved and applied in a lesser extent to the Vojvodina environment. In the examined written texts in particular we find other language elements that were not present in the maternal environment for territorial and socio-political differentiation. In the context of inter-lingual contacts, we will analyze the existence of Serbian language (then Serbo-Croatian) as a state language in the kingdom, which, for its systemic proximity, is seamlessly present not only in the spoken language but also in the written texts of the Vojvodina Slovaks. In the contribution, we will interpret the method of taking over Serbian Lexes, not only in terms of phonetical adaptation of words which have been taken over, but also in terms of functionality.

Keywords: standard Slovak language, Vojvodina Slovaks, interlingual contacts, Serbian (Serbo-Croatian), minority language

Slovenčina v enklávnom prostredí, presnejšie vo Vojvodine, sa v historickom kontexte vyvíjala súbežne a symetricky s materským prostredím, i keď kvantitatívne a kvalitatívne v menšom rozsahu. Uvedenú konštatáciu môžeme posunúť aj do skúmaného medzivojnového obdobia, pričom oproti predchádzajúcej etape sa slovenská menšina nachádzala v diametrálne iných politicko-spoločenských podmienkach. Máme na mysli predovšetkým územné začlenenie vojvodinských Slovákov do nového

---

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu UGA 2017: I-15-210-02 *Dejiny spisovnej slovenčiny v prostredí vojvodinských Slovákov v medzivojnovom období*.

štátneho zväzku², v ktorom sa jej dostal status menšiny, čím sa aj slovenčina stala menšinovým jazykom. Oproti materskému prostrediu sa uplatňovanie spisovnej slovenčiny obmedzovalo iba na kultúrno-spoločenské oblasti (sčasti aj na lokálno-politickú sféru) pôsobenia, kým primát v úradnom styku si prevzala srbochorvátčina, ktorá sa stala štátnym jazykom.

Existencia spisovnej slovenčiny v menšinovom prostredí často odrážala jej kultúrnu a spoločenskú vyspelosť. Obdobie tesne po prvej svetovej vojne naznačovalo, že si slovenská enkláva (samostatne) buduje prajné inštitúcie, ktoré si ako jeden zo svojich primárnych atribútov zvolili kultivovanie a aplikovanie spisovnej slovenčiny. Najprestížnejšia podoba jazyka sa po prvom svetovom konflikte dostáva do nových sfér uplatnenia: stredoškolská výučba (prvá stredoškolská inštitúcia mimo materského územia v Petrovci, 1919), osamostatňuje sa cirkevná správa (zákon evanjelickej a kalvínskej cirkvi v kráľovstve, 1930, neskoršie aj ústava slovenskej ev. cirkvi, 1932), kvantitatívne narastá vlastná publikačná činnosť (založenie slovenskej kníhtlačiarne v Petrovci, 1919), vydávanie vlastných učebníc pre primárne vzdelávanie, lokálna administratívno-právna a politická oblasť (dvojazyčné slovensko-srbochorvátske tlačivá), narastá kultúrno-spoločenský život v slovenských dedinách, inštitucionalizuje sa spoločná platforma pre slovenskú kultúru (Matica slovenská v Juhoslávii, 1932)... V kontinuálnom vývoji spisovnej slovenčiny sa slovenčina v izolovanom prostredí (vzdialená od materského prostredia) vyvíjala pod vplyvom iných okolností a jazykových kontaktov, ako súdobá slovenčina v ČSR.

Medzijazykové kontakty sa v lingvistickej obci hodnotia ako samozrejmy jav v procese vývinu jazykov. Minoritné jazyky často obohacujú svoju slovnú zásobu prvkami z jazykov, ktoré sú v bezprostrednej blízkosti, prípadne figurujú ako vypracované jazyky so silnou terminologickou bázou aj v oblasti bežnej slovnej zásoby. V slovenskom historicko-vývinovom kontexte sa implementovali najmä nemčina a maďarčina ako jazyky nielen úradov, ale aj každodennej komunikácie, najmä pri budovaní

---

² Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov (skratka Kráľovstvo SChS) vzniklo 1. decembra 1918. Neskoršie na začiatku roku 1929 zmenilo názov na Kráľovstvo Juhoslávie, jeho primárna existencia trvala do roku 1941.

priemyselného, tovarovo-výmenného, remeselnického, ako aj gastronomického a módného slovného fondu. Dialektologické výskumy aj z vojvodinského prostredia³ poukazujú na prítomnosť prebratých slov zo spomenutých jazykov (vo veľkej miere si daná slovná zásoba i v súčasnosti udržala existenciu). Nemčina sa okrem spomenutých okolností stala aj sekundárnym jazykom konventov, keďže slovenskí evanjelici v južnej časti monarchie boli pred prvou svetovou vojnou v spoločnom organizačnom zväzku s nemeckou evanjelickou cirkvou (DUDOK, 1984: 85).

Terminologickú bázu slovenčiny zo systémovo-blízkyh jazykov diktovala najmä čeština s pevne vybudovanou kodifikovanou a rozšírenou normou. Okrem iného bola prítomná ako konfesiónálny jazyk evanjelickej časti veriacich aj vo vojvodinskom prostredí. Naďalej český jazyk kulminoval v liturgických knihách (Biblia, Pašie, Funebrál, Duchovné piesne) a v sakrálnnej činnosti. Evanjelická cirkev, ako silný atribút udržania slovenskej národnej a tým aj jazykovej identity na skúmanom prostredí, tradovala ešte tradičné prvky, ktoré sa pri niektorých autoroch objavovali v tvare českej syntaxe, prípadne českých konfesiónálnych prvkov. České texty sa iba ojedinele dostali do slovenskej vojvodinskej publicistiky⁴, kým zasa stredoškóáci na petrovskom gymnázium museli siahnúť po českých odborných učebniciach. Zaujímavým zistením je, že v umeleckej a populárno-náučnej tvorbe používali evanjelickí autori (aj v medzivojnovom období tvorili veľkú skupinu vtedajšej inteligencie) spisovnú podobu jazyka s nízkym počtom českých jednotiek. Vyplývalo

3 V medzivojnovom období staropazovský farár a známy dramatik Vladimír Hurban Vladimírov (VHV) v maticnom časopise *Náš život* (1933: 181-184) pri príspevku *Slovník staro-pazovských výrazov z cudzích jazykov* analyzoval (iba po grafému H) niektoré prebraté slová, ktoré sa vyskytujú v hovorenej reči Pazovčanov, pričom väčšina slov má nemecký, maďarský, ako aj turecký, juhoslovanský, alebo aj latinský pôvod. Neskoršie sa v spomenutom časopise (1938: 197-206) vracia k rovnakej problematike v rozšírenom príspevku *Cudzíe výrazy v pazovskom nárečí*. V rukopise sú známe jeho články: *Pazovské výrazy z cudzích slov a Skúmanie pazovských nárečí* (Marićová, 2014: 144-148 a 149). Karol Lilge sa taktiež zaoberal problematikou cudzích slov v staropazovskom nárečovom systéme, kde prezentoval množstvo slov z maďarčiny a nemčiny (Lilge, 1932: 211-214).

4 V rokoch 1925 - 1927 vychádzal detský časopis *Zornička*, ktorý vo vyváženej miere uverejňoval texty v oboch jazykoch. Vyskytli sa prípady, keď sa v slovenskom texte uvádzali české ekvivalenty. Rovnako dvojjazyčne texty zahŕňal aj *Almanach* (1925) a *Zborník* (1926) Československého zväzu. Ojedinele sa vyskytovali české texty aj v časopise *Náš život*.

to z rurálneho charakteru textov, ktorý bránil silnému importu českých výrazov, pretože autori ťažili zo slovnej zásoby domáceho fondu. Tzv. príčina neprítomnosti českých prebratých slov bola aj v nedostatku českej publicistiky, českých odborných pracovníkov, ako aj vzdialenosť, čiže priame nenapojenie na české prostredie.

Výskumnú sondu z hľadiska prítomnosti cudzích prvkov nám prezentujú písané pramene, ktoré boli vydávané počas skúmaného obdobia a rozširované medzi slovenskou enklávou vo Vojvodine. Zameriavali sme sa na jednotlivé publicistické pramene s emblémom najrozšírenejšie a najfrekventovanejšie⁵, pričom si výskumnú zložku doplníme i jednotlivými monografiami. Vyexcerpovali sme v nich iba nepatrné množstvo českých lexém: ... priemerná výška vezme sa za smerodajnú (*čili* zo summy troch rokov 1/3)... (čiže; DS, 1919, 19: 7); ... tu sa bude referovať o *dosavadnej* práci... (doterajšej; NJ, 1926, 30: 1); Mäso z *drúbeže* okrajuje sa nožom... (z hydiny; NK, 1928 /1927/: 58); ... aby *barou* nepremenilo. (farbu; NK 1933 /1932/: 127); Veľké nešťastie *potkalo* nás hneď v prvom roku. (stretnúť, zastihnúť; Vereš, 1930: 208); ... *válečných* do času mierového. (vojnový, z časov vojnových; NK, 1931 /1932/: 67); Nosil sa elegantne, vôbec *bezvadne*. (dokonale; NŽ, 1935, 1: 20); *Lútkové*⁶ divadlá nie sú ešte v našich osadách udomácnené. (bábkové; LILGE, 1932: 109). Ako sme už spomenuli, čeština aj v medzivojnovom období zostala liturgickým jazykom a najmä jazykom liturgických kníh, kým české citácie z Biblie mnohým autorom slúžili ako výstavbový prvok kresťanských a mravoučných textov.

Medzivojnové obdobie v skúmanom prostredí nielenže predstavuje nové politicko-spoločenské skutočnosti, ale z hľadiska prítomnosti cudzích jazykových prvkov sa začína viditeľná aplikácia jazykových jednotiek z kontaktovo a systémovo blízke-

5 Vedľa každého príkladu uvádzame iniciálovú podobu, napr. DS - Dolnozemský Slovák, NŽ - Náš život, NK - Národný kalendár. Pri poslednom uvádzame aj kolmú zátvorku s ďalším údajom, čiže je to rok vydania, kde prvý údaj je rok, pre ktorý je ročenka určená.

6 PSP z roku 1931 oficiálne povolili česko-slovenský dvojtvár debna a bedna (PSP, 1931: 108), farba a barva (ibidem: 94) a lútko a bábka, lútkový a bábkový (ibidem: 172), pričom tvar válečný je v PSP uvedený s ekvivalentom český (ibidem: 316).

ho jazyka. Poukazujeme na srbochorvátčinu⁷, ktorá sa po prvej svetovej vojne stala štátnym, väčšinovým, majoritným jazykom a jazykom úradného styku. Dostala sa aj do vzdelávacieho systému, a to ako vyučovací predmet na slovenských ľudových školách a často sa štátnymi legislatívami modifikovalo jej prospešné a neprospešné uplatňovanie oproti slovenčine. V politicko-spoločenskom živote srbochorvátčina nadobúdala vysoký stupeň zastúpenia, pričom sa silne rurálne prostredie v hovorenej podobe rovnako otváralo jazyku majority.

Znamená to, že sa väčšinový jazyk stal v priebehu skúmaného obdobia sekundárnym jazykom bežných prehovorov Slovákov v kráľovstve a to najmä pri komunikácii s väčšinovým obyvateľstvom, ale aj s ostatnými menšinami. Vďaka vzdelávaciemu procesu, čo znamenalo ovládanie srbochorvátčiny na elementárnej úrovni, sa postupne vojvodinskí Slováci stávali priamymi bilingvistami.

Srbochorvátčina ako systémovo blízky jazyk, ktorý pochádza z rovnakej skupiny slovanských jazykov, sa pre používateľa jazyka nestáva veľmi vzdialeným jazykom, ako to bolo v prípade maďarčiny, alebo aj nemčiny. Preto sa preberanie srbských slov uskutočňovalo takpovediac bezproblémovo, často neuvedomene, alebo aj nekontrolovateľne. Niektoré výrazy sa do prehovorov dostali pred daným obdobím, o čom svedčia už spomenuté interpretácie nárečovej podoby slovenčiny v Starej Pazove. Iné sa do písaných prameňov infiltrovali vďaka skutočnosti, že administratívno-právna terminológia, či niektoré názvy štátnych orgánov boli v srbochorvátčine, pripadne sa pre určitý terminologický variant nemohol pohotovo nájsť dôveryhodný slovenský ekvivalent. Často sa prevzaté slová uvádzali v úvodzovkách, alebo v zátvorkách.

Už v medzivojnovom období boli prítomné názory, že vplyv srbochorvátčiny je samozrejmy jazykový proces pre systémovú blízkosť dvoch jazykov a pre spoločensko-politický vývoj slovenskej menšiny v kráľovstve (ZGÚTH, 1933a: 88). Zgúth sa taktiež vyjadril, že vplyv srbciny považuje za prirodzený jav, ktorý sa prehlbuje nielen na lexikálnej rovine, ale je príznačný

---

⁷ Zákomom sa stanovilo, že úradným, štátnym jazykom Kráľovstva SChS bude srbochorvátčina, pričom v slovinskej časti kráľovstva je oficiálnym jazykom aj slovinčina.

aj pre gramatickú a najmä syntaktickú a štylistickú rovinu, kde sa doslovne preberajú a prekladajú aj často celé vetné konštrukcie (ZGÚTH, 1933b: 179). Spomenuté okolnosti, ako aj nezáujem rešpektovať v komunikácii normu súdobej slovenčiny (pre slabú úroveň vzdelávania, čitateľskú a kultúrnu činnosť v niektorých slovenských obciach), sa implementácia srbochorvátskych výrazov do slovenčiny uskutočňovala silnejšou formou.

Databáza písaných prameňov nám ponúkla množstvo srbochorvátskych slov, slovných spojení, ktoré sme zhrnuli do tzv. troch kategórií, ktoré nám budú prezentovať metódy preberania, funkčnej modifikácie a prispôsobovania prevzatých lexém.

a) Úplne prevzaté slová, slovné spojenia.

V uvedenej kategórii uvádzame najmä tie lexémy, ktoré neprebrali žiadne ortograficko-ortoepické atribúty slovenského jazyka. Často ani ich slovný konštrukt srbských výrazov nedovoľoval prechýľovanie, prípadnú slovenskú modifikáciu. V textoch sa preto vyskytovali v originálnom znení, alebo s veľmi nízkou modifikáciou. Pre systémovo-jazykovú príbuznosť sa im niektoré lexémy javili ako blízke, kým niektorí autori neboli schopní nahradiť srbochorvátsky ekvivalent slovenským. Konštatáciu môžeme posunúť aj do zámerného využitia srbských termínov, prípadne jeho funkčného využitia v texte.

Predkladáme iba niektoré príklady: O tom, ako vyzerala *površina* pôdy... (rozloha; NK, 1939 /1938/: 62); Na stanici ho prijali *predstavnici* našej vlády... (predstavitelia; NJ, 1921, 23: 2); Direktne spojené s *inostranstvom* – cudzozemskom... (zahraničím, tu je vedľa seba uvedená aj súdobá spisovná podoba slova; NJ, 1922, 47: 1); Vandrovaniu, alebo *selidbe* národov môžeme ďakovať... (sťahovaniu; NK, 1925 /1924/: 89); *Kelner!* (časník; Hévis, 1926, 2: 6); ... najlepšia *loza*... (vinič; NJ, 1926, 11: 4); ... rastie a hrozí *poplava*. (povodeň; NJ, 1929, 77: 2); *Žandarmeria* (v srbochorv. žandarmerija) tiež odpovedala... (príslušník jednotiek vnútornej bezpečnosti; NJ, 1929, 131: 1); Učila sa domácemu *gazdinstvu*, varíť a šiť. (hospodáreniu; NK, 1936 /1935/: 158).

Administratívno-právna oblasť rovnako zahŕňala terminologickú bázu zo srbochorváčtiny, ktorá si zachovávala priamy zápis prebratého slova. Vyplývalo to predovšetkým z úlohy väčši-

nového jazyka, ako aj z priamych prekladov niektorých štátnych zákonov, smerníc, tlačív a formulárov do slovenčiny. V spomenutej oblasti sa často vedľa slovenského výrazu ponechával v zátvorkách aj srbochorvátsky ekvivalent (aplikovala sa aj protipólová situácia). Z pragmatických príčin to bola zámerná metóda ponechania cudzieho výrazu, aby pre slovenských hovoriacich nevznikli určité komunikačno-situačné bariéry. Interpretujeme to príkladmi: ... a 50 dinárovým kolkom (*taksenou markou*) zao-patrený prihlasujúci hárok (*prijavu*)... 4. daňový výkaz (*poresko uverenje*), potrebný k ustáleniu výšky školného (*školarina*). ... 2. po dinárov pre žiacky zdravotný fond (*Fond za zdravstvenu zaštitu učenika*)... (NJ, 1934, 35: 2).

b) Modifikované prebraté výrazy, prispôsobené ortoepicko-ortografickým princípom slovenčiny.

Frekventovanejšia metóda pri implementácii srbských lexém bola snaha upraviť tvar prevzatého slova tým, že by spĺňal normy lingvistického systému slovenčiny. Odrážalo to celkovú medzijazykovú konfrontáciu pri preberaní výrazov z cudzieho jazyka. Tým sa slovo stáva pre používateľa blízky a nepovažuje ho za cudzí element. Modifikovanie prebratých srbochorvátskych slov sa dotýkalo najmä ortografickej sústavy, kde sa slovám udávala kvantita hlások, ktoré srbochorvátčina v grafickom systéme nepoznala, kým napríklad slovesné podstatné mená prijali slovenský diftongový prefix (srbský a chorvátsky jazyk nepozná vo svojom systéme diftongovú hláskovú skupinu). Rovnaký princíp platil aj pri mäkkostnej korelácii, čiže sa pôvodná graféma často nahrádzala slovenskými grafickými prvkami (lj - ľ, nj - ň, aplikovanie grafémy y v koreni slova bolo veľmi ojedinelé). Napríklad: ... keď hodnoverne *pokážu* príslušnosť... (srbchorv. pokazati, slov. ukázať, predložiť; DS, 1919, 10: 6); ... jeden *kinézky* cisár... (srbchorv. kineski, slov. čínsky; NJ, 1923, 16: 3); ... takže *náredník* mŕtvy klesol k zemi. (srbchorv. narednik, slov. čatár; NJ, 1931, 131: 3); Projekt je *upútený* min. spravodnosti... (srbchorv. upućen, slov. usmernený, odovzdaný; NJ, 1929, 65: 1); ... ich ročný *kapacitét* vynáša 169. (srbchor. kapacitet, slov. kapacita, rodová interferencia; Lilge, 1932: 141); ... vedie *račún* o všetkých vrstvách národa... (srbchor. račun, slov. účet, v tomto prípade: dbá

o všetky vrstvy národa; NŽ, 1938, 1: 2); Vy dostávate vašu *nádnicu*. (srbchor. nadnica, slov. denná mzda); *Uništenia* slov. školy v Binguli... (srbchor. uništenje, slov. zničenie; NJ, 1923, 51: 3); ... najlepším prostriedkom *upoznávanía* s inými národmi. (srbchor. upoznavanje, slov. spoznávanie; NŽ, 1938, 1: 45); ... jednostranné *zanímanie* obyvateľstva roľníctvom. (srbchor. zanimanje, slov. povolanie; NK, 1939 /1938/: 63); ... po okolitých obciach mnoho voličov pre neho *zadobyli*. (srbchor. zadobiti, slov. získať; NK, 1926 /1925/: 67); ... *dobrovoľac*, trati všetky zákonom o *dobrovoľ-coch* dané mu práva... (srbchor. dobrovoljac, slov. dobrovoľník, dobrovolec (kvalifikátor zastarané); NJ, 1929, 38: 1); Husárskymi štiklami sa úradovať viacej nedá. (srbchor. štikla, slov. podpätko; DS, 1920, 1-2/ 8); ... alebo na slame, *zadovoľní* budeme. (srbchor. zadovoljni, slov. spokojný; NŽ, 1933, 1: 8).

V minimálnom množstve sme postrehli aj zmenu g>h v koreni slova prebratých slov (analógia pod vplyvom spoluhláskovej zmeny v dvojiciach: glava – hlava, noga – noha, glavni – hlavný): ... a 10 din. v známkach ako *odhovor*. (srbchor. odgovor, slov. odpoveď; NJ, 1937, 10: 4); *Vinohradárstvo* je rozšírené po celej *Jugoslávii*. (srbchor. vingradarstvo, Jugoslávija, slov. vinohradníctvo, Juhoslávia; DS, 1919, 5: 3); ... a s Papenovou vládou vodia sa *prehovory* v tomto smere... (srbchor. pregovori, slov. rokovania, rozhovory – môžeme ho považovať aj za sémantický kalk, slov. prehovoriť, presvedčiť niekoho; NJ, 1932, 51: 3).

Prebraté slovo okrem ortograficko-ortoepických znakov prebralo logicky i tvaroslovné princípy, t. j. slovenskú paradigmú pri ohýbaní. Často sa potom stretávame s kombináciou spomenutých metód: ... veľa škody aj na *úsevoch*. (srbchor. usevima, slov. siatina; NK, 1939 /1938/: 62); ... podáva nám mnoho neznámych *podátkov*... (srbchor. podataka, slov. údaj; NJ, 1925, 52: 5); ... v sieni sa človek nemohol ani *maknúť*. (zmena srbchor. formovej morfémy -ti na slovenskú neurčitkovú koncovku -ť, maknuti (expr.), slov. hnúť, pohnúť; NJ, 1926, 32: 2).

c) Srbochorvátsko-slovenská homonymia

Medzijazyková homonymia je typickou lexikálnou oblasťou „spolupráce“ a navzájom silného vplyvu dvoch blízkych jazykov. Z hľadiska konfrontačných výskumov sa tejto oblasti veno-

vali vojvodinskí slovakisti najmä po druhej svetovej vojne, kým prítomnosť tzv. zradných kamarátov sme zistili aj v skúmaných prameňoch. V našom prípade sa pre totožnú ortoepickú vlastnosť dvoch rovnocenných slov preberá tzv. sémantický charakter, ktorý však súdobá slovenčina nepozná, čiže nezahŕňa primárny srbochorvátsky význam. Používatelia jazyka etablojú pri rovnako znejúcom výraze cudzí význam. Spravidla ide o jazykový jav sémantickej interferencie (MYJAVCOVÁ, 2001: 73). S daným fenoménom sa stretávame pri publicistických a propagandistických textoch, ktoré sa prekladali zo štátneho jazyka, kde percepciou totožného srbochorváckeho slova bol autor presvedčený, že aj významová stránka bude rovnaká. Ak to bolo nevyhnutné, často výraz aj ortograficky prispôbovali. Poukazujeme na ojedinelú prítomnosť srbochorvácko-slovenskej sémantickej interferencie: ... koľký je *príchod* po jutru... (srbchor. *prihod*, slov. príjem; *príchod* – *prísť* niekam; DS, 1919, 5: 2); ... nemá štatistiku o vývoze a *úvoze*. (srbchor. *uvoz*, slov. dovoz; *úvoz* – úsek cesty zarezávajúci sa do terénu; *ibidem*); *Obilná* konferencia v Londýne. (srbchor. *obilna*, slov. veľká, výdatná; *obilná* – adjektívum slova *obilie*; NJ, 1933: 34); ... keď sa potrebné topánky *naručia*. (srbchor. *naručiti*, slov. objednať; *naručiť* – nakázať, prikázať; NJ, 1924, 34: 4); Zabránená bola pijatika a neslušné *ponášanie*. (srbchor. *ponášanje*, slov. správanie; *ponášať* sa – podobať sa; NŽ, 1934: 35); Lyžice na kávu a *sladolad*⁸. (srbchor. *sladoleđ*, slov. zmrzlina; NK, 1925 /1924/: 155); ... nepríjemný zápach z ústa, *muka*... (srbchor. *muka*, slov. nevoľnosť; *muka* – veľká duševná, alebo telesná bolesť, trápenie; NK, 1933 /1932/: 171); ... rodičia *tokom* života onemocnejú na dlhotrvajúce... (srbchor. *tokom*, slov. v priebehu počas; *tokom* – I sg. slova *tok*; NK, 1936 /1935/: 127); viacslovné kalky: ... petrovské spolky mali *právo hlasu*. (srbchor. *pravo glasa*, slov. hlasovacie právo; NJ, 1930, 103-104: 8); ... nedávno *držal* jednu veľkú *reč* v Arhingtone... (srbchor. *držati reč*, slov. mal prejav, hovoril; NJ, 1922: 1).

Medzijazyková spolupráca, čiže prítomnosť cudzích slov výrazne neovplyvňovala fundamentálnu základňu spisovnej slovenčiny, pretože (inštitucionálne) regulácie, ktoré si vytvori-

8 Výraz pozná aj tzv. Peciarov 6-zväzkový slovník, pri ktorom stojí kvalifikátor srbochorváckeho slova.

li vojvodinskí Slováci, jasne svedčili o tom, že nebudú vznikaf hybridy písaných textov plných srbokroatizmov. Samozrejme, iná bola situácia v hovorenej, bežnej komunikácii, kde rurálne prostredie kondenzovalo a strážilo nárečovú podobu jazyka, avšak ani táto okolnosť nemohla zabrániť preberaniu srbochorvát-ských výrazov. Väčšinovému jazyku v tomto smere „pomáhal“ politický jazykový status, ale aj jeho komunikačné postavenie lingue franca a lingua communis a vtedajšie spoločensko-politické okolnosti.

Prítomnosť srbochorvát-ských slov, slovných spojení nebola až v takom rozsahu viditeľná, pretože z časového hľadiska ho-voríme ešte o krátkom období územnej a štátno-právnej vzdia-lenosti medzi skúmaným a vtedy československým prostredím. Niektorí autori textov sú z obdobia, keď srbochorvátčina ešte nemala také atribúty, aké nadobudla po prvej svetovej vojne. Môžeme povedať, že ide o tzv. začiatočnú fázu prudkej (a neza-staviteľnej) aplikácie slov, slovných spojení, vetných konštruk-tov z väčšinového jazyka, bez ktorej sa nezaobišli ani písané texty, kde sa odrážala predovšetkým spisovná podoba jazyka. Bol to samozrejmy vplyv, ktorý charakterizuje slovenčinu aj v dnešnom Srbsku. Výrazná implementácia srbochorvát-ských slov (predovšetkým v ekonomicko-hospodárskej, administratív-no-právnej sfére) do systému slovenského jazyka vo vojvodin-skom prostredí bola v druhej polovici 20. storočia, o čom svedčia aj súdobé výskumy.

Literatúra

- DUDOK Daniel, 1977: Charakteristické znaky reči Slovákov v Juhoslávii ako výsledok kontaktov s inými jazykmi. *Nový život* 2/ 145-156.
- -, 1996: *O slovenskom jazyku v Juhoslávii*. Báčsky Petrovec: Kul-túra.
- -, 1984: Prehľad dejín spisovného jazyka Slovákov v Juhoslávii do pol. 19. st. *Nový život* 2/83-91.

- KORUNIAK Samuel, 2017: *Dejiny spisovnej slovenčiny v prostredí vojvodinských Slovákov v medzivojnovom období*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa (dizertačná práca).
- KRAJČOVIČ Rudolf – ŽIGO Pavel, 2006: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského
- LILGE Karol, 1932: *Stará Pazova*. Myjava: Daniel Pažický.
- MYJAVCOVÁ Mária, 2001: *Slovenčina v jazykovej enkláve*. Báčsky Petrovec-Nadlak: Kultúra-Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- PAULINY Eugen, 1983: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: SPN.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom*, 1931. Praha: Štátne nakladateľstvo.
- VEREŠ Andrej, 1930: *Slovenská ev. kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve juhoslovanskom v slove a obrazoch*. Petrovec: Kníhtlačiareň účastinárska spoločnosť .
- VHV, 2014: *Jazykovedné práce*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- ZGÚTH Ladislav, 1933a: Cudzí vplyv na nesprávny vývin slovenského jazyka u nás. *Náš život* 2/86-88.
- -, 1933b: Niektoré neslovenskosti v našej reči. *Náš život* 3-4/176-178.
- <http://slovníky.juls.savba.sk/>

Skúmané časopisy:

- DS - DOLNOZEMSKÝ SLOVÁK (1918 – 1920)
- NJ - NÁRODNÁ JEDNOTA (1920 – 1940)
- NK - NÁRODNÝ KALENDÁR (1921 /1920/ – 1944 /1943/)
- NŽ - NÁŠ ŽIVOT (1933 – 1940)

PROTICHODNÉ VÝZNAMY SLOVENSKO-SLOVINSKÝCH INTERLINGVÁLNYCH HOMONÝM

ALICA TERNOVÁ

*Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická Fakulta,
Katedra slovenského jazyka a literatúry
ternova.alica@gmail.com*

Abstract: Interlingual homonymy is a formal-semantic relationship between two (or more) lexemes of two languages, which are formally identical (or similar) but different in their semantics, which causes an undesirable interference in the bilingual communication or translation. The meanings of interlingual homonyms in related languages can differ only minimally but there are also some cases, in which the meanings are even opposing. In this paper we introduce possibilities of the diachronic-synchronic contrastive analysis focusing on the reconstruction of the ways of formation of interlingual homonyms with opposing meanings.

Keywords: Interlingual homonymy. False friends. Opposing meanings. Slovene language. Slovak language.

Termín medzijazyková (interlingválna) homonymia v slovenskej jazykovede označuje osobitú lexikálnosémantickú kategóriu v konfrontačnom výskume lexiky. Ide o páry (alebo aj trojice či rady) lexém z dvoch jazykových systémov, ktoré sú charakteristické formálnou zhodou alebo podobnosťou a sémantickou diferenciou. Vzťahy medzijazykovej homonymie v príbuzných jazykoch vznikajú najčastejšie divergentnými lexikálnosémantickými vývinovými procesmi jednotlivých jazykov (rozširovanie a zužovanie významu, zhoršovanie a zlepšovanie významu, sémantické prenosy). Okrem sémantickej motivácie na diachrónej úrovni je ďalším „produktívnym činiteľom“ aj slovotvorná motivácia, napr. slk. *povoziť* (trocha, istý čas vozíť postupne odviezť) – sln. *povoziti* (prejsť, zraziť, zničiť).

Na synchronnej úrovni môže byť odlišnosť významov (jednotlivých semém) len minimálna, členy lexikálneho páru sa môžu odlišovať napr. len jednou špecifickou sémou, v iných prípadoch môže nastať extenzno-intenzný – širší a užší význam, napr. slk. *bučať* „vydávať nízke ťahavé zvuky ako hovädzí do-

bytok“ – sln. *bučati* „vydávať nízke, tlmené zvuky všeobecne“ (TERNOVÁ 2017a), hyperonymno-hyponymný – vzťah nadradenosti a podradenosti, napr. slk. *ruža* „druh kvetiny s trňmi“ (druh) – sln. *roža* „kvetina všeobecne“ (rod) (TERNOVÁ 2017b), holonymicko-meronymický sémantický vzťah – časť a celok, slk. *kvet* „kvitnúca rastlina“ (celok) – sln. *cvet* „časť rastliny s príznačným tvarom a farbou“ (časť) (TERNOVÁ 2017b) a iné. Veľmi časté sú však aj prípady, pri ktorých zo synchronného hľadiska nemožno nájsť žiadnu zjednocujúcu sému (sémantická príbuznosť je len etymologicky rekonštruovateľná), napr. slk. *cikať* (det. močiť) – sln. *cikati* (narážať na niečo, podobať sa, kysnúť) (TERNOVÁ 2017a).

V špecifických prípadoch došlo aj k vzniku protichodných, opozitných významov. Keď hovoríme o protichodnosti významov v súvislosti s medzijazykovými homonymami, nejde bez výnimky o opozitné vzťahy, ako ich chápeme v rámci logiky. Okrem logických vzťahov graduálnosti a komplementárnosti sem radíme aj vektorové (direkčné) opozície (slk. *dúchať* a sln. *duhati*) a tiež opozície určené axiologickým charakterom významu (čo sa vníma ako pozitívne a čo, naopak, ako negatívne: slk. *strasť* – sln. *strast*).

Homonymné slovensko-slovinské páry s protichodnými významami, ktoré sme vyexcerpovali z publikácie *Slovaško-slovenska homonimija. Slovar slovaško-slovenskih medjezikovnih homonimov* (VAŇKO 2003), klasifikujeme do 3 skupín podľa základného princípu vzniku vzťahu medzijazykovej homonymie:

1. sémantická derivácia: sem zaraďujeme páry: slk. *drsný* – sln. *drsen* (šmykľavý, klzký), slk. *dúchať* – sln. *duhati* (cítiť čuchom). V rámci tejto skupiny vyčleňujeme samostatnú podtriedu 1.1 zhoršovanie – zlepšovanie významu s pármí: slk. *mrcina* – sln. *mrcina* (obvykle veľké zviera, pes, medveď, mašina), slk. *mrcha* – sln. *mrha* (expr. dobre stavaná, príťažlivá žena), slk. *strasť* – sln. *strast* (vášeň);

2. slovotvorná derivácia: sem zaraďujeme páry: slk. *cenný* – sln. *cenen* (lacný), slk. *haliť* – sln. *galiti* (odkrývať, odhaľovať), slk. *krušný* (v prenesenom zmysle chudobný) – sln. *krušen* (v prenesenom zmysle bohatý), slk. *zabrúsiť* – sln. *zabrusiti* (otupiť);

3. reštrukturalizácia lexikálneho subsystému: sem radíme jeden pár: slk. *vzdušný* – sln. *vzdušen* (dusný, sparný).

1. Sémantická derivácia

slk. *drsný* – sln. *drsen* (šmykľavý, klzký), slk. *drsnosť* – sln. *drsnost* (šmykľavosť, klzkosť).

Podľa Králika (2015: 135) adjektívum *drsný* pôvodne znamenalo „derúci, rozodierajúci“. Výklad zo slovinského etymologického slovníka (SNOJ 2015) je mierne odlišný. Za pôvodný význam slovesa *drati totiž Snoj pokladá „robiť rýchle pohyby“. Tento význam pravdepodobne nadväzuje na starší význam „trhať, zodierať, drať kožu zo zvierať“. Súčasný význam slovinského slovesa *dr sati* (šmýkať sa, kĺzať sa) so svojimi derivátmi teda nadväzuje na prechodný význam „robiť rýchle pohyby“, zatiaľ čo význam slovenského adjektíva je naopak odvodený od pôvodného intenzíva drať, zodierať → adj. derúci, rozodierajúci → drsný, nehladký, drapľavý. Z pôvodného významu z fyzickej sféry sa forma *drsný* transponovala aj do duševnej oblasti *drsný* človek (nie dosť jemný, hrubý), na zvukové dojmy *drsný hlas* (neprijemný, derúci uši) a rozvíjaním sémy „neprijemný“ aj všeobecne do iných sfér; „niečo, čo je pre človeka neprijemné“. Pri sln. *drsen* ide o význam „šmykľavý, klzký, ktorý touto svojou vlastnosťou spôsobuje nebezpečenstvo pádu“. Význam je pochopiteľný, pokiaľ mu predchádzal prechodný význam „robiť rýchle pohyby“ → „kĺzať sa, šmýkať sa“ → adj. „klzký, šmykľavý“.

slk. <i>drsný</i> (SSSJ)	sln. <i>drsen</i> (SSKJ)
1. ktorý na povrchu nie je hladký, rovný, ktorý má narušený povrch; syn. drapľavý, škrabľavý; op. hladký: <i>drsný kameň, drsná kôra stromu</i>	1. ktorý svojou hladkosťou, šmykľavosťou spôsobuje nebezpečenstvo pádu: <i>cesta je bila zvožena in drsna; vzpenjala sta se po strmem, drsnem pobočju</i> ; pren. <i>ta teorija se giblje na precej drsnem področju</i> „šmykľavý, klzký“
2. ktorému chýba jemnosť, jemnosť, ohľadupnosť; ktorý nie je dosť jemný, uhladený; syn. hrubý, bezcitný, surový; op. jemný: <i>drsný chlap, drsní vojaci</i>	2. súvisiaci so šmýkaním, klzaním: <i>drsná ploškev smučí „sklznica“; kuhinjske omare z drsnimi vrati</i> „kuchynské skrine s posuvnými dvierkami“
3. ktorý znie nečisto, zachrípnuto, neprijemne; syn. chrapľavý, chríplavý, drapľavý: <i>drsný smiech</i>	
4. ktorý je pre človeka neprijemný, nevhodný, ťažko znesiteľný; syn. nevlúdny, studený, surový: <i>drsné podnebie, počasie</i>	

slk. *dúchať* – sln. *duhati* (cítiť čuchom)

Králik (2015: 138) sloveso *dúchať* odvodzuje od psl. *duhati, čo je možno odvodenina od *duti alebo podľa iného výkladu od *duchъ. Slovo *duchъ v prasloviančine znamenalo dych, duch a duševnosť a sekundárne aj démon. Za prvotný význam slovesa *duhati Snój (2015) považuje „fúkať, dýchať“ Pokiaľ už samotný prvotný význam zahŕňal zoširoka fúkanie, výdych aj nádych, potom súčasné významy možno vysvetliť rozštiepením a špecializáciou v oboch jazykoch v opačných smeroch. Slovenský význam ďalej nadviazal len na výdych, fúkanie a následne sa rozšíril analogicky k „fúkať“ aj na vietor, vzduch. Slovinská lexéma *duhati* pravdepodobne nadviazala na dýchanie, nádych a metaforicky na zmyslové vnímanie čuchom – cítiť, voňať, čuchať, vetriť. Opozícia významov „fúkať“ a „cítiť čuchom“ nie je práve prikladná, predovšetkým pre tento metaforický posun v sémantike sln. slovesa, no zdá sa, že séma „vdychovať“ je synchrónne vnímateľná, a preto tieto významy považujeme za protichodné v zmysle vektorovej (direkčnej) opozície.

slk. <i>dúchať</i> (SSSJ)	sln. <i>duhati</i> (SSKJ)
1. (do čoho; na čo) púšťať vzduch obyč. zúženými perami; syn. fúkať: <i>d. do ohňa, do pahreby</i>	vnímať čuchom: <i>duhati cvetje; duhali smo vonj po sveže pečenem kruhu; pren., expr. v tej stvari je duhal dobro kupčijo</i> „cítiť, voňať, čuchať“ // byť schopný vnímať pach: <i>šakal duha mrhovino že na velike razdalje</i> „vetriť“
2. (do čoho) (o vetre, o vzduchu) intenzívne sa pohybovať v prúde; syn. fúkať, viať, duť: <i>Z dolných hôr dúchal teplý vetrik.</i>	

1.1 Zhoršovanie (deteriorizácia) – zlepšovanie (meliorácia)

slk. *mrcina* – sln. *mrcina* (obvykle veľké zviera, pes, medveď, mašina)

Etymológia tohto páru sa rekonštruje od koreňa **mъr-*, možné východisko je *mrtčina alebo *mrtvcina, čo môže byť odvodenina od *mъrvъсь. Nevylučuje sa ani vplyv románskych jazykov,

porov. lat. *morticianus* (o zvierati, uhynutý) (KRÁLIK 2015: 371; SNOJ 2015). Pôvodný význam „zdochlina“ sa v sémantickom spektre slk. *mrcina* zachoval ako primárny a od neho vznikli sekundárne expresívne významy „staré, vychudnuté zviera, obyč. kôň“ a o človeku ako nadávka „neschopný človek“. Slovinská lexéma synchronne nezachováva pôvodný význam, no je známy a doložený zo starších štádií vývinu jazyka. Snój uvádza, že súčasné významy sa vyvinuli taktiež z pôvodného „zdochlina“, najmä pri druhom význame je výsledok podobný (ak nie zhodný) so slovenskou treťou lexiou. Primárna lexia zachovala súvislosť „o zvierati“, no už tu sa zdá, že možno hovoriť o zlepšovaní významu, meliorácii. Ako o mrcine sa totiž hovorí zvlášť o veľkom, statnom zvierati, zväčša psovi alebo medveďovi, čo sa stavia do opozície k slovenskému významu „staré, vychudnuté zviera“. Pravdepodobne nad sémou „mŕtvy, neživý“ prevážilo „zvíra“ a vysoká expresivita výrazu. Meliorácia postúpila ďalej s tretím významom, ktorý síce SSKJ nezachytáva, no v hovorovej reči je možné tento význam zachytiť. Dokladáme ho príkladmi z korpusu Gigafida. Ide o relatívne nové použitie lexémy v súvislosti s veľkými, silnými strojmi, najčastejšie autami, ale aj napr. kamióňmi, motorkami či loďami (vhodný ekvivalent v slovenčine by bol azda *mašina*?). Napr. *Teško mrcino (1770 kilogramov) poganja dvolitrski dizelski motor...* (Gigafida).

Pravdepodobne ide o metaforizáciu na báze sémy „veľký, statný, silný“, ktorá je prítomná v primárnom význame. Rovnaké použitie sme zachytili v chorváčtine (taktiež sme ho nenašli v slovníku), preto nevyklúčujeme ani vplyv kontaktového jazyka.

slk. <i>mrcina</i> (SSSJ)	sln. <i>mrcina</i> (SSKJ)
1. telo zdochnutého zvierat'a, zdochlina: <i>zakopáva mrciny</i>	1. zvierat'a, najmä pes, medveď: <i>čigava je ta mrcina; mrcine so začele lajati in se zaganjati vanj; konjska mrcina; kosmata mrcina</i>
2. pejor. staré, vychudnuté zvierat'a, obyč. kôň; syn. mršina, mitrha: <i>konský povoz ťahaný vyziabnutou mrcinou</i>	2. nehodný človek: <i>mi smo pošteti ljudje, ti si pa mrcina / ako nadávka: molči, mrcina!</i>
3. hrub. neschopný, lenivý človek, darebák; zoslabnutý, starý, chudorľavý človek (často ako nadávka) syn. zdochlina: <i>Ty mrcina!</i>	GIGAFIDA (?)3. hovor. veľký silný stroj, auto, motorka, loď: <i>Težko mrcino (1770 kilogramov) poganja dvolitrski dizelski motor..., čoln je vodil skoraj tako suvereno kot je poprej svojo jekleno dvokolesno mrcino. ... dobil povsem novo mercedesovo cestno 'mrcino' mercedes C180 kompressor. Pravzaprav ni razloga, da se velike mrcine (beri: športni terenci) po testnem druženju vozniku in drugim souporabnikom ne bi priljubile. ... legendarni Finec ... je izza volana te avtomobilske miniature bril norce iz precej večjih mrcin. „mašina“</i>

slk. *mrcha* – sln. *mrha* (expr. dobre stavaná, príťažlivá žena)

Pár *mrcha* – *mrha* etymologicky súvisí s predchádzajúcim *mrcina* – *mrcina*. Podľa Králiká ide o expresívnu obmenu výrazov *mŕtvola*, *mrcina* (2015: 372). V Snojovom etymologickom slovníku možno nájsť 2 heslá: *mrha*¹ a *mrha*² s rozličnými výkladmi. *Mrha*¹ je prevzatá zo starohornonemeckého *marha*, *mariha* vo význame „kobyľa“, z ktorého sa vyvinulo dnešné nem. *Mähre* „kobyľa, starý, vysilený kôň“. Sthnem. slovo je odvodené od sthnem. *marah* „kôň“, ktoré etymologicky nie je objasnené. Sémantický vývin z „kobyľa“ na „starý, vysilený kôň“ sa zakladá na skutočnosti, že kobyly starnú rýchlejšie ako kone. *Mrha*² sa vysvetľuje od psl. **mъrxa* „mŕtvola“ z **mert* „mrieť, umierať“ (SNOJ 2015). Význam zdochlina je zachovaný (hoci s kvalifikátorom zastar.) v spektre slovenskej lexémy a od neho je odvodený expresívny význam *mrcha* ako nadávka človeku so zlými charakterovými vlastnosťami. V sémantickom spektre sln. *mrha* rozoznávame sémantickomotivačný vývin, ktorý možno schematicky znázorniť:

„zdochlina“ + „kobyľa“ → „vysilené zanedbané zvierat'a“ → „nehodný, neschopný človek“

„silné, tučné zvierat'a“

„statný, schopný človek, príťažlivá žena“

Meliorácia – zlepšovanie významu od „vysilené, zanedbané zviera“ k „silné, tučné zviera“ sa pravdepodobne zakladá na silnej expresivite prvého významu a na sème „zviera“. Zlepšovanie významu sa potom prenieslo s podobným výsledkom aj na význam transponovaný z označenia zvieratá na človeka – „nehodný, neschopný človek“ → „schopný, statný človek, fyzicky príťažlivá žena“. Najmä použitie slova *mrha* o príťažlivej žene (ale aj všeobecne statnom človeku) sa zakladá na predstave, že kto je fyzicky silný, tučný, je zdravý a aj príťažlivý. Expresívne použitie lexémy *mrcha* v slovenčine a *mrha* v slovinčine v kontexte, keď sa hovorí o človeku, považujeme za protichodné v zmysle axiologického hodnotenia na osi negatívne – pozitívne hodnotenie.

slk. <i>mrcha</i> (SSSJ)	sln. <i>mrha</i> (SSKJ)
1. zastar. telo zdochnutého zvieratá, mrcina, zdochlina: <i>páchnuca kravská m.</i>	1. obyč. pejor. vysilené, zanedbané zviera, zväčša kôň: <i>za ta denar še mrhe ne dobiš, kaj šele takega konja; prijahal je na stari mrhi / stran, mrha pasja</i>
2. expr. kto sa vyznačuje zlými charakterovými, morálnymi vlastnosťami, potvora (často ako nadávka): <i>vypočítavá m.; ty m. jednal; vyklúla sa z nej poriadna m.; Aj ženy vedia byť pekné mrchy.</i>	2. expr. silné, statné tučné zviera: <i>kakšno mrho so klali; zapregel je par težkih mrh; to ti je mrha, ni čudno, da ima dosti mleka</i>
	3. hrub. nehodný človek: <i>tista mrha te je ovila okrog prsta; od take mrhe ne moreš pričakovati nič dobrega; mrha babja ne dela drugega, kot leži</i>
	4. expr. statný, schopný človek, zväčša žena: <i>kakšna mrha je njegova žena, samo zdravje je je / kot nagovor spet si dosegel prvo mesto, mrha</i>
	5. zastar. zdochlina: <i>smrad po mrhi / zakopati mrho</i>

slk. *strast* – sln. *strast* (vášeň)

Opozícia významov páru *strast* – *strast* je daná axiologickým hodnotením javu, pocitu, ktorý pomenúvajú. Nejde o komplementárnu či graduálnu opozíciu, no pocity trápenia, utrpenia a súženia v slovenčine chápeme jednoznačne negatívne a pocity „vášne“ (strasti) v slovinčine sú pozitívneho charakteru. Lexéma sa etymologicky vysvetľuje ako odvodenina od psl. * *stradati* „trpieť“ (KRÁLIK 2015, SNOJ 2016). Pôvodný význam utrpenie teda reflektuje slovenský význam, zatiaľ čo v slovinskom došlo k výraznej sémantickej zmene na hodnotiacej osi. Podobný sé-

mantický posun zaznamenávame aj pri nemeckom *Leidenschaft* dnes „vášeň“, starší význam „utrpenie“ alebo pri anglickom *passion* „vášeň“ ← z lat. *passiō* „utrpenie“. Túto sémantickú zmenu by sme pravdepodobne mohli interpretovať na základe kresťanskej morálky a svetonázoru, že silné fyzické city, pudy, neovládané vôľou spôsobujú utrpenie. Nový význam sa v slovinčine mohol ustáliť aj románskym alebo nemeckým vplyvom, kalkovaním.

slk. <i>strast'</i> (KSSJ)	sln. <i>strast</i> (SSKJ)
obyč. mn. ž. kniž. trápenie, utrpenie, súženie, bolesť: <i>strasti života</i>	1. veľmi silný trvalý cit, ťažko ovládateľný vôľou, rozumom: <i>strast je bila kriva vseh njegovih težav</i> ; expr. <i>v to ga je gnala strast</i> ; <i>prepusititi se</i> , expr. <i>predati se strasti</i> ; <i>obvladovati</i> , <i>zadrževati</i> , expr. <i>razvneti strast</i> ; <i>neobvladana, skrita, uničujoča strast</i> ; expr. <i>neobrzdana, slepa strast</i> ; „vášeň“
	2. obyč. s prívlastkom veľmi silná túžba po niečom, najmä po uspokojovaní pohlavnej lásky: <i>strast se prebujja, raste</i> ; <i>čutiti do koga veliko strast</i> ; <i>gledal jo je brez strasti</i> ; expr. <i>goreča, nepremagljiva, prava strast / ljubezenska, spolna, telesna strast</i> / expr. <i>na poljube je odgovarjala s strastjo</i> „vášeň“
	3. obyč. s prívlastkom veľmi silné chcenie, vôľa niečo robiť: <i>gobarska, lovska, zbiralska strast</i> ; <i>strast do branja</i> // predmet takeého chcenia, vôle: <i>gledališče je bilo njegova strast</i> ; <i>edina njena strast je hrana</i> „vášeň“

2. Morfológická derivácia

slk. *cenný* – sln. *cenen* (lacný)

K tomuto páru je možné priradiť aj komparatív a superlatív *cenejší, najcennejší* – *cenejši, najcenejší* a sloveso *ceniti* (kladne hodnotiť) – *ceniti* (zlačňovať). Tieto páry ako príklady na homonymá s protichodným významom uvádza už Vaňko. Píše, že významy substantíva *cena* sú síce v slovenčine a v slovinčine totožné (zjednocujúcou sémou je „hodnota“), no v adjektívnej odvodenine slk. *cenný* – sln. *cenen* sa slovinčina odkláňa od zjednocujúcej sémy „hodnota“ v smere lacný, kým slovenčina zostáva pri význame

„hodnotný, majúci veľkú cenu“ (VAŇKO 2003: 30). V súčasnej slovinčine existujú dve slovesá líšiace sa významom a čiastočne aj miestom prízvuku. Prvé je sln. *céntiti*¹ s prízvukovým variantom *ceníti* (adjektívny derivát je *cenjen*), ktorého sémantické spektrum sa úplne prekrýva so spektrom slk. *ceniť* (1. odhadovať, určovať cenu, 2. hodnotiť, oceňovať, 3. kladne hodnotiť, oceňovať), sú teda pravé ekvivalenty. Prízvukové varianty sú v slovinčine relatívne časté, súvisia najmä s veľkou nárečovou členitosťou. Sln. *ceníti*² (adjektívny derivát je *cenen*) zahŕňa význam „znižovať cenu“ a nár. aj významy slovesa *céntiti* (určovať cenu, hodnotiť). Podľa Bezljaja (1976: 31) treba sloveso *ceníti*² aj s jeho odlišným významom spájať s dokonavým slovesom *poceníti* „wohlfeil machen“ – *narediti po (nizki) ceni* („urobiť po nízkej/dobrej cene“) (← adj. neskl. a adv. *poceni* – lacný, lacno). Z toho vyplýva, že *ceníti*² je veľmi pravdepodobne nedokonavým variantom od *poceníti*, čo dokazuje aj miesto prízvuku a význam. Slovesá sú teda z hľadiska derivácie rôzneho pôvodu a v súčasnom slovinskom jazyku fungujú ako homonymá (s protichodným významom).

slk. <i>cený</i> (SSSJ)	sln. <i>cenen</i> (SSKJ)
1. majúci veľkú materiálnu, najmä peňažnú hodnotu; syn. drahocenný, hodnotný: c. <i>šperk; cenné starožitnosti, ozdoby</i>	ktorý má nízku cenu, lacný: <i>cenena delovna sila / star. kupiti za cenen denar za malo denarja; pren. cenen dovtip; lov za cenenimi učinki; cenene fraze; komparatív cenejši</i>
2. majúci vlastnú hodnotu, veľký význam; syn. významný, dôležitý, vzácny: c. <i>postreh, poznatok; cenné dokumenty, spisy</i>	

slk. *haliť* – sln. *galiti* (odkrývať, odhaľovať)
 Špecifickým typom morfolologickej derivácie sú aj tzv. inverzné slovotvorné postupy, v našom prípade deprefixácia. Takú situáciu máme v prípade páru slk. *haliť* – sln. *galiti*, kde došlo k deprefixácii len v slovenčine, zatiaľ čo slovinčina si zachovala archaický význam. Podľa Králik (2015: 190) vzniklo sloveso *haliť* na základe slovies *odhaliť*, *rozhaliť*, v ktorých je zachované staré sloveso *galiti „robiť holým, obnažovať“, odvodzované od psl. *galъ (*gōlъ) „holý“, ktoré súvisí s psl. *golъ „holý“. Pôvodný význam obnažovať je najlepšie zachovaný v *od-haliť*, ktoré sa pravdepodobne chápalo ako *od-kryť*, na základe čoho neskôr vzniklo pro-

tikladné *zahaliť* „zakryť“ a neskôr deprefixáciou bezpredponové *haliť* „kryť, zakrývať, zahaľovať“. Tento význam motivoval aj sekundárne prenesené metaforické významy. V slovinčine si sloveso naopak zachovalo pôvodný význam „obnažovať“, „odkrývať, odhaľovať“ (aj s predponovým variantom *razgaliti, razgaljati*).

slk. <i>haliť</i> (SSSJ)	sln. <i>galiti</i> (SSKJ)
1. (koho, čo (do čoho)) dávať na niečo, na niekoho prikrývku, šaty al. niečo, čo prikrývku, šaty pripomína, zakrývať, zahaľovať: <i>h. nevestu do závoja; kapučňa mu hálila tvár</i>	kníž. zried. odkrývať, odhaľovať: <i>galiti preteklost</i>
2. (čo) spôsobovať, aby niekto niečo nevidel al. aby niečo nebolo vidieť, zastierať: <i>krajinu hali hmla; slnko hálili mraky; celé okolie hálil hustý dym</i>	
3. (čo) spôsobovať, aby niekto niečo nevedel, nepoznal, nezistil, zatajovať, tajiť, zastierať: <i>h. zločinné skutky; vnútro zeme hali tajomstvo</i>	

slk. zabrusiť – *sln. zabrusiti* (otupiť)

Podľa Vaňka najväčší podiel slovensko-slovinských predponových homoným tvoria slovesá a substantíva s predponou *za-*. V úvodnej štúdii k slovníku medzijazykových homoným uvádza, že z celkového počtu 1140 homonymných dvojíc sú páry s predponou *za-* zastúpené až v 101 prípadoch (VAŇKO 2003: 32). V prípade nášho páru *zabrusiť* a *zabrusiti* je sémantická diferenciácia spôsobená modifikovaným významom predpony *za-* v spojení so slovesným koreňom, ktorý je sémanticky totožný. V *slk. zabrusiť* má predpona *za-* význam dodania istých vlastností, spôsobenia istého stavu (SSSJ) – spôsobiť, že niečo sa brúsením stane nabrúsené, ostré. V *sln. zabrusiti* má predpona *za-* význam odklonu od pravého smeru, miery deja, ktorý vyjadruje slovesný základ – nesprávne brúsiť, brúsiť nevhodným spôsobom a tak spôsobiť, že brúsená vec sa nenaostří, ale otupí.

slk. <i>zabrúsiť</i> (KSSJ)	sln. <i>zabrusiti</i> (SSKJ)
1. brúsením upraviť: z. <i>hrany, ventil</i>	nesprávnym brúsením spôsobiť, že čepel nie je ostrá: <i>zabrusiti nož; zabrusiti žago „otupit“</i>
2. hovor. expr. (náhodne) zájst', zatúlať sa: z. <i>do hory</i>	

slk. *krušný* – sln. *krušen* (v prenesenom zmysle bohatý)

Podobným prípadom vzniku medzijazykovej homonymie odlišnou deriváciou je aj homonymný pár *krušný* – *krušen*, aj keď majú spoločný koreň, nie sú odvodené od totožného motivanta. Ich formálna podobnosť však nie je ani čisto náhodná. *Krušný* znamená „ťažiaci, ťažký, náročný, smutný“. V slovinčine adjektívum *krušen* znamená „súvisiaci s chlebom, chlebový“. Obe lexémy súvisia s psl. *krŭxъ (niečo odlomené, rozdrobené) a *krŭšiti (lámať, drobiť), z ktorých sa v sln. vyvinula lexéma *kruh* (chlieb) → *krušen* (chlebový) (KRÁLIK 2015: 304, SNOJ 2016). Oproti tomu slk. *krušný* má archaickejší význam súvisiaci s pôvodným „lámať, drobiť, drviť“ transponovaný do duševnej sféry → „ťažiaci smutný, náročný, ťažký“.

Sln. *krušen* má však aj ďalšie, prenesené významy motivované základným významom (na báze metonymie) – „chlebový“, napr. v spojení *krušni oče, krušna mati* (otčim, macocha, živiťel, pestún) archaicky vo význame „materiálny“: *živeli so v slabih krušnih razmerah* (žili v zlých materiálnych pomeroch) (SSKJ). Zaujímavý je pre nás najmä význam „bohatý, zámožný“, ktorý vznikol ďalším sémantickým vývinom na báze metonymie, od významu „chlieb“, v zmysle „kto má dosť chleba, je bohatý“. Adjektívny pár slk. *krušný* – sln. *krušen* teda v základnom význame zo synchronného hľadiska nemá žiadnu integrujúcu sému (okrem kategoriálnych) a v týchto kontextoch sú významy dokonca v opozícii, porovnaj: slk. *krušné časy* – sln. *krušno leto* (bohatý, úrodný rok) (TERNOVÁ 2017c).

slk. <i>krušný</i> (SSSJ)	sln. <i>krušen</i> (SSKJ)
1. ťažiaci, ťažký, smutný: <i>krušný život, krušné časy</i>	súvisiaci s chlebom: <i>krušna peč</i>
2. publ. vyžadujúci si veľa úsilia, náročný, ťažký: <i>krušné začiatky nového ministra</i>	arch. zámožný, majetný, bohatý: <i>krušen kmet / leto je krušno</i>

3. Reštrukturalizácia lexikálneho subsystému

slk. *vzdušný* – sln. *vzdušen* (dusný, sparný)

Obe adjektíva sú odvodené od substantíva *vzduch*, ktoré je v slovenčine novšou formou prevzatou cez ruštinu z cirkevnej slovančiny a v slovinčine je naopak staršou formou popri novšej forme *zrak*. Celé sémantické spektrum slovenského adjektíva súvisí s týmto významom, „týkajúceho sa vzduchu“, „obsahujúci alebo prepúšťajúci dostatok vzduchu“ a metaforické „ľahký ako vzduch“. Sln. *vzdušen* má však okrem základného významu týkajúci sa vzduchu (*vzdušne plasti*) ešte aj protichodný význam dusný, dusivý, parný, ťažký (*vzdušen zrak* – ťažký vzduch). Zdá sa, že už na úrovni substantívneho páru *vzduh* a *zrak* v slovinčine došlo k sémantickej distribúcii významov v zmysle odbúravania nadbytočnej polylexie a okrem významu „vzduch“ si lexéma *vzduh* vyvinula tiež význam „pach, vôňa, smrad“. Sekundárna seméma adjektíva je pravdepodobne odvodená práve od sekundárnej semémy substantíva ako sprostredkujúceho významu *vzdušen* – vzduch s pachmi, nie čistý vzduch a týmto spôsobom sa významovo diferencovalo od adjektíva *zračen* (*vzdušný*). Protichodné významy teda vznikli z dôvodu odbúravania nadbytočnej polylexie (*vzduh* – *zrak*, *vzdušen* – *zračen*). Podobné tendencie vidieť aj pri deriváte *ozračje* – (*o*)*vzdušje*, ktoré boli pôvodne úplné synonymá (atmosféra, ovzdušie, nálada istého prostredia), no časom si formy *vzdušje*, *ovzdušje* zachovali len jeden z významov, a to „nálada istého prostredia“.

slk. <i>vzdušný</i> (KSSJ)	sln. <i>vzdušen</i> (SSKJ)
1. týkajúci sa vzduchu: v. <i>kyslík</i> ; bot v-é <i>korene</i>	1. vzdušný: <i>vzdušne plasti</i>
2. obsahujúci, prepúšťajúci dostatok (čerstvého) vzduchu: v. <i>byt</i> , v-á <i>póda</i>	2. dusný, dusivý: <i>vzdušen prostor</i> ; <i>proti večeru je postalo vzdušno / vzdušen zrak</i> sparný, ťažký
3. ľahký (ako vzduch): v. <i>sneh</i> ; v. <i>účes</i>	♦ zool. <i>vzdušni mehur</i> orgán, ktorým ryba reguluje dvihanie a spúšťanie vo vode

Literatúra

TERNOVÁ Alica, 2017a: Foneticky motivované slovensko-slovenské medzijazykové homonymá. *Varia*; Zborník z 26. *kolokvia mladých jazykovedcov*. Prešov [v tlači].

- -, 2017b: Sémantická analýza niektorých prípadov slovensko-slovinských interlingválnych homoným. *VARIA 25: zborník príspevkov z 25. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: SAV, 385–390.
- -, 2017c: Niektoré príklady transpozíčných slovensko-slovinských medzijazykových homoným. *Lexikálne a frazeologické konfrontácie od Veľkej Moravy po súčasnosť*, 147–154.

Slovníky

- BAJEC Anton (Eds.), 2014. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* [online]. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstveno raziskovalni center SAZU. <http://www.fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznegajezika> (Citované: 25.9.2017)
- BEZLAJ France 1976 – 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I – V*. Ljubljana: Založba ZRC.
- BUZÁSSYOVÁ Klára – JAROŠOVÁ Alexandra, 2006: *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- -, 2011: *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- -, 2015: *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- KAČALA Ján – PISÁRČIKOVÁ Mária – POVAŽAJ Matej (Eds.), 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka 4. dopl. a upr. vyd.* Bratislava: Veda.
- KRÁLIK Ľubor, 2015: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA.
- SNOJ Marko, 2015: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša <http://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar> (Citované: 15.10.2017)
- VAŇKO Juraj, 2003: *Slovaško-slovenska homonimija. Slovar slovaško-slovenskih medjezikovnih homonimov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko.

Korpusy

- Korpus *Gigafida*. Kamnik: Amebis. <http://www.gigafida.net/> (Citované: 20.3.2018)

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA SYMPOSIA SLAVICA

Eddig megjelent:

A cseh szak 50 éve, 1955–2005: a 2005. november 14–15-én megtartott jubileumi konferencia anyaga. 2007. Szerk.: Heé Veronika és Oleg Fedoszov.

Aktuálne problémy slovakistiky. 2007. Szerk.: Zsilák Mária.

A bulgarisztika ma. Eredmények és távolatok. 2007. Szerk.: Dudás Mária.

Jazykovedné dielo Sama Czambela. 2010. Szerk.: Zsilák Mária.

Od početaka do danas: 120 godina kroatistike u Budimpešti. 2016. Szerk.: Lukács István.

Nexus linguarum. Köszöntő kötet a 80 éves Nyomárkay István tiszteletére. 2017. Szerk.: Lukács István.

Slovenistika 10. Zbornik predavanj. 2017. Szerk.: Lukácsné Bajzek Mária.

Szláv kultúrák, irodalmák és nyelvek. Tanulmánykötet. 2017. Szerk.: Urkom Aleksander.

Velencétől Dubrovnikig : Köszöntő kötet Vig István tiszteletére. 2018. Szerk.: Dudás Mária, Dudás Előd.

Reformáció és kánon a szláv irodalmakban, kultúrákban és nyelvekben. Tanulmánykötet. 2018. Szerk.: István Anna.

Nomadi margine. 2019. Szerk.: Lukács István.

Fejezetek a szláv nyelvtudományból, irodalomból és kultúrából. 2019. Szerk.: Dudás Mária, Menyhárt Krisztina.

Humor és sport a szláv kultúrákban. Köszöntő kötet a 60 éves Lukács István tiszteletére. 2019. Szerk.: Kiss Szemán Róbert.

